

શ્રી વિજયભુવનતિલકસૂરીશ્વર જ્ઞેન પ્રથમાવા-૨૮

આત્મ-ક્રમસ-સાધિ-શુભનતિલકસૂરિ-ગુરુભ્યો નમઃ

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભક્તિસૂરીશ્વરજી
મહારાજ નિર્ણયન

તરવન્યાયવિભાકર

[ભા. ૨]



ગુજરાતી અનુવાદક

પૂજ્યપાદ કવિકુલકોટીર આચાર્યદેવ વિજયભુવનતિલક

સૂરીશ્વરજી મહારાજના પરમવિનેય

પૂજ્ય ન્યાસજી મહારાજ શ્રી ભદ્ર કર્વિજયજી ગણિવર



સદા પક

શ્રી રાજસ્થાની જ્ઞેન શ્રેતાચર મૂર્તિપૂજક સથ

સીંધ દાખાદ તરકી સર્જોત

પ્રકાશક
શ્રી લખિય શુવન જૈન સાહિત્ય સંઘ
C/o નટવરભાઈ ચુનીલાલ શાહ
બાણી (ગુજરાત) જિલ્લો વડોદરા



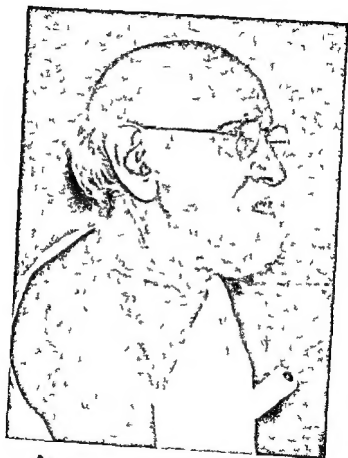
પચાસ નવા પૈસાના આપ બીડનારને પ્રકાશક સ્થળેથી
પ્રથમ કોટ મળશે.



વી સ ૨૪૬૫] લખિય સ ૭ [વિ સ ૨૦૨૫



સુદ્રક
બદામીસિંહજી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
અમરવદ બેચરદાસ મહેતા
પાલીતાણા (સૌરાષ્ટ્ર)



जनरल व्या वा कविदुर्गिरीत पूज्यपाद आचार्य देव
 श्रीमह विजयवर्धनसूरीधरशु महाराज

પ્રકાશકીય

ધણા જ થોડા દિવસોમાં તરન-પાયવિલાકરે લાગ-
ર-ને (સંપૂર્ણ) આપની સમક્ષ પ્રકાશિત કરતા ધણો
આનંદ થાય છે

પૂજ્યપાદ કવિહુલકોટિર આચાર્યદેવ વિજયભુવનતિલક-
સુરિવરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન વિદ્વંસવં પૂજ્ય પંચા-
સજી મહારાજશ્રી ભદ્ર કરવિજયજી ગણિવરશ્રીએ
મૂલસૂત્રોનો ગુજરાતી અનુવાદ પરિશ્રમ લઈને કરી આપ્યો
છે અને સસ્થા આવા અભિનવ પ્રકાશનો સાહિત્યની દુનિયામાં
દેખ શીઘ્ર પ્રકાશિત કરે એના માટે સદૈવ ૫૦ ૫૦ મહારાજ
આત્મીય ભાવે સ્વ કિમતી કાળો-સૂચના વિગેરે આપી રહ્યા
છે જેથી અમે અનુપમ પ્રાચીન-અર્વાચીન ગ્રંથોનો ગુજરાતી
અનુવાદ કરાવી તારકે જિનેન્દ્રશાસનનો અમૃત્ય વારસો પ્રગટ
કરવા અમે બઠમાગી થયા થીએ, જેથી અમારી સસ્થા ૫૦
૫૦ મહારાજના અસીમ ઉપકારને કથાથી વિમરે ?

૫૦ પ્રવચનવિશારદ આચાર્યદેવ વિજયવિક્રમસુરી
શ્રેષ્ઠ મહારાજે અમારા પર ઉપકાર કરી આમુખ પહેલા
લાગમાં લખી મોકલ્યું હતું તે બતિ ઉપયોગી હોઈ સુધારા
સાથે અહીં બીજા લાગમાં પણ આપવામાં આવેલ છે જેથી
૫૦ આચાર્ય મહારાજના અને અત્યંત સદ્ગી છીએ

આ પુસ્તકનું સંપાદનકાર્ય પૂર્ણ પાંચાસ-પ્રવરથી બદ્ધ કરેલિજયજી ગણિવરે કાળજીપૂર્વક કરી આપ્યું છે તેમજ પ્રદ્ધ સંશોધન પુસ્તક પ્રકાશન સંબંધી કાર્યો પૂર્ણથીના અતેવાસી પૂર્ણ મુનિવર્ય પુણ્યવિજયજી મહારાજે કરી આપ્યા છે અને પ્રેસ કોપી પૂર્ણ મુનિરાજ વીરમેનવિજયજી મહારાજે કરી આપી છે આ સમયે ઉક્ત મહાત્માઓને યાદ કરીને સપ્રેમ વરના કરીએ છીએ

તેમજ પુસ્તક પ્રકાશનમા જે સંયોજે આર્થિક મદદ કરી સૂત્રભક્તિનો લાભ ઉઠાવ્યો છે એવી જ રીતે, સદૈવ સૂત્રભક્તિ કરતા રહે એવી શુભાશા સેવીએ છીએ

પ્રાતે વાચકવર્ગને એટલું જ નિવેદન કરવાનું કે, આ પુસ્તકના પહેલા ભાગ અને બીજા ભાગનું શુદ્ધિ-દર્શન પુસ્તકના અતે આપ્યું છે તે પ્રથમ શુદ્ધિઓ સુધારીને પછીથી જ સૂત્ર પાઠ કરે એવી મગલેચ્છા સેવી વિરમુ હુ

પ્રકાશક



૫૦ ધર્મોદ્ધવાકર જૈન શાસનપ્રભાવક પરમપૂજ્ય આચાર્યદેવ



શ્રીમદ્વિજય ભુવનતિલકસૂરીચરણ મહારાજ

આ મુ ખ

અથ પરિચય

અતઃ ઉપધારી જિનેશ્વર ભગવતો “તીથ” ની સ્થાપના કરતા ગણધર્મ” પ્રદાન કરે છે અને તે જ સમયે ‘દ્વાદશાંગી’ ની રચના પણ થઈ જાય છે અર્થાત્ શાસનના પ્રવર્તન સમયથી વ્યવસ્થિત શાસ્ત્રો રચાયેલા જ હોય છે પાંચની યોગ્યાયોગ્યતા ઉપસ્થિત માનવગણની રુચિ અને ગ્રાહ્યશક્તિને સામે રાખીને મહાન પૂર્વોચાર્યોએ તેઓને અતુર નવ્યશાસ્ત્રનું આગમધારિત નિર્માણ કર્યું “તત્ત્વાય” સૂત્ર” આવા જ પ્રયત્નોનું એક સુદર તેમ જ સમતોલ મહાન શાસ્ત્ર છે આ શાસ્ત્ર જ્યારથી રચાયું ત્યારથી આજ સુધી અનેકો માટે નવ નવવાનો સ્રોત બનતું આવ્યું છે તેમ જ ઠેકલાય ઠાળ સુધી નવ પ્રયત્નોને જાગૃત કરવાની અસીન શક્તિ તેમા નિહિત છે

પ્રસ્તુત સૂત્રના અધ્યયનના સંસ્કારથી સ્વ પૂર્ણ ગુરુવર્ધ”શ્રીએ પણ જરા વિસ્તારરુચિ છવેને ઉપલક્ષીને “તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર” નામનો અથ નિર્માણ કર્યો છે

અથનું નામ જ વિષયનો સારો સ્ફોટ કરી આપે તેમ છે આ અથમાં ‘તત્ત્વ’ અને ‘ન્યાય’ આ બે વિષયો પર પ્રકાશ ફેલાવવામા આવ્યો છે, જેથી અથને “વિભાકર” સૂત્રની

ઉપમા અપાયેવ છે જો કે 'ન્યાય' એ જ્ઞાનનું નિરૂપણ છે અને જ્ઞાન નિરૂપણ જીવતત્ત્વાતર્થોત્તર માટે તત્ત્વથી તે જિજ્ઞાસુ છે તેમ અથવા નામનો સ્થાનિ પ્રગટિત થતો નથી પણ નવ તરંગમાં પ્રધાનતત્ત્વ જીવ છે જીવનું પ્રધાન લક્ષણ જ્ઞાન ' અને જ્ઞાન સ્વરૂપ ન્યાય જ્ઞાનનો એક મહત્ત્વનો વિભાગ છે તેમ જૂથન કરવામાં આવ્યું છે માટે જ અથવા નામ 'તત્ત્વ ન્યાય વિભાગર' હોવા છતાં તત્ત્વ અને ન્યાય એવા બે વિભાગ ન કરતાં અથવારે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આમ ત્રણ વિભાગ કર્યા છે તેમાં પ્રથમ બે વિભાગો ૧૦-૧૦ કિરણમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યા છે જ્યારે બાકીનો ત્રીજો વિભાગ ત્રણ વિભાગમાં વિભાજિત છે

પ્રથમ વિભાગમાં સૂત્રો

દ્વિતીય વિભાગમાં સૂત્રો

તૃતીય વિભાગમાં સૂત્રો

પ્રથમના દર્શન વિભાગમાં નવ તરંગોની અર્થો છે અને પ્રસંગને અનુરૂપ જીવનજનની અણભેદ વેદરૂપ કર્મતત્ત્વનું વિશદ વર્ણન છે

પ્રત્યેક ભેદ પ્રત્યેકના લક્ષણો ખૂબ આકર્ષણ રીતે બનાવ્યા છે કર્મ અર્થો વિષયક તેટલો નાનો વિષય પણ મૃદુ અથવા બનવાની સંપૂર્ણ ચોખ્ખતા ધરાવે છે

તેથી જ રીતે જ્ઞાનવિભાગમાં ચાર પ્રમાણની વિસ્તૃત અર્થો પણ નથી અને આકર્ષણ છે સૂત્રોમાં વપરાયેલી ભાષા અત્યંત સરળ છે પ્રયોગો પણ અત્યંત આકર્ષક છે

છતાં પણ જરૂરિયાતથી વધુ શબ્દો વાપર્યા વગર શ્રદ્ધાની
મધોદ્ધા જાળવી રાખવામાં આવી છે

સારા જ નૈનદર્શનનું અભ્યસર અને જાણી જાણે પ્રકારનું
એક સમતોલ વિવરણ આ શ્રદ્ધામાં પ્રાપ્ત થાય છે

મૂલસૂત્રો પર રચવામાં આવેલી ‘ન્યાય પ્રકાશ’ નામની
સ્વોપચાર ટીકા પણ વિદ્વાનજનોને આશ્ચર્ય સુગ્રહ કરે તેવી છે
તેનું કદ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વિશાળ છે

“ રચના ”

આ શ્રદ્ધાની રચના અગે પણ એક નાનો ઇતિહાસ ॥
પૂર્વ મુનિ શ્રી પ્રભાવવિજય મહારાજે એક દિવસ સ્વર્ગ પૂર્વ
શુભદેવને વિનતી કરી કે આપશ્રી કોઈ મારા જેવા અલ્પમતિ
જીવોને જોધ થાય તે માટે કોઈક સુદર શ્રદ્ધા બનાવી આપ
વાની કૃપા કરે

સરજાહુદથી સ્વર્ગ પૂર્વ શુભદેવે શિષ્યની તે વિનતી માન્ય
રાખી સ્વપર દર્શનના મળીર ઉડાણ સુધી પહોંચી ગયેલ
પૂર્વ શુભદેવ, એ એક અપ્રતીમ સ્મૃતિ શક્તિના ખજાના હતા.
શ્રદ્ધાનું નિર્માણ એક અસાધારણ વાત છે એક સામાન્ય લેખક
પણ સમ્પાજ્ઞાન પુસ્તકો ઉચ્છાવતો હોય છે ત્યારે પૂર્વ શુભદેવ
આ શ્રદ્ધા નિર્માણ કરતા હતા ત્યારે કોઈ શ્રદ્ધા તેમને જેવા
માગ્યો હોય તેવું મને યાદ નથી મોટા જાગના સૂત્રો તેઓ
રાતના જ બનાવતા અને દિવસના કોઈની પાસે લખાવી દેતા
શ્રદ્ધાકર્તા આચાર્યશ્રીની આ એક અજોડ સફળતા છે અને
સ્મૃતિ શક્તિનો એક અનુપમ પુરાવો છે

અથ નિર્માણનો પ્રારંભ અને પૂર્ણાવૃત્તિ

વધ' બાદ વિદ્વાનોને સતોપવા 'ન્યાય પ્રકાશ' નામની
ગ્રંથ રચવામાં આવી

ત્યારે કોઈ પણ પુસ્તકોની મદદ વિના અત્રે અથ નિમોલ્લ
કરવામાં આવ્યું ત્યારે થોડાક આકર્ષિતક શબ્દ સામ્યથી કોઈનું
અનુકરણ કર્યું છે, તેમથી બનાવ્યું છે આ-રી અસબદ વાતો
સત્યથી વેગળી બની બાક છે

દશ નશાઓનો પ્રામાણિક વિદ્વાન તેના પૂર્વાચાર્યોના અથથી
પરિચિત ન હોય, સંસ્કારિત ન હોય કે પ્રમાણિત ન હોય
તે કદીય બનવા યોગ્ય નથી પ્રામાણિક કોઈ પણ આચાર્ય
કોઈ પણ નવા તત્ત્વની અન્વેષણાનો કાવો જોઈ શાસનમાં તો
। જ કરી શકે

જે કોઈ વિશિષ્ટતા હોય તે સંકલન રજુઆત અને
વિવરણમાં જ હોય છે

હોમચંદ્રાચાર્યે મહારાજાએ ઉમાસ્વાતિ મહારાજાને 'ઉપો
માસ્વાતિ સંગ્રહીતાર' કહ્યા છે તેનો કોઈ એવો અથ કરે
કે ઉમાસ્વાતિ મહારાજાની કોઈ વિશિષ્ટતા નથી કારણ કે
તેઓએ તો માત્ર બાગમના અર્થની જ સંકલના કરી છે
તો આવી વાત કરનારની મૂર્ખતા એક તાનુ બાળક પણ
સરળતાથી સમજી શકે તેમ છે અહીં કહેવાનો આશય
એટલો જ છે કે અચકારે પ્રામાણિક આમ્નાયને છોડ્યા વગર
જ એક વિશિષ્ટ ચૈત્તીથી પદાર્થોનું સંકલન કર્યું છે તે જ
દ્રષ્ટવ્ય છે

કોઈ પણ શાસ્ત્રીય જાગતમા નવું તત્ત્વ ચોધવાને દાવો કરવો તે તેઓશ્રીની કલ્પનામાં પણ કદી પ્રવેશ પામ્યું ન હતું માટે અધિકારના સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન કરનારે માત્ર સકલના, રચના, રજુઆત પર ધ્યાન રાખવાનું રહે છે કોઈ એક વ્યક્તિનું સકલન આવું છે માટે બીજાએ તેથી પણ આવું સકલન કરવું જોઈએ તે એક નિરર્થક પ્રભાવ છે માત્ર શાસનના તત્ત્વો યથાયોગ્ય રીતે પ્રદર્શિત થવા જોઈએ તેવો જ આશ્રય યોગ્ય છે

અધિકાર

અથવા માર્મિક પાકડો અને તટસ્થ ચિંતકોને અધિકાર માટે કેવું બહુમાન પેદા થયેલ છે તે તો આપણે આગળ જોઈશું તે પહેલાં અધિકારનું અનેકવિધ વ્યક્તિત્વ પણ દષ્ટિ ગોચર કરવા જેવું છે

તેઓશ્રીના લુપ્તની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ તેમના સાહિત્ય સર્જનમા પણ ઉત્તરો વગર રહે નહિં માટે પણ તે વ્યક્તિત્વની સ્પષ્ટતા કરવી યોગ્ય છે

૧ સૌ પ્રથમ તેઓશ્રીને પૂં કમવસૂરીશ્વરજી મં તેમ જ પૂં આત્મારામજી મં જેવા શુર અને પ્રશુર પ્રાપ્ત થયા હતા જેઓમા રહેલ શાસનપ્રેમ અને સત્ય ગવેષણ તેમનામા સદંજ રીતે સકાત થયા હતા

૨ વ્યાખ્યાનની અજોડ શક્તિએ વાર્દાવવાદના અનેકાનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત કરાવ્યા હતા જેથી નાશનિક જ્ઞાન અત્યંત પુર બને તેમાં કોઈ આશ્ચર્ય ન ગણાય

૩ રમુતિ અને સ્વાધ્યાય મળતા વડે જ્ઞાન આમમની
ગરજ મારવા તેઓ ૩ દિનમત દેવા

૪ સ્વભાવ તત્ત્વ સંસ્કાર પ્રયેક દોરમાં વિસ્તાર પ મી દર્શી
જે ૧ દરજન મહાકવિતામાં પણ ધ્યાય છે

૫ સદજ શાખાશાખિ પણ તેઓના ગ્રંથમાં દેખાયા વિના
ન શકી શકે

આવડે જ્ઞાપિતવનો જ્ઞાત કરીને તેમના નથીતુ અવ
લોકન કરનાર જાણેમ કે ૧૫ નીચે ચીજ પ્રાપ્ત કરશે

વાચન મનન અને ચિંતન

‘તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર’ માત્ર મૂલ વિ. સ. ૧૬૮૫માં
પ્રકાશિત કરવામાં આપ્યો હતો અને સદીક નવ વિ. સ. ૧૬૬૬ માં
પ્રકાશિત થયો હતો.

મૂલ અને મૂલિક મધ્ય પ્રકાશિત થતા જેનેતર સમાજ
તરફથી પણ કેટલાક વિચાર પ્રવાહો પ્રસરિત થયા જે પ્રસ્તુત
અધ્યની મહત્તાના જ ન સૂચક બંધા છે.

અધના પ્રથમ સૂત્રે જ કેટલાકને વિદવગ બનાવી
નાખ્યા હતા તેમાં એક જેનેતર વિદ્વાન, આચાર્ય ડોનસૂરિ
મહાશય તેમ જ કહેવાતા નેનિદાસિક વિદ્વાન ૫૦ કથાણ-
વિજયજીનો સમાવેશ થાય છે.

જેનેતર વિદ્વાન અને ૫૦ કથાણવિજયજીએ પ્રથમ
સૂત્રના પ્રયેક ચાલક માટે વિશેષ કયો છે, જે બંનેમાં શિષ્યો
ચિત્ત જવાળ કરવાળ માસિકમાં પ્રગટ થયેલ છે.

પ્રથમ જેનેતર વિદ્વાનનો જવાબ બહુિતા લેખક તેમ જ વિદ્વાન પંચાસજી કનકવિજયજી ગણિવરે આપ્યો છે જે ૫૦ ગુરુદેવ પ્રત્યેના પક્ષપાત નહીં પણ હૃદયની બકિતાનું પક્ષ સૂચન કરી બાધ છે

૫ કલ્યાણવિજયનો જવાબ સાધુ જીવનની શૈશવાવસ્થામાં રહેલા વિદ્વાન મુનિ રાજ્યશાસિનજીએ આપેલ છે જે જે શબ્દો માટે પંચાસ કલ્યાણવિજયજીએ વિરોધ કરેલ છે તે પ્રત્યેક શબ્દો આગમમાં કયા કયા અને કેવી કેવી રીતે વપરાયા છે તેની ખૂબ સ્પષ્ટતા કરી છે

ઉપરોક્ત બંને આક્ષેપકારોએ મૂલકારના હાથને પ્રકાશ કરતી ટીકા તરફ જોયું હોય તેમ સાગતું નથી

આશ્વાય કર્શનસૂરિજી ધાયપદ્ધતિથી પરિચિત હોવાના કારણે બીજી સ્થાંમાં ન પડતા ‘માર્ગ’ શબ્દના એકવચન અને ઉપાય શબ્દના બહુવચનની જ સ્થાંમાં પડ્યા છે અને ઉપસદ્ધારમાં એકાદ બે પુરુષ વચનો વાપરી સતોષ પામેલ છે આ સારીએ સ્થાનો ઉલ્લેખ કરવાનું આ સ્થાન નથી છતાં તત્ત્વાધના પ્રથમ સૂત્રની સાથે સરખાવીને જ આના પ્રથમ સૂત્ર પર આક્ષેપ કરવામાં આવ્યા છે તેથી આક્ષેપોની ભૂમિકા જ અયોગ્ય છે, અર્થાત્ તત્ત્વાધકારનું પ્રથમ સૂત્ર મોક્ષમાગનું વિધાન બિન્ન અપેક્ષાથી કરે છે જ્યારે ૫૦ ગુરુદેવનું પ્રથમસૂત્ર બિન્ન અપેક્ષાથી પ્રવૃત્ત છે અહીં આટલીજ નોંધ કરવી પડીત મા ઈએ છીએ અન્ય સંસ્કૃતમાં જવાબ આપવામાં આવશે

જેન સાધુઓને જોનેતર વિદ્વાનો તેા કીક પણ જોનેતર વિદ્વાન એ એસ ગોપાલ્લી પણ જણાવે છે કે “ આચાર્યશ્રી રાજિંદક ડોળ વિના તેમ જ શબ્દની દરકસરથી (પ્રસ્તુત અથમા) સત્યને રજુ કરે છે ” અને અયની ઉપયોગિતાને જોતા તેા એ તેને (અયની ઉપયોગિતાને) સર્વજ્ઞાનસ શ્રદ્ધ તરીકે ખીરઠાવે છે ધણા વિદ્વાનો હજી પણ તેવા વર્ણન કરતા નુપ્ત થતા નથી

તત્ત્વાર્થનું અધ્યયન કરાવતા આ અથને પરિશિષ્ટ તરીકે આયોજિત કરી અભ્યાસક્રમમા પણ નિયુક્ત કરવા જેવો છે

પ્રસ્તુત ભાષાતર અને ભાષાતરકાર

આ મૂળ અથની પ્રસ્તાવના નથી તેથી અથ વિષે વધુ વિસ્તારથી વર્ણન કરેલ નથી પણ કેટલીક આવશ્યક દિશા-સૂચન જ કરવામા આવ્યું છે

ઉપરોક્ત તત્ત્વ ન્યાય વિભાકર અથનું ભાષાતર આ અથમા કરવામા આવેલ છે ભાષાતરકર્તાએ લલિત વિસ્તર જેવા અથનું ભાષાતર કરીને વિદ્વાન્ જગતને પોતાની વિદ્વત્તાને પરિચય સારી રીતે કરાવેલા જ છે તેથી તે બાબતમા વધુ કશું ઠહેવાની જરૂર રહેતી નથી

પ્રસ્તુત મૂળ અથની સાથે તેમનો ખીજા કોઈ પણ કરતા નિકટતમ સબધ છે

મૂળ અથના અતે તેમણે સસ્કૃતમા ૫૪ પ્રમાણ બનાવેની ધણુ સન્માન પામેલ ૬ તેમ જ અથરૂપ પ્રાસાદ શિખર સમી ચોખી રહેલી છે

તદુપરાંત સારોય થય તેમણે કઠસ્ય કયો ॥ એટલું જ નહિ પણ પૂં શુરુદેવે જ સારોય થય તેમને જણાવ્યો ॥ આથી તેઓ અચકતાના તો અત્યંત ઝણી હતા જ પણ સાથે સાથે અચના પણ સ્વતંત્ર રીતે ઝણી બની ચૂક્યા છે

પ્રસ્તુત બાપાતર દ્વારા તેઓ અચની મહત્તા અને અચકારના અદ્ભુત જ્ઞાનવિકાસનો શુજરાતી જનતાને મુંદર પરિચય આપી શકશે

આ અચની યોગ્યતા જોડને “પૂં શુરુદેવની વિદ્યમાન અવસ્થામાં અનુભવી વિદ્વાન્ હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયાએ આ અચતુ બાપાતર કરવાનો મનોરથ સેવ્યો હતો તે માટે થોડોક પ્રયત્ન પણ તેમણે કયો હતો પણ કાળબળે તે કાય આજ સુધી પડ્યું નહિ ત્યારે તેઓએ પૂં શુરુદેવના શિષ્ય મહલ પાસેથી પણ સ્ત્રીક તત્વન્યાય વિભાકરના બાપાતરની આશા સેરી હતી

આજે તેમાથી થોડું પણ કાર્ય પૂં ભદ્રકરવિજય ગણિ વર કરી રહ્યા ॥ તેથી મને અત્યંત આનંદ થયો ॥ સાથે સાથે કેટલાય સંસ્કૃત અનભિજ્ઞવગ પણ અનુપમ આનંદ અનુભવશે તે નિર્વિવાદ સત્ય ॥

પૂં ભદ્રકરવિજયજી સંસ્કૃતના પ્રાજ્ઞલકવિ અને લેખક છે સાથે સાથે બાપાતર કરવાની દિશામાં પણ તેમણે લક્ષ્ય રાખ્યું છે તે શુજરાતી પ્રજા માટે અત્યંત સફળાગ્યની વાત છે

તેમ જ તેઓ આ ઋથ ઉપર સ્વતંત્ર રીતે પણ ગુજરાતીમાં લખે તે થલુ જ ઉપયોગી છે

કારણ કે તેઓ આ ઋથના હાદને ઉપર જણાવ્યા મુજબ સારી રીતે પામેલ છે. વળી બાષાતરિત ઋથોના કેટલાક પરિશિષ્ટો ઉમેરે કે જેથી અભ્યાસીઓની કેટલીક કઠીનતા દૂર થઈ જાય તે પણ ઇચ્છવા યોગ્ય છે

બાષાતરિત ઋથની શરૂઆતમાં પ્રસ્તુત ઋથના અભ્યાસ દ્વારા તેમના મગજમાં કેવી છાપ ઉપરિધન થઈ છે તે પણ ગુજરાતી બાષામાં આવેખન કરશે તો બાષાતરિત ઋથ તેમજ મૂળઋથનું ગૌરવ વધુ પ્રચાર પામશે

અતમા તેમની શ્રુતોપાસના ગુરુભક્તિ અને શાસનસેવાની ધગશ નિરતર વધતી રહે તેવીજ શાસન દેવોને અભ્યર્થના કરે છું. શાસનસેવાનું બળ તેમને પ્રાપ્ત થાય તેવી અતરની આશિષ વરસાવી અહીં જ વિરમું છું

સિં

આચાર્ય પિંકમસુરિ

(નોંધ — પ્રથમ ભાગના આમુખ'માંથી સુધારા સાથે અત્રે પ્રસ્તાવના ઉપયોગી હોવાથી આપવામાં આવી છે. મં)



तत्त्वन्यायविभाकर

[भा. २]

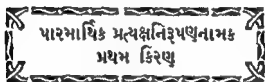
૧૦ નમઃ

પૂજ્યપાદ આચાર્યભગવત શ્રીમદ્વિજયસાહિબસૂરીશ્વરજી

મહારાજ નિરચિત

તત્ત્વન્યાયવિભાકર

ભા. ૦ ૨



મતિશ્રુતાવધિમન પર્યવકેવલ્લાનિ જ્ઞાનાનિ ॥૧॥

અર્થ — મતિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમથી પ્રગટ થનાર જ્ઞાન
' મતિજ્ઞાન ' શ્રુતજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાન
' શ્રુતજ્ઞાન ' અવધિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમથી પેદા થનાર જ્ઞાન
' અવધિજ્ઞાન ' મન પર્યાયજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમથી જન્ય જ્ઞાન
' મન પર્યાયજ્ઞાન ' આમ આ ચાર પ્રકારના જ્ઞાનો ' જ્ઞાનોપશ
મિક ' કહેવાય છે સર્વઘાતી કેવલજ્ઞાનાવરણના ક્ષયથી જન્ય
' કેવલજ્ઞાન ' ક્ષાયિક કહેવાય છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનના પાંચ
પ્રકારો જણાવા

[જ્ઞાન, આત્માનો સ્વરૂપ * પાંચક અસાધારણ ગુણ]

એવ ચ- મેધની શ્રેણી વગરના સૂર્યના જેવું સર્વઆવરણવગરના હોવાના સ્વભાવજૂત તે જ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન તરીકે ઓળખાય છે તથા ચ- સર્વધાતીકેવલજ્ઞાનાવરણથી સર્વધા જ્ઞાનમા આવરણનો અમલ હોવાથી તે વખતે જે આ મહાપ્રકાશ તે કેવલજ્ઞાનાવરણથી આવૃત્ત હોવાને હોય છે તે મહાપ્રકાશનાજ ભેદો મતિ વિ ચાર છે તેવા મહાપ્રકાશમા કેવલજ્ઞાનાવરણ પીજ કાર-તા છે કારણ કે, સ્પષ્ટપ્રકાશપ્રતિબિંબક પણ કેવલ જ્ઞાનાવરણની મહાપ્રકાશમા કારણતા છે ઉત્કટ વાદળ વિ રૂપ આવરણમા સ્પષ્ટપ્રકાશનું પ્રતિબિંબકપણું અને મહાપ્રકાશનું જનકપણું પ્રત્યક્ષ દેખીતું છે] (૧+૪૦૧)

एतान्येव प्रमाणानि ॥७॥

અર્થ —મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એમ આ પાંચજ્ઞાનો 'પ્રમાણ' તરીકે કહેવાય અર્થાત્ હેય (છાડવા યોગ્ય) ના ત્યાગ અને ઉપાદેય (સ્વીકાર કરવા યોગ્ય) ના સ્વીકારમા સમર્થ હોવાથી જ્ઞાનો પ્રમાણજૂત ગણાય છે (૨+૪૦૨)

यथार्थनिर्णय प्रमाणम् ॥८॥

અર્થ —જે રૂપે-પ્રકારે વસ્તુ સ્થિત હોય તે યથાવસ્થિત વસ્તુ કહેવાય છે યથાવસ્થિતપણાએ જે જ્ઞાનવડે પદાર્થનો નિર્ણય થાય છે તે યથાર્થ નિર્ણયક જ્ઞાન 'પ્રમાણ' તરીકે લક્ષિત કરાય છે અર્થાત્ યથાવસ્થિત સ્વપર પદાર્થ નિર્ણય કારક જ્ઞાનપણું પ્રમાણનું લક્ષણ છે (૩+૪૦૩)

તદ્દ્વિવિધ પારમાર્થિકનન્દનં ૧૧૧

પ્રમાણુષ્ટ પ્ખા નિઝન

અર્થ — તે પ્રમાણુ, જે પ્રમાણુ છે

(૧) પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષરૂપ પ્રમાણુ

(૨) પરોક્ષરૂપ પ્રમાણુ (૪+૪૦૪)

તત્રાવચિમન પર્યવકેવલાનિ પારમાર્થિકપ્રમાણુ
શ્રુતે પરોક્ષે । પરોક્ષમપિ સાઠ્યપરિહરણ
જ્ઞાતર્કિનુમાનાગમમેદાત્ પદ્ધવિષય ॥૫॥

અર્થ — પાત્ર પ્રકારના જ્ઞાનોમા કયા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુરૂપ અને કયા જ્ઞાનો પરોક્ષ પ્રમાણુરૂપ વાય છે ?

આ જ્ઞાના સમાધાન માટે કહે છે

તે પાત્ર જ્ઞાનો પેકી અવધિજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન એમ ત્રણ જ્ઞાનો 'પારમાર્થિક ગણાય ॥ અને મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન 'પરોક્ષ પ્રમાણુ' રૂપ ગણાય છે

વગી પરોક્ષપ્રમાણુ પણ (૧) સામ્ય (૨) સ્મરણ (૩) પ્રત્યભિજ્ઞા (૪) તક (૫) એમ છ પ્રકારનું છે (૫+૪૦૫)

અવ્યવહિતાત્મદ્રવ્યમાત્રસમુત્પન્ન સમ્ । તદ્દ્વિવિધ સકલ વિકલચ ૧૧૨

પારમાર્થિકપ્રત્યક્ષનું લક્ષણ

અર્થ — ઇન્દ્રિય અને મનરૂપદ્વારની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય કેવલ અવ્યવહિત-આત્મદ્રવ્યની અપેક્ષા રાખી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિઆવરણના ક્ષયોપશમથી કે ક્ષયથી અવ્યવહિત (ફક્ત) આત્મદ્રવ્યમાત્રથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન ‘પારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ તરીકે કહેવાય છે. અવ્યવહિત આત્મદ્રવ્યમાત્ર જન્યત્વ વિશિષ્ટજ્ઞાન પણ ‘પારમાર્થિકપ્રત્યક્ષનું લક્ષણ સમજવું તે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ બે પ્રકારે છે (૧) સકલ અને (૨) વિકલ (૬+૪૦૬)

કૃત્સ્નાવરણસ્યાત્કેવલ જ્ઞાન સકલમ્ ॥૭॥

મકલજ્ઞાનનું નિરૂપણ

અર્થ — સમગ્રદર્શનાદિરૂપઅતરંગસામગ્રી અને જિન-કાલિકમતુખ્યભવ આદિરૂપ બહિરંગસામગ્રી જનિત સકલધાતી કમરૂપ સકલ આવરણના ક્ષયથી જે કેવલજ્ઞાન ઉદિત થાય છે તેનો કોઈ અવરોધક નહીં કોઈ સકલપદાર્થવિષયક કોઈ કેવલજ્ઞાન ‘સકલપારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે (૭+૪૦૭)

અરોપદ્રવ્યવર્ણ્યવિષયકસાક્ષા કાર કેવલમ્ ॥૮॥

કેવલજ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ — સર્વદ્રવ્યો અને તેના સર્વપર્યાયોના સાક્ષાત્કાર રૂપ પ્રત્યક્ષ ‘કેવલજ્ઞાન’ છે. અર્થાત્ સુખ્યત્વે કરી સમસ્ત પર્યાયપ્રકારક અને સમસ્તદ્રવ્યવિષયક જ્ઞાન એ કેવલજ્ઞાનનું લક્ષણ છે (૮+૪૦૮)

इदञ्च घातिक्रमसंयादु भवति ॥९॥

અર્થ —ક્રમના ઘાતી અને અઘાતીરૂપે બે પ્રકારે છે તેમાંથી ઘાતીકર્મરૂપ આવરણના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થાય ■ (૬+૪૦૬)

तद्दानेयं सर्वज्ञं ॥१०॥

અર્થ —કેવલજ્ઞાન, આત્માનો સ્વભાવરૂપ થયોય છે માટે આત્મસ્થજ કેવલજ્ઞાન, વિષયનો પરિચ્છેદ કરે છે તહીં કે વિષયની પાસે જઈને જો આત્માને છોડી કેવલજ્ઞાનનું જોય દેશમાં ગમન માનવામાં આવે તો આત્મા, સ્વભાવ વગરનો થઈ જાય । હા તો વિષયોનો સ્વભાવ કેવલજ્ઞાન થઈ જાય । માટે આ બધું લક્ષ્યમાં રાખી કેવલજ્ઞાન અપ્રાપ્યકારી હોઈ તેવા અપ્રાપ્યકારી કેવલજ્ઞાનવાળો જ આત્મા, સર્વજ્ઞ (અહંકારિ પરમાત્મા) કહેવાય છે

[અહીં ‘તદ્દાન’ અર્થાત કેવલજ્ઞાનનો આત્માની સાથે નિત્ય સબધ દર્શાવનાર ‘નિત્યયોગ અર્થમા મતુપપ્રત્યય’ લાગેલો છે એમ સમજવું (૧૦+૪૧૦)

अवधिमनःपर्यगो तु तत्तदावरणक्षयोपशमञ्जयत्वाद्भिरुक्तौ ॥११॥

વિકલજ્ઞાનના પ્રકારે

અર્થ —(૧) અવધિજ્ઞાનાવરણ ક્રમના ક્ષયોપશમથી પેદાયનાર અવધિજ્ઞાન, રૂપિદ્રવ્યવિષયક હોઈ, સર્વવિષયક

નહી હોવાથી ‘વિકલપારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે (૨)
મન પર્યવસાનાવરણ ક્રમના ક્ષયોપશમથી પેદા થનાર મન
પર્યવસાન, મનોદ્રવ્યરૂપવિષયનું અવગાત્રી હોઈ સકલવિષયક
નહી હોવાથી ‘વિકલપારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે

અહીં એ વસ્તુ સૂચિત થાય છે કે, આ બે જ્ઞાનો-વિકલક્ષા
ચોપશમિક હોઈ દેવજ્ઞાનથી શિન્ન છે, દેવ સીમા રહેતા નથી
કેમકે, દેવજ્ઞાન ક્ષાયિક છે અને દેવલીઓ ક્ષાયિકભાવવાળા
હોય છે દેવલીઓ સ્વભાવથી નિરતર દેવજ્ઞાનદર્શનરૂપ
ઉપયોગમા વતતા હોય છે બીજા ઉપયોગનો અમભવ છે
(૧૧+૪૧૧)

इन्द्रियसमनिरपेक्षो रुक्मिण्यविषयस्तसात्कारोऽवधि
स द्विविधो भवज-यो गुणज-यश्चेति । भवो ज-म, तस्माज्ज-
न्यो यथा सुरनारकाणाम् , गुणस्तम्भ्यदर्शनादि , तज्ज-यो
यथा नरतिरश्चाम् ॥ २ ॥

અવધિજ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ—જેમા ઇન્દ્રિયોની અને સયમની નિયમથી
અપેક્ષા નથી એવો રૂપીદ્ર વવિષયનો સાક્ષાત્કાર-વિકલપાર
માર્થિકપ્રત્યક્ષરૂપ જ્ઞાન ‘અવધિ’ કહેવાય છે

તે અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે (૧) ભવજન્ય (૨) શુદ્ધ
જન્ય (૧) ભવજન્ય અવધિજ્ઞાન-ભવ એટલે જન્મથી પેદા
થનાર અવધિજ્ઞાન જેમકે, દેવનારકીઓનું અવધિજ્ઞાન (૨)
શુદ્ધજન્ય અવધિજ્ઞાન-સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ શુદ્ધથી પેદા થનાર
અવધિજ્ઞાન જેમકે, મનુષ્ય તિથ્યોનું અવધિજ્ઞાન

૨૧ ક્રી=સવજન્યઅવધિજ્ઞાન, સવનુ ઔદયિકપણ હોઈ
સવજન્યઅવધિજ્ઞાન ઔદયિક થાય ! અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમા
અવધિ કહેવાય ॥ તેા અહીં વિરોધ કેમ નહીં ?

સમાધાન=સવજન્ય પણ અવધિજ્ઞાન મુખ્યતઃ ક્ષાયોપશમ
જન્ય હોઈ ક્ષાયોપશમિક જ છે પરંતુ તે ક્ષાયોપશમ પણ
નારક કે દેવભવ હોયે છતે અવશ્ય થાય છે માટે દેવ-નાર
કેના અવધિજ્ઞાનને ‘સવજન્ય’ તરીકે કહેવાય છે (૧૨+૪૧૨)

અનુગામ્યનનુગામિહોયમાનઅધમાનપ્રતિપાત્યપ્રતિપાત્તિમે
દાત્ પદ્ધિવિષોઽવધિ । અવધિમત્પુરુષસદ્ગમનસ્વભાવોઽનુગામી
॥૧૩॥

અવધિજ્ઞાનના છ ભેદોનુ ક્રમશઃ વર્ણન-

અર્થ—અવધિજ્ઞાન, (૧) અનુગામી (૨) અનનુગામી
(૧) હોયમાન (૪) વર્ધમાન (૫) પ્રતિપાતિ (૬) અપ્રતિપાતિ
એમ છ પ્રકારનુ છે

(૧) જે ઉત્પન્ન થયેનુ અવધિજ્ઞાન, દેશાતર જતા પોતાના
સ્વામીની ક્ષાયે નેત્રાદિની આકૃષ્ટ જાય છે તે ‘અનુગામિ’
અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે આણુ જ અવધિજ્ઞાન, દેવોને અને
નારકીઓને હોય છે (૧૩+૪૧૩)

ઉત્પન્નવચ્છેદકચરીરાવચ્છેદેનૈવ વિષયાવમામકોઽનનુ-
ગામી ॥૧૪॥

અર્થ—(૨) જે સ્થાનમા અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તેનો
સ્વામી જ્યારે તે સ્થાનને છોડી બીજા સ્થાને જાય ત્યારે તે

નહી હોવાથી ‘વિકલપારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે (૨)
મન પર્યવશાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી પેદા થનાર મન
પર્યવશાન, મનોદ્રવ્યરૂપવિષયનું અવગાહી હોઈ સકલવિષયક
નહી હોવાથી ‘વિકલપારમાર્થિકપ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે

અહીં એ વસ્તુ સૂચિત થાય છે કે, આ બે જ્ઞાનો-વિકલક્ષા
યોપશમિક હોઈ કેવલજ્ઞાનથી ભિન્ન છે, કેવલીમા રહેતા નથી
કેમકે, કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક છે અને કેવલીઓ ક્ષાયિકભાવવાળા
હોય છે કેવલીઓ સ્વભાવથી નિરતર કેવલજ્ઞાનદર્શનરૂપ
ઉપયોગમા વર્તતા હોય છે બીજા ઉપયોગનો અસંભવ છે
(૧૧+૪૧૧)

इन्द्रियसवमनिरपेक्षो रूपिद्रव्यविषयकस्ताक्षात्कारोऽवधि
स द्विविधो भवज-यो गुणजन्यश्चेति । भवो ज म, तस्माज्ज
न्यो यथा सुरनारकाणाम् , गुणस्तम्पगदर्शनादि , तज्ज-यो
यथा नरतिरश्चाम् ॥१२॥

અવધિજ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ—જેમા ઇન્દ્રિયોની અને સયમની નિયમથી
અપેક્ષા નથી એવો રૂપીદ્રવ્યવિષયનો સાક્ષાત્કાર-વિકલપાર
માર્થિકપ્રત્યક્ષરૂપ જ્ઞાન ‘અવધિ’ કહેવાય છે

તે અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે (૧) ભવજન્ય (૨) શુભ્ર
જન્ય (૧) ભવજન્ય અવધિજ્ઞાન-ભવ એટલે જન્મથી પેદા
થનાર અવધિજ્ઞાન જેમકે, દેવનારકીઓનું અવધિજ્ઞાન (૨)
શુભ્રજન્ય અવધિજ્ઞાન-સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ શુભ્રથી પેદા થનાર
અવધિજ્ઞાન જેમકે, મનુષ્ય તિર્થ્યોનું અવધિજ્ઞાન

૨૧ ક્રી=ભવજન્યઅવધિજ્ઞાન, ભવજુ ઔદયિકપણુ હોઈ
ભવજન્યઅવધિજ્ઞાન ઔદયિક થાય ! અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમા
અવધિ કહેવાય છે તો અહીં વિરોધ કેમ નહીં ?

સમાધાન=ભવજન્યપણુ અવધિજ્ઞાન મુખ્યતઃ ક્ષયોપશમ
જન્ય હોઈ ક્ષયોપશમિક જ છે પરંતુ તે ક્ષયોપશમ પણુ
નારક કે દેવભવ હોયે છતે અવશ્ય થાય છે માટે દેવ-નાર
કેના અવધિજ્ઞાનને 'ભવજન્ય' તરીકે કહેવાય છે (૧૨+૪૧૨)

અનુગામ્યનનુગામિહોયમાનવચમાનપ્રતિપાત્યપ્રતિપાતિમે
દાત્ પદ્ધિવિષોડ્વધિ । અવધિમત્પુરુષસદ્ગમનસ્વભાવોડ્નુગામી
॥૧૩॥

અવધિજ્ઞાનના છ ભેદોનુ ક્રમશઃ વર્ણન-

અર્થ — અવધિજ્ઞાન, (૧) અનુગામી (૨) અનનુગામી
(૧) હીયમાન (૪) વર્ધમાન (૫) પ્રતિપાતિ (૬) અપ્રતિપાતિ
એમ છ પ્રકારનુ છે

(૧) જે ઉત્પન્ન થયેલુ અવધિજ્ઞાન, દેશાતર જતા પોતાના
સ્વામીની સાથે નેત્રાદિની આકૃષ્ટ બાજુ છે તે 'અનુગામિ'
અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે આવુ જ અવધિજ્ઞાન, દેવોને અને
નારદીઓને હોય છે (૧૩+૪૧૩)

ઉત્પરચત્રચ્છેદકસરીરાવચ્છેદેનૈવ વિપયાવમાસકોડ્નનુ-
ગામી ॥૧૪॥

અર્થ — (૨) જે સ્થાનમા અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ તેના
સ્વામી જ્યારે તે સ્થાનને છોડી બીજા સ્થાને જાય ત્યાં તે

સ્વામીની સાથે જતું નથી અને તે સ્થાનમા રહેલા તે સ્વામીને હોય છે તે અવધિજ્ઞાન ‘અનનુગામી અવધિજ્ઞાન’ કહેવાય છે

પૂર્વંતુ અનુગામી અને અનનુગામી અવધિજ્ઞાન, મનુષ્ય અને તિર્થ યોને હોય છે (૧૪+૪૧૪)

સ્વોત્પત્તિઃ ક્રમેણાવિષયો હીયમાન ॥૧૫॥

અર્થ —(૩) પોતાની ઉત્પત્તિથી માડી ક્રમથી અલ્પ વિષયવાળું થતું (ઘટતું) અવધિજ્ઞાન ‘હીયમાન અવધિજ્ઞાન’ કહેવાય છે (૧૫+૪૧૫)

સ્વોત્પત્તિઃ ક્રમેણાધિકવિષયો વર્ધમાન ॥૧૬॥

અર્થ —(૪) પોતાની ઉત્પત્તિથી આરંભી ક્રમસર અધિક વિષયવાળું થતું (વધતું) અવધિજ્ઞાન ‘વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન’ કહેવાય છે (૧૬+૪૧૬)

ઉત્પત્ત્યનન્તર પતનશીલ પ્રતિપાતી ॥ ૧૭ ॥

અર્થ —(૫) ઉત્પત્તિ બાદ ઠેકઠાક કાલ સુધી રહી, પડવાના સ્વભાવવાળું અવધિજ્ઞાન ‘પ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન’ (અનવસ્થિત) કહેવાય છે (૧૭+૪૧૭)

તદ્વિપરીતોઽપ્રતિપાતી ॥ ૧૮ ॥

અર્થ —(૬) પ્રતિપાતિથી વિપરીત અર્થોત્ નહીં પડવાના સ્વભાવવાળું અવધિજ્ઞાન ‘અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન’

(અવસ્થિત) કહેવાય છે ત્યાં નારડીઓ, જવનપતિ, વાન મતર, જ્યોતિષી, વૈમાનિક દેવો, અનુગામી અને અપ્રતિપાતિ અવધિરાન વાળાઓજ છે

અવધિરાનના ઉપરોક્ત છ ભેદો, મનુષ્યોને તો હોય પરંતુ તિથેય પચેન્દ્રિયોને પણ હોય છે (૧૮+૪૧૮)

સયમવિશુદ્ધિદેતુક મનોદ્રવ્યપર્યાયમાત્રસાક્ષાત્કારિ જ્ઞાન મનપર્યવ । સ ક્ષણુમતિવિપુલમતિમેદેન દ્વિવિધ ॥૭૯॥

મન પર્યવ જ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ — સયમની વિશુદ્ધિના હેતુવાળું [અપ્રમત્તપણાની શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ, ક્ષમા વગેરે વાળા મુનિને જ ઉપજતું હોવાથી કહ્યું છે કે સયમ વિશુદ્ધિજન્ય] મનોદ્રવ્યના પયોધમાત્રને સાક્ષાત્ કરનાર [મનરૂપે પરિણત થયેલા દ્રવ્યોના પયોધોને પરિચ્છેદ કરનાર] વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષરૂપ જ્ઞાન ‘ મન પર્યવ ’ કહેવાય છે તે મન પયવજ્ઞાન, ક્ષણુમતિ અને વિપુલ મતિ ભેદથી બે પ્રકારનું છે

(૧) મનરૂપે પરિણત થયેલા દ્રવ્યોનો ઘોડાક પયોધો સહિત સાક્ષાત્કાર કરાવનારો બોધ તે ‘ ક્ષણુમતિ મન પર્યવ જ્ઞાન ’ કહેવાય છે જેમ કે, કોઈ અનુબ્ધ ઘટનો વિચાર કરતો હોય તો ક્ષણુમતિ ઝેટવું કહી શકે કે તે ઘટનો વિચાર કરે છે

(૨) મનરૂપે પરિણત થયેલા દ્રવ્યોનો ઘણા પયોધોની સાથે વિશિષ્ટાકારે સાક્ષાત્કાર કરાવનારો બોધ તે વિપુલ

મતિ મન પથ'વ જ્ઞાન " જેમ કે, વિપુલમતિ સોનાનો, પાટ
લિપુત્રનો, આજનો, મોટો, ઓરડામાં રહેલો, ફૂલથી ઢંકાયેલો
ઈત્યાદિ વિશિષ્ટ પ્રકારના ઘટનો વિચાર કરે ■ વિપુલમતિ,
ઋણમતિ કરતા વધારે શુદ્ધ છે (૧૬+૪૧૬)

આયજ્ઞાન કદાચિત્પચ્યવતે દ્વિતીયત્તુ ન કદાપીત્યન
યોવપમ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ — ઋણમતિ રૂપ (આય) પ્રથમ જ્ઞાન, કદાચિત્
પડી જાય છે અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન થાળ ત્યાં સુધી ટકી રહે
એવો નિયમ નથી બીજું વિપુલમતિ જ્ઞાન કદાચિત્ પડતું
નથી અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી રહે છે જ્યાં આ
બંનેનો લેહ સમજવો (૨૦+૪૨૦)

ધર્મિ-પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ નિરૂપણુ નામક
પ્રથમ કિશોરુ



પરોક્ષજ્ઞાનનિરૂપણ દ્વિતીય. કિરણ

વ્યવહિતાત્મદ્રવ્યજ્ઞાન પરોક્ષમ્ ॥ ૧ ॥

પરોક્ષ જ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ — જે જ્ઞાન, સાક્ષાત્ કેવલ આત્માથી જ પેદા થતું નથી પરંતુ વચ્ચે વ્યવધાનકારક વિશિષ્ટ નિમિત્તારૂપ ઇન્દ્રિય-મનની અપેક્ષા રાખી થતું જ્ઞાન — તેનું જ્ઞાન વિશિષ્ટ નિમિત્ત સાપેક્ષ હોઈ વ્યવહિત આત્મ દ્રવ્યજ્ઞાન ‘પરોક્ષ જ્ઞાન’ કહેવાય છે (૧+૪૨૧)

ઇન્દ્રિયમનોજન્યો વિશદાવભાસસ્તાવ્યવહારિકપ્રત્યક્ષમ્

॥ ૨ ॥

માઁવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનું લક્ષણ

અર્થ — ઇન્દ્રિયથી કે મનથી અથવા ઇન્દ્રિય અને મનથી (ઉભયથી) પેદા થનારો વિશદ (સ્પષ્ટ-સાકાર) જોધ રૂપ અવભાસ ‘સાઁવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ’ કહેવાય છે [સાઁવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષમાં બહિરગઅપેક્ષાકારણરૂપ પ્રકાશ, વિષય, અતરગ અપેક્ષાકારણ ઇન્દ્રિયો છે પરંતુ પારમાર્થિક કારણરૂપ સર્વ જ્ઞાન સાધારણુક્ષયોપશમ છે] (૨+૪૨૨)

મતિ મન પર્યં જ્ઞાન ' જેમ કે, વિપુલમતિ સોનાનો, પાટ
લિપુત્રનો, આજનો, મોટો, ચોરડામા રહેલો, ફલથી ઢકાયેલો
ઈત્યાદિ વિશિષ્ટ પ્રકારના ઘટનો વિચાર કરે છે વિપુલમતિ,
ઋણમતિ કરતા વધારે શુદ્ધ છે (૧૬+૪૧૯)

આદ્યજ્ઞાન કદાચિત્પ્રત્યક્ષતે દ્વિતીયન્તુ ન કદાપીત્યન-
યોર્વેપમ્યમ્ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ — ઋણમતિ રૂપ (આદ્ય) પ્રથમ જ્ઞાન, કદાચિત્
પડી જાય છે અર્થાત્ કેવલજ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી ટકી રહે
એવો નિયમ નથી જીણુ વિપુલમતિ જ્ઞાન કદાચિત્ પડતું
નથી અર્થાત્ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી રહે છે આમ આ
બંનેનો લેહ સમજવો (૨૦+૪૨૦)

ઇતિ-પારમાર્થિકે અત્મક્ષ નિરૂપણુ નામક
પ્રથમ કિરણુ



નિર્વૃત્ત્યુપકરણ મેદેન દ્રવ્યેન્દ્રિય દ્વિવિધમ્ । નિર્વૃત્તિરાકાર.

॥ ૬ ॥

દ્રવ્યેન્દ્રિયનો વિભાગ

અર્થ — નિવૃત્તિ અને ઉપકરણના બેદથી દ્રવ્યેન્દ્રિય, બે પ્રકારની છે નિવૃત્તિ એટલે આકાર, ઉપકારક ઉપકરણ આ બે પુદ્ગલપરિણામરૂપ છે સાવેન્દ્રિયરૂપ ઉપયોગતુ નિમિત્ત કારણ થાય છે (૬+૪૨૬)

નિર્વૃત્તીન્દ્રિયમપિ દ્વિવિધ વાદ્યાભ્યંતરમેદાત્ । વાદ્ય
વપટિકાદિ, આંતર કદમ્બપુષ્પાચાકાર પુદ્ગલવિશેષ ॥૭॥

નિવૃત્તિધન્દ્રિયનો વિભાગ

અર્થ — નિવૃત્તિધન્દ્રિય પણ (૧) બાહ્ય (૨) અવ્યતર બેદથી બે પ્રકારની છે આ બાહ્ય અવ્યતર બેદવાળી નિવૃત્તિ ધન્દ્રિય, નિર્માણ નામકમ વિશેષથી બનેલી, ઉપયોગ ધન્દ્રિયના અવધાનના પ્રદાનમા હેતુબૂત છે

(૧) બાહ્ય નિર્વૃત્તિધન્દ્રિય=શ્રોત્રેન્દ્રિય આશ્રીને કાનપાપડી એ બાહ્ય આકૃતિ છે, નેત્રેન્દ્રિય આશ્રીને આખનો ડાળો, ખૂંધે બાહ્ય આકૃતિ સમજવી

(૨) અવ્યતર નિર્વૃત્તિધન્દ્રિય=શ્રોત્રેન્દ્રિય આશ્રીને અન્ન નિર્વૃત્તિરૂપ કદબના પુષ્પ સરખો આકાર બાણવો અક્ષુધન્દ્રિયની મસૂર થાય સમાન અવ્યતર આકૃતિ છે પ્રાણેન્દ્રિયની અતિ સુખ પુષ્પ સમાન અદરની આકૃતિ છે રસનેન્દ્રિયનો

અનુમાનાદિભ્યો વિશેષપ્રકાશનાદ્વિશદત્ત્વમસ્ય ॥ ૧ ॥

અર્થ—અનુમાન આદિ કરતા વિશેષ પ્રકાશન-નિયત વર્ણ સંસ્થાન વિષયરૂપ અર્થના આકાર વિ નો પ્રતિભાસ હોઈ આ સામ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનું વિશદપણુ—સ્પષ્ટપણુ છે જ્ઞાનમા વિશદ અવશાસપણુ પ્રગલ્ભતર જ્ઞાનાવરણુ ધીર્માન્તરાય કમ ક્ષયોપશમ વિશેષથી થાય છે (૩+૪૨૩)

તદ્વદ્વિવિધમન્દ્રિય માનસચ્ચ । દ્વિન્દ્રિયજયપ્રત્યક્ષમૈન્દ્રિયમ્ ।
મનોજયપ્રત્યક્ષ માનસમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—તે સામ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ, બે પ્રકારનું છે (૧) ઐન્દ્રિય (૨) માનસ

(૧) ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ ‘ઐન્દ્રિય’ કહેવાય છે

(૨) દ્રવ્યરૂપ મનથી પેદા થતું પ્રત્યક્ષ ‘માનસ’ કહેવાય છે
(૪+૪૨૪)

તત્રેન્દ્રિય દ્રવ્યભાગમેદેન દ્વિવિધમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ—ત્યા સામ્યવહારિક પ્રત્યક્ષના લક્ષણમા સ્થિત ઇન્દ્રિય, દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી બે પ્રકારની છે

દ્રવ્ય=પરિણામવિશેષ-પરિણત વર્ણ વિ ચારવાણુ પુરુ
ગણરૂપ દ્રવ્ય સમજવું

ભાવ=આત્મપરિણામવિશેષને ભાવ સમજવો એટલે
અહી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, આકાશરૂપ ઇન્દ્રિયો
માનેલ નથી (૫+૪૨૫)

(૧) લઙ્ગિધ રૂપ ભાવેન્દ્રિય=આત્મામા રહેલ, ગતિ જાતિ વિ નામકમન' ઉદયથી મનુષ્યપણુ પચેન્દ્રિયપણુ વિ ની પ્રાપ્તિ હોયે છને ઇન્દ્રિયવિષયરૂપ શબ્દ વિ મા જ ને આ વિશેષ ઉપયોગ, તેના આવરણના ક્ષયોપશમરૂપ અર્થના શક ણની શક્તિ, 'લઙ્ગિધઇન્દ્રિય' કહેવાય ॥

અર્થાત્ ગતિ જાતિ ઇત્યાદિ નામકમી જેના કારણરૂપ છે એવે તે તે ઇન્દ્રિયવિષયક જ્ઞાનના આવરણરૂપ કમનો ક્ષયો પશમ 'લઙ્ગિધ ઇન્દ્રિય' કહેવાય છે, (૯+૪૨૯)

અર્થગ્રહણનિમિત્ત આત્મજ્યાપારપરિણામવિશેષ ઉપયોગ

॥ ૧૦ ॥

ઉપયોગ ઇન્દ્રિયનું લક્ષણ

અર્થ—વિષયરૂપ અર્થબ્રહ્મણના નિમિત્તવાળો, આત્માના વ્યાપારરૂપ પરિણામવિશેષ 'ઉપયોગઇન્દ્રિય' કહેવાય ॥ અર્થાત્ પોતપોતાની ક્ષયોપશમરૂપ લઙ્ગિધ અનુસારે એટલે કે જે ઇન્દ્રિયની જે લઙ્ગિધ હોય તે પ્રમાણે વિષયોને વિરે થતો આત્માનો વ્યાપાર 'ઉપયોગ ઇન્દ્રિય' કહેવાય છે આ ઉપયોગ, જ્યારે દ્રવ્યેન્દ્રિયની અપેક્ષાવાળો થાય છે ત્યારે જ ઉપયોગેન્દ્રિય નામવાળો થાય છે અથવા નહીં

ઇન્દ્રિયોનો લાભ કમ—

(૧) પહેલા ઇન્દ્રિયાવરણ ક્ષયોપશમ રૂપ લઙ્ગિધનો લાભ
(૨) પછી બાહ્ય અવનતર ભેગવાળી નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયના શક્તિ રૂપ ઉપકરણ ઇન્દ્રિયનો લાભ

(ખરપડા) દુરત્ર સમાન અદરનો આકાર છે સ્પર્શનેન્દ્રિયનો
અદરનો વિવિધ આકાર ॥

આ નિર્વૃત્તિધન્દ્રિય, પુદ્ગલવિશેષ છે (૭૪૨૭)

આત્મરદ્રિયનિષ્વસ્ત્યર્થગ્રહણસામર્થ્યાત્મકશક્તિવિશેષ
ઉપકરણેન્દ્રિયમ્ । પુદ્ગલશક્તિરૂપત્વાદસ્ય દ્રવ્યત્વમ્ । મસ્યો
પદાતે ચ નિર્વૃત્તીદ્રિયસત્ત્વેડપિ નાર્યગ્રહઃ ॥ ૮ ॥

ઉપકરણુ ધન્દ્રિયનુ વર્ણન

અર્થ—કદબ પુખ્ત વિગેરે આકાર રૂપ ઓનાદિ અભ્યંતર
ધન્દ્રિયમા રહેત, પોતપોતાના વિષયરૂપ અર્થ ગ્રહણના
સામર્થ્યરૂપ વિશિષ્ટ શક્તિ, ‘ ઉપકરણેન્દ્રિય ’ કહેવાય છે

પુદ્ગલશક્તિરૂપપણુ હોવાથી આ ઉપકરણેન્દ્રિયનુ દ્રવ્ય
ધન્દ્રિયપણુ બાબતું

શક્તિ વિશેષ રૂપ આ ઉપકરણેન્દ્રિયનો, વાતપિત્ત વિગે
રેથી (ઉપદ્રાત) વિનાશ થવાથી, કદબપુખ્તઆકારરૂપ ઓનાદિરૂપ
અભ્યંતર નિર્વૃત્તિ ધન્દ્રિયની વિદ્યમાનતા હોવા છતાં છવ,
ગુણાદિવિષયનુ ગ્રહણ કરી શકતો નથી (૮૪૨૮)

માત્રેન્દ્રિયમપિ દ્વિવિધમ્ । ક્ષ્મણ્યુપયોગભેદાત્ । આત્મ
નિષ્ઠેન્દ્રિયાવરણસપોષશ્મરૂપાર્થગ્રહણશક્તિર્લઙ્ઘિઃ ॥ ૯ ॥

સાવેન્દ્રિયનો વિભાગ

અર્થ—સાવેન્દ્રિય પણુ (૧) લઙ્ઘિ (૨) ઉપયોગના
ભેદથી બે પ્રકારની છે -

રૂપગ્રાહકમિન્દ્રિય ચતુરગ્રાપ્યવકાશકારિ । રૂપં શ્રુત
રક્તપીતનોલ્લઘ્ણરૂપેણ વજ્રવિધમ્ ॥ ૧૩ ॥

અયમુ ઇન્દ્રિયનુ લક્ષણુ

અર્થ—અહીં ઇન્દ્રિયવ્યવશેષને ભજનાર નિવૃત્તિ-
ઉપકરણ-લઘિ-ઉચ્ચેયોગ રૂપ ‘ઇન્દ્રિય’ લક્ષ્ય છે

રૂપને વિષય કરનાર જ્ઞાનના સાધનભૂત ઇન્દ્રિય ‘અયમુ
ઇન્દ્રિય’ કહેવાય છે

ગા.કા.=અયમુ વિષયભૂત પદાર્થોને સ્પર્શ કરીને જ્ઞાનને
પેા કરે છે કે સ્પર્શ કયો સિવાય ઉત્પન્ન કરે છે ?

સમાધાન=જવાબમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ‘અપ્રાપ્ય
પ્રકાશકારી અયમુ છે’ અર્થાત્ વિષયભૂતપદાર્થોને સપ્રલેપ-
સ્પર્શ કયો સિવાય જ વસ્તુ પ્રકાશ કરનારી અયમુ ઇન્દ્રિય છે
ધોળો, લાલ, પીળો, નીલો, કાળો એમ ઉપનામાં પ્રકારો છે
(૧૩+૪૩૩)

રસગ્રાહકમિન્દ્રિય રસન, ગ્રાપ્યકારિ । રસશ્યામ્લમધુરતિ-
ક્તકવાપકદુમેદેન વજ્રવિધ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ=રસને વિષય કરનાર મતિજ્ઞાનના સાધનભૂત
ઇન્દ્રિય ‘રસન’ ઇન્દ્રિય કહેવાય છે

આ ‘રસનેન્દ્રિય’ અયમુની માર્ફક અપ્રાપ્યકારી નથી
પરંતુ પ્રાપ્યકારી છે અર્થાત્ સ્વદેશમાં સ્પૃષ્ઠ-બદ્ધવિષયને
પામીને, સબધ કરીને રસનેન્દ્રિય જ્ઞાન પેા કરે છે

(૩) ત્યારબાદ ઇન્દ્રિયાથ-વિવરના ઉપયોગ (જ્ઞાન) નો લાભ થાય છે (૧૦+૪૩૦)

अयमेव षट्पक्ष प्रति करणम् । समुदिता-येतानि
 शृण्वार्यं गृह्णति, इन्द्रियव्यपदेशभाजि च ॥ ११ ॥

અર્થ — આ જ્ઞાનરૂપ ઉપયોગ જ સ્વપર નિષ્કલ્પમા
 સાધકતમ હોઈ પ્રમાણ છે નહીં કે સનિકર્ષ કે દ્રવ્યેન્દ્રિય,
 એ વસ્તુને કહે છે કે, આ ઉપયોગ જ સામ્યવહારિક પ્રત્ય
 ક્ષના પ્રત્યે કશુ (સાધકતમ કારણ) ને એટલે જ પ્રમાણ
 છે વળી શબ્દ વિ અર્થરૂપ વિષયનું, સમુદિત મળેલી
 ચાર-નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય, ઉપકરણેન્દ્રિય, લઘિ ઇન્દ્રિય, ઉપયોગ
 ઇન્દ્રિય એમ ચાર ઇન્દ્રિયો ભેગી મળીને શ્રદ્ધા કરે છે
 અર્થાત્ આ ચારે પૈકી એક પણ ઇન્દ્રિયના અભાવમા પણ
 જીવને શબ્દ વિ વિષયના સ્વરૂપનો બોધ કદાપિ થતો નથી
 એટલે મિતિત ચારે ઇન્દ્રિયોનું શબ્દાદિ શ્રદ્ધા પ્રત્યે હેતુપણુ
 છે વળી જેને જેટની દ્રવ્ય બાવ રૂપ ઇન્દ્રિયો તેની
 તેટલી સમુદિત (ભેગી મળેલી) ઇન્દ્રિયોમા ઇન્દ્રિય વ્યવહેશ
 (વ્યવહાર) થાય છે ન્યૂનોમા નહીં (૧૧+૪૩૧)

तत्रेन्द्रियाणि चक्षुरसनघ्राणत्वक्श्रोत्ररूपाणि पञ्च ॥ १२ ॥

ઇન્દ્રિય સંખ્યા નિયમ

અર્થ — ત્યાં ઇન્દ્રિય પ્રકરણમા (૧) ચક્ષુ (ચાખ) (૨)
 રસના (જીભ) (૩) નાક (૪) ત્વચા (ચામડી) (૫) શ્રોત્ર
 (કાન) એમ પાંચ 'ઇન્દ્રિયો' કહેવાય છે (૧૨+૪૩૨)

રૂપગ્રાહકમિન્દ્રિય ચક્ષુરપ્રાપ્યપ્રકાશકારિ । રૂપ ધ્વેત
રક્તપીતનીલકૃષ્ણરૂપેણ પચ્ચવિષમ્ ॥ ૧૩ ॥

અથુ ઇન્દ્રિયનુ લક્ષણુ

અર્થ—અહીં ઇન્દ્રિયવ્યવહેશને લગનાર નિવૃત્તિ-
ઉપકરણ-લબ્ધિ-ઉપયોગ રૂપ ‘ઇન્દ્રિય’ લક્ષ્ય છે

રૂપને વિષય કરનાર જ્ઞાનના સાધનભૂત ઇન્દ્રિય ‘અથુ
ઇન્દ્રિય’ કહેવાય છે

શ કા=અથુ, વિષયભૂત પદાર્થોને સ્પર્શ કરીને જ્ઞાનને
પેદા કરે છે કે સ્પર્શ કયાં સિવાય ઉત્પન્ન કરે છે ?

સમાધાન=જવાબમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે ‘અપ્રાપ્ય
પ્રકાશકારી અથુ છે’ અર્થાત્ વિષયભૂતપદાર્થોનો સંલેપ-
સ્પર્શ કયાં સિવાય જ પરંતુ પ્રકાશ કરનારી અથુ ઇન્દ્રિય છે
ધોળો, લાલ, પીળો, નીલો, કાળો એમ કેવળ પાંચ પ્રકારો છે
(૧૩+૮૩૩)

રસગ્રાહકમિન્દ્રિય રસન, પ્રાપ્યકારિ । રસશ્વાન્નમધુરતિ
ત્તજ્જપાયકદુર્મેદેન પચ્ચવિષમ્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ=રસને વિષય કરનાર મતિજ્ઞાનના સાધનભૂત
ઇન્દ્રિય ‘રસન’ ઇન્દ્રિય કહેવાય છે

આ ‘રસનેન્દ્રિય’ અથુની મારફત અપ્રાપ્યકારી નથી
પરંતુ પ્રાપ્યકારી છે અર્થાત્ સ્વદેશમાં સ્પૃષ્ટ-બદ્ધવિષયને
પામીને, સંબધ કરીને રસનેન્દ્રિય જ્ઞાન પેદા કરે છે

વળી આ રસ, ખારો, મીઠો, કડવો, તુરો, તીખો એમ
પાચ પ્રકારનો છે (૧૪+૪૩૪)

ગ ઘઘાનાસાધારણકામિન્દ્રિય ઘ્રાણમ્, પ્રાપ્યકારિ ।
ગ શોડપિ સુરપિદુર્ગમિમેદેન દિવિષઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ—ગ ધવિષયકજ્ઞાનમા અસાધારણ કારણભૂત ઇન્દ્રિય
'ઘ્રાણેન્દ્રિય' કહેવાય છે આ ઘ્રાણેન્દ્રિય 'પ્રાપ્યકારી' છે
અર્થાત્ સ્વદેશમા સ્પૃષ્ટ બદ્ધ ગંધને ઝડપી કરે છે વળી આ
ગંધ, સુગંધ, દુગંધના ભેદથી જો પ્રકારનો છે (૧૫+૪૩૫)

સ્પર્શગ્રાહકમિન્દ્રિય ત્વક્ પ્રાપ્યપ્રકાશકારિણી । શ્લીતોષ્ણ
ત્વિગ્ધરુક્ષમૃદુકંઠશર્કરુલઘુરુપેનાપ્રવિધસ્સ્પર્શ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ—સ્પર્શ વિષયક જ્ઞાનના સાધનભૂત ઇન્દ્રિય
'ત્વગિન્દ્રિય' કહેવાય છે સ્વદેશમા પહેલા સ્પૃષ્ટ અને પછી
બદ્ધવિષયને પામીને જ્ઞાન પ્રકાશ કરનારી હોઈ આ સ્પર્શ-
નેન્દ્રિય 'પ્રાપ્યપ્રકાશકારિણી' કહેવાય છે

વળી આ સ્પર્શ—કઠો, ગરમ, શીકણો, લૂખો, ઠોમલ,
કઠિણ, બારે, હલકો, એવા ભેદથી આંક પ્રકારનો છે (૧૬+૪૩૬)

શબ્દગ્રાહકમિન્દ્રિય શ્રોત્રમ્, પ્રાપ્યકારિ । સચિત્તાચિત્ત
મિથમેદાન્ત્રિવિધગન્ધ ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—શબ્દવિષયને અવગાહનારા જ્ઞાનમા જનકભૂત
ઇન્દ્રિય 'શ્રોત્રેન્દ્રિય' કહેવાય છે

આ ઈન્દ્રિય, સ્વદેશમા સ્પૃષ્ટ શબ્દરૂપવિષયનાંક હોઇ
પ્રાપ્યકારી છે

વળી આ શબ્દ, સચિત્ત, અચિત્ત મિશ્રલેહથી ત્રણપ્રકાર
રેનો છે

(૧) સચિત્તશબ્દ—જીવથી મુખ દ્વારા બોલાતો શબ્દ તે
'સચિત્તશબ્દ' છે

(૨) અચિત્તશબ્દ—અરસપરસ બે પક્ષરેના અક્ષણવાથી
નીકળતો શબ્દ 'અચિત્ત' કહેવાય છે

(૩) મિશ્રશબ્દ—જીવ પ્રયત્નથી વગાડાતા વાનિત્રેમાથી
પ્રગટ થતો શબ્દ 'મિશ્રશબ્દ' કહેવાય છે (૧૭+૪૩૭)

મતિશ્રુતવિષયીભૂતાર્થજ્ઞાનસાધનમનિન્દ્રિય મન , અપ્રાપ્ય
પ્રકાશકારિ ॥ ૧૮ ॥

મનનું લક્ષણ

અર્થ—મતિજ્ઞાનનો કે શ્રુતજ્ઞાનનો વિષયમૂલ જે પદાય,
તે-વિષયને અવગાહનારા જ્ઞાનમા સાધનમૂલ અનિન્દ્રિય 'મન'
કહેવાય છે

મન, વિષયરૂપ નેરની માથે ચતુર્ની માફક રૂપથી વિ
સબધરૂપ સંસ્લેષ કરતું નથી, તથા વિષયકૃત અનુગ્રહ ઉપ
ધાનનો અભાવ હોવાથી 'અપ્રાપ્ય પ્રકાશકારી' કહેવાય છે,
(૧૮+૪૩૮)

इदमपि द्रव्यभावमेवेन द्विविधम् । मनस्वन परिगत

માત્રમદેશવ્યાપિ શૌકુલિક દ્રવ્યમન । તદાવરણક્ષયોપશમ
જ-યોઽયગ્રહણો-મુલ્લ આત્મવ્યાપારવિશેષો માવમન ॥ ૧૯ ॥

મનનો વિભાગ

અર્થ — આ મન પણ (૧) દ્રવ્ય અને (૨) બાવના ભેદથી
બે પ્રકારનું છે

દ્રવ્યમન=મનપણાએ પરિણમિત અર્થાત્ ચિત્તન યોગ્ય,
મનોવર્ગોણાઓમાથી પ્રકૃષ્ઠ કરેલ અને ત પુરુષદોષી બનેલું,
સ્વભવ (પોત-પોતાની) કાયાના પરિમાણવાળું, પુરુષલ સમુ
દાય રૂપ મન ' દ્રવ્યમન ' કહેવાય છે

બાવમન=મનોજન્ય જ્ઞાનના આવરણના ક્ષયોપશમથી પેદા
થનાર, તે તે અર્થના સંકલ્પમા તત્પર, આત્માનો ચિત્તન રૂપ
વિશિષ્ટ વ્યાપાર, અર્થાત્ ચિત્ત-ચેતના-યોગ-અધ્યવસાય, સ્વાન્ત-
-મનસ્કાર વિ શબ્દોથી વાચ્ય આત્માનો વિશિષ્ટ પરિણામ
' બાવ મન ' કહેવાય છે આ જ્ઞાનરૂપ બાવમન પણ સ્વદેહ
પરિમાણવાળું છે (૧૯+૪૩૬)

સાવ્યવહારિકજ્ઞાવગ્રહણાવચારણામેદેન ચતુર્વિધમ્ ॥૨૦॥

સાવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનો વિભાગ

અર્થ — સાવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ, અવગ્રહ - ઇંદ્રિયા - અપાવ-
ધારણાના ભેદથી ચાર પ્રકારનું છે અર્થાત્ તે તે ઇન્દ્રિયા
નિમિત્તવાળું ચાર પ્રકારનું, જેમ કે, ચક્ષુ અવગ્રહ-ઇંદ્રિયા-
અપાવ-ધારણા, એવ બધી ઇન્દ્રિયો અને મનને લઈને સાવ્ય
વહારિક પ્રત્યક્ષના ચાર પ્રકારો બાજુવા (૨૦+૪૪૦)

વિષયે દ્રવ્યમનોડમિસમ્પજયદ્વનનનિત મત્તાડ્યા
 ન્તરમામાપવદ્સ્તુવિષયક જ્ઞાનમવગ્રહ । યથાડ્ય મનુષ્ય
 ક્યાદિ ॥ ૨૭ ॥

અવગ્રહનું લક્ષણ

અર્થ — દ્રવ્યપર્યાયસ્વરૂપી અથ એ વિષય, ચમુ વિ
 ઇન્દ્રિયો અને મન, તેઓનો ચારે બાજુથી પૂર્ણ રૂપી જે
 થોડા સ્થાનમાં અવરિયતિ રૂપ સબધ, જેનાથી જન્ય જે
 દશન સન્માનવિષયક વિશેષશૂન્યબોધ, તેનાથી જનિત
 જે સત્તાના અવાગર (પેટાસેદરૂપ) સામાન્યવાળી વસ્તુને
 વિષય કરનાર જ્ઞાન ‘અવગ્રહ’ કહેવાય છે જેમકે ‘આ
 મનુષ્ય’ ઇત્યાદિ અહીંયાં જો કે અવગ્રહ, (૧) વ્યજનાવગ્રહ
 (૨) અર્થાવગ્રહ એકથી બે પ્રકારનો છે ત્યાં ઉપકરણેન્દ્રિય
 અને પરિણત શબ્દાદિદ્રવ્ય દ્રવ્યના મબધ પછી પ્રથમ સમ
 યથી માઠી અર્થાવગ્રહથી પહેલા, સુપ્ત-મત્ત-મૂર્ચ્છિત વિ
 રુદ્ધોની માફક શબ્દ વિ દ્રવ્યસબધમાત્ર વિષયવાળો,
 અવગ્રહ, જ્ઞાન રૂપ, અન્તમુદ્ધૂત પ્રમાણુવાળો ‘વ્યજનાવગ્રહ’
 કહેવાય છે (૧) સ્વરૂપ-નામ-ભાતિ-ક્રિયા-શુભ્ર-દ્રવ્યની
 કલ્પના રહિત, સામાન્ય અથ ગ્રહણરૂપ ‘અર્થાવગ્રહ’ કહે
 વાય ■ (૨) ઉપરોક્ત દૃષ્ટાંતમાં અમનુષ્યની વ્યાવૃત્તિ રૂપ
 વિશેષનો પ્રતિભાસ હોવા છતાં પણ નેત્રીથિક-વ્યાવહારિક
 રૂપથી અવગ્રહના બે પ્રકારો હોઈ અહીં વ્યાવહારિક અવ
 ગ્રહનું દૃષ્ટાંત સમજવાનું છે જેમકે, તેના પછી ધંદા વિની
 પ્રવૃત્તિ થાય છે અન્યથા તેઓથી પ્રવૃત્તિ, ન જ થાય’ (૨૧-૪૪૧)

સત્તામાત્રાવગાહિગાન દર્શનમાછોવનમ્ । યયેદ કિંચિ
દિતિ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—જેનું બીજું નામ દર્શન છે એવા નૈશ્વયિક
અવગ્રહનું લક્ષણ—

કૌંપણ્ય વિશેષને નહીં અવગાહનાર, સત્તામાત્રનું
અવગાહન કરનાર દર્શન (આલોચન જેનું બીજું નામ છે)
'નૈશ્વયિક અવગ્રહ' કહેવાય ॥

કેમકે, 'આ કાંઈક છે' અર્થાત્ આવા શબ્દપ્રયોગથી
સમજાતું, શબ્દપ્રયોગરહિત, વિશિષ્ટ જ્ઞાન 'દર્શન'
સમજાતું જો અહીં શબ્દોદ્ભવે ખ માનવામા આવે તો, આન્ત
મૌહૂર્તિકપણાની આપત્તિ માય અર્થાવગ્રહ, એક મામયિક
છે આવા સિદ્ધાંતનો લોપ થાય

જ્યા પ્રસ્તુત ઉદાહરણ, નૈશ્વયિક-અવ્યક્ત-અવ્યાવૃત વસ્તુ
સામાન્યમાંથી છે (૨૨+૪૪૨)

યોગ્યતૈયાત્ર વિપયેણ ચતુર્મનસોસ્તમ્બન્ધ । સા જ્ઞાન-
તિદૂરામનવ્યવહિતદેશાગ્રસ્થાનરૂપા । ઇતરન્દ્રિયેષુ સમ્મલેપઃ
॥ ૨૩ ॥

અર્થ—૨૩ કા=અવગ્રહનું લક્ષણ જે 'વિપયેન્દ્રિય
મનોડ્ઝમિસ જળ' ઇત્યાદિ કહ્યું તે લક્ષણ, અપ્રાપ્તકારી
હોઈ ચતુર્મનજન્ય અવગ્રહમા અવ્યાપ્ત (અવ્યાપ્તિ દોષવાળું)
થાય છે અર્થાત્ ચતુર્મનજન્ય અવગ્રહમા ઘટતું નથી કેમકે,

સખધનો. અભાવ છે આવી શકાના જ્ઞાનમા કહે છે કે,
 ‘પ્રસ્તુત અવગ્રહના લક્ષણમા ૩૫ વિ વિષયની સાથેનો
 ચક્ષુ અને મનનો સખધ, યોગ્યતા જ સમજવી, તાદૃશ
 સખધરૂપ યોગ્યતા લેઈને ચક્ષુમનના અવગ્રહમા પ્રસ્તુત
 અવગ્રહનું લક્ષણ ઘટાવવું લક્ષણ, દોષરહિત ■ એમ
 જણવું

યોગ્યતા=અતિદૂરવતી-અતિઆસ ન (સમીપ) વતી
 લીત વિ થી બ્યવહિત પદાયનું ગ્રહણ નહીં થતું હોવાથી
 અનતિદૂર-અનતિઆસન્ન-અગ્રવહિત દેશ વિમા અવ
 સ્થાનરૂપ યોગ્યતા એ જ અહીં ‘યોગ્યતા’ જણવી વળી
 ચક્ષુમનવગરની શ્રોત્રાદિ ઇન્દ્રિયોમા ઇન્દ્રિયોના અવગ્રહમા સપ્રલેપ
 સખધ લઈને અવગ્રહનું લક્ષણ ઘટાવવું (૨૩+૪૪૩)

અવગૃહીતધર્મિણ્યવગૃહીતસામાન્યાવાતરવિશેષસ્ય પર્યા
 છોચનમીદા । इयञ्चावगृह्णातमामा यधर्मावान्तरधर्मत्रिपय
 सशयाज्जायते । यथाऽयं मनुष्य पौरुषस्यो वा पाश्चात्यो
 यति सशयास्तुक्षणविशेषेण पाश्चाध्यनानेन भवितव्यमिति
 ॥ २४ ॥

ઇહાનું લક્ષણ

અર્થ —અવગૃહીત ધર્મોમા (અવગ્રહથી ગ્રહણ કરાયેલા
 વિષયમા) અવગૃહીત સામાન્ય ધર્મના અવાતર ધર્મવિશેષનું
 પરીવોચન ‘ઇહા’ કહેવાય ■

આ ઇંદ્રિય, અવગૃહીત સામાન્યધર્મના અવાગરધર્મ વિષયના સંશયથી પેદા થાય છે

જેમકે, આ મનુષ્ય (અવગૃહીત ધર્મી) પૌરસ્ત્ય (પૂર્વ દેશનો કે પહેલાનો) કે પાશ્ચાત્ય (પશ્ચિમ દેશનો- પાછા થયેલો) (અવગૃહીત સામાન્યરૂપ મનુષ્યત્વનો અવા તર ધર્મ = પૌરસ્ત્યપણું - પાશ્ચાત્યપણું સમજવું) આવા સંશયથી -વિશિષ્ટ લક્ષણોથી પાશ્ચાત્ય મનુષ્ય હોવો જોઈએ । આને ' ઇંદ્રિય ' કહે છે

આ ઇંદ્રિયામાં અન્વય (અનુકૂલ) ધર્મ અને વ્યતિરેક (પ્રતિકૂલ) ધર્મની ઉપસ્થિતિ કારકપણાએ કરી સંશય કારણ છે અસંશયના ઉત્તર કાલમાં વિશેષની ઉપલબ્ધિની ઇચ્છામાં પ્રવર્તનરૂપ ઇંદ્રિય થાય છે તેથી ઇંદ્રિય, સંશયથી ભિન્ન છે

વળી નૈત્તૈયિક અવ્યક્ત વસ્તુમાત્ર ચંદ્રરૂપ અધોવચ્ચે બાદ 'શુ એ આ ચંદ્રરૂપ કહેલી વસ્તુ શબ્દ છે કે અશબ્દ' ? આ પ્રમાણે સંશય કયો બાદ 'આ શબ્દ હોવો જોઈએ' આ પ્રમાણેની સવિતબ્યતા પ્રત્યયના (પ્રતીતિ) અભિમુખવાળી ' ઇંદ્રિય ' જાણવી (૨૪૫-૪૪૪)

ईद्वान्वयविशेषधर्मरत्तानिर्णयोऽशाय । यथाऽय पाश्चात्य एवेति । अयमव प्रत्यक्षप्रमाणमुच्यते, नत्ववग्रह तयोरनिर्णयरूपत्वात् ॥ २५ ॥

અપાયનું નિરૂપણ

અર્થ — ઇંદ્રિયાના વિષયભૂત પાશ્ચાત્યત્વ વિ રૂપ વિશેષ

ધર્મનો યથાર્થ નિર્ણય 'અપાય' કહેવાય છે જેમકે, 'આ મનુષ્ય પાશ્ચાત્ય જ છે' અહીં જકારથી પૌરસ્ત્યત્વાદિ ધર્મનો નિષેધ છે અને પાશ્ચાત્યત્વ ધર્મનું વિધાન છે

કેમકે, તે પાશ્ચાત્યના વિશેષ લિંગચિહ્ન-લક્ષણો દેખાય છે વળી નૈશ્વરિક અપાય તો જેમકે, 'આ શબ્દ જ' એવો સમજવો.

જોકે સ્વ-સ્વ વિષયમાં સમ્યક્ અથ નિષ્કલ્યાણાત્મકપણું હોઈ, અવગ્રહ અને ઇહાનુ અપાયથી સવચા ભિન્નપણું નહીં હોઈ પ્રમાણુઆત્મકપણું હોવા છતાં પણ ઉત્તર ઉત્તર અપેક્ષાથી અવગ્રહનું સામાન્યમાત્ર વિષયપણું હોઈ—યથોદ્દેશ્યન રૂપ હોવાથી ઇહાનો હેય ઉપાદેય વસ્તુનો તિરસ્કાર સ્વીકારનો સ્પષ્ટપણાએ સામર્થ્યનો અભાવ હોઈ વિશિષ્ટ નિશ્ચયાત્મક અપાયનું જ વિશિષ્ટ પ્રમાણપણું છે આ આગયથી કહે છે, 'આ અપાય જ પ્રત્યક્ષપ્રમાણ તરીકે કહેવાય છે પરંતુ અવગ્રહ અને ઇહા, પ્રત્યક્ષપ્રમાણ રૂપ કહેવાતા નથી, કેમકે તે અવગ્રહ અને ઇહા, અનિર્ણયરૂપ છે (૨૫+૪૪૫)

સ્મરણોત્પત્ત્યનુકૂળોપામો ધારણા । દ્યુઅ સત્તેય્યાત
ત્તેયકાલવર્તિની જ્ઞાનરૂપા સસ્કારશબ્દવાચ્યા ચ । અવગ્ર-
હાદયસ્ત્વાન્તર્મોહત્તિકા' ॥ ૨૬ ॥

ધારણાનું લક્ષણ

અર્થ —અતીત પદાર્થના ચિંતનરૂપ સ્મરણની ઉત્પત્તિમાં અનુકૂલ (સ્મૃતિનું પરિણામિ કારણ) સંસ્કારવાસના જેનું

ળીજી નામ છે એવા જ્ઞાન રૂપ અપાય જ ધારણા કહેવાય છે

અર્થાત્ અપાયરૂપે જ નિશ્ચિત કરેલ અર્થને મનદ્વારા ધારી રાખવું તે ‘ધારણા’ બલુવી આ ધારણાના (૧) અવિચ્છ્યુતિ (૨) વાસના (૩) સ્મૃતિ એમ ત્રણ પ્રકારો છે

(૧) એક વસ્તુ પરત્વે યથાયોગ્ય કાલપય ત ઉપયોગ રાખવો તે ‘અવિચ્છ્યુતિ’

(૨) આ અવિચ્છ્યુતિ રૂપ ધારણા દ્વારા ચક્ષુ થયેલો અને સ્મૃતિઉત્પન્ન કરવામા કારણભૂત એવો જે સંસ્કાર તે ‘વાસના’

(૩) જે પદાર્થ મળધી પ્રથમ અનુભવ થયો હોય તે પદાર્થનું કાલાતરે ‘તે જ’ એવા ઉદ્દેશ રૂપે યાદ આવવું તે ‘સ્મૃતિ’

આ ધારણા, અર્થાત્ અવિચ્છ્યુતિથી ઉત્પન્ન થનારા સંસ્કારરૂપ વાસનારૂપ ધારણાનો કાળ, સંજ્ઞાત અથવા અસંજ્ઞાત છે કેમકે, જે વ્યક્તિને વાસના ઉદ્ભવી હોય તે વ્યક્તિના આયુષ્ય ઉપર આનો આધાર છે સંજ્ઞાતા વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવોને ઉદ્દેશીને સંજ્ઞાતો કાળ, અસંજ્ઞાત વર્ષના આયુષ્યવાળા જીવોને લક્ષીને અસંજ્ઞાતો કાળ છે વળી ઉપયોગકાળ પર્યંત રહેનારા બોધરૂપ અવિચ્છ્યુતિનું કાળમાત્ર અન્તમુહૂર્તનું છે એટલે જ આ ધારણા, સંજ્ઞાત, અસંજ્ઞાત કાળ સુધી રહેનારી, જ્ઞાનરૂપ, સંસ્કારશબ્દ

વાચ્ય છે. વગી નિશ્ચયનય અનુસાર અર્થોવચનનો કાળ એક સમયનો છે અને વ્યવહારનય પ્રમાણે અતમુહૂર્તનો છે. ઇહા અને અપાયનો કાળ પણ અન્તમુહૂર્તનો છે. માટે જ કહ્યું છે કે 'અવગ્રહ ઇહા વિ આન્તમૌહૂર્તિક (અન્તમુહૂર્ત કાળવર્તા) છે' (૨૬+૪૪૬)

કવિત્તુ આત્મશક્તિવિશેષ એવ સસ્કારશબ્દવાચ્યોઽવ્યવહિતસ્મૃતિદેતુષ્, ન ધારણા, સાયોપશ્ચમિકોપયોગાના યુગપદ્ભાવિરોધાત્ । પરમ્પરયા તસ્યાસ્ત તુર્યે ન કિચ્ચિદ્દૂપગમિતિ માહુ ॥ ૨૭ ॥

અથ — કેટલાક (શ્રીમદ્ વાલ્મીકિવસૂરિ યુગવે) કહે છે કે, આત્મશક્તિ વિશેષ જ, સસ્કાર શબ્દ વાચ્ય, સાક્ષાત્ (અવ્યવહિત) સ્મૃતિના પ્રત્યે હેતુ છે ઉપયોગરૂપ કે જ્ઞાનરૂપ ધારણા હેતુ નથી અર્થાત્ સ્મરણના પ્રત્યે અનંતર સાક્ષાત્ હેતુ વિશિષ્ટ આત્મશક્તિ છે કેમકે, સ્મૃતિકાલપયત, ધારણા ટકી શકતી (અનુવૃત્તિ) નથી કેમકે, છાદ્યસ્થિત ઉપયોગો, અન્તમુહૂર્ત કાલ સુધી રહે છે

જો જે પદાર્થની કાલાતરમા સ્મૃતિ થવાની છે તેટલા કાલ સુધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનાત્મક ધારણાની અનુવૃત્તિ છે, એમ માનવામા આવે તો જ્યાં સુધી એક પદાર્થ સસ્કારરૂપ પ્રત્યક્ષ, પુરૂષમા હોય, ત્યાં સુધી અપર પદાર્થનું સંવેદન જ ઉદયમા ન આવે ! કેમકે, ક્ષાયોપશ્ચમિક ઉપયોગોમા યુગપત્ ઉત્પત્તિનો અભાવ (વિશેષ) છે માટે આત્મશક્તિવિશેષજ,

સ્મૃતિના પ્રત્યે સાક્ષાત્કારણ છે

સ્મૃતિના પ્રત્યે ધારણાનું પરપરા (અવ્યવહિત-પ્રયોજક)
કારણપણામા વિરોધ-રૂપણ નથી આ પ્રમાણે તેઓ કહે છે
(૨૭+૪૪૭)

एषाञ्च द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेव पर्यायार्थिकनयापेक्षया
च भिन्नत्वम् ॥ २८ ॥

અર્થ — શ કા = મતિજ્ઞાનનું પ્રમાણપણ છે, તેા અનિષ્ઠ ય
આત્મક અવગ્રહ ઇહાનું કેવી રીતે યથાર્થ નિષ્ઠ યાત્મક પ્રમાણપણ ?
આવી શ કાના જવાબ રૂપે કહે છે કે,

‘ આ મતિજ્ઞાનના પ્રલેહરૂપ અવગ્રહ આદિનું, દ્રવ્યાર્થિક
નયની અપેક્ષાથી (એક જીવ દ્રવ્યતાકાત્મકથી) ઐક્ય-એક
પણુ - અભિજ્ઞપણુ છે અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી
(અપૂર્વ અપૂર્વ વસ્તુપર્યાયનું પ્રકાશકપણુ હોવાથી ભિન્ન
સ્વભાવ રૂપે અનુભવાતો હોવાથી, કમથી પેદા થનાર હોવાથી)
ભિન્નપણુ ॥

અર્થાત ભિન્નરૂપે અનુભવાતા હોવાથી અવગ્રહ આદિનો
લેહ હોવા છતાં એક જીવ દ્રવ્યની સાથે તાદાત્મ્ય હોવાથી
અલેહ છે માટે પ્રમાણપણાનો વ્યાધાત નથી (૨૮+૪૪૮)

तथा चायं क्रम , इन्द्रियार्थयार्थोपगम्यताख्ये सम्यग्ने मति
स मात्र दर्शनाख्य प्रथमतस्तस्मिन् नीलति, इदं किञ्चिदिति ।
तत केनचिज्ज्ञात्यादिनाऽऽग्रहोऽयं मनुष्य इति ततोऽनिर्धा

રિતરૂપણ મણયોડય પૌરસ્ત્યો ધા પાશ્વાત્યો વેતિ । તતો
નિયતાકારણ સમ્ભાવનાત્મિકદ્વાડનેન પાશ્વાત્યેન ધવિતવ્યમિતિ
અન તરમીહિતાકારેણ નિર્ણયાત્મકોડપાયોડય પાશ્વાત્ય એતિ ।
તત કાલા તસ્મૃતિદેતુત્વેન ધારણોદેતીતિ ॥ ૨૭ ॥

દર્શન આદિનો ઉત્પત્તિક્રમ

અર્થ—કથચિત્ તે અવગ્રહ વિ નો લેહ હોવાથી, તે
પ્રમ લે અનુભવ હોવાથી—તે પ્રમાણે તે તે આવરણનો ક્ષયોપશમ
હોવાથી ઉત્પત્તિક્રમ —

(૧) ઇન્દ્રિય અને અર્થ (વિષય) નો યોગ્યતાનામક
સબધ અથવા સંપ્રવેષરૂપ સબધ હોયે છતે પહેલા સન્માન
' દર્શન ' નામનો નિરાકાર બોધ પ્રગટ થાય કે જેમકે, ' આ
કાઇક છે '

(૨) ત્યારબાદ અર્થોત્ દર્શન બાદ (જેમકે જેનુ દર્શન
નથી થયુ તે અદ્યનો અવગ્રહ થનો નથી) કાઇ એક
મનુષ્યત્વ આદિ જાતિવિશિષ્ટ ' અવગ્રહ ' થાય છે જેમકે,
' આ મનુષ્ય ' ॥ [આ બ્યાવહારિક અવગ્રહ અને નૈત્ર્યથિક
અપાય કહેવાય છે]

(૩) અવગ્રહ બાદ (અવગ્રહ મિવાય સદેહ થતો નથી
માટે) અનિશ્ચિત રૂપે સશય પ્રગટ થાય છે કાઇપણ વિશેષ
ધમની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી વિવિધ ધમ પ્રકારરૂપે સશય
થાય છે જેમકે, ' આ મનુષ્ય ' પૌરસ્ત્ય છે કે પાશ્વાત્ય છે ?

(૪) સશય વગર ઇહાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી માટે સશય બાદ ચતુર્થિચિત્ત વિશેષ ધર્મના અનુભવથી અર્થોત્ત નિયત આકાશ રૂપે સભાવના રૂપી 'ઇહા' પ્રગટ થાય છે જેમકે, 'આ મનુષ્ય પાશ્ચાત્ય હોવો જોઈએ'

(૫) ઇહા સિવાય અપાયની પ્રવૃત્તિ નહિ હોવાથી, ઉત્પત્તિ પછી ઇહાના વિષયરૂપના આકારે નિષ્કૃયઆત્મક 'અપાય' ઉત્પન્ન થાય છે જેમકે, 'આ મનુષ્ય પાશ્ચાત્ય જ છે'

(૬) નિર્ણાત પદ્ધતિની જ ધારણા થતી હોવાથી નિષ્કૃય બાદ નિષ્કૃયજન્ય વાસનાસરકારણબદ્ધ વાચ્ય, અવિચ્યુતિ રૂપ કે આત્મશક્તિવિશેષરૂપ, કાલાતરસ્મૃતિહેતુભૂતા ધારણા પ્રગટ થાય છે ઉપરોક્ત ક્રમથી અવગ્રહ વિ ઉત્પન્ન થાય છે નહિ કે ઉત્ક્રમ-વ્યતિક્રમથી કે ન્યૂનતાથી કેમકે, શેષવિષયક ક્ષયોપશમનો આ પ્રમાણે જ્ઞાનોત્પાદક સ્વભાવ છે
(૨૬+૪૪૯)

इन्द्रियमनोऽन्तरात्मनोऽधिलापनिरपेक्षस्फुटावधामो
मतिज्ञानम् ॥ ૩૦ ॥

મતિજ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ — ઇન્દ્રિય અથવા મનથી જે જન્ય હોય, શ્રુતનું અનુસારી જે ન હોય તે સ્પષ્ટ અવલાસ (પ્રકાશ) રૂપ જ્ઞાન 'મતિજ્ઞાન' કહેવાય છે, (૩૦+૪૫૦)

ઇદંચ પ્રત્યેકદ્વિયૈર્મનસા ચાત્તગ્રહાન્તિક્રમેણ જાયમાનત્વા
ચતુર્વિંશતિવિધમ્ । રસનાદીન્દ્રિયશ્ચતુર્ધિરેવ ચતુર્વિંશા વ્ય
જ્ઞનાવગ્રહા ભવન્તિ ન ચતુર્મનોભ્યા વિષયેદ્રિયસંલેપાભાવાત્
સ્પર્શનાદીન્દ્રિયાણામુપકરણામક્તાના સ્પર્શાગ્રાકારણ પરિણત
પુદ્ગલાનાઞ્ચ ય પરસ્પર મગ્લેપસ્મા વ્યજ્ઞનેત્યુચ્યતે । સૌંડ્ય
ચતુર્વિંશો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ इति મિલ્લિત્વાષ્ટાવિંશતિવિધ મતિ
જ્ઞાનમ્ । ધ્રુતજ્ઞાને તુ નાવગ્રહાદયો ભવન્તિ ॥ ૨૭ ॥

મતિજ્ઞાનના ભેદો

અર્થ — આ મતિજ્ઞાન, પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયોથી મનથી
અવગ્રહ વિ ના કેમથી પેદા થતું હોવાથી ચોવીસ (૨૪)
પ્રકારનું છે

પણી પ્રાપ્તકારી રતનેન્દ્રિય વિ ચાર ઇન્દ્રિયોથી જ
ચાર પ્રકારના વ્યજ્ઞનાવગ્રહો પેદા થાય છે અપ્રાપ્તકારી અનુ
અને મનથી વ્યજ્ઞનાવગ્રહો પેદા થતા નથી કેમકે, વિષય
અને ઇન્દ્રિયનો સંલેપનામક સંબંધનો અભાવ છે સ્પર્શ
નેન્દ્રિય વિ ચાર પ્રાપ્તકારી ઉપકરણઆત્મક ઇન્દ્રિયોનો
સ્પર્શ વિ વિષયાકારે પરિણત પુદ્ગલોનો જ પરસ્પર સંલે
પનામક સંબંધ તે વ્યજ્ઞના (વ્યજ્ઞન) કહેવાય છે

તે આ ચાર પ્રકારનો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ એમ ચોવીસની સાથે
ચાર મળીને અઠાવીસ (૨૮) પ્રકારનું મતિજ્ઞાન છે ક્રુતજ્ઞા
જ્ઞાનમા તો અવગ્રહ વિ ભેદો સંભવતા નથી, (૩૧+૪૫૧)

મતિજ્ઞાનાપેક્ષો વાચ્યવાચકભાવપુરસ્કારેણ શબ્દસપ્તઙ્ગ-
ર્થગ્રહણવિશેષઃ શ્રુતજ્ઞાનમ્ । તદનુકૂલોપયોગોઽપિ શ્રુતમ્
॥ ૨૨ ॥

શ્રુતજ્ઞાનનું લક્ષણ

અર્થ—મતિજ્ઞાનની અપેક્ષાવાળું, [શ્રુતના પ્રત્યે ધારણા
રૂપે મતિજ્ઞાનનું હેતુપણુ છે] વાચ્ય-વાચક ભાવપૂર્વક, શબ્દ
સાથે સખધ ધરાવનારા—પદાર્થના વિશિષ્ટ અલંકાર 'શ્રુત
જ્ઞાન' કહેવાય છે શ્રુતજ્ઞાનમાં અનુકૂલબૂત ઉપયોગ પણ
'શ્રુતજ્ઞાન' કહેવાય છે અર્થાત્ શ્રુતનો ઉપયોગ વિરત વધા
છતા પણ મતિજ્ઞાનનો ઉદય હોવાથી મતિ ઉપયોગ અને
શ્રુત ઉપયોગની એકતા નથી માટે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન
બિન્ન છે (૩૨+૪૫૨)

તથાક્ષરાનક્ષરસશ્વસશ્વિસમ્યક્મિથ્યાત્વસાગ્રનાદિમપર્યય
સિત્તાપર્યયસિતર્ગમિકાગમિકાદ્ગપ્રવિષ્ટાનદ્ગપ્રવિષ્ટશ્રુતમેદેન
ચતુર્ન્નવિધમ્ ॥ ૩૩ ॥

શ્રુતજ્ઞાનના ભેદો

અર્થ— (૧) અક્ષરશ્રુત (૨) અનક્ષરશ્રુત (૩) સશ્વ
શ્રુત (૪) અસશ્વ શ્રુત (૫) સમ્યક્ત્વ શ્રુત (૬) મિથ્યાત્વ
શ્રુત (૭) સાદિ શ્રુત (૮) અનાદિ શ્રુત (૯) સપર્યવસિત શ્રુત
(૧૦) અપર્યવસિત શ્રુત (૧૧) ગમિક શ્રુત (૧૨) અગમિક
શ્રુત (૧૩) અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત (૧૪) અનગપ્રવિષ્ટ શ્રુત એમ
શ્રુતજ્ઞાન ચૌદ (૧૪) પ્રકારનું છે (૩૩+૪૫૩)

સજ્ઞાવ્યજ્ઞનનં યન્યતમવચ્છ્રુતક્ષરશ્રુતમ્ । યથાક્રમેણ
લિપિવિશેષો માત્ર્યમાળાકારાદિસ્ત્વદ્વમનોનિમિત્તકશ્રુતોપ
યોગ । માત્રશ્રુતદેતુલ્લ્લક્ષ્યાસાદિરનક્ષરશ્રુતમ્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ — (૧) સજ્ઞાઅક્ષર (૨) વ્યજ્ઞનાક્ષર (૩)
લઙ્ઘિઅક્ષર એમ અક્ષરશ્રુતના ત્રણ પ્રકારો છે

(૧) સજ્ઞાઅક્ષર—અક્ષર વિ અક્ષરના વિશિષ્ટ આકારરૂપ
લિપિવિશેષો ‘સજ્ઞાક્ષર’ કહેવાય છે બ્રાહ્મી વિ લિપિઓના
લેક્ષથી ‘સજ્ઞાક્ષર’ અનેક પ્રકારનો છે તે ઉપચારથી શ્રુત
કહેવાય છે

(૨) વ્યજ્ઞનાઅક્ષર—અર્થપ્રકાશપણાએ ઉચ્ચારાતો
(બોલાતો) અક્ષર વિ વર્ણોનો સમુદાય ‘વ્યજ્ઞનાક્ષર’ કહે
વાય છે આ ત્રણ ઉપચારથી શ્રુત કહેવાય છે

(૪) લઙ્ઘિઅક્ષર—ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી
જન્ય, શ્રુતમથના અનુસારે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ અને શ્રુતજ્ઞાના
વશ્વ કર્મક્ષયોપશમ ‘લઙ્ઘિ અક્ષર’ કહેવાય છે
આ સાવ (યથાથ) શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે

આ લઙ્ઘિ અક્ષર ૩૫ સાવશ્રુત, પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી
પેા યર્તુ હોવાથી છ (૬) પ્રકારનું છે

(૨) અનક્ષર શ્રુત—સાવશ્રુતના હેતુશ્રુત, ઉચ્ચારાસ નિશ્વાસ
ખામી, છીક વિ વ્યાપાર ‘અનક્ષરશ્રુત’ કહેવાય છે
(૩૪+૪૫૪)

સમનસ્કસ્ય શ્રુતં સંશ્લિષ્ટતમ્ । તદ્વિપરીતમસશ્લિષ્ટતમ્
॥ ૧૫ ॥

સ શ્લિષ્ટત અને અસ શ્લિષ્ટતનું વર્ણન

અર્થ—(૧) મનવાળાઓનો—ગર્ભજતિયંત્ર, ગર્ભજ મનુષ્ય, દેવ, નારકી ઇવોનુ શ્રુત ‘સ શ્લિષ્ટત’ કહેવાય છે

(૨) મનવગરના—દીર્ઘકાલિકી સજાવગરના એકેન્દ્રિય આદિ ઇવોનુ શ્રુત ‘અસ શ્લિષ્ટત’ કહેવાય છે (૩૫+૪૫૫)

સમ્યગ્દષ્ટિના શ્રુત સમ્યક્શ્રુતમ્ । મિથ્યાદષ્ટિના શ્રુત મિથ્યાશ્રુતમ્ ॥ ૧૬ ॥

સમ્યગ્—અને મિથ્યાત્વ શ્રુતનું લક્ષણ

અર્થ—(૧) સમ્યક્ત્વવાળા સમ્યગ્દષ્ટિઓનું શ્રુત ‘સમ્યક્ શ્રુત’ કહેવાય છે દષ્ટિનું સમ્યક્ત્વ હોઈ, યથાસ્વરૂપનું જ્ઞાન હોઈ સઘળું શ્રુત સમ્યગ્દષ્ટિ માટે સમ્યક્ શ્રુત બને છે

(૨) મિથ્યાદષ્ટિવાળાઓનું શ્રુત ‘મિથ્યાત્વશ્રુત’ કહેવાય છે કારણ કે, મિથ્યાત્વના ઉચ્ચથી વિપરીતદષ્ટિ હોઈ સઘળું શ્રુત મિથ્યાદષ્ટિઓનું ‘મિથ્યા વ’ શ્રુત છે

આ પ્રમાણે જ મિથ્યાત્વના ઉચ્ચથી જેમ શ્રુત મિથ્યા બને છે તેમ મતિજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન પણ મતિ અજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન રૂપે પરિણમે છે એમ સમજવું (૩૬+૪૫૬)

આદિમચ્છ્રુત સાદિશ્રુત, इदं पर्यायार्थिकनयापेक्षया ।

આદિશ્રુત શ્રુતમનાદિશ્રુત, इदन्तु द्रव्यार्थिकनयापेक्षया ॥ ૩૭ ॥

સાદિશ્રુત અને અનાદિશ્રુતનું વર્ણન

અર્થ — (૧) સાદિશ્રુત = ઉપયોગ રૂપ પદોનું સાદિ પદ હોઈ કાયજૂત શ્રુત પણ સાદિ કહેવાય છે અર્થાત્ અદિશ્રુત 'સાદિશ્રુત' આ પદોચાર્યિકનયની અપેક્ષાએ જાણવું

(૨) અનાદિશ્રુત = આદિ (ઉત્પત્તિ) વગરનું શ્રુત 'અનાદિશ્રુત' કહેવાય છે કેમ કે, શ્રુતના આધારજૂત 'આત્મદ્રવ્યે' અનાદિ છે તેથી અનાદિજૂત આત્મદ્રવ્યનાસિન્ન શ્રુતપણ 'અનાદિશ્રુત' છે આ દ્રવ્યાર્યિકનયની અપેક્ષાએ સમજવાનું છે
(૩૭+૪૫૭)

અ તથાશ્રુત સપર્યવસિતશ્રુતમ્ । અન તથાશ્રુતમપર્યવસિ
તશ્રુતમ્, इमे अपि तथैव ॥૧૮॥

અપર્યવસિતશ્રુત અને અપર્યવસિતશ્રુતનું વર્ણન

અર્થ — (૧) અન્તવાણુ શ્રુત 'અપર્યવસિત' શ્રુત કહેવાય છે કેમકે, ઉપયોગ રૂપ પદોનું સાન્તપણુ હોઈ કાયજૂત શ્રુત પણ સાન્ત છે

(૨) અનતવાણુ શ્રુત 'અપર્યવસિત' શ્રુત કહેવાય છે કેમકે, શ્રુત અસિન્ન જીવદ્રવ્યનું અનતપણુ હોઈ જીવની સાથે તાત્કાલ હોઈ શ્રુત પણ અપર્યવસિત' કહેવાય છે અહીં પણ પદોચાર્યિકનયની અપેક્ષાએ સાન્તપણુ અને દ્રવ્યાર્યિકનયની અપેક્ષાએ અનતપણુ સમજવું
(૩૮+૪૬૮)

માયસ્તદસપાઠાત્મક શ્રુત ગમિકશ્રુતં, તદ્વિપરીતમગ
મિકમ્ ॥ ૩૯ ॥

ગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુત

અર્થ — (૧) પ્રાય સરખાપાઠરૂપ શ્રુત ‘ગમિકશ્રુત’
કહેવાય છે જેમકે, પ્રાય દર્શિવાદ

(૨) સરખાપાઠવગરનું શ્રુત ‘અગમિકશ્રુત’ કહેવાય છે
જેમકે, પ્રાય આચારાગ આદિ કાલિકશ્રુત (૩૯+૪૫૯)

દ્વાદશાંગત શ્રુતમદ્ગમવિષ્ણુ, યથા આચારાદ્ગાદિ,
તદ્મિન્ન સ્યવિરક્ત શ્રુતમનદ્ગમવિષ્ણુત યથા આવશ્ય
કાદિ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ — (૧) ત્રિપદીરૂપ વીર્ય કરના આદેશથી નિષ્પન્ન,
ગણધરકૃત, મુખ જે દ્વાદશાંગીગત શ્રુત તે ‘અગમવિષ્ણુ’ કહેવાય
જેમકે, આચારાગાદિ શ્રુત

(૨) દ્વાદશાંગીથી ભિન્ન, સ્યવિરક્ત, શલ જે શ્રુત તે
‘અનગમવિષ્ણુ’ શ્રુત કહેવાય છે જેમકે, આવશ્યકાદિ શ્રુત
(૪૦+૪૬૦)

મતિશ્રુતયોર્વદુવક્તવ્યત્વેડપિ વિસ્તરમિયા નોચ્યેતે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ — અહીં મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનના વિષયમા ઘણું
ઘણું કહેવાનું છે પણ અથગૌરવના લાયથી વિસ્તારપૂર્વક
મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન કહેવાતા નથી

આ પ્રમાણે સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષનું નિરૂપણ પૂરું થાય છે
(૪૧+૪૬૧)

卐 ઈતિ દ્વિતીય કિરણ સમાપ્ત 卐

અનુમાનપરિકરનામક તૃતીય કિરણ

અનુભવમાત્રજ્ઞ્ય જ્ઞાન સ્મૃતિ । યયા સ ઘટ ઇત્યાદિ,
અથ માયેણ તત્તોલ્લિખ્યતે । અનુમવોઽથ પ્રમાણરૂપઃ । આત્મ-
શક્તિરૂપસસ્કારો દ્વારમ્ । પ્રગોધસ્તદ્દકારી । પૂર્વાનુભૂતવિપ-
વિગીયમ્ । અર્ધાવિસવાદકત્વાચ્છાસ્યાપ્રામાણ્યમ્ । ઇતિ સ્મૃતિ
નિરૂપણમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—મતિશ્રુતના કાર્યભૂત, પ્રત્યક્ષિશાદિમા હેતુભૂત
સ્મૃતિનુ નિરૂપણ —

અનુભવ (ધારણાપણાએ શ્રદ્ધણ કરેલ અવિચ્યુતિ
કે સસ્કાર) સિવાય બીજાથી પેદા નહીં થતું અનુભવથી
જ પેદા થતું જે જ્ઞાન તે ‘સ્મૃતિ’ કહેવાય છે, જેમકે,
‘તે ઘડો’ ઇત્યાદિ અહીં પ્રાપ્તે કરી તે શબ્દના ઉદ્ભવવાનું
સ્મરણ જાણવું (અહીં પ્રાપ્ત રજઈથી તે શબ્દની ઉદ્ભવ
યોગ્યતા પણ અપેક્ષિત છે એમ સૂચિત થાય છે, અહીં
અનુભવ, પ્રમાણરૂપ સમજવાનો છે જમાત્મક નહીં અહીં
સ્મરણાત્મક જ્ઞાનમાં, આત્મશક્તિ રૂપ સસ્કાર, દ્વાર છે
અર્થાત્ સ્મરણના પ્રત્યે આત્મશક્તિરૂપ સસ્કાર દ્વારા, અવિ

સ્મૃતિરૂપ ધારણ, કારણ છે તે સરકાર, સખ્યાત-અસખ્યાત કાલવતી છે

વળી અહિ ઉજ્જુલ સરકાર, સ્મૃતિજનક છે કેવલ સરકાર નહીં માટે કહ્યું છે કે 'સહકારી પ્રબોધ છે' અર્થાત્ સ્મરણના પ્રત્યે પ્રબોધરૂપ સહકારી સહકૃત આત્મશક્તિરૂપ સરકાર કારણ છે

અહીં સરકારના ઉદ્બોધક, આવરણક્ષયોપશમ સદૃશ દર્શન આદિ સામગ્રી અમળવી

આ સ્મૃતિ, પૂર્વે જે વિષય, અનુભવ્યો હોય તે વિષય વાળી છે એથી જ પૂર્વાનુભૂત વિષયરૂપ અર્થાત્ અવિસ વાદીપણ હોવાથી આ સ્મૃતિનું પ્રમાણપણ છે આ પ્રમાણે સ્મૃતિનિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૧૪૪૬૨)

અનુસરસ્મરણોભયમાત્રજ ય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનમ્ । इदं
तत्तेदन्तोदलोरवनयोग्यमेकत्वमादृश्यवैलक्षण्यप्रतियोगित्वादिवि
षयकसङ्गजनज्ञानापरपर्यायमतीतवर्त्तमानोभयकालावच्छिन्नम
स्तुविषयकञ्च ॥ ૨ ॥

પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનું લક્ષણ

અર્થ — અનુભવ (પ્રત્યક્ષાત્મક) અને સ્મરણ આ બેનેથી જ ઉપજતું જ્ઞાન 'પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન' કહેવાય છે

આ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનન્તત્તા (તત્ ૨૧૭૬) અને ઇદં તા (ઇદં ૨૧૭૬) ના ઉલ્લેખની ચોખ્ખતાવાળું, એકત્વવિષયક, સાદૃશ્યવિષયક,

વૈશ્વક્ષણ્યવિષયક, પ્રતિયોગિત્વાદિ વિષયક, જેનું બીજું નામ સકલનજ્ઞાન છે વળી અતીત અને વર્તમાન એમ બે કાલથી વિશિષ્ટ વસ્તુને વિષય કરનાર છે (૨+૩૬૩)

તત્રૈકત્વવિષય ત્ત્વવાય દેવદત્ત इत्यादि ज्ञानम् सादृश्य
 विषयश्च गोमदृशो गवय इत्यादि अवैश्वोपमानस्यान्तर्भाव ।
 वैश्वક્ષण्यविषयक गोविसदृशो महिष इत्यादि, प्रतियोगित्व-
 विषयकञ्चेद् तस्माद्गूरु समीपमल्प महद्वेत्याद्युदाहरणानि
 बोध्यानि इति प्रत्यभिज्ञाननिरूपणम् ॥ ३ ॥

કુમળી પ્રત્યભિજ્ઞાનના દૃષ્ટાંતો

અર્થ — (૧) એકત્વ વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાન=જેમકે, ‘આ તે જ દેવદત્ત છે’ ઇત્યાદિ જ્ઞાન અર્થાત્ અહીં તે દેશ તે કાલવર્તી દેવદત્ત અને આ દેશ આ કાલવર્તી દેવદત્તમા પૂર્વ અપર પદ્યોચ્ચાપિ દેવદત્ત રૂપ દ્રવ્યાત્મક ઉત્પત્તિ સામાન્યતુ અવલગન કરી, એકત્વ વિષય તરીકે કરાય છે

(૨) સાદૃશ્ય વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાનનું ઉદાહરણ=જેમકે, ગાયના સરખો ગવય (રોઝ) છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન અર્થાત્ અહીં સાદૃશ્યવિશિષ્ટપિઠના દર્શન બાદ, ગાયના સ્મરણ પછી સકલ નાત્મક ‘ગાય સરખો ગવય છે, એવું જ્ઞાન પેદા થાય છે આ સદૃશપરિણામરૂપ તિયક્ સામાન્યવિષયક છે આ પ્રત્યભિજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાનમા, ઉપમાન પ્રમાણુનો અન્તર્ભાવ જણવો, માટે ઉપમાન નામક બુદ્ધ પ્રમાણુ બીજું નથી

સ્મૃતિરૂપ ધારણા, ધારણ છે તે સંસ્કાર, જાણ્યાત-અસંજ્યાત
કાલવર્તી છે

વાળી અહિ ઉદ્દ્યુક્ત સંસ્કાર, સ્મૃતિજનક છે કેવલ
સંસ્કાર નહીં માટે કહ્યું છે કે 'સહકારી પ્રબોધ છે' અર્થાત્
સ્મરણના પ્રત્યે પ્રબોધરૂપ સહકારી સહકૃત આત્મશક્તિરૂપ
સંસ્કાર ધારણ છે

અહીં સંસ્કારના ઉદ્બોધક, આવરણક્ષયોપશમ સદૃશ
દર્શન આદિ સામગ્રી સમજવી

આ સ્મૃતિ, પૂર્વે જે વિષય, અનુભવ્યો હોય તે વિષય
વાળી છે એથી જ પૂર્વાનુભૂત વિષયરૂપ અર્થતુ અવિસ
વાનીપણુ હોવાથી આ સ્મૃતિતુ પ્રમાણપણુ છે આ પ્રમાણે
સ્મૃતિનિરૂપણુ સમાપ્ત થાય છે (૧+૪૬૨)

અનુમતસ્મરણોભયમાનજન્ય જ્ઞાન પ્રત્યભિજ્ઞાનમ્ । દ્વ
તત્તેદન્તોલ્લેરવનયોગ્યમેકત્વસાદૃશ્યવૈલક્ષણ્યમત્તિપોગિત્વાદિવિ
પયકસદ્ગુણજ્ઞાનાપરપર્યાયમતીતવર્તમાનોભયકાલાવચ્છિન્ન
સ્તુવિપયકચ્ચ ॥ ૨ ॥

પ્રત્યભિજ્ઞાનુ લક્ષણુ

અર્થ — અનુભવ (પ્રત્યક્ષાત્મક) અને સ્મરણ આ બંનેથી
જ ઉપજતુ જ્ઞાન 'પ્રત્યભિજ્ઞાન' કહેવાય છે

આ પ્રત્યભિજ્ઞાન=તત્તા (તત્ શબ્દ) અને ઇદંતા (ઇદં શબ્દ)
ના ઉદ્ભવની યોગ્યતાવાળુ, એકત્વવિષયક, સાદૃશ્યવિષયક,

વૈકલ્પવ્યવિષયક, પ્રતિયોગિત્વાદિ વિષયક, જેનું બીજું નામ સકલનજ્ઞાન છે વળી અતીત અને વતમાન જોમ બે કાલથી વિશિષ્ટ વસ્તુને વિષય કરનાર છે (૨+૩૬૩)

તત્રૈકત્વવિષય ॥ પૃથાય દેવદત્ત ઇત્યાદિ જ્ઞાનમ્ સાદૃશ્ય વિષયક ગોસદૃશો મવય ઇત્યાદિ અત્રૈવોપમાનસ્યાન્તર્માર્થઃ । વૈકલ્પવ્યવિષયક ગોવિસદૃશો મહિષ ઇત્યાદિ, પ્રતિયોગિત્વ-વિષયકઞ્ચેદ તસ્માદૂર સમીપમત્વ મદ્દેત્યાદિદુશ્ચરણાનિ ઘોધ્યાનિ ઇતિ પ્રત્યભિજ્ઞાનનિરૂપણમ્ ॥ ૩ ॥

ક્રમથી પ્રત્યભિજ્ઞાનના દૃષ્ટાંતો

અર્થ — (૧) એકત્વ વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાન=જેમકે, ‘આ તે જ દેવદત્ત છે’ ઇત્યાદિ જ્ઞાન અર્થોત્ અહીં તે દેશ તે કાલવર્તી દેવદત્ત અને આ દેશ આ કાલવર્તી દેવદત્તમા પૂર્વ અપર પયોધવ્યાપિ દેવદત્ત રૂપ દ્રવ્યાત્મક ઉત્પત્તા સામાન્યતુ અવલગન કરી, એકત્વ વિષય તરીકે કરાય ॥

(૨) સાદૃશ્ય વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાનનું ઉદાહરણ=જેમકે, ગાયના સરખો ગવય (રોઝ) છે ઇત્યાદિ જ્ઞાન અર્થોત્ અહીં સાદૃશ્યવિશિષ્ટચિહ્ના દર્શન બાદ, ગાયના સ્મરણ પછી સકલ નાત્મક ‘ગાય સરખો ગવય છે, એવું જ્ઞાન પેદા થાય છે આ સદૃશપરિણામરૂપ તિય રૂ સામાન્યવિષયક છે આ પ્રત્ય ભિજ્ઞાન રૂપ જ્ઞાનમા, ઉપમાન પ્રમાણનો અન્તર્ભાવ જાણવો, માટે ઉપમાન નામક જુદું પ્રમાણ બીજું નથી

(૩) વૈવક્ષણ્યવિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાનતુ ઉદાહરણ—જેમકે,
‘ગોવિસદૃશ (ગાયના સરખો નહીં એવો) મહિષ (પાડો)
છે ગોદશનેના સસ્કારવાળાને મહિષના દર્શન બાદ થતી આ
પ્રતીતિ, સકલનાત્મક હોવાથી પ્રત્યભિજ્ઞાન, વિસદૃશ (અમમાન)
વિષયક છે

(૪) પ્રતિયોગિત્વ વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞાનતુ ઉદાહરણ—જેમકે,
આ (વસ્તુ) તેનાથી (તે વસ્તુથી) દૂર છે અથવા સમીપ છે
નાતું છે અથવા મોટું છે ઇત્યાદિ ઉદાહરણો સમજવા
(અહીં તેનાથી એ વાક્યમાં પચમી વિભક્તિનો અર્થ, અવધિ
જેનું ખીચું નામ છે એ પ્રતિયોગિત્વ કહેવાય છે) તથા આ
આ, તત્ત્વવધિક તત્ત્વપ્રતિયોગિક દૃશ્યત્વવાળું છે ઇત્યાદિ આ
પ્રમાણે પ્રત્યભિજ્ઞાનતુ નિરુપણ સમાપ્ત થાય છે (૩+૪૬૪)

उपलम्भानुपलम्भादिज्ञेय व्याप्त्यादिविषयक ज्ञान
तर्क यज्ञा बहूनी मयेव घूमो भवति बहूनावमति घूमो न
भवत्येवेति ज्ञान व्याप्तिविषयकम् ॥ ४ ॥

તર્કપ્રમાણુ નિરૂપણુ

અર્થ— કાર્યોપશમ પ્રમાણે એકવાર કે અનેકવાર
પ્રમાણુ માનથી સાધ્ય (કારણરૂપ અનુમાનસ્થવીય સાધ્ય)
(કાર્યરૂપ અનુમાનસ્થવીય સાધન) સાધનના શ્રદ્ધણુ અથ
હણરૂપ ઉપલબ્ધ અનુપલબ્ધ જય વ્યાપ્તિવિષયક જ્ઞાન
(આદિપદથી અથવા આવાપ (અનુવૃત્તિ) અને ઉદ્ધવાપ
(વ્યાવૃત્તિ) જન્ય વાચ્યવાચકભાવના આલબનવાળું જ્ઞાન)
'ક' કહેવાય છે

હા ત જોમકે, પ્રત્યક્ષથી એકવાર કે અનેકવાર વહ્નિ અને ધૂમના અહ્ય અવહ્ય બાદ જે કોઈ ધૂમ ॥ અર્થાત્ ધૂમમાત્ર (કારણરૂપ) (કારણરૂપ) વહ્નિના અસ્તિત્વમા હોય છે, વહ્નિના અભાવમા ધૂમ હોતો નથી જ આ પ્રમાણે સર્વ દેશ-કાલને આવરતું સાધ્ય-સાધન સજ્ઞધવિષયક જ્ઞાન, ઉદ્ધયમા આવે છે તેથી આ તક' કહેવાય છે

આહી સર્વ દેશ કાલવાળો સાધ્ય-સાધન સજ્ઞધ 'વ્યાપ્તિ' કહેવાય છે અને તદ્વિષયક 'તક' કહેવાય છે તેનો ઉદ્દેશ્ય આ પ્રમાણે છે કે, 'આ હોયે છતે જ આ હોય છે, આ ન હોયે છતે આ નથી હોતુ' અર્થાત્ વહ્નિ હોયે છતે જ ધૂમ હોય છે, વહ્નિના અભાવમા ધૂમ હોતો નથી જ આવુ જ્ઞાન, વ્યાપ્તિવિષયક હોઈ 'તક' કહેવાય છે (૪+૪૬૫)

यथा वा घटजातीयशब्दो घटजातीयस्य वाचको घटजातीयोऽर्थो घटजातीयशब्दाच्च इति ज्ञान वाच्यवाचक-भावसम्बन्धविषयकम् ॥ ५ ॥

અર્થ—આદિપ્રત્યક્ષી શ્રાવ્ય, વાચ્ય-વાચક સજ્ઞધવિષયક તક'તુ દેખાત—

અથવા જોમકે, ઘટજાતીય (રૂપ) શબ્દ, ઘટજાતીય (રૂપ) અર્થનો વાચક છે ઘટજાતીય અર્થ, ઘટજાતીય શબ્દથી વાચ્ય છે

આવું જ્ઞાન, વાચ્ય વાચકભાવ સજ્ઞધવિષયક છે (૫+૪૬૬)

વ્યાપ્તિજ્ઞાનકાલે સક્રુદુપલ્લભ્યમાન-

અભાવમા હેતુનો (કાયરૂપ હેતુનો) અભાવ અર્થાત સાધ્ય સાધનના અગ્રહણરૂપ અનુપલબ્ધ ઠહેવાય છે

તથા અ-ધૂમના આધારમા વર્ધનિનુ દશન, વર્ધનિના અભાવના આધારમા પૂમાભાવનુ દશન એ અહીં લાવાર્થ સમજવો

આ સાધ્યસાધન ગ્રહણ અગ્રહણ આત્મક, આ ઉપલબ્ધ અને અનુપલબ્ધ, પ્રમાણમાત્રથી અભિમત છે એમ જાણવું જેથી અતીન્દ્રિયસાધ્યહેતુવાળા સ્થવોમા દોષ નથી (૬+૪૬૭)

વાચ્યવાચકમાવસમ્બન્ધજ્ઞાનત્તુ ક્વચિદાત્રાપોદ્વાપાખ્યા સમુદેતિ । યથા પ્રયોજકવૃદ્ધપ્રયુક્તગામાનયેતિ વાક્યશ્રવણસમ નતરગમાનયનપ્રવૃત્તિમત્પ્રયોજ્યવૃદ્ધવેષ્ટાપ્રેક્ષણજ પૈતદ્વાવપજપૈત દર્થવિષયકજ્ઞાનવાનયમિત્યનુમાનજ્ઞાનરતોઽપિ વાક્યસ્ય તત્ત્વ દર્થવિશેષ્યકતદ્વાવયઘટિતતત્ત્વદ્વાચ્યત્વસશયવત કાલા તરી યપ્રયોજકવૃદ્ધપ્રયુક્તગા નવાશ્વમાનયેતિ ગોશબ્દાનયનશબ્દવિ- પયકાત્રાપોદ્વાપત્રદ્વાક્યશ્રવણજ-યપ્રયોજ્યવૃદ્ધપ્રવૃત્તિતો ગોજાતી યોઽર્થો ગોશ-દસ્ય વાચ્યો ગોજાતીયશ્ચ શબ્દો ગોજાત્રીયસ્ય વાચક इत्येवरूपस्तर्रस्समुल्लमति । ક્વચિન્ચાત્પુરુષપ્રયુરતેન પરાર્થતર્કરૂપણેદશોઽર્થ ईदृशशब्दवाच्य इदृशशब्दश्चेदहायस्य વાચક इति वाक्येन वाच्यवाचकमावप्रतिपत्तिः । તર્ક ચાનુ મતસ્સ્મૃતિ मन्त्रनश्च कारणम् । इति तर्कनिरूपणम् ॥७॥

“વાચ્ય-વાચક ભાવસંબંધ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું વિધાન

અર્થ — વાચ્ય-વાચક ભાવસંબંધનું જ્ઞાન તો કવચિત્ત આવાપ (અનુવૃત્તિ) અને ઉદ્વાપ (વ્યાવૃત્તિ)થી પેદા થાય છે જેમકે, અહીં આ અભિપ્રાય છે કે, જે કોઈને પણ જણાવે છે (કહે છે) તે પ્રયોજક વૃદ્ધ કહેવાય છે (૧)

જેને કહેવામાં જણાવવામાં આવે છે તે પ્રયોજ્ય વૃદ્ધ કહેવાય છે (૨)

જે પ્રયોજ્યવૃદ્ધની પ્રવૃત્તિથી પ્રયોજક વૃદ્ધે કહેલ વાક્યના અર્થને જાણે છે તે બાલ કહેવાય છે હવે પ્રયોજકવૃદ્ધે પ્રયોજ્યવૃદ્ધને કહ્યું કે ‘ગાય લાવ’ આવા વાક્યને સાંભળ્યા પછી ગાયને લાવવાની પ્રવૃત્તિવાળા પ્રયોજ્યવૃદ્ધની ઘેટાંને જોયા પછી આ વાક્યનો આ અર્થ છે આવા વિષયના જ્ઞાનવાળો આ, આવા પ્રકારના અનુમાન જ્ઞાનવાળો એવો પણ બાલ, તે તે અર્થમાં, તે વાક્યમાં રહેલ તે તે પદની વાચ્યતાનો સંશયવાળો જ્યારે થાય છે ત્યારે તે બાલને કાલાતરે પ્રયોજકવૃદ્ધે કહેલ કે ‘ગાય લાવ, ઘોડાને લઈ જા’ આવા - ગોશબ્દવિષયક આનયન શબ્દવિષયક આવાપ ઉદ્વાપવાળા વાક્યના શ્રવણથી પેદા થયેલ પ્રયોજ્યવૃદ્ધની પ્રવૃત્તિથી ‘ગોબતીય અથ ગોશબ્દ વાચ્ય છે અને ગોબતીય શબ્દ, ગોબતીય અર્થનો વાચક છે’ આવા પ્રકારનો તર્ક પ્રગટ થાય ■

ફવચિત્ આપ્ત પુરુષે દશાવેવ, 'આવો અર્થ', આવા, શબ્દથી વાચ્ય છે, આવો શબ્દ, આવા અર્થનો વાચક છે આવા પરાર્થતર્કરૂપ વાક્યથી વાચ્યવાચક ભાવની પ્રતિષ્ઠિતિ (સ્વીકાર) થાય છે

વળી વાચ્યવાચક ભાવવિષયક તર્કના પ્રત્યે અનુભવ, સ્મૃતિ અને પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન કારણ છે અર્થાત્ વાચ્યવાચક ભાવ વિષયક તર્કમા અનુભવ, સ્મૃતિનું કારણપણું નિયત ૨ (પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન, અનિયત કારણ છે) (૭+૪૬૮)

આ પ્રમાણે તક નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે '

卐 તૃતીય કિરણ સમાપ્ત 卐



**સદ્-હેતુ નિરૂપણનામકઃ
ચતુર્યંકિરણ***

હેતુજ્ઞાનવ્યાપ્તિસ્મરણકારણક સાધ્યવિજ્ઞાનમનુમાનમ્, યથા
પર્યતો વદ્ધનિમાનિતિ વિજ્ઞાનમ્ ॥ ૧ ॥

હવે સ્મૃતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાન તકં રૂપ અનુમાન પરિકરના
કાર્યશૂન્ય—

અનુમાનનું નિરૂપણ

અર્થ — (૧) જેતુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાતું છે એવા)
હેતુનું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન અને અવિનાશાવરૂપ વ્યાપ્તિનું
સ્મરણ અર્થાત્ હેતુજ્ઞાન અને વ્યાપ્તિસ્મરણરૂપ બે કારણોથી
થતું (જેતુ સ્વરૂપ આગળ કહેવાયે એવા) સાધ્યનું નિશ્ચયા
ત્મક જ્ઞાન, તે ‘અનુમાન’ કહેવાય છે

હા ત જોમકે, ધૂમજ્ઞાનવાળાને અને વ્યાપ્તિ સ્મરણવાળાને
જે ‘પર્યંત, વદ્ધનિવાળો છે’ આવું વિજ્ઞાન, પ્રગટ થાય છે
તે અનુમાન છે (૧+૪૬૯)

નિશ્ચિતવ્યાપ્તિવાન્ હેતુ* યથા વદ્ધનો સાધ્યે ધૂમ., વ્યાપ્તિ
મત્તમેવ હેતો રૂપ ન તુ પક્ષસત્ત્વસપક્ષસત્ત્વચિપક્ષાસત્ત્વાત્મક

ત્રિરૂપ, અબાધિતત્વાસત્પ્રતિપક્ષિતત્વાભ્યા પञ्चરૂપ વા અસા
રણત્વામાત્રાત્ ॥ ૨ ॥

હેતુનુલક્ષણુ

અર્થ—નિશ્ચિત વ્યાપ્તિની સાથે નિત્યસખધવાળો
'હેતુ' કહેવાય છે અર્થાત્ નિશ્ચિત વ્યાપ્તિવાળો 'હેતુ'
કહેવાય ॥ જેમકે, વહ્નિ સાધ્ય હોયે છતે પૂમ એ
હેતુ છે

અહી વ્યાપ્તિમત્તા જ (વ્યાપ્તિજ) હેતુનુ રૂપ (સ્વરૂપ)
છે નહી કે પક્ષસત્ત્વ (હેતુનુ પક્ષમા રહેવું) સપક્ષસત્ત્વ
(હેતુનુ દ્વિધાતમા રહેવું) વિપક્ષ અસત્ત્વ, (પક્ષવિરૂદ્ધ વિપક્ષમા
નહી રહેવું) એમ ત્રણ રૂપો, અથવા અબાધિતપણું અને
અસત્પ્રતિપક્ષપણું એમ બે મેળવી પાચરૂપો હેતુનુ સ્વરૂપ
નથી કારણ કે અવિનાશાવનિયમના નિશ્ચયથી જ અસિદ્ધત્વ,
વિરૂદ્ધત્વ, અનેકાન્તિકત્વ, બાધિતત્વ, સત્પ્રતિપક્ષત્વ રૂપ પાચ
રૂપોનો પરિહાર થતો હોઈ અવિનાશાવ—વ્યાપ્તિ એ જ
અસાધારણ રૂપ ॥ માટે અસિદ્ધત્વપરિહાર માટે પક્ષસત્ત્વ,
વિરૂદ્ધત્વના પરિહાર માટે સપક્ષસત્ત્વ, અનેકાન્તિકત્વના પરિ
હાર માટે વિપક્ષસત્ત્વ, બાધના પરિહાર માટે અબાધિતત્વ, સત્પ્ર
તિપક્ષના પરિહાર માટે અસત્પ્રતિપક્ષિતત્વ એમ પાચ માનવાની
જરૂર નથી કેમકે, તેઓમા અસાધારણત્વ નથી માટે અસા
ધારણત્વ રૂપ અવિનાશાવ વ્યાપ્તિ એ જ હેતુનુ રૂપ ॥

હેતો સાધ્યામાવદદૃષ્ટિત્વ વ્યાપ્તિઃ । इयमेवाऽवद्याऽनु-
 पपत्तिप्रतिबन्धाविनाऽभावशब्दरूप्यते । वह्निं विना धूमस्या-
 नुपपत्तेर्वह्निसत्त्वं एव धूमोपपत्तेश्च वह्निनिरूपिताऽप्यवाऽनु-
 पपत्त्यादिशब्दवाच्या व्याप्तिधूमे वर्तते । अतो धूमो व्याप्यो
 निरूपकश्च वह्निर्व्यापिकः । तथा च व्याप्यसत्त्वेऽवश्यं
 व्यापकसत्त्वे, व्यापकसत्त्वं एव च व्याप्येन भवितव्यमिति
 व्याप्यव्यापकभावनियमः सिद्ध्यति ॥ ३ ॥

વ્યાપ્તિનુ લક્ષણ

અર્થ — જે સધળા ધર્મિમા (નિશ્ચિત સાધ્યવાળામા) વ્યાપક (કારણરૂપ) સાધ્ય છે ત્યાં જ હેતુનું રહેવું (અયોગ વ્યવચ્છેદની અપેક્ષાએ) જે ધર્મિમા (વસ્તુમા) સાધ્ય નથી ત્યાં હેતુનો અભાવ જ છે (અન્યયોગ વ્યવચ્છેદની અપેક્ષાએ અવધારણુ નાણુ)

આવી રીતે હેતુમા રહેવી વ્યાપ્તિ નાણવી અર્થાત્ હેતુ નિષ્ઠ સાધ્યાભાવવદ્ અવૃત્તિત્વ, વ્યાપ્તિનુ લક્ષણ અર્થાત્ સાધ્યના (વહ્નિના) અભાવવાળા હ્રદ વિમા હેતુનું અસત્ત્વ એમ હેતુનિષ્ઠવ્યાપ્તિ નાણવી

આ જ વ્યાપ્તિ, અન્યથાઽનુપપત્તિ, પ્રતિબંધ, અવિનાશાવ શબ્દોથી બોલાવાય છે, અર્થાત્ આ વ્યાપ્તિના ત્રણ બીજા નામો છે

એવ ચ-વહ્નિ સિવાય ધૂમની અનુપપત્તિ (અભાવ) છે આ વાક્યથી કારણઅભાવપ્રયુક્ત કાર્યાભાવ રૂપ વ્યતિરેક રૂપ

અન્યથાડનુપપત્તિ જાણી, વહ્નિના સત્ત્વમા જ ધૂમની ઉપપત્તિ અન્વયરૂપ તથોપપત્તિ દર્શાવેલ છે અર્થાત્ વહ્નિ નિરૂપિત, અન્યથાડનુપપત્તિ (પ્રતિબંધ અવિનાશાવ) રૂપ શબ્દથી વાચ્ય એવી વ્યાપ્તિ, ધૂમમા વર્તે છે

હેતુ વ્યાપ્ત (વ્યાપ્તિ આશ્રય) કહેવાય છે

સાધન, નિરૂપક, વ્યાપક કહેવાય છે

અર્થાત્ વહ્નિ નિરૂપિત વ્યાપ્તિનો આશ્રય હોવાથી ધૂમ, વહ્નિ યાત્ર કહેવાય છે ધૂમવૃત્તિનિરૂપક હોવાથી વહ્નિ, ધૂમ વ્યાપક કહેવાય છે, આમ હોવાથી 'ધૂમ, વ્યાપ્ય છે વહ્નિ, નિરૂપક અને વ્યાપક છે,' તથા ચ-વ્યાપ્યના સત્ત્વમા અવશ્ય વ્યાપકનું સત્ત્વ છે (ધૂમની સત્તામા વહ્નિની સત્તા જ) વ્યાપકના સત્ત્વમા જ વ્યાપ્યનું રહેલું હોયુ જોઈએ (વહ્નિની સત્તામા ધૂમની સત્તાની ભવિતવ્યતા) આવે વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવ નિયમસિદ્ધ થાય છે (૩૪૪૭૧)

સોડય વ્યાપ્ત્યપરપર્યાયો નિયમો દ્વિવિધ સહમાવનિયમ ,
ક્રમમાત્રનિયમશ્ચતિ ॥ ૪ ॥

અર્થ — તે આ જેતુ વ્યાપ્તિ એવું જીતુ નામ છે એવો નિયમ બે પ્રકારનો છે

(૧) સહભાવ નિયમ=એક કાળમા વિદ્યમાન હેતુ સાધ્યનો નિયમ

(૨) ક્રમભાવ નિયમ=પૂર્વે અપર ક્રમથી પેદા થતા હેતુ સાધ્યનો નિયમ (૪૪૪૭૨)

હેતૌ સામ્યામાવદટ્ટત્તિત્વ વ્યાપ્તિ' । इयमेवाऽयथाऽनु-
 पत्तिप्रतिव-धाविनाऽभावश्चैरुच्यते । बहूनि विना धूमस्या-
 नुपपत्तेर्वह्निसत्त्वं एव धूमोपपत्तेश्च वह्निनिरूपिताऽयथाऽनु-
 पपत्त्यादिशब्दवाच्या व्याप्तिधूमे वर्तते । अतो धूमो व्याप्त्यो
 निरूपकश्च वह्निर्व्यापकः । तथा च व्याप्यसत्त्वेऽवश्य
 व्यापकसत्त्वं, व्यापकसत्त्वं एव च व्याप्येन भरितव्यमिति
 व्याप्यव्यापकमाव नियम सिद्धयति ॥ ३ ॥

વ્યાપ્તિનુ લક્ષણ

અર્થ — જે સધળા ધર્મિમા (નિશ્ચિત સાધ્યવાળામા) વ્યાપક (કારણરૂપ) સાધ્ય છે ત્યાં જ હેતુનુ રહેવું (અયોગ વ્યવરહેદની અપેક્ષાએ) જે ધર્મીમા (વસ્તુમા) સાધ્ય નથી ત્યાં હેતુનો અભાવ જ છે (અન્યયોગ વ્યવરહેદની અપેક્ષાએ અવધારણુ બાણુ)

આવી રીતે હેતુમા રહેવી વ્યાપ્તિ બાણવી અર્થાત્ હેતુ નિષ્ઠ સાધનાભાવવદ્ અવૃત્તિત્વ, વ્યાપ્તિનુ લક્ષણુ અર્થાત્ સાધ્યતા (વહ્નિના) અભાવવાળા પૂદ વિ મા હેતુનુ અસત્ત્વ એમ હેતુનિષ્ઠ યાપ્તિ બાણવી

આ જ વ્યાપ્તિ, અન્યથાઽનુપપત્તિ, પ્રતિજ્ઞા, અવિનાભાવ શબ્દોથી જોતાવાય છે, અર્થાત્ આ વ્યાપ્તિના ત્રણ બીજા નામો છે

એવ ત્ય-વહ્નિ સિવાય ધૂમની અનુપપત્તિ (અભાવ) છે આ વાક્યથી કારણઅભાવપ્રયુક્ત કાર્યોભાવ રૂપ વ્યતિરેક રૂપ

અન્યથાડનુપપત્તિ ભવતી, વહ્નિના સત્ત્વમા જ ધૂમની ઉપપત્તિ
અન્વયરૂપ તથોપપત્તિ દર્શાવેવ છે અર્થાત્ વહ્નિ નિરૂપિત,
અન્યથાડનુપપત્તિ (પ્રતિબંધ અવિનાશાવ) રૂપ શબ્દથી વાચ્ય
એવી વ્યાપ્તિ, ધૂમમા વર્તે છે

હેતુ વ્યાપ્ત (વ્યાપ્તિ આશ્રય) કહેવાય છે

સાધ્ય, નિરૂપક, વ્યાપક કહેવાય છે

અર્થાત્ વહ્નિ નિરૂપિત વ્યાપ્તિનો આશ્રય હોવાથી ધૂમ
વહ્નિવ્યાપ્ય કહેવાય છે ધૂમવૃત્તિનિરૂપક હોવાથી વહ્નિ,
ધૂમ વ્યાપક કહેવાય છે, આમ હોવાથી ‘ધૂમ, વ્યાપ્ય છે
વહ્નિ, નિરૂપક અને વ્યાપક છે,’ તથા ચ-વ્યાપ્યના સત્ત્વમા
અવશ્ય વ્યાપકનું સત્ત્વ છે (ધૂમની સત્તામા વહ્નિની સત્તા
જ) વ્યાપકના સત્ત્વમા જ વ્યાપ્યનું રહેવું હોવું જોઈએ
(વહ્નિની સત્તામા ધૂમની સત્તાની ભવિતવ્યતા) આવે
વ્યાપ્ય-વ્યાપક ભાવ નિયમમિદ્ધ થાય છે (૩+૪૭૧)

સોડય વ્યાપ્ત્યપરપર્યાયો નિયમો દ્વિવિધ સહભાવનિયમ ,
વ્રમમાત્રનિયમશ્ચતિ ॥ ૪ ॥

અર્થ — તે આ, જેનું વ્યાપ્તિ એવું બીજું નામ છે
એવો નિયમ બે પ્રકારનો છે

(૧) સહભાવ નિયમ=એક કાળમા વિરમાન હેતુ સાધ્યનો
નિયમ

(૨) ક્રમભાવ નિયમ=પૂર્વે અપર ક્રમથી પેદા થતા હેતુ
સાધ્યનો નિયમ (૪+૪૭૨)

હેતી સાધ્યામાવદદૃષ્ટિત્વ વ્યાપ્તિ' । इपमेशाऽन्यथाऽनु-
पपत्तिरतिव्याधिनाऽमात्रशब्दरुच्यते । वह्निं विना घूमस्या-
नुपपत्तेर्वह्निमस एव घूमोपपत्तेश्च वह्निनिरूपिताऽन्यथाऽनु-
पपत्त्यादिशब्दवाच्या व्याप्तिघूमे वर्तते । अतो घूमो व्याप्यो
निरूपकश्च वह्निर्व्यापकः । तथा च व्याप्यसत्त्वोऽवश्य
व्यापकसत्त्व, व्यापकसत्त्व एव च व्याप्येन भवितव्यमिति
व्याप्यव्यापकसत्त्वनियमः सिद्धवति ॥ ३ ॥

વ્યાપ્તિનું લક્ષણ

અર્થ — જે સધળા ધર્મિના (નિશ્ચિત સાધ્યવાળાના) વ્યાપક (કારણરૂપ) સાધ્ય છે ત્યાં જ હેતુનું રહેતું (અયોગ વ્યવચ્છેદની અપેક્ષાએ) જે ધર્મિના (વસ્તુના) સાધ્ય નથી ત્યાં હેતુનો અભાવ જ છે (અન્યયોગ વ્યવચ્છેદની અપેક્ષાએ અવધારણુ જાણવું)

આવી રીતે હેતુના રહેલી વ્યાપ્તિ જાણવી અર્થાત્ હેતુ નિષ્ઠ સાધ્યાભાવવદ્ અવૃત્તિત્વ, વ્યાપ્તિનું લક્ષણ અર્થાત્ સાધ્યના (વહ્નિના) અભાવવાળા છૂદ વિના હેતુનું અસત્ત્વ એમ હેતુનિષ્ઠવ્યાપ્તિ જાણવી

આ જ વ્યાપ્તિ, અન્યથાઽનુપપત્તિ, પ્રતિબંધ, અવિનાશાવ શબ્દોથી બોલાવાય છે, અર્થાત્ આ વ્યાપ્તિના ત્રણ ખીળ નામો છે

એવ ચ-વહ્નિ સિવાય ધૂમની અનુપપત્તિ (અભાવ) છે આ વાક્યથી કારણઅભાવપ્રયુક્ત કાર્યોભાવ રૂપ વ્યતિરેક રૂપ

જેઓનો ક્રમભાવ નિયમ છે તેઓનું કથન-

અર્થ — (૧) પૂર્વભાવિકૃત્તિકાનક્ષત્રના ઉદય અને ઉત્તર ભાવિ રોહિણીનક્ષત્રના ઉદયનો ક્રમ (પૂર્વ અપર ભાવ) ભાવ નિયમ કહેવાય છે

અહીં કાર્યકારણભાવનો ક્રમભાવ નિયમ નથી પરંતુ અકાર્યકારણનો ક્રમભાવ નિયમ છે

(૨) કાર્યભૂમ અને કારણ વર્ણનનો ક્રમભાવ નિયમ હોય છે

અહીં અન્યથાનુપપત્તિ (વ્યતિરેક) તથોપપત્તિ (અન્યથ) રૂપ વ્યાપ્તિ નિયમ સમજવો. (૧+૪૭૪)

પ્રમાણાધાધિતમનિર્ણીત સિપાધયિષિત સાધ્યમ્ । યથા
વહ્નિમતપવતઃ । અર્ચ્યવ ચ પક્ષ ઇતિ નામાતરમ્ । સાધ્ય
વિશિષ્ટત્વેન ધર્મિણ એવ સિપાધયિષિતત્વાત્ । શ્દજ્ઞાનુમાન
જ ધર્મતિપત્તિકાલાપેક્ષયા ॥ ૭ ॥

સાધ્યતા લક્ષણનું વર્ણન-

અર્થ — કાર્યપણ પ્રમાણથી અગ્રાધિત, અનિર્ણીત સાધવાની ઇચ્છાના વિષયભૂત (સિપાધયિષિત) ' સાધ્ય ' કહેવાય છે જેમકે, હા ત ' વહ્નિવિશિષ્ટપરંત ' સાધ્ય તરીકે કહેવાય છે આનું ગીજી નામ પક્ષ છે

અર્થાત્-નિયત સાધ્યરૂપ ધર્મરૂપ વિશેષણ વિશિષ્ટપણા એ ધર્મીને સાધવાની ઇચ્છા હોવાથી સાધ્યવિશિષ્ટધર્મીને

તત્ત્વ સદ્માનનિયમ એકસામગ્રીપ્રસૂતવો, રૂપરસયોગ્યા
 પચાપકયોઃ શિશ્વપાત્વવૃક્ષત્વયોર્ભવતિ ॥ ૫ ॥

જેઓનો સહભાવ નિયમ છે તેઓનું કથન-

અર્થ—સહ (સાથે) બાવ (ઉત્પત્તિ કે સ્થિતિ) નો
 નિયમ તે ' સહભાવનિયમ ' આવી વ્યુત્પત્તિને મનમાં રાખી
 સહભાવનિયમનું વર્ણન કરે છે કે,

(૧) એક સામગ્રી પ્રસૂત = જનક સામગ્રી એક હોવાથી
 રૂપ અને રસની સાથે જ ઉત્પત્તિ હોઈ રૂપરસનો ઉત્પત્તિની
 અપેક્ષાએ ' સહભાવનિયમ ' કહેવાય છે અહીં વ્યાપક
 વ્યાપકત્વ, બનેનું એવિગ્રહ છે

(૨) વ્યાપ્ત (ન્યૂનદેશવર્તી) શિશ્વપાત્વ અને વ્યાપક
 (અધિકદેશવર્તી) વૃક્ષત્વનો સ્થિતિની અપેક્ષાએ સહભાવ
 નિયમ ' છે

રૂપશિવાય રસની અનુપપત્તિ (અભાવ) હોવાથી રૂપના
 સત્ત્વમાં રસની ઉપપત્તિ (સત્તા) હોવાથી સહભાવનિયમ
 સિદ્ધ છે

વ્યત્ત શિવાય શિશ્વપાત્વની અનુપપત્તિ (અભાવ) હોવાથી,
 વૃક્ષત્વના સત્ત્વમાં શિશ્વપાત્વની ઉપપત્તિ (સત્તા) હોવાથી
 આ બંનેનો નિયમ-સહભાવનિયમ સિદ્ધ થાય છે (૫૪૪૭૩)

ક્રમમાવનિયમસ્તુ કૃત્તિકોદયરોઢિષ્ણુદયયો પૂર્વોત્તર
 માવિનો , કાર્યકારણયોઃ ધૂમવદ્-યોર્ભવતિ ॥ ૬ ॥

જેઓનો ક્રમભાવ નિયમ છે તેઓનું કથન-

અર્થ — (૧) પૂર્વભાવિકૃત્તિકાનક્ષત્રના ઉદય અને ઉત્તર ભાવિ રેહિણીનક્ષત્રના ઉત્થનો ક્રમ (પૂર્વ અપર ભાવ) ભાવ નિયમ કહેવાય છે

અહીં કાય કારણભાવનો ક્રમભાવ નિયમ નથી પરંતુ અકાય કારણનો ક્રમભાવ નિયમ છે

(૨) કાય = પૂમ અને કારણ વસ્તુનિનો ક્રમભાવ નિયમ હોય છે

અહીં અ યથાનુપપત્તિ (વ્યતિરેક) તથોપપત્તિ (અન્વય) રૂપ વ્યાપ્તિ નિયમ સમજવો. (૬+૪૭૪)

પ્રમાણાવાધિતમનિર્ણીત સિપાધવિધિત સામ્યમ્ । યથા વહ્નિમત્તવતઃ । અસ્યૈવ ચ વક્ષ્યંતિ નામા તરમ્ । સાધ્ય વિશિષ્ટત્વેન ધર્મિણ એવ સિપાધવિધિતત્વાત્ । ઇદશ્ચાનુમાન જ યપત્તિપત્તિકાઠાપેક્ષવા ॥ ૭ ॥

માધ્યના લક્ષણનું વર્ણન-

અર્થ — કોઈપણ પ્રમાણથી અભાધિત, અનિર્ણીત સાધવાની ઇચ્છાના વિષયમૂલ (સિપાધવિધિત) 'સાધ્ય' કહેવાય ॥ જેમકે, હા ત 'વહ્નિવિશિષ્ટપર્વત' સાધ્ય તરીકે કહેવાય છે આનું બીજું નામ પક્ષ છે

અર્થાત્-નિયત સાધ્યરૂપ ધર્મરૂપ વિશેષણ વિશિષ્ટપણા એ ધર્મીને સાધવાની ઇચ્છા હોવાથી સાધ્યવિશિષ્ટધર્મીને

માધ્ય તરીકે કહેવાય છે અને કયામા પશ્ચતરીકેનો વ્યવહાર થાય છે પ્રયોગકાલની અપેક્ષાએ સાધ્યવિશિષ્ટધર્મી, માધ્ય શબ્દવાચક થાય છે (૭+૪૭૫)

ઘર્માગ્નિગ્રહણેન્નાયાન્તુ રહ્-યાદિર્ધમ એવ માધ્ય ॥૮॥

અર્થ — વ્યાખ્યાના શબ્દોના સમયમા વધુનિ આદિ ધર્મ જ સાધ્ય તરીકે (સાધવાને યોગ્ય તરીકે) કહેવાય છે આ પ્રમાણે અનુમાનના ત્રણ (૩) અંગો છે (૧) ધર્મી (પશ્ચ) સાધ્યધર્મના આધારરૂપે અંગ છે (૨) સાધન (હેતુ) ગમકરૂપે અંગ છે (૩) માધ્ય, ગમ્યત્વરૂપે અંગ છે અથવા અનુમાનના બે અંગો છે (૧) સાધ્યધર્મવિશિષ્ટ ધર્મી પશ્ચ, ધર્મધર્મીની અલેહ અપેક્ષાએ (૨) હેતુ પૂર્વે જે ત્રણ કલા તે ધર્મધર્મીની ભેદ અપેક્ષાએ એમ સમજવું (૮+૪૮૬)

ધર્મિણઃ પ્રસિદ્ધિર્યમાણાદિકલ્પાદમયતો વા શેષા ।
યથાઽસ્તિ મયંકાં ઇત્યન્ન ધર્મિણસ્તરંગસ્ય વિકલ્પાસિદ્ધિઃ ।
પરતો વદુનિમાનિત્યન્ન પરંતસ્ય પ્રત્યક્ષપમાણાત્, શબ્દ
પરિણામીત્વાદી કાલત્રયવર્તિશબ્દધર્મિણ ઉચ્યમાન્ ॥ ૯ ॥

અર્થ — વળી ધર્મીની પ્રસિદ્ધિ, પ્રમાણથી, (નિશ્ચિત પ્રામાણ્યવાળા પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણથી) વિકલ્પથી (અનિશ્ચિત પ્રામાણ્ય-અપ્રામાણ્યવાળા જ્ઞાનથી) અથવા ઉભયથી-પ્રમાણથી અને વિકલ્પથી છે

(૧) વિકલ્પપ્રસિદ્ધધર્મીનું ઉદાહરણ=એમકે, ' સવ રા છે ' અહીં ધર્મી ૩૫ સવ રાની વિકલ્પથી પ્રસિદ્ધિ છે

(૨) પ્રમાણપ્રસિદ્ધધર્મીનું દર્શાવતું=જેમકે ‘પવત વડ્ડનિ વાળો છે’ અહીં પ્રત્યક્ષપણાથી પવતની પ્રસિદ્ધિ છે

અર્થાત્ પ્રમાણથી બ્યવસ્થાપિત થયેલ પવત વિ જ વિપથભાવને ભજતો ધર્મિત્વ વિ ને પામે છે

(૨) ઉભયથી પ્રસિદ્ધધર્મીનું દર્શાવતું= જેમકે, શબ્દ, પરિણામી છે’

અહીં ત્રણેકાલમા રહેનાર શબ્દ ધર્મીની પ્રસિદ્ધિ ઉભયથી-પ્રમાણથી અને વિકલ્પથી છે

અર્થાત્-સકલશબ્દોનો શ્રવણથી પ્રત્યક્ષનો અસંભવ હોય છેટલાક શબ્દોની પ્રત્યક્ષથી અને છેટલાક શબ્દોની વિકલ્પથી પ્રસિદ્ધિ છે (૬+૪૭૭)

हेतुर्द्विविधो विधिस्वरूप प्रतिषेधस्वरूपश्चेति । तथा विधिस्वरूपो हेतुर्द्विधा, विधिमाधको निषेधसाधकश्चेति, एव प्रतिषेधस्वरूपो हेतुरपि ॥ १० ॥

હેતુઓનો વિભાજ

અર્થ—હેતુ, બે પ્રકારનો છે (૧) વિધિસ્વરૂપ (૨) પ્રતિષેધસ્વરૂપ-તેમજ વિધિસ્વરૂપ હેતુ, બે પ્રકારનો છે (૧) વિધિસાધક (૨) નિષેધસાધક પ્રતિષેધસ્વરૂપ હેતુ પણ બે પ્રકારનો છે (૧) વિધિસાધક (૨) નિષેધ સાધક (૧૦+૪૭૮)

તત્ર વિધિમાધકો વિધિરૂપો હેતુર્વ્યાપ્યકાયકારણપૂર્વો

ત્તમદશમેદાન્ પોઢા વિવિસ્તુ સદમદા મકે પદાર્થે સદશઃ
અસદશશ્ચ પ્રતિષેધ ॥ ૧૧ ॥

વિધિરૂપ વિધિમાધક હેતુના છ પ્રકારો:-

અર્થ — હેતુઓના લેદાપેદી વિધિરૂપવિધિસાધકહેતુ,
વ્યાખ્ય કાર્ય-કારણ-પૂર્વચર-ઉત્તરચર સહચરના લેદથી છ પ્રકારનો છે. અહીં વિધિપ્રતિષેધ શબ્દના અર્થને કહે છે કે,

સહ અસહઅશ પદાર્થમા જે સહરૂપ અશ તે જ વિધિ
કહેવાય છે અને જે અસહઅશ છે જેનું બીજું નામ અભાવ
છે તે પ્રતિષેધ કહેવાય છે (૧૧+૪૭૬)

પ્રતિષેધશ્ચતુર્થા પ્રાગભાવપ્રધ્વસામાવાન્વ્યોજ્યામાનાત્યન્તા
માવમેદાત્-યન્નિવૃત્તાયેવ કાર્યાવિર્માવ સ પ્રાગભાવ'યથા
ઘટ પ્રતિ મૃત્પિન્ડ ॥૧૨॥

અર્થ — પ્રસંગથી અભાવની સવ થા ભાવસ્વરૂપથી સિત્તાને
દ્રવિત કરવા માટે પ્રતિષેધનો વિભાગ કરી તેના સ્વરૂપનું વર્ણન

પ્રતિષેધ=(અભાવ) પ્રાગભાવ પ્રધ્વ સાભાવ અન્યોડનાભાવ
અત્યંતાભાવના લેદથી ચાર પ્રકારનો છે

પદાર્થોના અસ્તિત્વમાનસ્વીકારમા સઘળા અભાવોનો
અપત્તાપ થવાથી સર્વને, સર્વોત્તમક થવાનો પ્રસંગ દોષ આવે
પ્રાગભાવના અસ્વીકારમા દ્રવ્ય, નિર્વિકાર બની જાય !
તેથી દ્રવ્યના વિકારભૂત ઘટપટ વિના અભાવ થઈ જાય !
પ્રધ્વ સાભાવના અસ્વીકારમા કટકે (કકણ) કુડલ વિ મા
અનતપણુનો પ્રસંગદોષ આવે !

અન્યોડન્યાસાવના અપલાપમા જીવ, અજીવરૂપ થાય !
અજીવ, જીવરૂપ થાય ! એટલે સર્વોત્તમકત્વનો પ્રસંગ થવાથી
તે બનેનો લક્ષણબેદ ન થાય !

અત્યંતાસાવના અસ્વીકારમા, જીવમા અજીવત્વપ્રાપ્તિ
થાય ! અને અજીવમા જીવત્વની પ્રાપ્તિ થાય !

તેથી વસ્તુનો જેમ અસ્તિત્વપર્યાય છે, તેમ નાસ્તિત્વ પણ
અપેક્ષાએ પર્યાય છે

(૧) પ્રાગભાવનું લક્ષણુ=વિલક્ષણ પરિણામ વિશિષ્ટ
મૃત્પિંડનો મૃત્પિંડત્વરૂપે વિનાશ થયે છતે ઘટરૂપપણાએ
મૃત્પિંડ, પરિણમિત થાય છે તેથી ઘટરૂપપણાએ ઉત્પત્તિના
પહેલા અન્ધવહિતપરિણામવિશિષ્ટ મૂદ્રાવ્ય જ તેનો (ઘટનો)
પ્રાગભાવ તરીકે કહેવાય છે નહીં કે, મૃત્પિંડથી સવથા
બીજો પદાર્થ

અર્થાત્ જેની નિવૃત્તિ (વિનાશ) થયે છતે જ કાર્યનો
પ્રાદુર્ભાવ તે ' પ્રાગભાવ ' કહેવાય છે જેમકે ઘટના પ્રત્યે મૃત્પિંડ

(૧૨+૪૮૦)

યદુત્પત્તિનિષ્ઠ ધન કાર્યવિઘટન સ્ત પ્રવસામાવ । યથા
ઘટ મતિ કપાલકદમ્બકમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — જેની ઉત્પત્તિના કારણજૂત કાર્યનો ધ્વસ તે
તે ' પ્રથ્વ સડપ અસાવ ' કહેવાય છે જેમકે, કપાલ કદબકની
ઉત્પત્તિ થતા પહેલા અવસ્થા ઘટનો ધ્વસ થાય ■ માટે કપાલ
કદબક જ ઘટનો પ્રથ્વ સાસાવ કહેવાય છે

અર્થાત્ ઘટના નાશજન્ય ઘટના ઉત્તરકાલવર્તી ઘટના
આકાર રહિત-કયાલકદ જનકઆકારવાળું મુદ્રાવ્ય, ઘટપ્રધવ સ
રૂપ અભાવ કહેવાય છે (૧૩+૪૮૧)

સ્વસ્થાતગાત્સ્વસ્થવચ્ચેદોઽયો-યામાવઃ યથા પટ-
સ્વમાપાદ્વચ્ચમાવચ્ચ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ — અન્યોઽન્યાભાવનું લક્ષણ = સ્વભાવાતરથી
(અન્યસ્વભાવથી (અન્યના) સ્વભાવનો વ્યવચ્છેદ 'અન્યોઽન્યા
ભાવ' કહેવાય છે

જેમકે, પટસ્વભાવથી ઘટસ્વભાવનો વ્યવચ્છેદ, 'અન્યાપોઠ'
અન્યોઽન્યાભાવનું બીજું નામ છે (૧૪+૪૮૨)

કાલત્રયેઽપિ તાદાત્મ્યપરિણતિનિવૃત્તિરત્ય-વામાન યથા
જીવાજોરયોઃ । સોઽય પ્રતિષેધઃ કથન્નિદધિકરણાદ્વિમામિમ
॥ ૧૫ ॥

અર્થ — અત્યતાભાવનું લક્ષણ = ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન
રૂપ ત્રણ કાલની અપેક્ષાએ પણ જે બનેનો તાદાત્મ્ય પરિણ-
તિનો (એકત્વપરિણામનો) અભાવ, 'અત્યતાભાવ'
કહેવાય છે

જેમકે, હા ત જીવ અને અજીવનો અત્યતાભાવ (જીવતા
હા મ્ય પરિણતિનિવૃત્તિવાળો અજીવ, અજીવતાદાત્મ્ય પરિણતિ
નિવૃત્તિવાળો જીવ,) વળી વસ્તુનો અસ્તિત્વપર્યાય જેમ છે તેમ
નાસ્તિત્વપર્યાય છે

પનાન-પર્યાયીનો કથચિત્ અભેદ હોવાથી અધિકરણમિત્ત સવયા અભાવ નથી આજ વસ્તુને કહે છે કે, 'તે આ પ્રતિષેધરૂપ અભાવ, કથચિત્ (અપેક્ષાએ, અધિકરણથી ભિન્ન અભિન્ન છે (૧૫+૪૮૩)

વિગ્યાત્મકો હતુસ્માયાવિરુદ્ધપ્રતિષેધવિરુદ્ધમેદેન દ્વિધા,
 એવ નિષ્વાત્મકોઽપિ ॥ ૧૬ ॥

વિધિરૂપ હેતુના પ્રકારોનું વર્ણન-

અર્થ—વિધિરૂપ હેતુ, સાધ્ય અવિરુદ્ધ પ્રતિષેધ્યવિરુદ્ધ ભેદથી બે પ્રકારનો છે અર્થાત્ (૧) સાધ્યઅવિરુદ્ધ વિધિ-રૂપ હેતુ, વિધિસાધક (૨) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધવિધિરૂપ હેતુ, પ્રતિષેધસાધક, (૩) આ પ્રમાણે પ્રતિષેધ્ય અવિરુદ્ધ નિષેધરૂપ હેતુ, પ્રતિષેધ સાધક (૪) સાધ્યવિરુદ્ધ નિષેધરૂપ હેતુ વિધિ સાધક (૧૬+૪૮૪)

અગ્ર શબ્દ પરિણામી પ્રયત્નનાનન્તરીયકત્વાદિતિ
 વ્યાખ્યો વિધિઠેતુ ॥ ૧૭ ॥

પૂર્વોક્ત વ્યાખ્ય વિ છ પ્રકારના સાધ્ય અવિરુદ્ધ
 વિધિસાધક વિધિરૂપહેતુઓના ઉદાહરણો—

અર્થ—(૧) 'શબ્દ, પરિણામી છે' પ્રયત્ન વિના ઉત્પન્ન થતો નહીં હોવાથી (ન અત્તરા-વિના મય 'છ' અઠ્યયરય ટિલોપ સ્વાયે ક) 'શબ્દ પરિણામી' આવી પ્રતિ સામા ધર્મી શબ્દ છે, સાધ્ય, ધર્મ પરિણામ છે, પ્રયત્નનાનન્તરીય કત્વ, હેતુ છે, (પ્રયત્ન એટલે ચેતન વ્યાપાર, તેના બાદ પેદા થયેલ

ચેતનવ્યાપારથી જન્ય) જ્યાં જ્યાં પ્રયત્નનાન્તરીયકત્વ છે, ત્યાં ત્યાં પરિણામ છે જેમકે, ઘટ વિ ઇતિ ઉદાહરણ પ્રયત્નનાન્તરીયક શબ્દ છે ઇતિ ઉપનય, તેથી આ પરિણામી છે ઇતિ નિગમન એમ સાધર્મ્યથી પણ અવયવનો પ્રયોગ સમજવો. અહીં કયચિત્ સાધ્યની સાથે તાદાત્મ્ય પરિણામ પ્રાપ્ત, કાર્યોદિવિલક્ષણહેતુસ્વરૂપની વિવક્ષા હોવાથી વ્યાખ્ય (વિશિષ્ટ વ્યાપ્તિ યુક્ત) વિધિહેતુ જણવો (આતુ બીજી નામ સ્વભાવોપલબ્ધિ છે) પરિણામીનું ક્ષેત્ર, પ્રયત્નજ યત્નના મેત્રથી મોટું છે માટે પ્રયત્નજન્યત્વવ્યાખ્ય છે એમ પણ સમજવું (૧૭+૪૮૫)

પર્વતો વહ્નિમાન્ ધુમાદિતિ કાર્યાત્મક ॥ ૧૮ ॥

(૨) સાધ્ય અવિરુદ્ધ કાર્યરૂપ વિધિહેતુ ઉદાહરણ—

અર્થ— જેમકે દા ત ‘પર્વત, વહ્નિનાળો છે, ધૂમ હોવાથી’ અહીં વહ્નિનું કાર્ય ધૂમ છે માટે આ ધૂમરૂપ હેતુ કહેવાય છે (૧૮+૪૮૬)

ભવિષ્યતિ દૃષ્ટિર્વિલક્ષણમેષોપલમ્માદિતિ કારણાત્મક ॥ ૧૯ ॥

(૩) સાધ્ય અવિરુદ્ધ કારણરૂપ વિધિ હેતુનું દર્શાવ—

અર્થ— જેમકે, દા ત વરસાદ પડશે, વિલક્ષણ (સાતિશય ઉન્નતત્વ આદિ ધર્મ સહિત) મેઘ-વાદળો દેખાતા હોવાથી, અહીં વિલક્ષણ પ્રકારનું વાદળ એ કારણ છે, અને

વૃષ્ટિ એ કાચ ■ એટલે અહીં વિવશ્વ મેઘરૂપ કારણ એ
હેતુ હોઈ કારણરૂપે હેતુ કહેવાય છે (૧૯+૪૮૭)

ઉદ્ભવતિ શકટ કૃત્તિકોદયાદિતિ પૂર્વચર, ॥ ૨૦ ॥

સાધ્ય અવિરુદ્ધ પૂર્વચરરૂપ વિધિ હેતુનું વર્ણન-

અર્થ — શકટનો ઉદય થયે, અત્યારે કૃત્તિકાનો ઉદય
થયેલો હોવાથી કૃત્તિકાના ઉદય પછી એક મુહૂર્ત વીત્યા બાદ
શકટનો (રાહિણી નક્ષત્રનો) ઉદય થાય છે એવો નિયમ છે
એથી કૃત્તિકાનો ઉદય એ શકટના ઉદયની પૂર્વનો છે એટલે
અત્ર હેતુ ‘ પૂર્વચર ’ છે (૨૦+૪૮૮)

ઉદિતા ચિત્રા સ્વાત્યુદયાદિન્યુચરચર ॥ ૨૧ ॥

સાધ્ય અવિરુદ્ધ ઉત્તરચરરૂપ વિધિ હેતુનું કથન-

અર્થ — ચિત્રાનો ઉદય થઈ ગયો છે અત્યારે સ્વાતિનો
ઉદય હોવાથી

ચિત્રાનો ઉદય થયા પછી એક મુહૂર્તે સ્વાતિનો ઉદય
થાય ■

સ્વાતિનો ઉદય એ ‘ ઉત્તરચર ’ છે (૨૧+૪૮૯)

રૂપવાન રસાદિતિ સહચર હતીમાયવિરુદ્ધવિધિદેતોરુ-
દાહરણાનિ ॥ ૨૨ ॥

સાધ્ય અવિરુદ્ધ મહચરરૂપ વિધિ હેતુનું દર્શન-

અર્થ — રૂપવાળું (ખીજોરું) છે, રસવાળું હોવાથી, રૂપ

અને ૨૪, સહભાવી હોવાથી આ હેતુ 'સહચર' છે (૨૨+૪૬૦)
 વિરુદ્ધવિધિહેતુ પ્રતિષેધસાધક પ્રતિષેધ્યસ્વભાવવિરુદ્ધત
 દુઃખાપ્યાદિભેદેન સત્પ્રકાર ॥ ૨૧ ॥

અર્થ — પ્રતિષેધ્યની સાથે વિરુદ્ધ વિધિ હેતુ, પ્રતિષેધ
 સાધક, (૧) પ્રતિષેધ્ય સ્વભાવ વિરુદ્ધ (૨) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ વ્યાખ્ય
 (૩) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય (૪) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કારણ (૫)
 પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ પૂર્વચર (૬) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ ઉત્તરચર (૭)
 પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ સહચર હોયથી સાત (૭) પ્રકારનો છે

(૨૩+૪૬૧)

નાસ્ત્યેવ સર્વથા તોડનેફાન્તોવલ્મ્માદિતિ પ્રતિષેધ્યસ્ય
 યસ્સ્વભાવસ્સર્વથાતત્ત્વ તેન સાક્ષાદ્વિરુદ્ધો વિધિહેતુ ॥૨૪॥
 પ્રતિષેધ્ય સ્વભાવ વિરુદ્ધાપલ્લ ભરૂપ વિધિ

હેતુનું કથન—

અર્થ — સર્વથા એકાન્ત સ્વરૂપવાળી વસ્તુ નથી, અને
 કાતનો ઉપવબ (પ્રાપ્તિ) હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં સર્વથા
 એકાતરૂપ પ્રતિષેધ્યનો જે સ્વભાવ-સર્વથા એકાન્તત્વ છે
 તેની સાથે સાક્ષાદ્ વિરુદ્ધ કથયિત્ સદ્ અસદ્ આદિ આત્મ
 કત્વ સ્વરૂપવાળા અનેકાતના ઉપલભરૂપ વિધિરૂપહેતુ જાણવો

(૨૪+૪૬૨)

નાસ્ત્ય નયતસ્ત્રનિશ્ચયસ્તત્ત્વશયાદિતિ પ્રતિષેધ્યસ્ય નવ-
 ત્ત્રનિશ્ચયસ્ય વિરુદ્ધેનાનિશ્ચયેન વ્યાપ્ય ॥ ૨૫ ॥

પ્રતિપેક્ષ્ય વિરુદ્ધ વ્યાખ્યરૂપ વિધિહેતુનું કથન-

અર્થ — આ વ્યક્તિને નવતત્ત્વનો નિશ્ચય નથી તેમા સશય હોવાથી અહીં નવતત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ પ્રતિપેક્ષ્યની સાથે વિરુદ્ધ અનિશ્ચયની સાથે નવતત્ત્વનો સશય વ્યાખ્ય [વ્યાખ્ય વ્યાખ્યા વિશિષ્ટ) છે

અનિશ્ચય અને સશયનો વ્યાખ્ય-વ્યાપકભાવ સમજવો અર્થાત્ અનિશ્ચય સિવાય સદેહનો કદાપિ સંભવ નથી અનિશ્ચયનું મેત્ર મોટું છે માટે વ્યાપક છે, સદેહનું ક્ષેત્ર, નાનું છે માટે વ્યાખ્ય છે (૨૫+૪૯૩)

નાસ્ત્યથ શીત પૂમાદિતિ પ્રતિપેક્ષ્યશીતવિરુદ્ધવદ્દનિ કાર્યરૂપ ॥ ૨૬ ॥

પ્રતિપેક્ષ્ય વિરુદ્ધ કાર્યરૂપ વિધિહેતુનું વર્ણન-

અર્થ — અહીં શીતસ્પર્શ નથી, પૂમ હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં શીતસ્પર્શરૂપ પ્રતિપેક્ષ્યની સાથે વિરુદ્ધવદ્દનિના કાર્યરૂપ પૂમ હોઈ પ્રતિપેક્ષ્યવિરુદ્ધકાર્યરૂપ પૂમરૂપ વિધિહેતુ, સમજવો (૨૬+૪૯૪)

ન દેવદને સુખમસ્તિ હૃદયગત્યાદિતિ પ્રતિપેક્ષ્યસુખ વિરુદ્ધદુઃખકારણરૂપ ॥ ૨૭ ॥

પ્રતિપેક્ષ્ય વિરુદ્ધ કારણરૂપ વિધિહેતુનું કથન

અર્થ — દેવન્તમા સુખ નથી હૃદયમા શય્ય હોવાથી આ પ્રમાણે અહીં પ્રતિપેક્ષ્ય છે તેનાથી વિરુદ્ધ

અને રસ, સહભાવી હોવાથી આ હેતુ 'સહચર' છે (૨૨+૪૬૦)
 વિરુદ્ધવિધિહેતુ પ્રતિષેધસાધક પ્રતિષેધસ્વભાવવિરુદ્ધત
 દુષ્યાપ્યાદિમેદેન સપ્તવકાર ॥ ૨૩ ॥

અર્થ — પ્રતિષેધની સાથે વિરુદ્ધ વિધિ હેતુ, પ્રતિષેધ
 સાધક, (૧) પ્રતિષેધ્ય સ્વભાવ વિરુદ્ધ (૨) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ બ્યાપ્ય
 (૩) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય (૪) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કારણ (૫)
 પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ પૂર્વચર (૬) પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ ઉત્તરચર (૭)
 પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ સહચર બેઠથી સાત (૭) પ્રકારનો છે
 (૨૩+૪૬૧)

નાસ્ત્યેવ સર્વથા એકાત્તોઽનેકાન્તોપલક્ષ્યાદિતિ પ્રતિષેધ્યસ્ય
 યસ્સ્વભાવસ્મર્થૈકાત્તત્તેન સાક્ષાદ્વિરુદ્ધો વિધિહેતુ ॥૨૪॥
 પ્રતિષેધ્ય સ્વભાવ વિરુદ્ધોપલક્ષ્ય ભરૂપ વિધિ

હેતુનુ કથન-

અર્થ — સર્વથા એકાત્ત સ્વરૂપવાળી વસ્તુ નથી, અને
 કાતનો ઉપવલ (પ્રાપ્તિ) હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં સર્વથા
 એકાત્તરૂપ પ્રતિષેધનો જે સ્વભાવ-સર્વથા એકાન્તાત્વ છે
 તેની સાથે સાક્ષાદ્ વિરુદ્ધ કથયિત્ સહ અસદ્ આદિ આત્મ
 કત્વ સ્વરૂપવાળા અનેકાતના ઉપવલરૂપ વિધિરૂપહેતુ જાણવો
 (૨૪+૪૬૨)

નામ્ય નવતત્ત્વનિશ્ચયમ્નત્સશ્યાદિતિ પ્રતિષેધ્યસ્ય નવ-
 ત્ત્વનિશ્ચયસ્ય વિરુદ્ધેનાનિશ્ચયેન ધ્યાપ્ય ॥ ૨૫ ॥

પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ વ્યાખ્ય૩પ વિધિહેતુનું કથન-

અર્થ — આ વ્યક્તિને નવતત્ત્વનો નિશ્ચય નથી તેમા સશય હોવાથી, અહીં નવતત્ત્વ નિશ્ચયરૂપ પ્રતિષેધ્યની સાથે વિરુદ્ધ અનિશ્ચયની સાથે નવતત્ત્વનો સશય વ્યાખ્ય [વ્યાખ્ય વ્યાપ્તિ વિશિષ્ટ) છે

અનિશ્ચય અને સશયનો વ્યાખ્ય-વ્યાપકભાવ સમજવો અર્થોત્ અનિશ્ચય સિવાય સદેહનો કદાપિ સંભવ નથી અનિશ્ચયનું ક્ષેત્ર મોટું છે માટે વ્યાપક છે, સદેહનું ક્ષેત્ર, નાનું છે માટે વ્યાખ્ય છે (૨૫+૪૯૩)

નાસ્તયન્ ગોત ધૂમાદિતિ પ્રતિષેધ્યશીતનિરુદ્ધવદ્નિ
કાર્યમ્પ ॥ ૨૬ ॥

પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કાર્ય૩પ વિધિહેતુનું વર્ણન-

અર્થ — અહીં શીતરપય નથી, ધૂમ હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં શીતરપયરૂપ પ્રતિષેધ્યની સાથે વિરુદ્ધવદ્નિના કાર્ય ૩પ ધૂમ હોઈ પ્રતિષેધ્યવિરુદ્ધકાર્ય ૩પ ધૂમરૂપ વિધિહેતુ, સમજવો (૨૬+૪૯૪)

ન દવદન્ સુખમસ્તિ ક્રુદ્ધયગ્ન્યાદિતિ પ્રતિષેધ્યસુખ
વિરુદ્ધ લક્ષણરૂપ ॥ ૨૭ ॥

પ્રતિષેધ્ય વિરુદ્ધ કારણ ૩પ વિધિહેતુનું કથન

અર્થ — દેવતામા સુખ નથી ક્રુદ્ધયમા શલ્ય હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં સુખ, પ્રતિષેધ્ય છે તેનાથી વિરુદ્ધ ક્રુદ્ધ ય,

તેનું કારણ હૃદયશત્વ હોય પ્રતિરેખ્ય સુખવિરુદ્ધ હું આ કારણ
૩૫ વિધિ હેતુ બાબતે (૨૭+૪૯૫)

મુહૂર્તનિ નોદયતિ ચક્ર રત્યુદયાદિતિ પ્રતિપેક્ષ
કટોદયવિરુદ્ધાભિ-યુદયપૂરણ । મુહૂર્તપ્રાદનોદગાઢરણિ
પુણ્યોદયાદિતિ પ્રતિપેક્ષમરણ્યુદયવિરુદ્ધપૂર્ણમુદયોત્તરચર ।
નાસ્ત્યસ્ય મિ-યાજ્ઞાન સમ્યગ્દશનાદિતિ પ્રતિપ-યમિધ્યાજ્ઞાન-
વિરુદ્ધસમ્યગ્જ્ઞાનમદ્યચર દતિ ॥ ૨૮ ॥

પ્રતિપેક્ષ વિરુદ્ધ પૂર્વચર-વિરુદ્ધોત્તરચર વિરુદ્ધ

મહચરનું વર્ણન

અર્થ —(૧) મુહૂર્તના અતિ ચક્રનો ઉદય થયે નહી,
રેવતીનો ઉદય હોવાથી અતિ ચક્રનો ઉ.ચ, પ્રતિપેક્ષ છે
તેનાથી વિરુદ્ધ અશ્વિનીનો ઉદય, તેનાથી પૂર્વચર રેવતીનો
ઉ.ચ છે માટે પ્રતિપેક્ષવિરુદ્ધપૂરચર ૩૫ વિધિ હેતુ, આ,
બાબતે.

(૨) મુહૂર્તના પહેલા ભરણીનો ઉદય થયે નથી,
પુષ્પનો ઉ.ચ હોવાથી, આ પ્રમાણે પ્રતિપેક્ષ૩૫ ભરણીના
ઉદયથી વિરુદ્ધ પુર્વગુના ઉદયથી ઉત્તરચર૩૫ આ વિધિ
હેતુ બાબતે.

(૩) આ મહાનુભાવનું જ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન નથી, સમ્યક્દર્શન
હોવાથી આ પ્રમાણે અતિ પ્રતિપેક્ષ૩૫ મિથ્યાજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ
સમ્યક્ જ્ઞાનની સાથે સહચર૩૫ સમ્યક્ દર્શન છે માટે પ્રતિ

પેધ્યવિરુદ્ધસહચરરૂપ વિધિહેતુ, આ, છે એમ સમજવું
(૨૮+૬૯૮)

પ્રતિપેધ્ય અવિરુદ્ધ વસ્તુના અનુપલબ્ધિરૂપ પ્રતિપેધ
હેતુઓના ભેદોનું વર્ણન—

અગિરુદ્ધનિપેષાત્મકો હેતુ પ્રતિપેધસાધને સ્વભાવવ્યાપ
કકાયકારણપૂર્વચગોત્તરચરસહચરમેદેન સમ્પદા ॥ ૨૯ ॥

અર્થ — પ્રતિપેધ્ય અવિરુદ્ધ નિપેધરૂપહેતુ, પ્રતિપેધસાધક,
(૧) સ્વભાવાનુપલબ્ધિ (૨) વ્યાપકાનુપલબ્ધિ (૩) ક્રાયાનુ-
પલબ્ધિ (૪) કારણાનુપલબ્ધિ (૫) પૂર્વચરાનુપલબ્ધિ (૬)
ઉત્તરચરાનુપલબ્ધિ (૭) સહચરાનુપલબ્ધિ ભેદથી સાત પ્રકારનો
છે (૨૯+૪૬૭)

મૂતલેઽગ્ર કુમ્ભો નાસ્તિ દૃઢ્યત્વે સતિ તત્સ્વભાવાનુપ-
લબ્ધાદિત્વવિરુદ્ધસ્વભાવાનુપલબ્ધિરૂપો નિપેષાત્મકો હેતુ
॥ ૩૦ ॥

પ્રતિપેધ્ય પદાર્થ પ્રતિપેધજાપક, સ્વભાવાનુપ
લબ્ધિરૂપ પ્રતિપેધ હેતુનું કથન—

અર્થ — (૧) આ ભૂતલમા ઘડો નથી, દૃઢ્ય કુભ
સ્વભાવની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) હોવાથી (નેત્રાદિ સામગ્રી
હોવા છતાં તેનું દૃઢ્ય નહીં થતું હોવાથી) આ પ્રમાણે
અહીં પ્રતિપેધ્યની સાથે અવિરુદ્ધ દૃઢ્ય કુભ સ્વભાવ (સ્વરૂપ)
ની અનુપલબ્ધિરૂપ નિપેધ હેતુ, સમજવો (૩૦+૪૬૮)

અત્ર શિશપા નાસ્તિ વૃક્ષમાવાદિત્યવિરુદ્ધવ્યાપકાનુ-
પલઙ્ઘિર્નાસ્તિયત્ર સામર્થ્યનદ્વિજમદ્ધુરાનવલોકનાદિત્યવિરુદ્ધ-
કાર્યાનુપલઙ્ઘિઃ । નાસ્ત્યત્ર ધૂમો વદ્ યમાવાદિત્યવિરુદ્ધકાર-
ણાનુપલઙ્ઘિઃ ॥ ૩૧ ॥

વ્યાપકાનુપલઙ્ઘિ-કાર્યાનુપલઙ્ઘિ-કારણા-
નુપલઙ્ઘિ હેતુઓનું વર્ણન-

(૨) અહીં શિશપા નથી, વૃક્ષનો અભાવ હોવાથી આ
પ્રમાણે અહીં પ્રતિષેધરૂપ શિશપાથી અવિરુદ્ધ વ્યાપકરૂપ
વૃક્ષની અનુપલઙ્ઘિદ્વારા શિશપાનો પ્રતિષેધ કરાય છે

(૩) અહીં સામર્થ્યવાળું બીજ નથી, અકુરની અનુ-
પલઙ્ઘિ હોવાથી અહીં પ્રતિષેધ સામર્થ્યવાળા બીજની સાથે
અવિરુદ્ધ અકુરરૂપ કાચની અનુપલઙ્ઘિરૂપહેતુ જણાવે।

(૪) અહીં ધૂમ નથી વલ્લભનો અભાવ હોવાથી આ
પ્રમાણે અહીં પ્રતિષેધરૂપ ધૂમની સાથે અવિરુદ્ધ વલ્લભરૂપ
કારણાનુપલઙ્ઘિરૂપ હેતુ જણાવે। (૩૧+૪૯૯)

ન મવિવ્યતિ મુદ્દર્શિતે શકટ કૃત્તિકોદયાનુપલઙ્ઘિરિ-
ત્યવિરુદ્ધપૂર્વચરાનુપલઙ્ઘિ । નોદગાદ્મરણિમુદ્દર્શિતપ્રાકૃત્તિ
કોદયાનુપલઙ્ઘાદિત્યવિરુદ્ધોત્તરચરાનુપલઙ્ઘિ નાસ્ત્યસ્ય ત
મ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શનાનુપલઙ્ઘાદિત્યવિરુદ્ધમદ્ધનરાનુપલઙ્ઘિ

પૂર્વાચરાનુપલબ્ધિ-ઉત્તરચરાનુપલબ્ધિ-સહચરા-
નુપલબ્ધિરૂપ હેતુઓનું વર્ણન-

અર્થ — (૧) સુદૃઢતા અતે શકટનો ઉદય થશે નહીં, કૃત્તિકાના ઉદયની અનુપલબ્ધિ હોવાથી આ પ્રમાણે અહીં પ્રતિષેધરૂપ શકટના ઉદયની સાથે અવિરુદ્ધ પૂર્વચર કૃત્તિકાના ઉદયની અનુપલબ્ધિરૂપ હેતુ, જાણવો

(૨) મુદ્રતા પહેલાં ભરણીનો ઉદય થયો ન હતો, અત્યારે કૃત્તિકાનો ઉદય નહીં થયેલો હોવાથી આ પ્રમાણે અહીં પ્રતિષેધરૂપ ભરણીના ઉદયની સાથે અવિરુદ્ધ ઉત્તરચર કૃત્તિકાના ઉદયની અનુપલબ્ધિરૂપ હેતુ જાણવો

(૩) આ વ્યક્તિનું જ્ઞાન, સમ્યક્જ્ઞાન નથી તેનામાં સમ્યક્દર્શનની અનુપલબ્ધિ હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં પ્રતિષેધરૂપ સમ્યક્જ્ઞાનની સાથે અવિરુદ્ધ સહચર સમ્યક્ દર્શનની અનુપલબ્ધિરૂપ, આ હેતુ જાણવો (૩૨+૫૦૦)

વિરુદ્ધનિષેવાત્મકો હતુર્વિધિપ્રતીતૌ કાર્યકારણસ્વમાત્ર
વ્યાપક્સહચરમેદેન પશ્ચાદ્વા ॥ ૩૨ ॥

(૧) સાધ્યવિરુદ્ધ કાર્યવ્યાપાર અનુપલબ્ધિ રૂપ નિષેધ હેતુ
(૨) સાધ્યવિરુદ્ધ કારણઅનુપલબ્ધિ રૂપ નિષેધ હેતુ (૩)
સાધ્યવિરુદ્ધ સ્વભાવ અનુપલબ્ધિરૂપ નિષેધહેતુ (૪) સાધ્ય વિરુદ્ધ
વ્યાપક અનુપલબ્ધિરૂપ નિષેધ હેતુ (૫) સાધ્યવિરુદ્ધ સહચર
અનુપલબ્ધિરૂપ નિષેધરૂપ નિષેધહેતુ (૩૩+૫૦૧)

અત્ર શરીરિણિ રોગાતિશયો વત્તને નીરોગવ્યાપારાનુ-

પલ્લવેરિતિ સાધ્યવિરુદ્ધારોગ્યકાયવ્યાપારાનુપલ્લવિરૂપો નિ
 પેષહેતુ । અસ્ત્યસ્મિન્ જીને કષ્ટમિદમળોગાભાવાદિતિ સા
 ધ્યવિરુદ્ધદુઃખકારણાનુપલ્લવિ । સર્વે વસ્ત્વનેકાતાત્મકમેકા
 ત્તસ્વભાવાનુપલ્લમાદિતિ સાધ્યવિરુદ્ધસ્વમાવાનુપલ્લવિ ॥૩૪॥

વિધિસાધકે વિરુદ્ધ અનુપલ્લવિધરૂપ હેતુના દટાતો

અર્થ—(૧) આ વ્યક્તિમા રાગનો અતિશય છે, આરા
 ગ્યના વ્યાપારના ચિહ્નોની અનુપલ્લવિ હોવાથી આ પ્રમાણે
 અહીં સાધ્યવિરુદ્ધ આરોગ્યકાય વ્યાપારની અનુપલ્લવિરૂપ
 નિષેધહેતુ, જણવો

(૨) આ દુઃખમા કષ્ટ છે ઇદ સયોગનો અભાવ હોવાથી,
 આ પ્રમાણે અહીં સાધ્યવિરુદ્ધ સુખકારણની અનુપલ્લવિરૂપ
 હેતુ, જણવો

(૩) મધ્યગી વસ્તુ, અનેકાત સ્વભાવવાળી છે, એકાત
 સ્વભાવની અનુપલ્લવિ હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં સાધ્યવિરુદ્ધ
 સ્વભાવની અનુપલ્લવિરૂપ હેતુ, જણવો, (૩૪+૫૦૨)

અસ્ત્યત્ર છાયા ઔષ્ણ્યાનુપલ્લવેરિતિ સાધ્યવિરુદ્ધતાવ-
 વ્યાપકાનુપલ્લવિ । અસ્ત્યસ્ય મિથ્યાજ્ઞાન સમ્યગ્દર્શનાનુ-
 પલ્લવેરિતિ સાધ્યવિરુદ્ધસમ્યગ્જ્ઞાનસદ્ધરાનુપલ્લવિ ॥૩૫॥

અર્થ—(૪) અહીં છાયા છે, ઉષ્ણતાની અનુપલ્લવિ

હોવાથી, આ પ્રમાણે અહીં સાધ્યવિરુદ્ધતાપરૂપ વ્યાપકની અનુપવર્તિતરૂપ હેતુ જાણવો.

(૫) આ વ્યક્તિનું જ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન છે, સમ્યક્ દર્શનની અનુપવર્તિત હોવાથી આ પ્રમાણે અહીં સાધ્યવિરુદ્ધ સમ્યક્જ્ઞાન સહચર સમ્યક્દર્શનની અનુપવર્તિતરૂપ નિષેધ હેતુ જાણવો. (૩૫+૫૦૩)

અનુમાન દ્વિવિધ સ્વાર્થ પરાર્થઃ । વચનનિરપેક્ષ વિશિષ્ટ સાધનાત્સાધ્યવિજ્ઞાન સ્વાર્થમ્ । યથાહિ બહ્વિધમયોર્ગૃહીતા વિનામાવ પુરુષ કદાચિદ્બુધરાદિસમીપમેત્ય તન્નાવિન્નિષ્ઠ મ્નઃપ્રમલેત્વા પશ્યન્ યો યો ધૂમવાન્ સ સ બહ્વિમાનિતિ સ્મૃતવ્યાપ્તિઃ* પવતો બહ્વિમાનિતિ પ્રત્યેતિ । इदमेव स्वाथ घृष्यते ॥ ૨૬ ॥

અનુમાનનો વિભાગ

અર્થ — અનુમાન, (૧) સ્વાર્થાનુમાન (૨) પરાર્થાનુમાનના હોઈથી બે પ્રકારનું છે

(૧) સ્વાર્થાનુમાન=પૂર્વે કહેલ પક્ષ—હેતુ પ્રતિપાદક શબ્દ વિશેષરૂપ—વચનની અપેક્ષા વગરનું, નિશ્ચિત વ્યાપ્તિવાળા વિશેષ્ટ સાધનથી સાધ્યનું વિજ્ઞાન, સ્વાર્થ (પોતાના આત્મામાં સાધ્ય નિશ્ચિતરૂપ પ્રતિપત્તિના હેતુવાળું) અનુમાન કહેવાય છે, અર્થાત્ પોતાને પદ્ધતિના વિશિષ્ટ નિર્ણય વિષયમાં શબ્દ પ્રયોગની અપેક્ષા વગર સ્વયમેવ નિશ્ચિત વ્યાપ્તિવિશિષ્ટ સાધનથી સાધ્યજ્ઞાન જે ઉચ્ચ પામે છે તે સ્વાર્થાનુમાન કહી

વાય છે તેની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર કહે છે કે, 'તે આ પ્રમાણે વહ્નિ અને ધૂમની, એકવાર કે અનેકવાર ઉપલબ્ધ અને અનુપલબ્ધી તર્ક દ્વારા વ્યાપ્તિને પ્રદક્ષ કરનારો પુરુષ, કદાચ, પવત વિ ની પાસે આવીને ત્યાં (પવત આદિમા) અવિ શિષ્ટ-અખડ ધૂમની ગેળીને જોતો 'જે જે ધૂમવાળો તે તે અગ્નિવાળો' આવી વ્યાપ્તિને સ્મરણ કરનારો, 'પવત અગ્નિ વાળો' છે એમ પ્રતીતિ કરે છે આ જ આવારૂપે વહ્નિ વિશિષ્ટ પવતજ્ઞાન જ સ્વાર્થ (સ્વગત વ્યામોહ વિનાશ સમર્થ હોવાથી) અનુમાન કહેવાય છે (૩૬+૫૦૪)

વચનમાપ્ત વિશિષ્ટસાધનાત્માધ્યવિજ્ઞાન પરાયમ્ ઉપ
ચારાદ્વચનમપિ પાર્થમ્ ॥ ૩૭ ॥

પરાર્થ અનુમાનનુ સ્વરૂપ

અર્થ — પોતે નિશ્ચિત કરેલ અનુમાન, બીજાના તરફ પ્રતિજ્ઞા કરવા માટે વચન વગર અસંભવિત હોઈ વચનની, અપેક્ષાવાળું, જે નિશ્ચિત વ્યાપ્તિવાળા (વિશિષ્ટ) સાધનજન્ય, સાધ્ય વિજ્ઞાન તે (પરગત વ્યામોહ વિનાશ સમર્થ હોઈ) 'પરાર્થ અનુમાન' કહેવાય છે

વળી ઉપચારથી (કારણમા કાર્યના ઉપચારથી) વચન પછી પરાય અનુમાન તરીકે કહેવાય છે (૩૭+૫૦૫)

વચનઞ્ચ પ્રતિજ્ઞાહેત્વાત્મકમ્ । મન્દમતિમાશ્રિત્ય ત્વદાહર-
ણાપનયનિગમનાન્યપિ ॥ ૩૮ ॥

પરપુરુષ, કેટલા વચનોથી વ્યાપ્તિવાળા હેતુને
જાણે છે તે વચનોનું વર્ણન—

અર્થ — જેની આગળ પ્રતિપાદન કરવાનું છે તે પ્રતિ
પાદ્ય, સિન્ન સિન્ન પ્રકારના હોય છે કેટલાક વ્યુત્પન્નમતિ
વાળા હોય છે, કેટલાક મહમતિવાળા હોય છે તે વ્યુત્પન્ન-
મતિની અપેક્ષાએ (૧) પ્રતિજ્ઞારૂપ વચન અને (૨) હેતુ-
વચન, ઉપયોગી છે પરંતુ મહમતિ પ્રતિપાદ્યને સમજવા
માટે (૧) પ્રતિજ્ઞાવચન (૨) હેતુવચન (૩) ઉદરણવચન
(૪) ઉપનયારૂપ વચન (૫) નિગમનરૂપ વચન ઉપયોગી થાય છે
આ પ્રતિજ્ઞા વિ પાત્ર, પરાયોનુમાનરૂપ કાર્યના અગમ્યૂત
હોઇ 'અવધેવો' કહેવાય છે (૩૮+૫૦૬)

અનુમેયમવિશિષ્ટધર્મિયોષકશબ્દયોગ પ્રતિજ્ઞા, યથા
પર્વતો વહ્નિમાનિતિ વચનમ્ ॥ ૩૯ ॥

પ્રતિજ્ઞાનું લક્ષણ—

અર્થ — અનુમેય, (સાધ્યરૂપ) જે ધર્મ વહ્નિ આદિ,
તેનાથી વિશિષ્ટ ધર્મિનો ભાષક 'પર્વત અગ્નિવાળો' એવો
જે શબ્દપ્રયોગ, તે 'પ્રતિજ્ઞાવાક્ય' કહેવાય છે

દા ત જેમકે, 'પર્વત અગ્નિવાળો' આપુ વચન (૩૯+૫૦૭)

ઉપવચનપત્તિભ્યા ઇતુપયોગો હેતુવચનમ્ । યથા તથૈવ
ધૂમોપવત્તૈ ધૂમસ્યા યથાનુપવત્તૈરિતિ ચ । પૃક્કરોમયો પ્રયોગો
નાવશ્યકઃ । અ યતરજૈવ સા યસિદ્ધે ॥ ૪૦ ॥

હેતુવચનનું લક્ષણ-

અર્થ — તથોપપત્તિ (અન્વય) અને અન્યથાનુપપત્તિ (વ્યતિરેક) થી (પચમી વિભક્તિ અન્તન્તુવીયા વિભક્તિ અતવાળે) હેતુપ્રતિપાદક શબ્દપ્રયોગ ‘હેતુ વચન’ કહેવાય છે

દા ત જેમકે તથર-વહ્નિ હોયે છતે જ ધૂમની ઉપપત્તિ (સત્તા) હોવાથી, અને વહ્નિના અભાવમા ધૂમની અન્યથાનુપપત્તિ (અભાવ) હોવાથી

વળી એક સાધ્ય હોયે છતે બનેતો (તથોપપત્તિ-અન્યથાનુપપત્તિનો) પ્રયોગ આવશ્યક નથી અર્થાત્ એક સાધ્યમા બે પ્રકારના પ્રયોગની નિષ્ફલતા છે કેમકે, તથોપપત્તિ કે અન્યથાનુપપત્તિથી જ (એક પ્રકારના કોઈ એક પ્રયોગથી) સાધ્યની સિદ્ધિ થાય છે (૪૦+૫૦૮)

દૃષ્ટા તથોષકસન્દર્ભયોગ ઉદાહરણમ્ સાધર્મ્યતો વૈધર્મ્યતો વા
વ્યાપ્તિસ્મરણસ્થાન દૃષ્ટાત યયા મહાનસાદિર્દૃશાદિશ્ચ ॥૪૧॥

મદમતિની અપેક્ષાએ આવશ્યક ઉદાહરણ
વચનનું નિરૂપણ-

અર્થ — દૃષ્ટાત પ્રતિપાદક વચન ‘ઉદાહરણ’ કહેવાય છે તે દૃષ્ટાત બે પ્રકારનું છે (૧) સાધર્મ્ય દૃષ્ટાત (૨) વૈધર્મ્ય દૃષ્ટાત દૃષ્ટાત=એ કે વ્યાપ્તિ બે પ્રકારની છે (૧) અન્તવ્યાપ્તિ (૨) બહિઃવ્યાપ્તિ (૧) પક્ષમા જ સાધ્યની સાથે સાધનની વ્યાપ્તિ ‘અન્તવ્યાપ્તિ’ કહેવાય છે (૨) પક્ષની બહાર દૃષ્ટાત આદિમા સાધ્યની સાથે સાધનની વ્યાપ્તિ ‘બહિઃવ્યાપ્તિ’ કહે

વાય છે તથાચ-કથિત બહિર્બાહિત સ્મરણ બ્યા યાય છે તે દષ્ટાત કહેવાય ॥

(૧) સાધર્મ્ય દષ્ટાત=કારણસત્ત્વે કાર્યસત્ત્વ ઓ રૂપ અન્વયરૂપ સાધર્મ્યની અપેક્ષાએ બ્યાપ્તિસ્મરણસ્થાનરૂપ દષ્ટાત 'સાધર્મ્ય દષ્ટાત' હા ત જેમકે વહ્નિરૂપ કારણસત્તા-પ્રયુક્ત ધૂમરૂપ કાર્યસબધિ હોઈ 'મહાનસ' વિ સાધર્મ્ય દષ્ટાત કહેવાય છે

(૨) વૈધર્મ્ય દષ્ટાત=કારણાભાવે કાર્યોભાવ ઓ રૂપ વ્યતિરેકરૂપ વૈધર્મ્યની અપેક્ષાએ બ્યાપ્તિસ્મરણસ્થાનરૂપ દષ્ટાત 'વૈધર્મ્ય દષ્ટાત' કહેવાય છે હા ત જેમકે, વહ્નિરૂપ કારણાભાવપ્રયુક્ત ધૂમરૂપ કાર્યોભાવ સબધિ હોઈ 'હૃદ' વિ ઓ વૈધર્મ્ય દષ્ટાત કહેવાય છે

સારાશ કે સાધ્ય, બ્યાપક હોય છે અને સાધન, બ્યાપ્ય હોય ॥ વળી બ્યાપક, બ્યાપ્યની સત્તામા કે અભાવમા હોય ॥ પરંતુ બ્યાપ્ય તો બ્યાપકની સત્તામા હોય ॥ એટલે બ્યાપક (સાધ્ય) સત્તાપ્રયુક્ત બ્યાપ્ય (સાધન) સત્તાયોગિ દષ્ટાતપ્રતિપાદક વચન 'સાધર્મ્ય દષ્ટાત' કહેવાય છે બ્યાપક (સાધ્ય) અભાવપ્રયુક્ત બ્યાપ્ય (સાધન) અભાવ-યોગિ દષ્ટાત પ્રતિપાદક વચન 'વૈધર્મ્ય દષ્ટાત' કહેવાય છે ને કે અહીં બ્યાપ્ય-બ્યાપક ભાવની અપેક્ષાએ સાધ્યાભાવ, 'બ્યાપ્ય' કહેવાય ॥ અને સાધનાભાવ 'બ્યાપક' કહેવાય છે (બ્યાપ્યનુ વચન પહેલા હોય છે અને બ્યાપકનુ વચન

પછી કહેવાય છે આવો નિયમ હોઈ અન્વય વ્યાપ્તિમા હેતુનો પહેલા નિર્દેશ છે અને પછીથી સાધ્યનો નિર્દેશ છે)

વ્યતિરેકવ્યાપ્તિમા સાધ્યાભાવનો પહેલા નિર્દેશ છે અને પછી હેતુ અભાવનો નિર્દેશ છે માટે અન્વયવ્યાપ્તિમા ધૂમ વ્યાપ્ત છે અને વહ્નિ વ્યાપક છે ન્યાયે વ્યતિરેક વ્યાપ્તિમા વહ્નિ અભાવ વ્યાપ્ય છે અને ધૂમાભાવ વ્યાપક છે (૪૧+૫૦૯)

દૃષ્ટાન્તપ્રદર્શિતસાધનસ્ય સાધ્યધર્મિણ્યુપસહારવચન ઉપ-
નય । યથા તથા વ્યાપમિતિ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ — દૃષ્ટાન્તમા પ્રદર્શિત સાધનનું (સાધ્યવ્યાપ્ય હેતુનું) સાધના ધર્મિમા-પક્ષમા ઉપસહાર વચન ‘ઉપનય’ કહેવાય છે હા ત જેમકે, મહાનસ, વહ્નિવ્યાપ્ય ધૂમ વાળો છે તેમ આ પર્વત, વહ્નિવ્યાપ્ય ધૂમવાળો છે (૪૨+૫૧૦)

સાધ્યધર્મસ્ય ધર્મિણ્યુપસહારવચન નિગમનમ્ । યથા
તસ્માત્તયેતિ ॥૪૩॥ इति सद्देतुनिरूपणम् ॥

દાર્ષ્ટીતિકમા હેતુની યોજના બાદ જે આકાક્ષા-
વાળો છે તેના તરફ નિગમનની આવશ્યકતા હોઈ
નિગમનના સ્વરૂપનું વર્ણન—

અર્થ — સાધ્યધર્મ ઉપ વહ્નિ આદિનું સાધ્યધર્મનાધર્મી રૂપ પર્વત આદિમા જે વચનર્થ ઉપસહાર થાય છે તે ઉપસહાર વચન ‘નિગમન’ કહેવાય છે

દા ત જેમકે, તસ્માત્ (તેથી) વહ્નિ ચાપ્તધૂમવાળો
હોવાથી જેમ મહાનસ, અગ્નિવાળો છે તેમ પર્વત, અગ્નિ
વાળો છે

આ વ્યાપ્તિપ્રતિપાદક, વાક્યના એકદેશરૂપ પ્રતિસા
આદિ પાત્ર અવયવો દર્શાવ્યા છે એ આશયથી કહે છે કે
આ પ્રમાણે, સદ્દેતુ નિરૂપણ-વ્યાપ્તિવિશિષ્ટદેતુ નિરૂપણ
સમાપ્ત થાય છે (૪૩+૫૧૧)

ધતિ સદ્દેતુ નિરૂપણ નામક ચતુર્થ કિરણ સમાપ્ત



આભાસનિરૂપણ પંચમ. કિરણ

અસિદ્ધવિરુદ્ધાનંકાતિકાત્તયો હત્વામાસા ॥ ૧ ॥

અર્થ — અસિદ્ધ-વિરુદ્ધ-અનેકાતિક એમ ત્રણ હેતુ આભાસ કહેવાય છે હેત્વાભાસ=જો કે હેતુનું સ્વરૂપ નિશ્ચિત વ્યાપ્તિમત્ત્વ છે હતા તે સ્વરૂપના અપ્રતીતિ-વિપર્યોસ-સ દેહ દ્વારા અને પચમી વિશક્ષિત અન્ત દ્વારા હેતુની માફક આભાસ વાળા હોઈ અસિદ્ધ-વિરુદ્ધ-અનેકાતિકરૂપ હેતુઓ હેતુ આભાસ-કુદ્દ હેતુઓ કહેવાય છે આ કુદ્દ હેતુઓ ત્રણ છે વધારે નથી તમામ કુદ્દ હેતુઓનો આ ત્રણમા જ સમાવેશ છે

(૧+૫૧૨)

હેતુસ્વરૂપાપતીતિપ્રયુક્તાપતીતવ્યાપ્તિકો હેતુરસિદ્ધ ॥૨॥

અસિદ્ધનામક હેત્વાભાસનું લક્ષણ—

અર્થ — અસિદ્ધ=હેતુના સ્વરૂપની અપ્રતીતિજન્ય અપ્રતીતિવ્યાપ્તિવાળો હેતુ ‘અસિદ્ધ’ કહેવાય છે અર્થાત્ અસિદ્ધિ નામક દોષથી કુદ્દ હેતુ કહેવાય છે [પદ્મ-ધર્મીમા હેતુનું અસત્ત્વ (નહીં રહેવું) તે અસિદ્ધિ દોષ કહેવાય છે તે દોષથી યુગ્મ હેતુ અસિદ્ધ કહેવાય છે]

(૨+૫૧૩)

ત દ્વિવિધો વાદિપતિવાગ્બયમિદ્વોઽન્યતરાસિદ્ધથેતિ ।
તત્રાગ્રો યથા શબ્દોઽનિત્યશ્ચાશુપત્વાદિતિ, અત્ર શબ્દસ્ય
ચાશુપત્વ નોમયસ્ય સિદ્ધમ્ ॥ ૩ ॥

અભિધ્વના ભેદોનુ વર્ણન—

અર્થ — તે અસિદ્ધ હેતુ (૧) વાગી અને પ્રતિવાદી
ઉભય અસિદ્ધ (૨) અન્યતર અસિદ્ધ ભેદથી બે પ્રકારનો છે

(૧) વાદી પ્રતિવાદી ઉભયામિદ્ધ=પૂર્વ પચ કરનારો વાદી
કહેવાય છે અને ઉત્તરપક્ષ કરનારો પ્રતિવાદી કહેવાય છે
વાદીની અપેક્ષાએ અને પ્રતિવાદીની અપેક્ષાએ અર્થાત્
બંનેની અપેક્ષાએ અસિદ્ધ તે વાગી પ્રતિવાદી ઉભય અસિદ્ધ
કહેવાય છે હા ત જેમકે, શબ્દ, અનિત્ય છે, ચાશુપ હોવાથી
(આખથી મહણ ચોખ હોવાથી) નિત્યત્વવાદી અને અનિત્ય
ત્વવાદી બંનેને શબ્દમા ચાશુપત્વ સમત નથી એટલે ચાશુપ
ત્વરૂપ હેતુ વાદી પ્રતિવાદી ઉભયની અપેક્ષાએ અસિદ્ધ કહે-
વાય છે અર્થાત્ શબ્દરૂપ પચમા ચાશુપત્વરૂપ હેતુનો અસ-
મય છે એટલે અસિદ્ધિનામક હોવાથી કુદ ચાશુપત્વ હેતુ છે

(૨) અન્યતરાસિદ્ધ=વાદીની અપેક્ષાએ અથવા પ્રતિવાદીની
અપેક્ષાએ અસિદ્ધ ‘અન્યતરામિદ્ધ’ કહેવાય છે (૩+૫૧૪)

વાગ્સિદ્ધો યથા શબ્દ પરિણામી ઉત્પત્તિમત્ત્વાદિતિ ।
અત્ર શબ્દસ્યોત્પત્તિમત્ત્વ વાદિનસ્સાગ્ન્યસ્યાસિદ્ધમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — વાદી અસિદ્ધનું ઉદાહરણ=હા ત જેમકે,
પ્રતિવાદી અનુમાન કરે છે કે ‘શબ્દ, પરિણામી છે, ઉત્પત્તિ

વાળો હોવાથી, અહીં શબ્દમા ઉત્પત્તિમત્તરૂપ હેતુ વાદી એવા સાધ્યની અપેક્ષાએ અસિદ્ધ છે સાધ્યમતમા અમત્તથી ઉત્પત્તિ થતી નથી અને સત્નો વિનાશ થતો નથી પરંતુ ઉત્પાદ-વિનાશ, આવિર્ભાવ-તિરોભાવરૂપ હોઈ પ્રાગભાવ પ્રતિ યોગિમત્તરૂપ ઉત્પત્તિમત્તરૂપ-હેતુ, અસિદ્ધ છે (અનિત્ય-કાર્ય-ઉત્પત્તિમાન, પ્રાગભાવ પ્રતિયોગિ કહેવાય છે) (૪+૫૧૫)

દ્વિતીયે પ્રતિવાદ્યમિદ્ધો યથા વૃક્ષા અચેતના મરણરહિત ત્વાદિતિ । હેતુરય વૃક્ષે જૈનસ્ય પ્રતિવાદિનોડસિદ્ધ, પ્રાણવિ યોગરૂપમરણસ્ય સ્વીકારાત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ — પ્રતિવાદી અનિદ્ધ=દા ત જેમકે, બૌદ્ધવાદી અનુમાન કરે છે કે, ‘વૃક્ષો અચેતન છે, જ્ઞાનેન્દ્રિય-આયુ ધ્યના નિરોધ-વિયોગરૂપ મરણ વગરના હોવાથી, અહીં આ મરણરહિતત્ત્વરૂપ હેતુ, પ્રતિવાદીરૂપ જૈનને અસમત હોઈ અસિદ્ધ છે કારણ કે જૈનાગમોમા વૃક્ષોમા-વનરપતિઓમા જ્ઞાનેન્દ્રિય-આયુરૂપ પ્રાણોત્તુ પ્રમાણપૂર્વક પ્રતિપાદન કરેલ છે એટલે વૃક્ષો પ્રાણવાળા હોઈ સચેતન છે એમ માનેલ ॥ માટે વૃક્ષોમા મુદત પૂરી થતા પ્રાણવિયોગરૂપ મરણ માનેલ છે (૫+૫૧૬)

સાધ્યધર્મવિપરીતવ્યાપ્તિકો હેતુર્વિરુદ્ધ । યથા શબ્દો નિન્યાઃ કાર્યત્વાદિતિ, અત્ર કાર્યત્વમનિત્યત્વવ્યાપ્યમ્ ॥ ૬ ॥

વિરુદ્ધરૂપ હેત્વાભાસતુ લક્ષણ—

અર્થ — વિરુદ્ધ=સાધ્ય ધર્મથી વિપરીતની સાથે વ્યાપ્તિ વાળો હેતુ વિરુદ્ધ કહેવાય છે અર્થાત્ કોઈ પુરુષ, સાધ્ય

ધર્મથી વિપરીતનો જ વ્યાખ્ય હેતુ બ્રાતિથી સાધ્ય વ્યાખ્ય પછાએ જ્યારે ઉપન્યસ્ત કહે છે ત્યારે તે હેતુ સાધ્ય ધર્મથી વિપરીતની સાથે વ્યાખ્યિવાળો હોવાથી વિરુદ્ધ કહેવાય છે જો ત જોમકે શબ્દ, નિત્ય છે કાય હોવાથી આ હેતુ પક્ષ અને વિપક્ષમા વ્યાપક છે એવથ કાર્યત્વરૂપ હેતુ શબ્દ માત્રમા અને અનિત્ય ઘટાદિ માત્રમા વર્તે છે પરંતુ નિત્ય આકાશાદિમા વર્તતો નથી અહી કાર્યત્વરૂપ હેતુ [સાધ્ય ધર્મ વિપરીત) સાધ્યાભાવ-નિત્યતાભાવરૂપ અનિત્યતાની સાથે વ્યાખ્ય-વ્યાખ્યિવાળો વ્યાખ્ય છે (૬+૫૧૭)

સદિગ્ધવ્યાપ્તિકો હેતુર્નકાતિક । જ દ્વિચ્છસ
ત્તિચ્છવિપક્ષવૃત્તિકો નિર્ણીતવિપક્ષવૃત્તિકચ્છેતિ ॥ ૭ ॥

અનૈકાતિક હેત્વાભામનુ નિરૂપણ-

અર્થ —અનૈકાન્તિક-વ્યાપ્તિના જાહેરવાળો હેતુ ‘અનૈકાતિક’ કહેવાય છે તે અનૈકાતિક, (૧) સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક (૨) નિર્ણીતવિપક્ષવૃત્તિક બેદથી બે પ્રકારનો જ જો હેતુની વિપક્ષમા વૃત્તિ (રહેવું) સદિગ્ધ છે તે સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક હેતુ કહેવાય છે

જો હેતુની વિપક્ષમા વૃત્તિ નિર્ણીત છે, તે નિર્ણીત-વિપક્ષવૃત્તિક કહેવાય છે (૭+૫૧૮)

માત્રો યથા વિવાદાવન પુરુષો ન સર્વજ્ઞો વચ્ચત્વા
દિતિ । અત્ર વિપક્ષે સર્વજ્ઞે વચ્ચત્વ સન્દિગ્ધમ્ ॥ ૮ ॥

વાળો હોવાથી, અહીં શબ્દમા ઉત્પત્તિમત્વરૂપ હેતુ વાદી
એવા સાધ્યની અપેક્ષાએ અસિદ્ધ છે સાધ્યમતમા અસત્થી
ઉત્પત્તિ થતી નથી અને સત્નો વિનાશ થતો નથી પરંતુ
ઉત્પાદ-વિનાશ, આવિર્ભાવ-તિરોભાવરૂપ હોઈ પ્રાગભાવ પ્રતિ
યોગિમત્વરૂપ ઉત્પત્તિમત્વરૂપ-હેતુ, અસિદ્ધ છે (અનિત્ય-
કાર્ય-ઉત્પત્તિમાન, પ્રાગભાવ પ્રતિયોગિ કહેવાય છે) (૪+૫૧૫)

દ્વિતીયે પ્રતિવાન્નસિદ્ધો યથા વૃક્ષા અચેતના મરણરહિત
ત્વાદિતિ । હેતુરય વૃક્ષે જૈનસ્ય પ્રતિવાદિનોઽસિદ્ધ, માણવિ
યોગરૂપમરણસ્ય સ્વીકારાત્ ॥ ૫ ॥

અર્થ — પ્રતિવાદી અસિદ્ધ=દ્વા ત જેમકે, જોઈવાદી
અનુમાન કરે કે, 'વૃક્ષો, અચેતન છે, જ્ઞાનેન્દ્રિય-આયુ
જના નિરોધ-વિયોગરૂપ મરણ વગરના હોવાથી, અહીં આ
મરણરહિતત્વરૂપ હેતુ, પ્રતિવાદીરૂપ જૈનને અમમત હોઈ
અસિદ્ધ છે કારણ કે જૈનાગમોમા વૃક્ષોમા-વનસ્પતિઓમા
જ્ઞાનેન્દ્રિય-આયુજરૂપ પ્રાણાતુ પ્રમાણપૂર્વક પ્રતિપાદન કરેલ
છે એટલે વૃક્ષો પ્રાણવાળા હોઈ સચેતન છે એમ માનેલ છે
માટે વૃક્ષોમા મુદત પૂરી થતા પ્રાણવિયોગરૂપ મરણ
માનેલ છે (૫+૫૧૬)

સાધ્યધર્મવિપરીતવ્યાપ્તિકો હેતુર્નિરુદ્ધ । યથા શબ્દો
નિત્યઃ કાર્યત્વાદિતિ, અત્ર કાર્યત્વમનિત્યત્વવ્યાપ્ત્યમ્ ॥ ૬ ॥

વિરુદ્ધરૂપ હેત્વાભાસનુ લક્ષણ-

અર્થ — વિરુદ્ધ=સાધ્ય ધર્મથી વિપરીતની સાથે વ્યાપ્તિ
વાળો 'હેતુ વિરુદ્ધ' કહેવાય છે અર્થાત્ કોઈ પુરુષ, સાધ્ય

ધર્મથી વિપરીતનો જ વ્યાખ્ય હેતુ પ્રાતિથી સાધ્ય વ્યાખ્ય પછાએ જ્યારે હિપન્યસ્ત દરે છે ત્યારે તે હેતુ સાધ્ય ધર્મથી વિપરીતની સાથે વ્યાપ્તિવાળો હોવાથી વિરુદ્ધ કહેવાય છે હા ત જેમકે શબ્દ, નિત્ય છે કાર્ય હોવાથી આ હેતુ, પ્રમ અને વિપક્ષમા વ્યાપક છે એવચ કાયત્વરૂપ હેતુ શબ્દ માત્રમા અને અનિત્ય ઘટાદિ માત્રમા વર્તે છે પરતુ નિત્ય આકાશાદિમા વર્તતો નથી અહી કાયત્વરૂપ હેતુ [સાધ્ય ધર્મ વિપરીત) સાધ્યભાવ-નિત્યતાભાવરૂપ અનિત્યત્વની સાથે વ્યાખ્ય-વ્યાપ્તિવાળો વ્યાખ્ય છે (૬+૫૧૭)

સદિગ્ધવ્યાપ્તિકો હેતુર્નકાતિક । સ દ્વિવિધસ્ત
ન્નિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિકો નિર્ણીતવિપક્ષવૃત્તિક્ષેતિ ॥ ૭ ॥

અનૈકાતિક હેત્વાભામનુ નિરૂપણુ-

અર્થ—અનૈકાન્તિક-વ્યાપ્તિના સ દેહવાળો હેતુ ‘અનૈકાતિક’ કહેવાય છે તે અનૈકાતિક, (૧) સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક (૨) નિર્ણીતવિપક્ષવૃત્તિક બેદથી બે પ્રકારનો ॥ જે હેતુની વિપક્ષમા વૃત્તિ (રહેવુ) સદિગ્ધ છે તે સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક હેતુ કહેવાય છે

જે હેતુની વિપક્ષમા વૃત્તિ નિર્ણીત છે, તે નિર્ણીત-વિપક્ષવૃત્તિક કહેવાય છે (૭+૫૧૮)

યાગ્યો યથા ત્રિવાત્પ ન પુરુષો ન સર્વજ્ઞો વક્તૃત્વા
દિતિ । અત્ર ત્રિપક્ષે સર્વજ્ઞે વક્તૃત્વ સન્દિગ્ધમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થ — પ્રથમ સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક અનેકાન્તિકનું ઉદાહરણ— હા ત જેમકે, વિવાદઆસ્પદ પુરુષ, સવ સ નથી, વપ્તા હોવાથી અહીં વિપક્ષરૂપ સર્વશમા વક્રૃત્વરૂપ હેતુ, સદિગ્ધ ॥ (૮+૫૧૯)

દ્વિતીયો યયા પવતો બહુનિમાન્ પ્રમેયત્વાદિતિ । અગ્ર વિપક્ષે હ્રદાદૌ પ્રમેયત્વ નિર્ણીતમિતિ ॥ ૯ ॥

અર્થ — દ્વિતીય નિર્ણીતવિપક્ષવૃત્તિક અનેકાન્તિકનું ઉદાહરણ— હા ત જેમકે, ‘પરત, અગ્નિવાળો’ છે, પ્રમેય હોવાથી અહીં સાધ્યના અભાવવાળા, વિપક્ષરૂપ હ્રદાદિમા પ્રમેયત્વરૂપ હેતુ વૃત્તિપક્ષાએ-વિપ્રમાનપક્ષાએ નિર્ણીત (નિષ્કૃત વાળો) છે (૯+૫૨૦)

પક્ષાભાસસ્ત્રિવિધઃ પ્રતીતસાધ્યધર્મવિશેષણકો નિરાકૃત-સાધ્યધર્મવિશેષણકોઽનબીજિતસાધ્યધર્મવિશેષણકચેતિ ॥૧૦॥

પક્ષાભાસનું વર્ણન—

અર્થ — પક્ષાભાસ-પક્ષની (ઉદેશ્યની) માફક માત્રુમ પડે પણ તેનું માર ન કરે તે પક્ષાભાસ અર્થાત્ પક્ષત્વના લક્ષણ વગરનો ‘ પક્ષાભાસ ’ કહેવાય છે

આ પક્ષાભાસ, પ્રતીત સાધ્યધર્મવિશેષણક-નિરાકૃત-સાધ્યધર્મવિશેષણક અનબીજિત સાધ્યધર્મવિશેષણક ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે

(૧) પ્રતીત-પ્રમાણ્યપ્રસિદ્ધ સાધ્યધર્મરૂપ વિશેષણવાળો ‘ પ્રતીતસાધ્યધર્મવિશેષણક ’ પક્ષાભાસ કહેવાય ॥

(૨) નિરાકૃત-પ્રમાણબાધિત સાધ્યધર્મરૂપી વિશેષણ
વાળો 'નિરાકૃતસાધ્યધર્મવિશેષણક' પક્ષાભાસ કહેવાય છે

(૩) અનભીષિત-અનિષ્ટ સાધ્યધર્મરૂપ વિશેષણવાળો
'અનભીષિતસાધ્યધર્મવિશેષણક' પક્ષાભાસ કહેવાય છે
(૧૦+૫૨૧)

આચો યથા મહાનસઃ વહ્નિનમદિતિ પશીકૃત મહાનસે
વહ્ને પસિદ્ધત્વાદય દોષ દ્વમેવ મિદ્રમાગ્નનમપિ ॥૧૧॥

પ્રથમ પ્રતીત સાધ્યધર્મ વિશેષણક
પક્ષાભાસનુ દંટાત—

(૧) હા ત જોમકે, 'મહાનસ' (૨સોડું) અગ્નિવાણુ છે
આ પ્રમાણે અટી પચરૂપ મહાનસમા વહ્નિ પ્રસિદ્ધ હોવાથી
અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી નિર્ણયિત હોવાથી વહ્નિનુ અસાધ્ય
પણ હોઈ વહ્નિવિશિષ્ટ મહાનસરૂપી ધર્મી, પક્ષાભાસ તરીકે
કહેવાય છે આ પક્ષાભાસના 'સિદ્ધસાધન' 'પ્રમિદ્ધ સમધ'
એવા બે બીજા નામો છે
(૧૧+૫૨૨)

દ્વિતીયો યથા વહ્નિરનુષ્ણ ઇતિ પ્રયત્નેન નિરાકૃતમાધ્ય
ધર્મવિશેષણક । અપરિણામી શબ્દ ઇતિ પક્ષ પરિણામી
શબ્દ ઇત્યનુમાનેન તથા । ધર્મોઽન્તે ન સુખવદ્ ઇતિ ધર્મોન્તે
સુખવદ્ ઇત્યાગમેન તથા । ચૈત્ર કાળ ઇતિ પક્ષો વિદ્યમા-
નાક્ષિદ્રવસ્ય ચૈત્રસ્ય સમ્બવસ્મરતસ્મરણેન તથા । સદૃશે વસ્તુનિ
તદેવેદમિતિ પક્ષસ્તેન તુલ્યમિદમિતિ પ્રત્યભિપ્લવા તથા ॥૧૨॥

અર્થ — પ્રથમ સદિગ્ધવિપક્ષવૃત્તિક અનેકાન્તિકનું ઉદાહરણ — હા ત જેમકે, વિવાહઆરપદ પુરુષ, સવત્ર નથી, વસ્ત્રા હોવાથી અહીં વિપક્ષરૂપ સર્વજમા વક્રત્વરૂપ હેતુ, સદિગ્ધ છે (૮+૫૧૬)

દ્વિતીયો યથા પવતો વહ્નિમાન્ પ્રમેયત્વાદિતિ । અગ્ર વિપક્ષે દૂદાદૌ પ્રમેયત્વ નિર્ણયમિતિ ॥ ૯ ॥

અર્થ — દ્વિતીય નિર્ણયવિપક્ષવૃત્તિક અનેકાન્તિકનું ઉદાહરણ — હા ત જેમકે ‘પવત, અગ્નિવાળો’ છે, પ્રમેય હોવાથી અહીં માધ્યમા અભાવવાળા, વિપક્ષરૂપ દૂદાદૌ પ્રમેયત્વરૂપ હેતુ વૃત્તિપણાએ-વિગ્રમાનપણાએ નિર્ણય (નિષ્કય વાળો) છે (૬+૫૨૦)

પક્ષાભાસસ્ત્રિવિધઃ પ્રતીતસાધ્યધર્મવિશેષણકો નિરાકૃત-સાધ્યધર્મવિશેષણકોડનવીક્ષિતસાધ્યધર્મવિશેષણકથેતિ ॥ ૧૦ ॥

પક્ષાભાસનું વર્ણન —

અર્થ — પક્ષાભાસ-પક્ષાભાસ (ઉદ્દેશ્યની) માફક માત્રુમ પડે પણ તેનું માફ ન કરે તે પક્ષાભાસ અર્થાત્ પક્ષત્વના લક્ષણ વગરનો ‘પક્ષાભાસ’ કહેવાય છે

આ પક્ષાભાસ, પ્રતીત સાધ્યધર્મવિશેષણક-નિરાકૃત-સાધ્યધર્મવિશેષણક અનવીક્ષિત સાધ્યધર્મવિશેષણક ભેદથી નજી પ્રકારનો છે

(૧) પ્રતીત-પ્રમાણપ્રસિદ્ધ સાધ્યધર્મરૂપ વિશેષણવાળો ‘પ્રતીતસાધ્યધર્મવિશેષણક’ પક્ષાભાસ કહેવાય છે

આવા આગમરૂપ પ્રમાણથી (ધર્મનું અભ્યુદય નિ શ્રેયસહેતુ
પણ અને અધર્મનું અભ્યુદય નિ શ્રેયસના અભાવનું હેતુપણ
આગમથી સિદ્ધ હોવાથી) નિરાકૃત અતે સુખદાનાભાવરૂપ
સાધ્યધર્મ વિશેષણવાળો ' ધર્મ' અતે સુખદ નથી ' એવા
અનુમાનગત ધર્મરૂપ ધર્મ પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૪) સ્મરણરૂપ પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મવિશેષણક
પક્ષાભાસનું દાત=

હા ત જેમકે, એક વખત બે જણાએ બે આખવાળા
ચેત્રને જોયા ત્યારબાદ કાલાતરે બેમાથી એક જણે બૂલી
જઇને કહ્યું કે, હે મિત્ર ! ' ઘેર કાણો છે ' ત્યારે સારી રીતે
સ્મરણ કરનાર બીજાએ કહ્યું કે, ' નહીં મિત્ર ! ચેત્ર બે આખ
વાળો છે ' એટલે ' ચેત્ર કાણો છે ' અહીં સમ્યક્ સ્મરણરૂપ
પ્રમાણથી સાધ્યધર્મરૂપ કાણુત્વરૂપ વિશેષણવાળો ઘેરરૂપધર્મ
(૫૫) પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૫) પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મવિશેષણક
પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ-

હા ત જેમકે, કોઇ સરખી વસ્તુમા કોઇ વસ્તુની
અપેક્ષા રાખીને હર્ષતાસામાન્યપ્રાપ્તિથી કોઇ પુરૂષ પક્ષ
કરે છે કે ' તે જ આ છે ' [ગવય જ ગાય છે] અહીં 'તેના
સરખું આ છે ' (જોસદશ ગવય છે) એ રૂપ તિયગ્
સામાન્ય અવલંબિ સમ્યક્ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ
(તત્તામાત્ર વિશિષ્ટત્વ) વિશેષણક સદશ વસ્તુરૂપ ધર્મ

દ્વિતીય નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણક પક્ષાભાસના ઉદાહરણો—

અર્થ — નિરાકૃત^૧=પ્રત્યક્ષ અનુમાન^૨ આગમ^૩ સ્મરણ^૪
પ્રત્યક્ષજ્ઞાન તક લોક સ્વર્વચનરૂપ પ્રમાણથી બાધિત એવા
સાધ્યધર્મ વિશેષણવાળા પક્ષાભાસના ક્રમસર ઉદાહરણો—

(૧) પ્રત્યક્ષબાધિત સાધ્યધર્મ વિશેષણક પક્ષાભાસનું ઉદા
હરણ=૮૧ ત, જેમકે, ‘અગ્નિ, ઉજ્જ્વલતા વગરનો છે’ અહીં
ઉજ્જ્વલતાવિવરકરણથી પ્રત્યક્ષથી બાધિત સાધ્યધર્મરૂપ
ઉજ્જ્વલતાભાવ વિશેષણવાળો અગ્નિરૂપ ધર્મી (પક્ષ) પક્ષા
ભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૨) અનુમાનરૂપ પ્રમાણથી બાધિત સાધ્યધર્મ વિશેષણક
પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ=

૮૨ ત જેમકે ‘અપરિણામી શબ્દ છે’ અહીં ‘શબ્દ,
પરિણામી છે, ઉત્પત્તિમાન હોવાથી’ આ પ્રમાણે જીજ્ઞાસ્ય
અનુમાનથી બાધિત અપરિણામીત્વરૂપ સાધ્યધર્મ વિશેષણવાળો
શબ્દરૂપ ધર્મી (શબ્દ અપરિણામી એ રૂપ અનુમાનગત ધર્મી)
પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૩) આગમરૂપ પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણક
પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ=

૮૩ ત જેમકે, ‘અતે પરલોકમા સુખ આપનારો ધર્મ
નથી’ અહીં ‘ધર્મ’ અને પરલોકમા સુખ આપનારો છે’

આવા આગમરૂપ પ્રમાણથી (ધર્મનું અભ્યુદય નિ શ્રેયસહેતુ
પણું અને અધર્મનું અભ્યુદય નિ શ્રેયસના અભાવનું હેતુપણું
આગમથી સિદ્ધ હોવાથી) નિરાકૃત અતે સુખદાનાભાવરૂપ
સાધ્યધર્મ વિશેષણવાળો ‘ ધર્મ’ અતે સુખદ નથી ’ એવા
અનુમાનગત ધર્મરૂપ ધર્મી પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૪) સ્મરણરૂપ પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણક
પક્ષાભાસનું દષ્ટાંત—

■ ■ જેમકે, એક વખત એ જણાએ એ આખવાળા
ચૈત્રને જોયો ત્યારબાદ કાલાતરે એમથી એક જણે બૂલી
જઈને કહ્યું કે, હે મિત્ર ! ‘ ચૈત્ર કાણો છે ’ ત્યારે સારી રીતે
સ્મરણ કરનાર ખીજાએ કહ્યું કે, ‘ નહીં મિત્ર ! ચૈત્ર એ આખ
વાળો છે ’ એટલે ‘ ચૈત્ર કાણો છે ’ અહીં સમ્યક્ સ્મરણરૂપ
પ્રમાણથી સાધ્યધર્મરૂપ દાણત્વરૂપ વિશેષણવાળો ચૈત્રરૂપધર્મી
(પક્ષ) પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય ■

(૫) પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણક
પક્ષાભાસનું ઉદાહરણ—

હા ત જેમકે, કોઈ સરખી વસ્તુમા કોઈ વસ્તુની
અપેક્ષા રાખીને હિંમત્તાસામાન્યબ્રાતિથી કોઈ પુરૂષ પક્ષ
કરે છે કે ‘ તે જ આ છે ’ [ગવય જ ગાય છે] અહીં ‘ તેના
સરખું આ છે ’ (જોસદશ ગવન છે) એ રૂપ તિયગ્ર
સામાન્ય અવવળિ સમ્યક્ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાનથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ
(તત્તામાત્ર વિશિષ્ટત્વ) વિશેષણક સદશ વસ્તુરૂપ ધર્મી

(‘સદશ વસ્તુમા તે જ આ છે’ આવા અનુમાનગત સદશ વસ્તુ) પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે (૧૨+૫૨૩)

યો યો મિત્રાતનયસ્ત સ ડ્યામ્ હિતિ પક્ષો યો યદશા
કાગ્રાહારવરિણામપૂર્વકમિત્રાતનયસ્ત ડ્યામ્ હિતિ તર્કેણ તથા ।
નરશિર કપાલ શૂંચીતિ લોકેન તથા । નાસ્તિ પ્રત્યક્ષા
તિરિક્ત પ્રમાણમિતિ પક્ષીકુર્વતશ્વાર્થાકસ્ય પક્ષોડય સ્વવચ્
નેન તથા ॥ ૧૩ ॥

(૧) તર્કપ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણુક
પક્ષાભાસનુ દષ્ટાત-

અર્થ — હા ત જેમકે જે જે મિત્રાતનય છે તે તે
ડ્યામ્ છે ઇતિ અનુમાનગત (મિત્રાતનયરૂપ) પક્ષ, ‘જે જે
શાક આદિ આહારપૂર્વક મિત્રાતનય છે તે ડ્યામ્ છે’
આવા તર્કપ્રમાણથી બાધિત થાય છે

(૭) લોકપ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ વિશેષણુક
પક્ષાભાસનુ દષ્ટાત-

હા ત જેમકે, નરશિર-કપાલ પવિત્ર છે’ અહીં
લોકપ્રમાણથી બાધિત સાધ્યધર્મરૂપ પવિત્રતારૂપ વિશેષણુ
વાળો નરશિર કપાલરૂપધર્મ પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૮) સ્વવચનરૂપ પ્રમાણથી નિરાકૃત સાધ્યધર્મ
વિશેષણુક પક્ષાભાસનુ દષ્ટાત

‘તત્ત્વસુ સિવાય બીજી કંઈ બિન્ન પ્રમાણ નથી’ અહીં

આ ભાવ છે કે, ચાવૌક, (નાસ્તિક) એક પ્રત્યક્ષ જ પ્રમાણ
 છે બીજુ અનુમાન આદિ પ્રમાણ નથી એમ સ્વીકારે છે
 પરંતુ ત્યારે 'પ્રત્યક્ષથી અધિક પ્રમાણ નથી' આ પ્રમાણે
 અનુમાન કરનાર નાસ્તિકે પોતાના વચનથી નિરાકૃત-આધિત
 પ્રત્યક્ષાતિશિષ્ટતાભાવરૂપ સાધ્યધર્મરૂપ વિશેષણવાળો પ્રમાણ-
 રૂપપક્ષ, પક્ષાભાસ તરીકે કહેવાય છે (૧૩+૫૨૪)

તત્રીયો યથા શબ્દસ્યાનિત્યસ્વમિચ્છતદશબ્દો નિત્ય इति
 પક્ષસ્તસ્યાનમીક્ષિતસાધ્યધમવિશેષણક इति ॥ ૧૪ ॥

અર્થ — તૃતીય અનમીક્ષિત સાધ્યધમ વિશેષણકપક્ષા-
 ભાસનું દષ્ટાંત-તા જેમકે, શબ્દની અનિત્યતાને ઇચ્છનાર વાનીએ
 અનુમાન કયું કે 'શબ્દ, નિત્ય છે' આ પ્રમાણે અહીં સભા
 દ્વારા આદિ કારણે બોલનાર વાદિનો અનમીક્ષિત અનિષ્ટ જે
 નિત્યત્વરૂપ સાધ્યધર્મ, તે વિશેષણવાળો શબ્દરૂપ પક્ષ
 'પક્ષાભાસ' તરીકે કહેવાય છે ઇતિશબ્દ, અહીં પક્ષાભાસની
 સમાપ્તિનો ઘોતક છે (૧૪+૫૨૫)

પક્ષાભામાદિસમુદ્ભૂત જ્ઞાનમનુમાનાભાસઃ ॥ ૧૫ ॥

અનુમાનાભાસનું વર્ણન—

અર્થ — પૂર્વ કથિત પક્ષાભાસ હેત્વાભાસ આગળ કહેવાતા
 દષ્ટાંતાભાસ વિથી પેદા થયેલ જ્ઞાન, અનુમાનની માફક
 પક્ષસાધ્યરૂપથી આભાસનું હોઈ 'અનુમાનાભાસ' કહેવાય છે
 (૧૫+૫૨૬)

असत्या व्याप्तौ तत्प्रत्ययस्तर्कमास यथा यो यो

મિત્રાતનય સ મ શ્યામ ક્ષતિ ॥ ૧૬ ॥

તર્કીભાસનુ સ્વરૂપ—

અર્થ—જે જનેની વ્યાપ્તિ નથી ત્યા કૈવલ આકાર માત્રથી તર્કરૂપે જે ભામિત થાય તે ‘તર્કીભાસ’ કહેવાય છે. હા તો જેમકે, જે જે મિત્રાતનય, તે તે શ્યામ છે અહીં ‘તે શ્યામ છે, મિત્રાતનય હોવાથી’ અહીં શ્યામત્વ મિત્રાતનયત્વની વસ્તુત વ્યાપ્તિ નથી કેમકે શ્યામભિન્ન, પણ મિત્રાતનય સબંધે છે (૧૬+૫૨૭)

તુલ્યે વસ્તુ યૈવ્યસ્ય, એકસ્મિન્ન તુલ્યતાયા પ્રત્યભિ-
જ્ઞાન પ્રત્યભિજ્ઞાનામ યથા તદેવૌપધ્યમિતિ એકસ્મિન્ન ઘટે
તેન સદશમિતિ જ્ઞાનમ્ અનનુમૃતે તદિતિ બુદ્ધિસ્મરણામાસ
યથાડનનુમૃતશુદ્ધરૂપસ્ય તન્દુલ્લ રૂપમિતિ બુદ્ધિ ॥ ૧૭ ॥

પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ અને સ્મરણાભાસનુ વર્ણન—

પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસનુ વર્ણન—

અર્થ—તિય ક્ષામાન્યવિષયક પ્રત્યભિજ્ઞા, અને ઉર્વતા
મામાન્ય વિષયક પ્રત્યભિજ્ઞા, એમ પ્રત્યભિજ્ઞાના બે પ્રકાર છે

તિય ક્ષામાન્ય સંબંધિત સમાન વસ્તુમા ઉર્વતામામાન્યા
વ્યવિ એકતાનુ પ્રત્યભિજ્ઞાન ‘પ્રત્યભિજ્ઞાનાભાસ’ કહેવાય છે

(૧) જેમકે, ઔપધ અને વ્યક્તિના મધ્યમાથી તિય ક્ષા
સામાન્યયુક્ત, ખીજના સરખા એમ વક્તવ્ય એક ઔપધમા

‘તે જ આ ઔષધ છે’ આર્થ ઉર્ધ્વતામામાન્યાવલંબિ પ્રત્ય-
ભિજ્ઞાન’ પ્રત્યભિજ્ઞાભાસ તરીકે કહેવાય છે

(૨) ઉર્ધ્વતામામા ય સ્વભાવવાળા એક ઘ/મા ‘તેના
સરખું’ એવું તિર્દ્ધમામાન્યાવલંબિ પ્રત્યભિજ્ઞાન ‘પ્રત્યભિજ્ઞા
ભાસ’ કહેવાય છે

રૂમરણાભામનું કથન—

અનનુભૂત-પ્રમાણમાત્રથી કદાચિત્ પણ ઉપવચન હોય થયેવ
વસ્તુમા ‘તે છે’ આવી બુદ્ધિ ‘રૂમરણાભાસ’ કહેવાય છે

જેમકે, શુકલરૂપના અનુભવ વગરનાની ‘તે શુકલરૂપ છે’
આવી બુદ્ધિ ‘રૂમરણાભાસ’ કહેવાય છે (૧૭+૫૨૮)

મગ્નાદૌ ગ ધર્વનમરાદિજ્ઞાન દુ સ્વાદૌ સુખાદિવિષયસંજ્ઞે
ન્દ્રિયાનિન્દ્રિયનિમિત્તકમાવ્યવહારિકપ્ર યસાધામ શિવરાત્ર
પેરમહ્યાતદ્વીપસમુદ્રેષુ સપ્તદીપમમુદ્રજ્ઞાનમવધ્યામાસ વન -
પવચકેવલયોસ્તુ જામામત્ર સયમચિદ્વિદ્યેત્ત્વત્કુલ્સનાવરણ
સયમમુદ્બુદ્ધતત્ત્વાચ ॥ ૧૮ ॥

માન્યવહારિક-પ્રત્યક્ષાભામ

અવધિજ્ઞાનાભાસનું વર્ણન—

અર્થ—(૧) સાધ્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભાસ=જેમકે ‘મેઘવિજા
મધર્વનગર આદિનું જ્ઞાન’ ઇન્દ્રિયનિમિત્તક સાધ્યવહારિક
પ્રત્યક્ષાભાસ કહેવાય છે જેમકે ‘હું બ આદિમા સુખ
આદિનું જ્ઞાન’ અનિન્દ્રિયનિમિત્તકમાન્યવહારિક પ્રત્યક્ષાભામ
કહેવાય છે

(૨) પારમર્થિક પ્રત્યક્ષરૂપ અવધિજ્ઞાનાભાસ (જેતુ બીજું નામ વિભવજ્ઞાન છે) નું કથન-ઠેમકે બસ યથાતદ્વીપસમુદ્રો હોવા છતાં ‘ શિવરાજવિને સપ્ત (સાત-૭) દ્વીપ અને સમુદ્રનું જ્ઞાન ’ ‘ અવધિજ્ઞાનાભાસ ’ કહેવાય છે

વળી મન પર્યવસાનનો આભાસ સભવતો નથી ઠેમકે- તે સયમવિશુદ્ધિથી પેદા થાય છે વળી કેવલજ્ઞાનનો આભાસ સભવતો નથી ઠેમકે- સકલઘાતીકર્મરૂપ આવરણના ક્ષયથી કેવલજ્ઞાન પેદા થાય છે (૧૮+૫૨૬)

આગમાભાસસ્ત્રગ્રે વક્ષ્યતે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—આગમાભાસનું નિરૂપણ, આગળ કહેવાશે (૧૯+૫૩૦)

દૃષ્ટાન્તવદ્ભાસમાનો દૃષ્ટાન્તાભાસ સ દ્વિવિધઃ । સાધ-
મ્યદૃષ્ટાન્તાભાસો વૈધર્મ્યદૃષ્ટાન્તાભાસચેતિ । સાધમ્યદૃષ્ટાન્તાભાસો
નવવિધ સાધ્યસાધનોમયવિકૃલસદિગ્ધાસાધ્યસાધનોમયાન-
ન્યાપદર્શિતાવયવિપરીતાન્વયમેદાત્ ॥ ૨૦ ॥

દૃષ્ટાન્તાભાસનું વર્ણન—

અર્થ—દૃષ્ટાન્તાની માફક ભાસનું દૃષ્ટાન્ત ‘ દૃષ્ટાન્તાભાસ ’ કહેવાય છે

તે દૃષ્ટાન્તાભાસ, સાધમ્યદૃષ્ટાન્તાભાસ અને વૈધર્મ્યદૃષ્ટાન્તાભાસના સેદથી બે પ્રકારનો છે

(૧) સાધમ્ય દૃષ્ટાન્તાભાસ=માધ્યવિકલ, સાધનવિકલ, તદુભય

વિકલ સદિગ્ધસાધ્ય,^૧ સદિગ્ધસાધન,^૨ સદિગ્ધતદુભય,^૩ અન^૪ વય,
અપ્ર^૫શિતાન્વય, વિપરીતોન્વયલેદથી નવ પ્રકારનો ।

(૨૦+૫૩૧)

નિત્યશબ્દોઽમૂર્તસ્વાદિત્યત્ર દુ સ્વર્સ્ય દૃષ્ટાન્તત્વે તસ્યા-
નિત્યત્વેન સાધ્યધર્મવિકલતાપરમાણોદૃષ્ટાન્તસ્ય મૂર્તત્વેન તસ્ય
સાધનવિકલતા ઘટસ્ય દૃષ્ટાન્તત્વ તુમયવિકલતા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ—એક જ અનુમાનમા દૃષ્ટાન્તલેદ કરી પ્રથમના
ત્રણ લેદરૂપ દૃષ્ટાન્તોનું વર્ણન—

(૧) ‘ નિત્ય, શબ્દ છે, અમૂર્ત હોવાથી, જેમકે, દુ ખ
અહીં દુ ખના દૃષ્ટાન્તપણામા તે દુ ખનું અનિત્યપણું હોઈ
(પુરુષપ્રથમનજ ય હોઈ અનિત્યપણું હોઈ) સાધ્યધર્મની વિક
લતા—નિત્યત્વધર્મની શૂન્યતા હોઈ દુ ખરૂપ દૃષ્ટાન્ત, સાધ્યધર્મ
વિકલ છે

(૨) શબ્દ, નિત્ય છે, અમૂર્ત હોવાથી, જેમકે, પરમાણુ
અહીં પરમાણુના દૃષ્ટાન્તપણામા તે પરમાણુનું મૂર્તપણું હોઈ
સાધનધર્મવિકલત્વ અમૂર્તત્વધર્મશૂન્યત્વ હોઈ પરમાણુરૂપ
દૃષ્ટાન્ત, સાધનધર્મ—વિકલ છે

(૩) શબ્દ નિત્ય છે, અમૂર્ત હોવાથી, જેમકે, ઘટ અહીં
ઘટરૂપ દૃષ્ટાન્તમા ઘટની અનિત્યતા હોઈ, મૂર્તત્વ હોઈ સાધ્ય
નિત્યત્વની અને સાધન અમૂર્તત્વની વિકલતા હોઈ ઘટરૂપ
દૃષ્ટાન્ત, સાધ્યસાધનોભયવિકલ કહેવાય છે. - (૨૧+૫૩૨)

અય ચૈત્રો રાગી વક્તૃત્વાદેવદત્તરદિત્યગ્ર દેવદત્તે રાગિ
ત્વસ્ય મદિગ્ધતયા સદિગ્ધસાધ્યધર્મા । અય વરના રાગિ
તયા મૈત્રવદિતિ સદિગ્ધસાધનધર્મા । અય ન સર્વજ્ઞો રાગિ-
ત્વામુનિવદિતિ દદાતેઽમુવક્તૃત્વારાગિત્વયોઃ સદિગ્ધસ્વાત્સ
દિગ્ધોમયધર્મા ॥ ૨૭ ॥

અદિગ્ધસાધ્ય-સાધન તદુભયરૂપ આધર્મ્ય દદાતા
ભામનુ વાચુન—

અર્થ—(૪) ‘આ ચૈત્ર, રાગી છે વક્તા હોવાથી
જેમકે, દેવદત્ત અહીં દેવદત્તમા રાગિવચ્ચાનો સદેહ હોઈ
દેવદત્તરૂપ દદાત, સદિગ્ધસાધ્ય ધર્મવાણુ છે

(૫) ‘આ વક્તા છે, રાગી હોવાથી’ જેમકે, મૈત્ર અહીં
મૈત્રમા ઉક્તહેતુરૂપ રાગિત્વનો સદેહ હોઈ મૈત્રરૂપ દદાત સદિ
ગ્ધસાધનધર્મવાણુ હોઈ દદાતાભાસ કહેવાય છે

(૬) ‘આ સર્વ જ્ઞાથી, રાગી હોવાથી, જેમકે, વિશિષ્ટ
મુનિ અહીં વિશિષ્ટમુનિરૂપ દદાતમા અસર્વજ્ઞત્વરૂપ સાધ્ય
ધર્મનો અને રાગિત્વરૂપ સાધનધર્મનો સદેહ હોવાથી વિશિ
ષ્ટમુનિરૂપ દદાત, સદિગ્ધસાધ્યસાધનરૂપ ઉભયધર્મવાણુ હોઈ
દદાતાભાસ કહેવાય છે (૨૨+૫૩૭)

ચૈત્રોઽય રાગી વક્તૃત્વા મૈત્રવદિતિ દદાત સાધ્યહેત્રો
સ્તત્ત્વેઽપિ યો યા વક્તા સ સ રાગાદિમાનિતિ વ્યાખ્યસિ
ધ્યાન વચ ॥ ૨૮ ॥

અનન્વયરૂપ માધ્યમ્યદષ્ટાતાભામનું વર્ણન—

અર્થ—(૭) ‘આ ચેત્ર, રાગી છે, વક્તા હોવાથી’ જેમકે, મૈત્ર જોકે અભિમત મૈત્રાદિમા વક્તૃત્વરૂપ સાધન અને રાગિત્વ રૂપ સાધ્ય છે અને પાપાણુદિમા સાધ્ય-સાધનનો અભાવ છે તો પણ જે જે વક્તા હોય તે તે અવશ્ય રાગી હોય તેવી વ્યાપ્તિ પૂર્વોક્ત સાધ્યમાધનની સિદ્ધ થતી નથી તેથી અભિમત મૈત્રાદિરૂપ દષ્ટાત અનન્વયરૂપ દષ્ટાતાભાસ તરીકે કહેવાય છે (૨૩+૫૩૪)

અનિત્યશબ્દ કાયત્વાદ્યઘટગતિત્વનાવયસદ્વાચસર્વેઽ
પિપદશૈનાદપ્રદર્શિતાન્વય । તત્રૈવ યદનિત્ય તત્કૃત્રુક યથા
ઘન દ્વ્યુક્તૌ વિપરીતાન્વય ॥ ૨૪ ॥

અપ્રદર્શિતાન્વય દષ્ટાત અને વિપરીતાન્વય
દષ્ટાતનું વર્ણન—

અર્થ—(૮) ‘શબ્દ અનિત્ય છે કાય હોવાથી’ જેમકે, ઘટ જોકે અહીં અન્વયસદ્વાચાર હોવા છતાં વચનથી અપ્રકાશિત હોઈ ‘અપ્રદર્શિતાન્વયરૂપ દષ્ટાત’ દષ્ટાતાભામ તરીકે કહેવાય છે

(૯) ‘શબ્દ અનિત્ય છે કાય હોવાથી’ જેમકે ઘટ અહીં જે અનિત્ય છે તે કાર્ય છે’ જેમકે, ઘટ આવી રીતે વિપરીત અન્વયનું વચનથી પ્રકાશન કરેલ હોઈ વિપરીત અન્વય વાળું દષ્ટાત દષ્ટાતાભાસ કહેવાય છે

જે કાય છે તે અનિત્ય છે એમ વ્યાપ્તિનું પ્રકાશન કરવાને બદલે અહીં વિપરીત રીતે દર્શાવેલ છે (૨૪+૫૩૫)

વેધમ્યદૃષ્ટાતામામોઽપિ નરવિધ . અસિદ્ધસાધ્યમાવનો-
મયવ્યતિરેકમદિગ્ધમાધ્યસાધનોમયવ્યાતરેકાપ્રદર્શિતવ્યતિર-
કવિપરીતવ્યતિરકમેદાતુ ॥ ૨૫ ॥

વેધમ્ય દૃષ્ટાતામામનો વિભાગ—

અર્થ — વેધમ્ય દૃષ્ટાન્તાભાસ યજ્ઞ, અસિદ્ધસાધ્યવ્યતિ-
રેક, અસિદ્ધસાધનવ્યતિરેક, અસિદ્ધઉત્તમયવ્યતિરેક, સદિગ્ધ
સાધ્ય વ્યતિરેક, સદિગ્ધસાધનવ્યતિરેક, સદિગ્ધઉત્તમયવ્યતિરેક,
અવ્યતિરેક, અપ્રદર્શિતવ્યતિરેક, વિપરીતવ્યતિરેકના બેઠથી
નવ (૯) પ્રકારનો છે (૨૫+૫૩૬)

અનુમાન ભ્રમ, પ્રમાણત્વાયો ભ્રમો ન ભરતિ ત ન
મયતિ પ્રમાણ યથા સ્વપ્નજ્ઞાનમિતિ દૃષ્ટાત, સ્વપ્નજ્ઞાને
ભ્રમત્વનિવૃત્તવસિષ્ટ્યા અસિદ્ધસાધ્યવ્યતિરક । નિર્વિફલ્પક
પ્રયક્ષ પ્રમાણત્વાત્ યજ્ઞ પ્રત્યક્ષે ન તત્પ્રમાણ યથાનુમાનમિ-
ત્પરાનુમાનોઽપ્રમાણત્વામિધ્યાઽસિદ્ધસાધનવ્યતિરેક ॥ ૨૬ ॥

અસિદ્ધમાધ્યવ્યતિરેક—અસિદ્ધસાધનવ્યતિરેકનું
વર્ણન—

અર્થ — (૧) ‘અનુમાન ભ્રમ છે, પ્રમાણ હોવાથી’ જે ભ્રમ
નથી તે પ્રમાણ નથી જેમકે, સ્વપ્નજ્ઞાન અહીં સ્વપ્નજ્ઞાનમા
ભ્રમત્વરૂપ સાધ્યનો અભાવ—અસિદ્ધ—પ્રતીત હોઈ સ્વપ્નજ્ઞાનરૂપ
દૃષ્ટાત, અસિદ્ધ (અપ્રતીત) સાધના, વ્યતિરેક (અભાવ) વાળું
કહેવાય છે

(૨) 'નિર્વિકલ્પક, પ્રત્યક્ષ છે પ્રમાણ હોવાથી' જે પ્રત્યક્ષ નથી તે પ્રમાણ નથી જેમકે, અનુમાન અહીં અનુમાન રૂપ દષ્ટાત્મા પ્રમાણત્વરૂપ સાધનાભાવની અસિદ્ધિ (અપ્રતીતિ) હોવાથી અનુમાન દષ્ટાત્, અસિદ્ધસાધનવ્યતિરેકવાળું છે

(૨૬+૫૩૭)

યદો નિત્યાનિત્ય, સત્ત્વાન્ યો ન નિત્યાનિત્ય ન સ
સન્ યથા પટ ઇતિ દૃષ્ટાત્તોઽસિદ્ધસાધ્યસાધનોભયવ્યતિરેકઃ
॥ ૨૭ ॥

અસિદ્ધસાધ્યસાધનોભયવ્યતિરેકનું દષ્ટાત્—

અર્થ—(૩) 'યદ, નિત્યાનિત્યરૂપ છે, સત્ હોવાથી' જે નિત્યાનિત્યરૂપ નથી તે સત્ નથી જેમકે, પટ અહીં પટરૂપ દષ્ટાત્મા નિત્યાનિત્યત્વરૂપ સાધ્યનો અને સત્ત્વરૂપ સાધનનો અભાવ, અસિદ્ધ (અપ્રતીત) હોવાથી પટરૂપ દષ્ટાત્, અસિદ્ધ સાધ્યસાધનઉભયના વ્યતિરેકવાળું છે

(૨૭+૫૩૮)

કપિલોઽસર્વજ્ઞોઽસંગિકૈકાતગદિત્વાત્ ય નૈવ તન્નૈવ, યથા બુદ્ધ
ઇતિ દૃષ્ટાત્તસમગ્નત્વસ્ય બુદ્ધે સદિગ્ધતયા સદિગ્ધસાધ્યવ્યતિ
રેક । ચૈત્રોઽગ્રાણ્ણવચનો રાગિત્વાત્ ય નૈવ તન્નૈવ યથા
તથાગત ઇતિ દૃષ્ટાત્તસ્તથાગતરાગિત્વસ્ય સશયાત્સદિગ્ધસા
ધ્યવ્યતિરેક । બુદ્ધોઽય ન સમગ્નો રાગિત્વાદિત્યય યસ્સવગ્નસ્સ
ન રાગો યથા બુદ્ધ, ઇતિ દૃષ્ટાત્તે ઉભયમ્પ સદિગ્ધસાધ્યસા

મ દિગ્ધસાધ્યવ્યતિરેક-મ દિગ્ધમાધનવ્યતિરેક-

મ દિગ્ધઉભયવ્યતિરેકનુ વર્ણન-

અર્થ —(૪) ‘કપિલ, અસર્વજ છે, અક્ષણિક (નિત્ય) એકાતવાદી હોવાથી, જે અસર્વજ નથી, તે નિત્ય એકાતવાદી નથી જેમકે, બુદ્ધ

અહીં બુદ્ધરૂપ દષ્ટાતમા, અસર્વજત્વરૂપ સાધનના અભાવરૂપ સ્વરૂપવાનો સંદેહ હોવાથી બુદ્ધરૂપ દષ્ટાત, સદિગ્ધસાધ્ય વ્યતિરેકવાળું છે

(૫) ‘ચૈત્ર, અગ્રાહ્ય વચનવાળો છે, રાગી હોવાથી, જે અગ્રાહ્યવચનવાળો નથી તે રાગી નથી જેમકે, તથાગત (બુદ્ધ) અહીં તથાગતરૂપ દષ્ટાતમા રાગિત્વરૂપ સાધનના અભાવરૂપ અરાગિપણનો મશય હોવાથી તથાગતરૂપ દષ્ટાત, સદિગ્ધ સાધનવ્યતિરેકવાળું છે

(૬) ‘આ બુદ્ધ સર્વજ નથી રાગી હોવાથી જે અસર્વજ નથી તે રાગી નથી જેમકે બુદ્ધ અહીં બુદ્ધરૂપ દષ્ટાતમા અસર્વજત્વાભાવરૂપ સાધ્યાભાવનો અને રાગિત્વાભાવરૂપ સાધના ભાવનો સંશય હોવાથી બુદ્ધરૂપ દષ્ટાત, સદિગ્ધસાધ્યસાધન ઉભયવ્યતિરેકવાળું છે (૨૮+૫૩૯)

ચૈત્રોડયમરાગી, વસ્તુત્વાગ્ર નૈવ ત નૈવ યથા પાપાણશ-
કલમિતિ દષ્ટાતે સાધ્યસાધનોમયવ્યતિરેકસ્ય સ્વરૂપિ
વ્યાપ્ત્યા વ્યતિરકામિધ્યેરવ્યતિરક ॥ ૨૯ ॥

અવ્યતિરેક વેધર્થદષ્ટાતાભામનુ વર્ણન-

અર્થ —(૭) ‘આ ચત્ર, અરાગી છે, વક્તા હોવાથી, જે અરાગી

નથી તે વાના નથી જેમકે, પત્થરનો ટુકડો અહીં પાપાણ શકલરૂપ દેખાતો સાધ્યાભાવ અને સાધનાભાવના માહ્યર્થનું દર્શન હોવા છતાં સાધ્યાભાવરૂપ સંગિત અને સાધનાભાવરૂપ વક્રતૃત્વાભાવની વ્યાપ્તિની અપ્રસિદ્ધિ-અપ્રતીતિ હોવાથી પાપાણશકલરૂપ દેખાતો અવ્યતિરેકરૂપ વૈધર્મ્યદેખાતાભાસ કહેવાય છે (૨૬+૫૪૦)

અનિત્યશઃ કનકત્વાદ્યગનચદિતિ દ્રષ્ટાન્તો વ્યતિરક સ્વાવદ્ગનાન્વર્ણિતવ્યતિરક તત્રૈવ ચત્ક્રનક તનિ વ મિત્યુક્તૈ વિપરીતવ્યતિરક ॥ ૩૦ ॥

અપ્રદર્શિતવ્યતિરેક અને વિપરીત વ્યતિરેકરૂપ વૈધર્મ્ય દેખાતાભાસનું વર્ણન-

અર્થ — (૮) ‘ગૃહ અનિત્ય છે, કાર્ય હોવાથી, જેમકે ગગન અહીં ગગનરૂપ દેખાતો વ્યતિરેકવ્યાપ્તિનું વચનથી અપ્રદર્શન હોવાથી અપ્રદર્શિત વ્યતિરેકવાણુ છે

(૯) શબ્દ અનિત્ય છે કાર્ય હોવાથી’ જે કૃતકત્વ (કાર્યત્વ)ના અભાવવાનું છે તે અનિત્યતાભાવ (નિત્યત્વ) વાનું ॥ જેમકે, ગગન

વૈધર્મ્યસ્થલમાં પડેલા સાધ્યાભાવ દર્શાવીને જ સાધના ભાવ દર્શાવેલો જોઈએ પરંતુ અહીં તેનાથી વિપરીતપણે

એટલે પહેલા સાધનાભાવ દશોની પછી માધ્યાભાવ દશોવેલ
હોઈ ગગનરૂપ દેખાત, વિપરીતવ્યતિરેકવાળું હોઈ દર્શનાભાસ
કહેવ છે (૩૦+૫૪૧)

પવનો વહ્નિમાન ધૂમાન્ યો ધ્રુમગાન્ સ રહ્નિમાન્
પથા મહાનસ રહ્નિમાન્ પવનો ધ્રુમર મહાનમ વત્પુપસદરણે
અપનવામાસ ॥ ૩૧ ॥

ઉપનયાભામનુ વણુન—

અર્થ—હા ત જેમકે, ‘પવત, વહ્નિવાળો છે, ધૂમ
હોવાથી, જે ધૂમવાન છે તે વહ્નિમાન છે જેમકે, મહાનસ
તથા ચાપમ્ વહ્નિવાળો પવંત અથવા ધૂમવાળું મહાનસ
જો કે, સાધ્યતા ધર્મીમા હેતુના કથનરૂપ ઉપસહાર, ‘ઉપનય’
કહેવાય છે પરંતુ જાતિથી વહ્નિ આદિરૂપ માધ્યતા કથનરૂપ
ઉપસહાર માધ્યધર્મીરૂપ પવત આદિમા કરવો ‘ઉપનયાભાસ’
કહેવાય છે અથવા તેવી રીતે ધૂમ આદિ હેતુનો માધ્યધર્મી
બિન્ન મહાનસ આદિમા ઉપસહાર કરવામા ‘વપનવામાસ’
જણાવે. (૩૧+૫૪૨)

તત્રૈવ તસ્માદ્ ધ્રુમગાન્ પવંતો વહ્નિમ મહાનસમિતિ નિગ-
મને નિગમનામામ્ इति दिक् । दृष्ट्याभासनिरूपण समाप्तश्चा
नुमानम् ॥ ३२ ॥

નિગમનાભામનુ વણુન—

અર્થ—હા ત જેમકે, ‘પવત, વહ્નિવાળો છે, ધૂમ

હોવાથી' જે ધૂમવાળો છે તે અગ્નિવાળો છે જેમકે, મહાનસ તરમાત્તયેતિ ધૂમવાન્ પવત વહ્નિવાણુ મહાનસ જોકે સાધ્યધર્મનું સાધ્યધર્મી મા નિગમન કરવું જોઈએ પરંતુ તેમ કયાં સિવાય વ્રાતિથી સાધનરૂપ ધૂમનું સાધ્યધર્મીરૂપ પવત આદિમા અને સાધ્યરૂપ વહ્નિનું દ્વિતીયધર્મીરૂપ મહાનસ આદિમા જે નિગમન તે ' નિગમનાભાસ ' સમજવો.

આ પ્રમાણે પ્રમાણેનું તેમજ પ્રમાણાભાસોનું નિરૂપણ સમાપ્ત થતા અનુમાન નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૩૨+૫૪૩)

ઇતિ આભાસ નિરૂપણ નામક ૫ અમ કિરણ



આગમનિરૂપણ પાઠ કિરણ

પર્યાયપદ્ધત્તુવચનમમ્ભૂતમગ્નિગાનમાગમ ॥ ૧ ॥

અર્થ — આગમનું લક્ષણ-યથાર્થવસ્તુઓ (કહેલ) રચેલ વચનથી પેદા થયેલ જે અર્થનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન તે ‘આગમ’ કહેવાય છે (૧+૫૪૪)

અર્થવિગાનહેતુત્વાદાસગચ્છદોઽપ્યાગમ ઉપચારાત્ પથા
ગોળે ગોઽસ્મિ ધર્મમાપ્ય પરલોકોઽસ્તી વાદય ॥ ૨ ॥

અર્થ — કારણમાં કાર્યના ઉપચારની અપેક્ષાએ અર્થ વિષયક વિજ્ઞાનનો હેતુ હોઈ આપ્તપ્રણીત શબ્દ (વચન) પણ ‘આગમ’ કહેવાય છે આ શબ્દરૂપ આગમ (૧) લૌકિક (૨) શાસ્ત્રજ એમ બે પ્રકારવાળો હોઈ લૌકિક અગમનું સ્થાત કહે છે કે—

(૧) જેમકે, ગોશાલમાં ગાય છે વિગેરે અર્થોત્ આ વાક્ય અને વાક્યજન્ય શાબ્દબોધ ‘લૌકિક આગમ’ કહેવાય છે

(૨) શાસ્ત્રજ આગમનું સ્થાત-ધર્મ, આરાધવો બોધો

પરલોક છે વિગેરે વિગેરે આવા વાક્યો અને આવા વાક્યોથી
પેદા થનાર શબ્દબોધ ‘શાસ્ત્રજ આગમ’ કહેવાય છે
(૨+૫૪૫)

પ્રતીગરોપો યથાવસ્થિતાર્થવર્ગિજ્ઞાતા યથાસ્થિતાર્થમરુપા
પક્ષો યથાર્થવક્તા અથ દ્વિવિધો લૌકિક પિત્રાદિર્લોકોત્તર-
સ્તીર્થંકરાદિ ॥ ૩ ॥

યથાર્થવક્તાનુ લક્ષણુ-

અર્થ—જે, દોષના અભાવવાળો, (અમાધુશબ્દ ત્વ આદિ
શબ્દદોષ) અયથાથત્વાદિરૂપ અથદોષ, વાચ્યત્વ-વાચક-
ત્વના અભાવરૂપ શબ્દઅર્થ ઉભયગત દોષ અર્થોત્ શબ્દદોષના
અર્થદોષના અને શબ્દ અથ ઉભયના દોષના અભાવવાળો
પ્રત્યક્ષઆદિ પ્રમાણથી યથાથ પણાએ વાચ્યરૂપ અથનો જ્ઞાતા,
યથાથ અથનો—જે પ્રકારે જ્ઞાન છે તે પ્રકારે ઉપદેશદાતા,
અર્થોત્ જે આપ્ત પુરુષ હોય છે તે ‘યથાર્થવક્તા’ કહેવાય
છે આ યથાથવક્તા બે પ્રકારનો છે (૧) પિતા વિગેરે,
લૌકિક યથાર્થવક્તા કહેવાય છે (૨) તીથ કર-મણુધર વિગેરે,
લોકોત્તર યથાથવક્તા કહેવાય છે (૩+૫૪૬)

શબ્દશ્ચ સંકેતસાપેક્ષઃ સ્વામાત્રિકાયગોષજનકશક્તિમાશ્ચ ॥૪॥

આપ્તવચનરૂપ શબ્દનુ લક્ષણુ—

અર્થ—સંકેતની અપેક્ષાવાળો (આ પદ, આ અથ નુ
વાચક છે આ પદનો અથ વાચ્ય છે આવા વાચ્ય વાચકના
નિયમક્રમ : સંકેતની અપેક્ષાવાળો) અને ચોગ્યતા નામની સ્વા

ભાવિક અર્થબોધના જનકરૂપ શક્તિવાળો 'શબ્દ' કહેવાય છે
(૪૪૫૪૭)

વચનગુણરોપાભ્યાસાસ્ય યાયાર્પ્યાપાષ્ઠે ॥ ૫ ॥

અર્થ — શબ્દ ૧ી યથાર્થતા અને અયથાર્થતા, વખાના
(પુરુષના) કર્તૃતા આદિ શુભ અને દ્રેષ આદિ દોષોથી ઉપન્ન
થાય છે અર્થાત્ વખાના કરુણાદિ શુભોથી શબ્દ ૧ી યથાર્થતા
અને વખાના દ્રેષાદિદોષોથી શબ્દની અયથાર્થતા જન્મી
(૫૪૫૪૮)

સોડય જીવો વર્ણવશ્વાસરૂપજ ત્રિવિધાઃ । માપાવ-
ર્ગનાત્મકપરમાણ્વારબો મૃતિમાનજ્ઞાતાદિવર્ણ । ઘટાદિસમુ-
દ્વાપત્તકરગર્ગિનામપિ પ્રયેકમથત્તમેત । તદ્વ્યત્પયેડર્પાતિર-
ગમનાત્ ॥ ૬ ॥

શબ્દનુ વિભાજન-

અર્થ — પૂર્વોક્તઅવરૂપાળો આ શબ્દ, પણ પદવાક્યરૂપથી
તેજ પ્રકારનો છે

(૧) વર્ણરૂપ શબ્દ-આક્રમકારની વર્ગજ્ઞાઓ પૈકી જાણને
યોગ્ય વર્ગજ્ઞારૂપ પરમાણુઓથી આરબેત (જન્ય) જે મૃતિ
માન (રૂપી) અગર આદિ અક્ષરો, તે વર્ણ કહેવાય છે
એવચ્છાદ આદિ સમુદાયમા વતતા પ્રત્યેક વર્ણો, અર્થવાળા
છે જેમકે તેના વ્યત્પયમા (ઉત્પાદવામા) ધીજ અથને પામે
છે જેમકે, 'સાક્ષરા' રૂપ સમુદાયનો વ્યત્પદ કરવામા આવે
તો 'સાક્ષરા' એવો ધીજો અર્થ થઈ જાય છે (૬૪૫૪૯)

સ્વાયંપ્રત્યાયને શક્તિમાન્ પદાન્તરઘટિતવર્ણપેક્ષણરહિત.
પરસ્પરસદ્ધકારિવર્ણસંગાત પદમ્ ॥ ૭ ॥

પદ૩૫૨૧૦૮નુ લક્ષણુ-

અર્થ — ૫૨૫૨૧૦૮—સ્વઅર્થબોધજનક શક્તિવાળો, બીજા
પામા રહેલ બીજા વર્ણોની અપેક્ષાવગરનો, અથવા બોધજ-
નનમા પરસ્પર સહકારીભાવથી વતતા વચ્ચેનો આનુપૂર્વિકપ
સંઘાત 'પા' ઠહેવાય છે (૭+૫૫૦)

સ્વાયંપ્રત્યાયને શક્તિમાન્વાચ્યા તરઘટિતપદાપેક્ષણરહિત
પરસ્પરસદ્ધકારિપદસમૂહો વાક્યમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થ — વાક્ય૩૫૨૧૦૮—પોતાના અથ બોધમા જનનશક્તિ
વાળો, બીજાવાક્યમા રહેલ પદોની અપેક્ષાવગરનો, સ્વ વાક્યમા
રહેલ પરસ્પર સહકારીપણાએ ંવસ્થિતપદોનો સમુદાય
'વાક્ય' ઠહેવાય ॥ (૮+૫૫૧)

અનેકાંતાત્મકે પદાર્થે વિધિનિપેષાભ્યા પ્રવર્તમાનોઽય
શબ્દસ્મત્તમઙ્ગી યદાનુગન્ઞતિ તદૈવાસ્ય પૂર્ણર્થપ્રકાશયરા-
ત્પ્રમાણ્યમ્ । ઘગોસ્તીત્યાદિલોકિકવાચ્યાનામર્થપ્રાપકત્વમા
ત્રેણ લોકાપક્ષયા પ્રામાણ્યેઽપિ ન વાસ્તવિક પ્રામાણ્ય, પૂર્ણ
ર્થપ્રકાશકત્વાત્ મત્તમઙ્ગીસમનુગમાભાવાચ્ચ ॥ ૯ ॥

અર્થ — તે આ શબ્દ, પ્રમાણાત્મક અને ન્યાત્મક
લે થી બે પ્રકારનો છે.

સપ્તમગી સમનુગત શબ્દ, પ્રમાણાત્મક બને છે માટે પહેલા સપ્તમગીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરાય છે અનેકાતરૂપ (અનતધર્મ વિશિષ્ટ) પદાય મા વિધિ દ્વારા પ્રવર્તેલો આ શબ્દ, જ્યારે સપ્તમગીને અનુસરે છે ત્યારે જ આ શબ્દનું પૂર્ણ અર્થ પ્રકાશકપણું હોઈ પ્રમાણપણું છે એ કે 'ઘડો છે' ઇત્યાદિ લૌકિક વાક્યોનું ગિચ્છિ અર્થ પ્રકાશકપણું જ હોઈ લૌકિકની અપેક્ષાએ પ્રમાણપણું (તદ્વતિ તત્પ્રકાશકત્વરૂપ લૌકિક પ્રમાણપણું) હોવા છતાં વાસ્તવિક પ્રમાણપણું નથી, કેમકે, સપ્તમગીને અનુસરવાપણું નહીં હોઈ પૂર્ણ અર્થનું પ્રકાશક પણું નથી (૬+૫૫૨)

તત્ર પ્રશ્નાનુગુણમેકધર્મિવિશેષ્યકાર્થરુદ્ધવિધિનિર્પેચાત્મ
 કષયમપકારકયોધજનકમત્તરાવયવર્ણાત્તત્પ્રગાયત્ત્વ મત્તમક્ષીન્વપ્
 ॥ ૧૦ ॥

સપ્તમગીનું લક્ષણ—

અર્થ — પ્રશ્નકારના પ્રશ્નના જ્ઞાનથી જન્મ એકધર્મી (વસ્તુ)ને ઉદ્દેશીને અર્થોત્ એક વસ્તુમા અવિરુદ્ધ (દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલભાવની અપેક્ષાએ અવિરુદ્ધ) વિધિ (સત્ત્વ) નિયેધ (અસત્ત્વ) રૂપધર્મપ્રકારવાળા બોધના જનક સાત વાક્યોનો પચાસ સમુદાય 'સપ્તમગી' કહેવાય છે (૧૦+૫૫૩)

વાક્યાનિ ચ સ્યાદસ્ત્યેવ ઘટઃ, સ્યા નાસ્ત્યેવ ઘટઃ,
 સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચ ઘટઃ, સ્યાદવક્તવ્ય ઇવ, સ્યાદસ્તિ

ચાવક્તવ્યથ, સ્યાનાસ્તિ ચાવક્તવ્યથ, સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ
ચાવક્તવ્યથેતિ ॥ ૧૧ ॥

આત વાક્યોનુ વર્ણન—

અર્થ — ઘડપ ધર્મોમા, સર્વ અસર્વ આદિ ધર્મની
અપેક્ષાએ આ સાત પ્રકારના વાક્યો સમજવાના છે

(૧) 'સ્થાત્' (અનેકાનવાચક અબ્ધ છે,) અસ્તિ (અસ્તિ
શબ્દ, અસ્તિત્વધર્મનો મુખ્યત્વા વાચક છે) એવ (એવ
શબ્દ, નિશ્ચયવાચક છે) ઘટ (સ્થાત્ નાનાધર્મવાળો ઘટો
■ જ) અર્થાત્ સ્વદ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવવાળા સ્વરૂપની અપેક્ષાએ
નાના ધર્મવાળો ઘટો છે જ (બીજા ધર્મોનો પ્રતિપેદ નહી
કરનાર પ્રધાનત્વા વિધિબોધક અવાક્ય બલુપુ)

(૨) 'મ્યાનાસ્ત્યેવઘટ' 'નાનાધર્મવિશિષ્ટ, ઘટો નથી
જ' પરરૂપની અપેક્ષાએ નાનાધર્મવિશિષ્ટ ઘટનો પ્રતિપેદ
(અભાવ) છે અર્થાત્ ધર્મોન્તરનો નિપેદ નહી કરનાર પ્રધાન
ત્વા પ્રતિપેદવિષયક બોધજનક આ વાક્ય બલુપુ

(૩) 'સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચ ઘટ' નાનાધર્મવિશિષ્ટ ઘટો
■ અને નથી' ક્રમસર અપેક્ષિત પ્રધાનમૂલ સર્વ અસર્વ
વિશિષ્ટ ઘટનું પ્રતિપાદન આ વાક્યમા કરેલ છે અર્થાત્ પ્રધાન
ત્વા ક્રમ અર્પિત વિધિનિપેદબોધક, આ વાક્ય છે

(૪) ક્રમથી અર્પિત વિધિ-નિવેશની જેમ વક્ત્ર પતા છે
તેમ સહઅર્પિત (એકી સાથે બોલવાની અપેક્ષાએ અપેક્ષિત)
વિધિનિપેદની વસ્તુબળતા કેવી રીતે આવેલા સ્વાભાવિક પ્રશ્ન

ઉપસ્થિત થતા સહાર્પિત વિધિનિપેધની સર્વથા ઠહેવાની અશક્તિ હોઈ અવ્યક્તવ્યત્વરૂપ ધર્મોત્તરપ્રતિપાદક વાક્યની આવશ્યકતા છે માટે ઠહેવાય ■ 'સ્યાદ્ અવક્તવ્ય એવ 'નાના ધર્મવિશિષ્ટ ઘટો અવ્યક્તવ્ય છે (એકી સાથે શબ્દથી વિધિ-નિપેધનુ પ્રતિપાદન અશક્ય હોઈ અવ્યક્તવ્ય જ છે) આ અવ્યક્તવ્યત્વપ્રતિપાદક વાક્ય છે

(૫) 'સ્યાદ્ અસ્તિ ચાવક્તવ્યઃ' 'ક્રમાર્પિત સત્ત્વવાળો ઘટો, સહાર્પિત-વિધિ નિપેધના પ્રતિપાદનમાં અશક્ત હોઈ અવ્યક્તવ્ય ■' અહીં ક્રમાર્પિતસત્ત્વવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવ્યક્તવ્યત્વરૂપ ધર્મોત્તરનો સભવ હોઈ આપણુ વાક્ય આવશ્યક છે ક્રમાર્પિતસત્ત્વવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવ્યક્તવ્યત્વોદયક આ વાક્ય છે

(૬) 'સ્યાન્નાસ્તિ ચાવક્તવ્યઃ' ક્રમાર્પિત અસત્ત્વવાળો ઘટો, સહાર્પિત વિધિ-નિપેધના પ્રતિપાદનમાં અશક્ત હોઈ અવ્યક્તવ્ય છે અહીં ક્રમાર્પિત અસત્ત્વવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવ્યક્તવ્યત્વરૂપ ધર્મોત્તરનો સભવ હોઈ આપણુ વાક્ય આવશ્યક ■ ક્રમાર્પિત અસત્ત્વવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવ્યક્તવ્યત્વોદયક આ વાક્ય છે

'સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચાવક્તવ્યઃ' 'નાનાધર્મવિશિષ્ટ ઘટો ક્રમાર્પણની અપેક્ષાએ છે, નથી અને સહાર્પણની અપેક્ષાએ અવ્યક્તવ્ય છે' ક્રમાર્પિત સત્ત્વાસત્ત્વવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવ્યક્તવ્યત્વરૂપ ધર્મોત્તરની આવશ્યકતા હોઈ આ વાક્ય, સત્ત્વાસત્ત્વવિશિષ્ટ અવ્યક્તવ્યત્વોદયક છે. (૧૧+૫૫૪)

સપ્તવિષમ્પ્રવૃત્તશબ્દાત્સપ્તનાવ્યવહૃત્તિ,, પ્રશ્નાના સપ્ત-

ત્રિપત્ત્વં તજ્ઞિજ્ઞાસાયાસપ્તઘાત્વાત્, સપ્તઘાત્વ જિજ્ઞાસાયા-
સપ્તઘા સન્નયોદયાત્, સન્નયના સપ્તઘાત્વત્ તદ્વિપવર્ગના
સપ્તઘાત્વાદિત્થેયમ્ ॥ ૧૨ ॥

સપ્તઘ ગીના ક્રમનિયમનો વિચાર-

અર્થ — પ્રકારના સાત પ્રકારના પ્રશ્નોના કારણે તેના
પ્રત્યુત્તરરૂપ સાત વાક્યોની પ્રવૃત્તિ છે, સાત પ્રકારની જિજ્ઞાસાના
કારણે સાત પ્રકારના પ્રશ્નોની પ્રવૃત્તિ છે, સાત પ્રકારના સથયોના
ઉદયના કારણે સથયોના નિવારણાથે સાત પ્રકારની જિજ્ઞાસાની
પ્રવૃત્તિ છે, સશર, સવિષયક હોય છે એટલે સથયોમા
વિષયભૂત ધર્મો સાત પ્રકારના હોઈ માત્ર પ્રકારનાજ સથયોની
પ્રવૃત્તિ છે એમ જાણવું (૧૨+૫૫૫)

તે ચ ધર્મા કથચિત્સત્ત્વ, કથચિદ્સત્ત્વ, ક્રમાર્પિતો
મયમ્, કથચિદ્વક્તવ્યત્વ, કથચિત્સત્ત્વવિશિષ્ટાવક્તવ્યત્વ,
કથચિદ્સત્ત્વવિશિષ્ટાવક્તવ્યત્વ, ક્રમાર્પિતોમયવિશિષ્ટાવક્તવ્ય
ત્વશ્ચ ॥ ૧૩ ॥

ધર્મોનો વિભાગ-

અર્થ — સશરમા વિષયીભૂત ધર્મો-

(૧) કથચિત્ સત્ત્વ, (સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કારણભાવની અપેક્ષા
એ સઘળી વસ્તુ સત્ છે) આ વસ્તુધર્મ છે તેના અસ્વીકારમા
વસ્તુનું વસ્તુત્વ જ રહેવા ન પામે

(૨) કથચિત્ અસત્ત્વ, આ પણ, પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ

વસ્તુપ્રમ છે જેનાથી સર્વપ્રાચીનું પરસ્પર સાક્યું દ્રર થાય છે

(૩) ક્રમઅર્પિત ઉભયમ્=ક્રમ અર્પિત સત્વઅસત્વરૂપ ઉભયધર્મો જે ક્રમાર્પિત સદ્ અસદ્ ઉભયત્વ ન માનવામા આવે તે। ક્રમથી સદ્અસત્વવિકલ્પરાજ્યવહારનો વિરોધ થાય ।

(૪) કથયિત્ અવક્તાવ્યત્વમ્=એકી સાથે વિધિનિયેધરૂપે અવક્તાવ્યત્વરૂપ ધર્મ (સહઅર્પિત અવક્તાવ્યત્વરૂપ ધર્મ)

(૫) કથયિત્ સત્વ વિશિષ્ટ અવક્તાવ્યત્વમ્=ક્રમની અપેક્ષાએ સત્વવિશિષ્ટ મહ (અક્રમ)ની અપેક્ષાએ અવક્તાવ્યત્વ રૂપ ધર્મ

(૬) કથયિત્ અસત્વ વિશિષ્ટ અવક્તાવ્યત્વમ્=ક્રમની અપેક્ષાએ અસત્વવિશિષ્ટ સહ (અક્રમ)ની અપેક્ષાએ અવક્તા વ્યત્વ ધર્મ

(૭) ક્રમાર્પિત ઉભય વિશિષ્ટ અવક્તાવ્યત્વમ્=ક્રમની અપેક્ષાએ સત્વઅસત્વરૂપઉભયવિશિષ્ટ સહાર્પિત અવક્તાવ્યત્વરૂપ ધર્મ
(૧૩+૫૫૬)

તત્ર પ્રથમે મહ્ને સત્ત્વસ્ય પ્રધાનતયા માન, દ્વિતીયેઽ સત્ત્વસ્ય પ્રાધાન્યેન, તૃતીયે ક્રમાર્પિતસત્ત્વાસત્ત્વયોશ્ચતુર્થેઽવક્તવ્ય- ત્વસ્ય, પચ્ચમે સત્ત્વાવિશિષ્ટાવક્તવ્યત્વ, પષ્ઠેઽસત્ત્વવિશિષ્ટાવ- ક્તવ્યત્વમ્, સપ્તમ તુ ક્રમાર્પિતસત્ત્વાસત્ત્વવિશિષ્ટાવક્તવ્યત્વસ્ય । અમત્ત્વાદીનાતુ ગુણમાત્રેન પ્રતીતિ ॥ ૧૪ ॥

પ્રધાન ગૌણ ભાવથી વિષયનિયમનું વર્ણન—

અર્થ — સપ્તમગી વાક્યમા—

(૧) પથમજગમા, સત્ત્વધર્મનું પ્રધાનતયા ભાન છે બીજા ધર્મોનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૨) બીજા જગમા, અસત્ત્વધર્મનું પ્રધાનતયા ભાન છે બીજા ધર્મોનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૩) ત્રીજા જગમા, પ્રધાનતયા ક્રમાર્પિત સત્ત્વઅસત્ત્વરૂપ દ્વિતયધર્મનું ભાન છે બીજા ધર્મોનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૪) ચોથા જગમા, પ્રધાનતયા અવગતવ્યત્વરૂપ ધર્મનું ભાન છે, બીજા ધર્મનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૫) પાંચમા જગમા, પ્રધાનતયા મત્ત્વવિશિષ્ટ અવગતવ્ય ત્વરૂપ ધર્મનું ભાન છે, બીજા ધર્મોનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૬) છઠ્ઠા જગમા, પ્રધાનતયા અસત્ત્વવિશિષ્ટ અવગતવ્ય ત્વરૂપ ધર્મનું ભાન છે બીજા ધર્મોનું ગૌણરૂપે ભાન છે

(૭) સાતમા જગમા, ક્રમાર્પિત-સત્ત્વ-અસત્ત્વવિશિષ્ટ અવગત વત્વ ધર્મનું પ્રધાનતયા ભાન છે બીજા ધર્મોનું ગૌણ રૂપે ભાન છે
(૧૪+૫૫૭)

ક્રમાર્પિતસત્ત્વસત્ત્વરૂપો ધર્મ રૂપશ્ચિત્સપ્તજગપસયા મિત્ર
પત્યંકયકારાદિવળપિપયા ઘટપદમત્ત અવક્ત-યત્ત્વશ્ચ સદ્ધાર્પિતા-
સ્તિત્વનાસ્તિત્વયોસ્સર્વથા વસ્તુમશ્વયત્ત્વમ્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ — પ્રથમ અને દ્વિતીય ધર્મની અપેક્ષાએ ત્રીજા અને ચોથા ધર્મના લેહનું મમથન=

પિતૃત્તિત્વૈશ્વગુણિગુણત્વૈશ્વવિકરણત્તિત્વૈશ્વરૂમમ્પતિયોગિ-
ત્વૈશ્વકોપકારકૈશ્વકદેશાવચ્છિદ્યત્તિત્વૈશ્વસર્ગપતિયોગિત્વૈશ્વ-
શબ્દવાચ્યત્વધર્મૈશ્વસ્તિત્વેનામિન્ના અનેક યે ધર્મૈશ્વસ્તિત્વ-
કપદાર્થરોધજનકત્વમપીતિ ॥ ૧૯ ॥

અર્થ — એક પ્રથમભગવાન આઠ પ્રયોજકોની ઘટના—તે
આ પ્રમાણે=સ્વાહ અસ્ત્યેવ ધર્મ ' ' નાનાધમ વિશિષ્ટ ઘડો ॥
જ ' ઇત્યાદિ વાક્યમા અસ્તિત્વ આદિરૂપ એકધમ વિષયક
બોધજનકત્વ જેમ છે તેમ અર્થોત્ ઘટરૂપ ધર્મીમા જેમ
અસ્તિત્વનામક એકધર્મ છે તેમ

(૧) કાલ વિ ઇ અપેક્ષાએ જાણે, વૃત્તિથી અનેક ધર્મો
વર્તે છે તેની ઘટના કરે છે કે, જે કાલમા, જે ઘટામિમા,
અસ્તિત્વધર્મ છે તે કાલમા, તે ઘટાદિમા અનત પણ ધર્મો
રહે છે માટે અસ્તિત્વની સાથે શેષધર્મોનું એકકાલાવચ્છિન્ન
એક અધિકરણવૃત્તિત્વ વર્તે છે આ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વની
સાથે શેષ અનત ધર્મોનો કાલની અપેક્ષાએ અભેદ છે

(૨) જેમ અસ્તિત્વ, ઘટરૂપ શુભિનો શુભ છે તેથી અસ્તિ
ત્વનું સ્વરૂપ ઘટશુભત્વ છે તેમ ઘટરૂપશુભિમા રહેલ સકલ
શેષ ધર્મોનું સ્વરૂપ, એકશુભિશુભત્વ છે તેથી અસ્તિત્વની સાથે
સ્વરૂપની અપેક્ષાએ શેષ અનત ધર્મોનો અભેદ છે

(૩) જેમ અસ્તિત્વરૂપ ધર્મોનો આધાર (અધિકરણ) ઘટ
છે તેમ શેષ સમસ્ત ધર્મોનું અધિકરણ ઘટ છે અર્થોત્ સમ
સ્ત ધર્મોનું પણ એક અધિકરણવૃત્તિત્વ હોઈ અસ્તિત્વની સથે
આ સમસ્ત ધર્મોનો અર્થ (આધાર)ની અપેક્ષાએ અભેદ છે

(૪) જેમ ઘટની સાથે અસ્તિત્વનો કથચિત્ તાદાત્મ્યરૂપ સબધ જે છે તે સબધ, સમસ્ત ધર્મોનો ઘટની સાથે છે અર્થાત્ કથચિત્ તાદાત્મ્યસબધથી અસ્તિત્વઘટમા પ્રતિયોગી (રહે છે) તેમ કથચિત્ તાદાત્મ્ય સબધથી સમસ્ત ધર્મો ઘટમા પ્રતિયોગી છે (રહેનાર-આધેય) છે તેથી એક સબધ પ્રતિયોગિત્વરૂપ અપેક્ષાએ અસ્તિત્વની સાથે સમસ્તધર્મો અભિન્ન ॥ માટે સબધની અપેક્ષાએ અભેદ છે

(૫) અસ્તિત્વનો જે અસ્તિત્વપ્રકારક ઘટવિશેષ્યક જ્ઞાન-જનકત્વરૂપ ઉપકાર છે તેજ ઉપકાર, શેષ સમસ્ત ધર્મોનો છે માટે સમસ્ત ધર્મોનું એક ઉપકારકારકત્વ હોઈ ઉપકારની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વની સાથે સમસ્ત ધર્મો અભિન્ન ॥ માટે ઉપકારથી અભેદ જાણવો

(૬) જેમ અસ્તિત્વ જે ઘટરૂપ શુદ્ધિરૂપ દેશમાં છે તેજ દેશમા શેષ સકલધર્મો છે માટે અસ્તિત્વની સાથે શુદ્ધિ દેશની અપેક્ષાએ સકલધર્મોનો અભેદ છે

(૭) જે અસ્તિત્વનો ઘટની સાથે એક વસ્તુરૂપે સસગ છે તેજ ખીજા સમસ્ત ધર્મોનો પણ છે માટે તે સમસ્ત ધર્મોનું એક સસગ પ્રતિયોગિત્વ હોઈ સસગની અપેક્ષાએ અભેદ જાણવો

(૮) જેમ અસ્તિ શબ્દ, અસ્તિત્વ ધર્મરૂપ વસ્તુનો વાચક ॥ તેમ શેષ સમસ્ત ધર્મોત્તમક વસ્તુનો વાચક છે માટે એક શબ્દ વાચ્યત્વ, અસ્તિત્વની સાથે સમસ્ત ધર્મોનું સાધર્મ્ય હોઈ શબ્દની અપેક્ષાએ અભેદ જાણવો

અર્થાત્ જોમ 'ક્યાઈ અસ્ત્યેવ ઘટ' એ વાક્યમા અસ્તિ-
ત્વાત્મક એક ધર્મબોધજનકત્વ છે તેમ કાલ આદિની અપે-
ક્ષાએ અસ્તિત્વની સાથે અભિન્ન જે અનેક ધર્મો છે તે અનેક
ધર્મોત્મક પદાર્થબોધજનકત્વ પણ સમજવું (૧૯+૫૬૨)

સમ્બન્ધે કયશ્ચિન્નાદાત્મ્યલક્ષણેઽમેદઃ પ્રધાન, મેદો ગૌણ,
સર્વમે ત્વમેદો ગૌણો મેદ પ્રધાનત્વ । તથા ચ મેદવિશિ-
ષ્ટામેદસ્સર્ગઃ અમેદવિશિષ્ટમેદસ્સર્ગેતિ વિરેકઃ । અપચ્ચ
પર્પાયાર્થિકનયસ્ય ગુણભાવે દ્રવ્યાર્થિક નયસ્ય પ્રધાનભાવે
ગુણ્યને ॥ ૩૦ ॥

અભેદપ્રયોજક કાલ આદિ આક્રમા સબધ
અને અસર્ગના ભેદનુ વર્ણન—

અર્થ — (૧) કથયિત્ તાદાત્મ્યરૂપ સબધમા અભેદ,
પ્રધાન છે અને ભેદ ગૌણ છે ન્યાયે—

(૨) સર્ગમા અભેદ ગૌણ છે અને ભેદ પ્રધાન છે
અર્થાત્ ભેદવિશિષ્ટ અભેદ, સબધ કહેવાય છે કેમકે, વિશે-
ષણ હોઈ સબધમા ભેદ, ગૌણ છે અને વિશેષ્ય હોઈ સબ-
ધમા અભેદ, પ્રધાન છે અભેદવિશિષ્ટ ભેદ, સર્ગમે કહે-
વાય છે કેમકે, વિશેષણ હોઈ સર્ગમા અભેદ ગૌણ છે અને
વિશેષ્ય હોઈ સર્ગમા ભેદ, પ્રધાન છે, જોમ વિવેક અહીં
સમજવો

વળી પૂર્વે ઘટાવેલ આ સકલાદેશબોધ, પર્યાયનયના
શુદ્ધતાવમા અને દ્રવ્યાર્થિકનયના પ્રધાનતાવમા સુક્તિયુક્ત

૩ (અભેદવૃત્તિથી પર્વાયાર્થિકનય, ધર્મીને (દ્રવ્યને) ગૌણ કરીને ધર્માત્મક પર્વાયના પ્રાધાન્યને દર્શાવે છે અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિકનય, પર્વાયોને ગૌણ કરી ધર્મી (દ્રવ્ય) માત્રના પ્રાધાન્યને દર્શાવે ॥ (૨૦+૫૬૩)

દ્રવ્યાર્થિકનયસ્ય ગૌણત્વે પર્વાયાર્થિકસ્ય પ્રાધાન્યે ત્વમે-
દોષચાર કાર્યોઽમેદાસમ્મવાત્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ — દ્રવ્યાર્થિકનય (મુખ્ય અભેદ વૃત્તિ સમયક દ્રવ્યાર્થિકનય)ના ગૌણપણામા અને મુખ્યભેદસમયક પર્વાયાર્થિકનયના પ્રધાનપણામા અભેદ ઉપચાર કરવો અર્થાત્ અભેદ ઉપચાર કરી સકલદેશના લક્ષણો સમન્વય કરવો કેમકે, અભેદ-અભેદ વૃત્તિનો અસંભવ છે (૨૧+૫૬૪)

તથાહિ નૈર્ઋત્કદા વિરુદ્ધનાનાણાનામમેદસમ્મવો
ધર્મિમેદાત્ । નાપિ સ્વરૂપણ, પ્રતિગુણ સ્વરૂપમેદાત્ નાપ્ય-
ર્થેન, સ્વાધારણ્યપિ મેદાત્, નચા સમ્બંધેન સમ્બંધિમેદેન
સમ્યગ્મેદાત્, નાપ્યુપકારેણ, તત્તજ્ઞ યજ્ઞાનાના મેદાત્,
નાપિ ગુણિદેશેન, તસ્યાપિ પ્રતિગુણમનેકત્વાત્ નાપિ સસર્ગણ,
સસર્ગિમેદેન મેદાત્, નાપિ શબ્દેન, અથમેદેન તસ્ય મેદા-
દિતિ । તસ્માદમેદમુષવચ્યં તદ્ધર્મામિનાનેકપારદ્ધર્મત્તિક-
વસ્તુવોષજનકત્વ વાચ્યાનામિતિ ॥ ૨૨ ॥

પર્વાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ અભેદના અમલવતુ
વર્ણન—

અર્થ — (૧) કાલની અપેક્ષાએ ભેદ=એકકાલમાં એક આધા

રમા પરસ્પર વિરુદ્ધ વિવિધગુણોનો સભવ હોઈ મુખ્યત્વે
આ ભેદનો સભવ નથી કેમકે ધર્મિનો ભેદ છે અર્થાત
પર્યાયભેદથી પરોચીનો ભેદ, આવશ્યક છે

(૨) સ્વરૂપની અપેક્ષાએ ભેદ=સ્વરૂપની અપેક્ષાએ વિરુદ્ધ
નાના ગુણોના અભેદનો સભવ નથી તે તે ગુણોના સ્વસ્વરૂપનો
ભેદ હોવાથી ગુણભેદથી ગુણિભેદની આવશ્યકતા હોઈ વસ્તુભેદથી
પ્રત્યેકગુણમા સ્વગુણત્વનો ભેદ હોવાથી સ્વરૂપનો ભેદ અહીં
સમજાવે.

(૩) અર્થની અપેક્ષાએ ભેદ=અર્થ (અધિશ્રવ)ની અપે
ક્ષાએ વિરુદ્ધ નાનાગુણોનો અભેદનો સભવ નથી કેમકે,
પોતાના (ગુણોના) આધારનો પણ ભેદ છે અનેકગુણોના
આશ્રય, અનેક હોય છે

(૪) સબધની અપેક્ષાએ ભેદ=સબધની અપેક્ષાએ
વિરુદ્ધ નાના ગુણોનો અભેદનો સભવ નથી કેમકે, સબ
ધીના ભેદથી (આધાર આધિનના ભેદથી) સબધનો ભેદ છે
(ભેદ ભૂતત્વ સંયોગથી પદભૂતસંયોગનો ભેદ પ્રસિદ્ધ છે)

(૫) ઉપકારની અપેક્ષાએ ભેદ=ઉપકારની અપેક્ષાએ વિરુ
દ્ધ નાના ગુણોના અભેદનો સભવ નથી કેમકે, તે તે ગુણ
જન્ય જ્ઞાનોનો ભેદ છે વિષયભેદથી જ્ઞાનભેદની આવશ્યકતા
હોઈ તે તે ગુણવિષયક જ્ઞાનોનો ભેદ હોઈ ગુણોના એક
ઉપકારકપણ નથી

(૬) ગુણિદેશની અપેક્ષાએ ભેદ=ગુણિદેશની અપેક્ષાએ

વિરુદ્ધ નાના ગુણોના અભેદનો સંભવ નથી કેમકે, ગુણિ દેશનું પણ ગુણે ગુણે-ગુણદીક, અનેકપણ છે

(૭) સસગની અપેક્ષાએ ભેદ-સસર્ગની અપેક્ષાએ વિરુદ્ધ નાના ગુણોનો અભેદનો સંભવ નથી કેમકે, સસર્ગીના ભેદથી સસગનો ભેદ છે

(૮) શબ્દની અપેક્ષાએ ભેદ=શબ્દની અપેક્ષાએ વિરુદ્ધ નાના ગુણોનો અભેદનો સંભવ નથી કેમકે, અર્થ-વાચ્ય ભેદથી શબ્દનો ભેદ છે

પર્યાયાર્થિક નયની પ્રધાનતાથી અભેદ વૃત્તિનો અસંભવ હોઈ અભેદનો આરોપ કરી, અસ્તિત્વ ધર્માત્મક વસ્તુ બોધ જનક વાક્ય પણ, અસ્તિત્વ ધર્માભિન્ન અનેક સકલ ધર્માત્મક વસ્તુ બોધજનક સમજાવું (૨૨+૫૬૫)

ઘટસ્વ્યાદસ્ત્યેવેતિ પ્રથમ વાક્યમિતરધર્માવિતિપગમુત્તેન વિધિવિષયકબોધ જનયતિ અથ સ્વાચ્છન્દોઽમેદમાષાઁ નામેદોષચારણ વા મામા ઘટોઽનતધર્મવ તમાહ, અસ્તિશન્દો ઽસ્તિત્વધર્મતમાહ, વ્યકારોઽયોગવ્યવચ્છેદમાહ, તથા ચામે દમાષાઁનામેદોષચારેણ વા સામા ઘટોઽનતધર્માત્મકો ઘટ પ્રતિયોગ્યમમાનાધિકરણઘટત્વમમાનાધિકરણા પતામાવાપ્રતિ યોગિત્વદ્રવ્યાગ્રવચ્છિત્તિ નાસ્તિત્વવાનિતિ બોધ ॥૨૩॥

અર્થ — (૧) ‘ઘટ સ્વાહ અસ્ત્યેવ’ ‘નાનાધર્મવિશિષ્ટ ઘટો છે જ’ આવું પ્રથમ વાક્ય, બીજા ધર્મોના અનિપેધ દ્વારા

વિધિવિષયક બોધનું જનક થાય છે અહીં દ્વાત્ શબ્દ, અલ્પે
 દની પ્રધાનતાથી કે અલ્પે ઉપચારથી સામાન્ય રીતે અનત
 ધમવાળો ઘટ છે એમ જણાવે છે અસ્તિ શબ્દ, મુખ્યત્વા
 વિધિરૂપ અસ્તિત્વ ધમવાળો ઘટ છે એમ દર્શાવે છે એવકાર,
 અયોગ વ્યવરોધને જણાવે છે (ઉદ્દેશ્યતાવરોધક સમાનાધિ
 કરણાભાવાપ્રતિયોગિત્વ, અયોગવ્યરોધનું લક્ષણ છે 'ઘટ
 અસ્ત્યેવ' અહીં ઉદ્દેશ, ઘટ છે અને વિધેય, અસ્તિત્વ છે
 તથા ચ ઉદ્દેશ્યતાવરોધક જે ઘટત્વ છે ઘટત્વવાળા ઘટમાં રહે
 નાર જે અભાવ ઘટ આદિનો અભાવ લઈ શકાય પરંતુ
 અસ્તિત્વનો અભાવ લઈ શકાય નહીં કેમકે તે ઘટમાં અસ્તિત્વ
 રહે છે ઘટ આદિના અભાવનો પ્રતિયોગી ઘટ આદિ અને
 અપ્રતિયોગી અસ્તિત્વ છે અને અસ્તિત્વમાં અપ્રતિયોગિત્વ છે
 એમ લક્ષણ સમન્વય જણાવે) તથા ચ અલ્પેદની પ્રધાનતાથી
 કે અલ્પે ઉપચારથી સામાન્યતઃ અનત ધર્માત્મક ઘટો પ્રતિ
 યોગી (પદાભાવપ્રતિયોગી ઘટ) ન અસૂચનાધિકરણ (ઘટમાં
 નહીં રહેનાર) એવા ઘટત્વનું સમાનાધિકરણ (ઘટમાં રહેનાર)
 અત્યંતાભાવાપ્રતિયોગી (પદાદિ અભાવનું અપ્રતિયોગી) સ્વદ્ર
 વ્યાપ્તિરૂપ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વવાળો છે, આ પ્રમાણે
 બોધ થાય છે (૨૩+૫૬૬)

ઘટસ્સ્યા નાસ્ત્યેવેતિ દ્વિતીય વાક્યમન્યધર્માપતિપેષમુ-
 લેન નિષધવિષયક બોધ જનયતિ, અત્રાપિ તાદૃશો ઘટ મતિ
 યોગ્યસમાનાધિકરણઘટત્વસમાનાધિકરણા યન્તામારાપતિયો-
 ગિપરત્રવ્યાપ્તવચ્છિન્નનાસ્તિત્વવાનિતિ ગોષઃ ॥૨૪॥

અર્થ — (૨) ‘ઘ’ સ્યા નાસ્ત્યેવ’ નાના ધમ વાળો ઘડો નથી જ’ આત્મ ણીજી વાક્ય, ણીજી જઘા ધર્મોના અનિરોધ દ્વારા, નિરોધવિષયક બોધનું જનક થાય છે અર્હાં પણ તેવો ઘડો, પ્રતિયોગીના અસમાનાધિકરણ ઘટત્વના સમાનાધિકરણ, અભાવ અપ્રતિયોગી એવા ચદ્રવ્યાદિરૂપ પરરૂપની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વવાળો છે એમ બોધ સમજવો. (૨૪+૫૬૭)

સ્યાદસ્તિ નાસ્તિ ચ ઘટ ઇતિ તૃતીય વાક્ય તાદૃશો ઘટે ક્રમાર્પિતસ્વપરરૂપાગ્રવચ્છિ નાસ્તિત્વનાસ્તિત્વાગ્રચ્છિ-નત્વ યોગ્યતિ, તથા ચ તાદૃશો ઘટ પ્રતિયોગ્યસમાનાધિકરણ ઘટત્વસમાનાધિકરણાત્ય-તામાવાપ્રતિયોગિક્રમાર્પિતસ્વપરરૂપા-ગ્રવચ્છિ-નાસ્તિત્વનાસ્તિત્વોભયધર્મવાનિતિ ચોધ ॥૨૫॥

અર્થ — (૩) ‘સ્યાદ્ અસ્તિ નાસ્તિ ચ ઘટ’ નાના ધમ વાળો ઘડો છે અને નથી’ આત્મ ણીજી વાક્ય, તેવા ઘડામા ક્રમ અર્પિત સ્વરૂપની અને પરરૂપની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વના સ્તિત્વ વિશિષ્ટતાનો બોધ કરે ॥ તથા ચ-તેવો ઘડો, પ્રતિયોગી અસમાનાધિકરણ ઘટત્વ સમાનાધિકરણ-અત્યતાભાવ અપ્રતિયોગી એવા ક્રમઅર્પિતસ્વરૂપ-પરરૂપની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વરૂપ ઉભય ધમ વાળો છે, એમ બોધ લાજવો. (૨૫+૫૬૮)

સ્યાદવકનવ્ય એવ ઘટ ઇતિ ચતુર્થ વાક્ય ધુગપત્ત્વર રૂપાદીનામવક્ષણે વસ્તુ ન કનાપિ શ-દેન વાચ્યમિતિ ચોધ યતિ, તથા ચ તાદૃશો ઘટ સત્ત્વાદિરૂપણ વક્તવ્ય એવ

મન યુગપત્પ્રધાનમૃતસંવાસચ્છોભયસ્પંનપ્રતિયોગ્યસમાનાધિક-
રણઘટનસમાનાધિકરણમાવાપ્રાંતયોગ્યવકત્રવ્યત્વવાનિતિ વાચ-
||૨૬||

અર્થ — (૪) સ્યાદ અવકાલ એવ ઘટ 'નાના ધર્મ
વાળો ઘટો અવકાલ જ છે' આવું ચોથું વાક્ય, યુગપત્
(એક પદથી) પ્રધાનતાથી કે ગૌણથી સ્વરૂપ-પરરૂપની અપે-
ક્ષાએ અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વના પ્રતિપાદનમાં કેાઈપણ વચનનું
સામાન્ય નહીં હોવાથી એકી સાથે સત્ત્વ-અસત્ત્વથી ઘટ આદિ
વસ્તુ અવકાલ || એવો બોધ કરે છે તથા ચ-તેવો ઘટો,
સત્ત્વ આદિ રૂપથી વકાલ જ હોવા છતાં યુગપત્ (એક
પદથી) પ્રધાનભૂત મત્ત્વઅમત્ત્વ ઉભયરૂપે પ્રતિયોગી અસમાના
ધિકરણ-ઘટત્વ અમ નાધિકરણ અભાવ અપ્રતિયોગી અવકાલ ધ-
વાળો છે, એમ બોધ થાય || (૨૬+૫૬૮)

સ્યાદસ્તિ વાવકત્રવ્યથ ઘટ ઇતિ પચ્છમનાવયેન સ્વદ્રવ્યા
અપક્ષપાડસ્તિત્વવિશિષ્ટો યુગપત્સ્વપદ્રવ્યાગ્રપેક્ષયાઽવકત્રવ્યત્વ-
વિશિષ્ટો ઘટો ચો વતે તથા વાભેદમાધાન્યેનાભેદોપચારેણ
વા મામા યતોઽનન્તર્માત્મકો ઘટ પ્રતિયોગ્યમમાનાધિકર-
ણઘટત્વસમાનાધિકરણાત્ય તામાવાપ્રતિયોગિસ્વદ્રવ્યાગ્રવચ્છિ-
ન્નાસ્તિત્ત્વવિશિષ્ટયુગપ મ્વપરદ્રવ્યાગ્રવચ્છિન્નસત્ત્વામન્નોભયત્રિપ-
યકાવકત્રવ્યત્વવાનિતિ વોધ ||૨૭||

અર્થ — (૫) 'સ્યાદ અસ્તિ વાવકાલ્યથ ઘટ' 'નાના
ધર્મવાળો ઘટો છે અને અવકાલ પણ છે' આવા પાંચમા

વાક્યથી, સ્વદ્રવ્યાદિરૂપ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વવિશિષ્ટ ઘટો, યુગપદ્ધિ (એક પદથી) સ્વપર દ્રવ્યાદિ અપેક્ષાએ અવક્રાન્ત્યત્વ વિશિષ્ટ છે એમ બોધ થાય છે

તથાચ અભેદની પ્રધાનતાથી કે અભેદ ઉપચારથી સામાન્યતઃ અનત ધર્માત્મક ઘટો, પ્રતિયોગિ અસમાનાધિકરણ ઘટત્વ સમાનાધિકરણ અત્યતાભાવ અપ્રતિયોગિ એવા સ્વદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ વિશિષ્ટ-યુગપત્ સ્વપર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સત્ત્વઅસત્ત્વ વિપ્રત્ક અવગ્ન્યત્વવાળો છે એમ બોધ બાજવે.

(૨૭+૫૭૦)

સ્વા નાસ્તિ ધાવકતઽવ્યથેતિ પદ્મ વાક્ય પરદ્રવ્યાદિપદ્ધયા નાસ્તિત્વવિશિષ્ટ યુગપદ્ધયાયેન સ્વપરદ્રવ્યાદિપદ્ધયાઽવરતઽવ ત્વવિશિષ્ટ ઘટ પ્રતિગદ્યતિ । તથા ચ તાદૃશો ઘટ પ્રતિ યોગ્યસમાનાધિકરણઘટત્વસમાનાધિકરણાત્મ તામાધાપ્રતિયોગિપરદ્રવ્યાદિવચ્ચિન્ન નનાસ્તિત્વવિશિષ્ટયુગપદ્ધયાસ્વપરદ્રવ્યાદિવચ્ચિન્ન નમત્ત્વામત્ત્વવિષયકાવકતઽવ્યત્વાનિતિ બોધ ॥૨૮॥

અર્થ — (૬) ‘સ્થાન્નાસ્તિ ચાવક્રાન્ત્યશ્ચ’ નાના ધર્મ વાળો ઘટો નથી અને અવક્રાન્ત્ય પણ છે’ આપુ છદ્દે વાક્ય, પરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ નાસ્તિત્વવાળો ઘટો, યુગપત્ પ્રધાનતાથી સ્વપર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અવક્રાન્ત્યત્વ વિશિષ્ટ છે એમ દર્શાવે છે તથા ચ તેવો ઘટો પ્રતિયોગિ અસમાનાધિકરણ ઘટત્વસમાનાધિકરણ અત્યતાભાવઅપ્રતિયોગી એવા પર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ સ્વવિશિષ્ટ-યુગપત્ સ્વપર દ્રવ્યાદિ

દિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વ વિષયક અવગત યત્વવાળો છે એમ જોધ થાય છે (૨૮+૫૭૧)

સ્વાદસ્તિ નાસ્તિ ચાગતવ્યથ ઘટ ઇતિ સપ્તમ વાક્યન્તુ ક્રમાર્પિતસ્વપરદ્રવ્યાદોન સહાર્ગિતસ્વપરદ્રવ્યાદોનાશ્રિત્યાસ્તિત્વ નાસ્તિત્વવિશિષ્ટાગતવ્યસ્વવદ્ઘટમાહ । તથા ચ તાદૃશો ઘટ પ્રતિયોગ્યસમાનાધિકરણઘટત્વમમાનાધિકરણાત્યતાભાવાપ્રતિયોગિક્રમાર્પિતસ્વપરદ્રવ્યાગ્રચ્છિનાસ્તિત્વનાસ્તિત્વોભયવિશિષ્ટસહાર્પિતસ્વપરદ્રવ્યાગ્રવચ્છિનાસ્તિત્વનાસ્તિત્વોભયચર્મેવિષયકાગતવ્યસ્વગત્ ઘટ ઇતિ ઘોષ ॥૨૯॥

અર્થ — (૭) 'સ્વાદ અસ્તિ નાસ્તિ ચાગતવ્યથ ઘટ ' 'નાના ધર્મ'વાળો ઘટો છે અને નથી અને અવગતવ્ય પણ છે ' આવું સાતમું વાક્ય તો, કેમ અર્પિત સ્વપર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વ નાસ્તિત્વ વિશિષ્ટ ઘટો, સહ અર્પિત (યુગપત્) સ્વપર દ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અવગતવ્યવાળો છે એમ કશાંવે છે તથા ચ તેવો ઘટો, પ્રતિયોગિ અસમાનાધિકરણઘટત્વસમાનાધિકરણ અત્યંતાશાયઅપ્રતિયોગી એવા કેમઅર્પિતસ્વપરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વનાસ્તિત્વકેમયવિશિષ્ટ સહઅર્પિત સ્વપરદ્રવ્યાદિની અપેક્ષાએ અસ્તિત્વનાસ્તિત્વકેમયધર્મવિષયક અવગતવ્યવાળો છે એમ જોધ જાણવો

અત્ર મત્ર ઘટસ્ય સ્વરૂપમસ્તિ ઘટ ઇતિ જ્ઞાનીયમકારતાશ્રયાદુનાનતિષક્ત ઘટત્વમેવ, તાદૃશ્યકાર વાનાશ્રય વિશેષપાટ્ટિ ચ પટનાદિક પરરૂપ, ન તુ તદ્ભિ નત્વમાત્ર,

દ્રવ્યત્વાદીના પરૂપત્વાપત્તે ઘટાદીનાઞ્ચ પરૂપાદિનાપિ
સત્ત્વે પદાર્થત્વવ્યાઘાતપ્રમદ્ધ, સ્વપરૂપગ્રહણવ્યવચ્છેદાભ્યા
દિ પદાર્થત્વ વ્યવસ્થાપ્યમ્ ॥૩૦॥

ઘટમા રહેલ ભાવની અપેક્ષાએ આદિમા સ્વરૂપ
અને પરરૂપનું વિવેચન—

અર્થ—પૂર્વે કહેલ સઘળા-સાતેર ભગોમા ઘટનું સ્વરૂપ
'ઘટ છે' આ જ્ઞાનથી નિરૂપિત પ્રકારતાનો આશય (વિશેષણનો
આધાર ધમ) ઘટરૂપ વિશેષમા રહેલ હોય અર્થાત્ ઘટમા
જ રહે અને ઘટ સિવાય બીજામા નહીં રહે એવો અસાધા
રહ્યુ ધમ 'ઘટત્વ' એ ઘટનું સ્વરૂપ છે

ઘટનું પરરૂપ= અસ્તિ ઘટ 'આવા જ્ઞાનથી નિરૂપિત પ્રકાર
તાનો અનાશય પટત્વ આદિ જે છે તે વિશેષ્ય એવા ઘટમા
રહેના નથી માટે ઘટનું પરરૂપ 'પટત્વ' આદિ છે પરંતુ
ઘટત્વભિ નત્વજ, પરરૂપ કહેવાય નહિ કેમકે, દ્રવ્યત્વ આદિમા
પરરૂપપણાની આપત્તિ પ્રાપ્તિ થઈ જાય ! માટે તાદૃશપ્રકાર
તાનો અનાશય જે હોય અને વિશેષમા અવૃત્તિ જે હોય
તે પટત્વઆદિ પરરૂપ કહેવાય વગી જો ઘટ આદિમા પર
રૂપઆદિની અપેક્ષાએ સત્ત્વ માનવામા આવે તો પદાથત્વના
વ્યાઘાતનો પ્રસંગ ઉભો થાય !

ઘટ આદિ આત્મકપણું, સ્વસ્વભાવઆદિરૂપથી શ્રહણદ્વારા
પરસ્વભાવઆદિથી વ્યવચ્છેદદ્વારા સભવે છે બીજી રીતે નહીં
માટે સ્વરૂપના શ્રહણદ્વારા અને પરરૂપના-વ્યવચ્છેદદ્વારા પદાથત્વ
પદાર્થત્વ, વ્યવચ્છાને યોગ્ય છે

(૩૦+૫૭૩)

एव तन्निष्ठा* म्यौन्यादिधर्मवर्त्तमानकालोनपर्षापृथु
धनोदरागाकाररूपादिगुणघटक्रियाकर्तृत्वादयस्स्वरूपरूपा अये
पररूपरूपा बोध्याः ॥११॥

પોતામા રહેલ ઘટસ્વરૂપઅસાધારણ ધર્મરૂપ,
ઘટનુ સ્વરૂપ કહ્યા બાદ હમણા બીજાપણુ ઘટના
સ્વરૂપોનુ અને પરરૂપોનુ વર્ણન—

અર્થ — આ પ્રમાણે ઘટમા રહેલ, સ્થિત્યઆદિ ધર્મો-
વર્તમાનકાલીન પયોય-વિશેષો પૃથુપુન્નિહરઆદિ આકારો
રૂપઆદિ શુભો-ઘટનક્રિયાકર્તૃત્વવિગેરે સ્વરૂપો છે તે સ્વરૂપથી
ભિન્ન-બીજા ધર્મો પરરૂપો છે અર્થાત્ (૧) સ્થૂળતા આદિ
સ્વરૂપો અને કુશળતાઆદિ પરરૂપો

(૨) નાનુસૂત્રનયની અપેક્ષાએ વર્તમાનક્ષણવૃત્તિ ઘટ
પયોય, ઘટનુ સ્વરૂપ છે અને અતીત અનાગત ક્ષણવૃત્તિ ઘટ-
પયોયો પરરૂપ છે

(૩) ઘટમા વર્તતો તળીયેથી અને વચ્ચેથી પહોળાઈવાળો
આકાર-ગોળાકાર તે ઘટનુ સ્વરૂપ છે એનાથી બીજો આકાર
પરરૂપ છે

(૪) રૂપવિશિષ્ટ ઘટો, આખથી દેખાય છે આવો જ્ય
હાર હોઈ રૂપદ્વારા ઘટનું જ્ઞાન થાય છે માટે રૂપ વિગેરે શુભો,
ઘટનુ સ્વરૂપ છે, રસઆદિ શુભો પરરૂપ છે

(૫) પાણી લાવવુ, જલધારી રાખવું વગેરે ઘટનક્રિયા-

ઠગનાર હોઈ ઘડામા ઘટનક્રિયા કરૂં ત્ય, સ્વરૂપ છે એનાથી
ભિન્ન પરરૂપ છે (૩૧+૫૭૪)

एव शुभ्यं सूक्ष्मद्रव्यं घटस्य स्वरूप, तद्भूमिर्न स्वर्णादि,
परद्रव्यम्, तद्रूपेणापि घटादीनां सत्त्वे द्रव्यस्य प्रतिनियमो
न स्यात् ॥३२॥

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સ્વરૂપ અને પરરૂપની વ્યવસ્થા—

અર્થ — આ પ્રમાણે શુદ્ધ મુદ્દ (માટીરૂપ) દ્રવ્ય, ઘડાનું
સ્વરૂપ છે, માટીરૂપ દ્રવ્યથી ભિન્ન સોનુ-પાણી વિગેરે પરદ્રવ્ય
છે એવથ માટીરૂપ કે પાર્થિવત્વરૂપ સ્વદ્રવ્યથી ઘડો છે અને
સોનુ, પાણી વિગેરે પરદ્રવ્યથી ઘડો નથી એ પરદ્રવ્યની અપે
ક્ષાએ પણ ઘટ આદિ છે એમ માનવામા આવે તો ઇતરેતર
—અન્યોડન્યરૂપની આપત્તિ-પ્રાપ્તિ થવાથી ‘આ માટીનો ઘડો
છે’ ઇતરાદિ દ્રવ્યનો નિયમ-વિવેક-વ્યવસ્થા ન થાય (૩૨+૫૭૫)

एव घटस्य निज क्षेत्र भूतत्वादि, परक्षेत्र तद्भूमिर्न कुड्यादि,
स्वक्षेत्र इव परक्षेत्रेऽपि सत्त्वे क्षेत्रनियमानुपपत्तिप्रसङ्ग ॥३३॥

ક્ષેત્રકૃત સ્વરૂપ-પરરૂપ વ્યવસ્થા—

અર્થ — આ પ્રમાણે ઘટનું પોતાનું ક્ષેત્ર-આધાર ભૂતલ
આદિ ॥ અને પરક્ષેત્ર-ભૂતલ આદિથી ભિન્ન ભીત વિગેરે છે
એ સ્વક્ષેત્રમા જેમ છે તેમ પરક્ષેત્રમા છે એમ માનવામા આવે
તો ‘આજ ક્ષેત્રમા ઘડો છે તે ક્ષેત્રમા ઘડો નથી’ આવા ક્ષેત્રના

નિયમોનો ભગ થાય ! અર્થાત્ ક્ષેત્રનિયમના અભાવનો પ્રસંગ થાય ! (૩૩+૫૭૨)

एव वर्तमानकाल एव घटस्य काल , तद्विनाती-
तादि परकाष्ठः स्वकालत्परकालेऽपि घटस्य सत्त्वे काल-
प्रतिनियमानुपपत्तिं प्रसज्येत । इति सप्तमङ्गीनिरूपणम्
॥३४॥

કાલકૃત સ્વરૂપ-પરરૂપ વિભાગ—

અર્થ — આ પ્રમાણે વર્તમાનકાલ એજ ઘટનો સ્વકાલ છે, તેનાથી વિના-અતીત અનાગતકાલ પરકાલ છે સ્વકાલમાં જેમ ઘડો છે તેમ પરકાલમાં પણ ઘડો છે એમ માનવામાં આવે તો ‘આ થાતુ કાલમાં ઘડો છે અતીત આદિ કાલમાં ઘડો નથી’ એવો નિયત કાલનો વ્યવહાર ન થાય ! અર્થાત્ કાલના નિયમના અભાવનો પ્રસંગ થાય !

(ભાવની અપેક્ષાએ ઘડાનો પીતલવર્ણ (પીળોરંગ) સ્વભાવ છે તેનાથી વિજ્ઞ શ્યામવર્ણ (કાળોરંગ) પરભાવ છે જેમ સ્વભાવમાં ઘડો છે તેમ પરભાવમાં ઘડો છે એમ માનવામાં આવે તો આ સ્વભાવમાં જ ઘડો છે પરભાવમાં ઘડો નથી એવા ભાવના નિયમનો અભાવનો પ્રસંગ થાય ! એમ બીજા સ્થાનમાં સમજાવેલું અહીં સમજવું)

આ પ્રમાણે સત્ત્વગીનૃનિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૩૪+૫૭૭)

अनाप्तपुरुषप्रणीतरचनसम्भूतमययाथशान्दज्ञानमाग-

માભાસ , તદ્વચનમપ્યાગમાભામ । સમાપ્તમામનિરૂપ
ણમ્ ॥૩૫॥

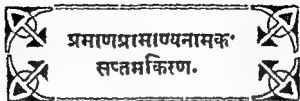
આગમાભાસનું વર્ણન—

અર્થ — અનાપ્ત પુરૂષે (અયથાથ વક્તાએ) કહેલ કે
રચેલ વચનથી પેદા થયેલ જે અયથાર્થ શબ્દજ્ઞાન તે ‘આગમા
ભાસ’ કહેવાય ॥ અયથાર્થ વક્તાનું વચન-અયથાથ જ્ઞાનજનક
વાક્ય પણ કારણમા કાર્ય ઉપચારની અપેક્ષાએ ‘આગમાભાસ’
કહેવાય છે

આ પ્રમાણે આગમનું નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૩૫+૫૭૮)

ઇતિ આગમ નિરૂપણ નામક છટ્ટકું કિરણ





જ્ઞાનસ્ય પ્રામાણ્ય પ્રમેયઘ્યમિત્યારિત્વમેવ । સ્વાતિરિચન-
પ્રાધ્યાપેક્ષયા પ્રમેયઘ્યમિત્યારિત્વ જ્ઞાનસ્યાપ્રામાણ્ય, સર્વેન્તુ સ્વા-
પેક્ષયા પ્રમાણમેવ પ્રાધ્યાપ્યવક્ષયા તુ વિશ્વત્પમાણ ક્ષિપ્રિષ્ઠા-
પ્રમાણમ્ ॥૧॥

અર્થ — જ્ઞાનનું પ્રમાણપણું (જ્ઞાનના પોતાનામાં રહેલ
પ્રમાણપણું) એટલે પ્રમેય (પ્રમા-અર્થાથ નિર્ણયના વિષયરૂપ
પદાર્થ)ની સાથે અવ્યભિચારિપણું (અવિસવાદિત-સવાદિતા)
જ સમજવું

જ્ઞાનનું અપ્રમાણપણું એટલે સ્વસંવેદનબિન્નબાહ્ય (બાહ્ય
પદાર્થ)ની અપેક્ષાએ પ્રમેય (જ્ઞેય)ની સાથે વ્યભિચારિપણું
(વિસવાદિતા) જ સમજવું

વગી સર્વજ્ઞાન (તમામ જાતિનું જ્ઞાન)ના સ્વસંવેદનનું
કથયિત્ પ્રમાણપણું કોઈ સ્વઅપેક્ષાએ, સર્વજ્ઞાન પ્રમાણરૂપ
જ છે અને બાહ્ય પદાર્થની અપેક્ષાએ જ કિંચિત્જ્ઞાન (કોઈ
જ્ઞાન) પ્રમાણરૂપ, કોય છે અને કિંચિત્જ્ઞાન (કોઈક જ્ઞાન)
પ્રમાણઆભાસરૂપ અપ્રમાણરૂપ કોય ॥

તથાચ સઘળા જ્ઞાનમા સ્વરૂપમા પ્રામાણ્ય અનાવૃત્ત જ છે
બાદ અથ મા અનિવૃત્ત ક્ષયોપશમ છે આમ સ્વભાવની કદપ
નાથી કોઈ વિરોધ નહીં આવે આથી જ્ઞાનમાત્ર, સ્વઅપેક્ષાએ,
સ્વસ વેદનરૂપ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે (૧+૫૭૯)

પ્રામાણ્યાપ્રામાણ્યે ચ સ્વકારણવૃત્તિગુણગ્રેવાપેક્ષયોત્પત્તૌ
પરત એવ ॥૨॥

ઉત્પત્તિ વિષયમા પરત એવ પ્રામાણ્ય
અપ્રામાણ્યનુ વર્ણન—

અર્થ— પોતાના જ્ઞાનનું જે કારણ—ચક્ષુ આદિ કારણ
મધુદાય છે તેમા રહેલ જે શુદ્ધ છે તેની અપેક્ષાએ પ્રામાણ્ય
અને જે દોષ છે તેની અપેક્ષાએ અપ્રામાણ્ય થાય છે એટલે
પરની અપેક્ષાએ ઉત્પન્ન થતા હોવાથી ઉત્પત્તિવિષયમા તે
પ્રામાણ્ય અને અપ્રામાણ્ય પરથી જ થાય છે એમ સમજવું
તેથી અથ ગત તથાભાવપ્રકાશત્વરૂપ પ્રામાણ્યની, સ્વજ્ઞાનરૂપ
કારણથી બિન્નશુદ્ધની અપેક્ષા નહીં રાખનાર હોઈ સ્વથીજ
ઉત્પત્તિ છે (૨+૫૮૦)

ક્ષત્તૌ સ્વનમ્યાસદ્ગ્રાપને પરતોઽધ્યામદ્ગ્રાપને ચ
સ્વત પવેતિ ॥૩॥

અર્થ—(સ્વરૂપજ્ઞાનગતપ્રામાણ્યની) શક્તિ વિષયમા તે
અધ્યાસદ્ગ્રાવિગિષ્ટ જ્ઞાનમા સ્વની અપેક્ષાએ અનધ્યાસદ્ગ્રા
સપન્ન જ્ઞાનમા પરની અપેક્ષાએ પ્રામાણ્ય અપ્રામાણ્ય (નો
બોધ) થાય છે તથા ચ પ્રામાણ્ય અને અપ્રામાણ્ય (નો બોધ)

કત્તકકદ્દુગાદિપરિણામેષુ કાચ્ચનમિતિ પ્રતીતિમાસિક કાચ્ચ
નદ્રવ્યમ્ ॥૬॥

ઊદ્વેગતા સામાન્યત્વ વર્ણન—

અર્થ — પૂર્વ પરિણામ (પર્વાય) રૂપ કટક અને ઉત્તર
પરિણામરૂપ કઠણમા અર્થોત્ત પૂર્વ ઉત્તર પરિણામમા અનુગામિ
સાધારણ એક દ્રવ્ય, ત્રણેય કાલમા અનુયાયી જે વસ્તુને
અશ ■ તે દ્રવ્ય ‘ઊદ્વેગતા સામાન્ય’ કહેવાય ■ હા ત
જેમકે, કટક, કઠણ આદિ પરિણામોમા ‘કાચન-કાચન’ આવી
પ્રતીતિ, જેમા સાક્ષીરૂપ નિમિત્ત કારણ છે એવું ‘કાચન-દ્રવ્ય’
ઊદ્વેગતાસામાન્ય કહેવાય છે તથાજ જેમ ‘ગાય-ગાય’ આવા
અનુવૃત્તિવાળા પ્રત્યયથી સમાનકાલીન પણ વ્યક્તિઓમા ગોત્ર
નામત્વ ‘તિથેઃ સામાન્ય’ સિદ્ધ થાય છે તેવી જ રીતે પૂર્વ
ઉત્તર પર્વાયોમા પણ ‘આ કાચન-આ કાચન’ આવી પ્રતીતિથી
તારંશ પર્વાય અનુગામિ દ્રવ્યરૂપ ‘ઊદ્વેગતા સામાન્ય’ કથયિત્
અભિજ્ઞ સિદ્ધ થાય છે જ (૬+૫૮૪)

વિશેષોઽપિ દ્વિવિધો ગુણ. પર્યાયથેતિ । સહમાત્રી
ગુણ । યથાત્મન ઉપયોગાદય પુદ્ગલસ્યગ્રહણગુણ . ધર્માસ્તિ
કાયાદીનાઞ્ચ ગતિહેતુત્કાદય ક્રમમાત્રી પર્યાય યથા સુત્ર-
દુત્વહર્ષવિપાદાદયઃ અમિતનકાલરત્તિનો ગુણાઃ વિમિત્તનકા
લરત્તિનસ્તુ પર્યાયા । ૭॥

વિશેષ વિભાગ—

અર્થ — જેમ સામાન્ય જે પ્રકારતુ છે તેમ વિશેષ પણ

શુદ્ધ-અને પર્થોય (જે કે પર્થોય શબ્દ, વિશેષમાત્ર વાચક છે તે) પણ સહવર્તી વિશેષ વાચક શુદ્ધ શબ્દના સંનિધાનથી ક્રમવર્તી વિશેષ વાચક જ નાજવો)ના લેદથી જે પ્રકારનો છે

(૧) શુદ્ધરૂપ વિશેષ=દ્રવ્યની સાથે સદા રહેનાર સહજ-અનુપચરિત જે સ્વીયભાવરૂપ વિશેષ તે શુદ્ધ' કહેવાય છે

હા ત જેમકે, આત્મદ્રવ્યના ઉપયોગ (ચિત્ત-ન્ય) વિગેરે પુદ્ગલદ્રવ્યનો અદ્વચરૂપ શુદ્ધ, ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશાસ્તિકાયનો અવકાશહાતુત્વ કાલદ્રવ્યનો વતનાહેતુત્વ વિગેરે શુદ્ધો સમજવા

(૨) પર્થોયરૂપ વિશેષ=ક્રમથી રહેનારા-ક્રમવર્તી પરિણામો-વિશેષો, નવપુરાણ વિગેરે 'પર્થોય કહેવાય છે જેમકે, હા ત આત્મદ્રવ્યની સાથે ક્રમવર્તી મુખ-કુખ, હૃદય-ખેદ વિગેરે

શુદ્ધ=અભિ-નકાલવર્તી-સદૈવ સહવર્તી વિશેષ 'શુદ્ધ' કહેવાય છે

પર્થોય=વિભિન્નકાલવર્તી વિભિન્ન-દ્રવ્યની અવસ્થાતર-ભિન્ન ભિન્ન પરિણામાતર પ્રાપ્તિરૂપ વિશેષ 'પર્થોય' કહેવાય છે વસ્તુના શુદ્ધ-પર્થોયમા કોઈ લેદ નથી કેમકે, સહવર્તી પર્થોય વિશેષ, શુદ્ધ છે અને ક્રમવર્તી પર્થોયવિશેષ, પર્થોય છે અર્થાત્ સહક્રમવર્તિત્વની અપેક્ષાએ લેદ સમજવાનો છે પરંતુ શુદ્ધ, પર્થોયવિશેષ છે માટે જ કહેવાય છે 'જે પર્થોય છે તે જ શુદ્ધ છે' (૭+૫૮૫)

અત્ર ય એવ સુત્રાદયો ગુણાસ્ત એવ પર્યાયા इति कथ मेव इति नो वाच्यम् . काट्यमेवेन मेदस्यानुमाणात् ॥૮॥

ગુણ અને પર્યાયમા કાલકૃત ભેદનુ વર્ણન—

અર્થ—તમારે એવો તક નહોં કરવો કે જે સુખ આપે
ગુણો તે જ પર્યાયો, એમ ભેદ કેમ છે ?

કેમકે, કાલનો ભેદ અનુભવાતો હોઈ કાલભેદની અપેક્ષાએ
જ ગુણ-પર્યાયમા ભેદનો અનુભવ છે સર્વથા નહોં (એક
કાલવર્તી વિશેષ, ગુણ બિન બિન કાલવર્તી વિશેષ, પર્યાય)
(૮+૫૮૯)

પ્રમાણજ-યં ફલ દ્વિવિષયમનન્તર પરમ્પરમિતિ । અજ્ઞા
નનિવૃત્તિરનન્તર ફલમ્, કેવલિનામપિ પ્રતિષ્ઠનમશેષાથવિષ-
યાજ્ઞાનનિવૃત્તિરુપપરિણતિરસ્ત્યેવ, અન્યથા દ્વિતીયાદિસમયે
તદનન્ન્યુપગમેઽણ્ણત્વપસદ્ધ ॥૯॥

પ્રમાણભૂત અર્થજ્ઞાનોના ફલનુ વર્ણન—

અર્થ—પ્રમાણથી થતું ફલ, અનન્તર અને પરપરભેદથી
જે પ્રકારનું છે (૧) પ્રમાણનું અનન્તર-અવ્યવહિત (તુત્તંતુ)
પ્રતીપનાપ્રકાશજન્ય અધકારના અભાવની માફક અજ્ઞાનની
નિવૃત્તિ (અભાવ) ફલ છે કેમકે, અજ્ઞાનતિમિરના ઉન્મૂલના
પ્રયોજનને લઈને પ્રમાણોની પ્રવૃત્તિ છે અહીં ઉપવક્ષણથી
જેમ અજ્ઞાનનિવૃત્તિ, અનન્તર ફલ છે તેમ અર્થપ્રકાશ એ
પણ અનન્તર ફલ છે એમ સમજવું

કેવલજ્ઞાનીઓને પણ પ્રતિસમય સમસ્તપદાર્થવિષયક
અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ-પરિણતિ છે જ, જે અજ્ઞાનનિવૃત્તિરૂપ
પરિણામને ન માનવામા આવે તો અજ્ઞાનનિવૃત્તિના અભાવ-

રૂપ અજ્ઞાતાનો પ્રસંગ આવી જાય ! તથા એ પ્રથમ સમયમા પ્રથમ સમયવિશિષ્ટ અજ્ઞાનનિવૃત્તિ હતી, દ્વિતીયાદિ સમય વિશિષ્ટ અજ્ઞાનનિવૃત્તિ હોય છે માટે ફલભાવરૂપ દોષ નથી
(૮+૫૮૭)

કવલજ્ઞાનસ્ય વામ્પરફલ માધ્યસ્ય જ્ઞાનોપાદાનેચ્છાયા અભાવાત્ , તીર્યેકસ્વનામોદયાત્ હિતોપદેશપ્રવૃત્તિઃ, સુત્વત્ ન કવલજ્ઞાનસ્ય ફલ, અદોષક્રમસયસ્ય ફલત્વાત્ ॥૧૦॥

અર્થ — કેવલજ્ઞાનનું પર પર ફલ, મધ્યસ્થવૃત્તિતા—ઉપેક્ષા છે કેમકે, સ સાર અને સ સારકારણરૂપ હોયને ત્યાગ થયેલ હોઈ અને મોક્ષ અને તે ॥ કારણરૂપ ઉપાદેયનું ઉપાદાન કરેલ હોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થવાથી હેયજ્ઞાન ઉપાદેય ઉપાદાન વિષયક ઇચ્છાનો અભાવ છે અર્થાત્ મોહના અભાવથી—સાગંધ્યના અભાવથી સ્વભાવથી સ્વપરદુઃખનિવર્તનરૂપ—અભયજ્ઞાન સ્વરૂપ પરમહયા જ આદ્યસ્થ સમજવું વળી તીથ કરનામકર્મના હયાથી હિતોપદેશની પ્રવૃત્તિ છે તે હિતોપદેશપ્રવૃત્તિથી પર દુઃખના નિરાકરણની સિદ્ધિ સમજવી

કેવલજ્ઞાનનું ફલ સુખ નથી કેમકે, સકલકર્મના ક્ષયનું ફલ શાશ્વત સુખ છે

(કેવલજ્ઞાન હોય તો અવશ્ય સકલકર્મનો ક્ષય હોય અને સકલકર્મના ક્ષયથી શાશ્વત સુખ હોય એમ માનવામા વાધો નથી)
(૧૦+૫૮૮)

તદ્મિ નવમાણાનાન્તુ જ્ઞાનોપાદાનોપશ્ચાદ્દયઃ ફલમ્

॥૧૧॥

મતિજ્ઞાન મુતજ્ઞાનાદિ ચાર જ્ઞાનોના ૫૨'૫૨ ફલનું વર્ણન—

અર્થ — દેવજ્ઞાનભિન્ન ચાર જ્ઞાનરૂપી પ્રમાણોત્ત
અવસ્થિત ફલ, હેયતા જ્ઞાનની ઇચ્છાજનક બુદ્ધિ, ઉપાદેયના
ઉપાદાનની ઇચ્છાજનક બુદ્ધિ, ઉપેક્ષણીયની ઉપેક્ષાની ઇચ્છા
જનક બુદ્ધિ છે હેયજ્ઞાનની ઇચ્છાજનક, ઉપાદેયના ઉપાદાનની
ઇચ્છાજનક, બુદ્ધિ દ્વારા હેયજ્ઞાનરૂપ ઉપાદેયના ઉપાદાનરૂપ
વિશતિ પદ્મ ફલ સમજવું (૧૧+૫૮૯)

કલ્પશ્ચ પ્રમાણાદુર્મિનામિન્નં, પ્રમાણતયા પરિણતસ્યૈવાડ્ડ
ત્મન ફલત્વેન પરિણમનાત્તયોઃ કથશ્ચિદ્દમેદ., કાર્યકારણ-
ભાવેન પ્રતીયમાનત્વાચ કથશ્ચિદ્દમેદ । इति समाप्त प्रमाण
निरूपणम् ॥૧૨॥

પ્રમાણરૂપી ફલ, વિશ્વાવિજ છે એનું વર્ણન—

અર્થ — પ્રમાણરૂપી ફલ કથચિદ્ અભિન્ન છે—એક
પ્રમાણરૂપ આત્માના તાદાત્મ્યની અપેક્ષાએ પ્રમાણફલનો કથ
ચિદ્ અભેદ છે તે આ પ્રમાણે-એ આત્મા, પ્રમાણના આકારે
(રૂપે) પરિણમે છે (પરિણત થાય છે) તેજ આત્મા, ફલરૂપે
પરિણત થાય છે બીજો નહીં, કેમકે, તેવું જ દર્શન છે
અન્યથા (નહીં તે!) પ્રમાણ ફલનો નિયમ જ ન થાય! પ્રમા
ણરૂપી ફલ કથચિદ્ અભિન્ન છે—કાર્યકારણ ભાવથી પ્રતીયમાન
(માણુમ પડતા) હોવાથી પ્રમાણ ફલનો કથચિદ્ ભેદ પદ્મ થાય!
અથ પ્રકાશન આદિમા પ્રમાણ, સાધકતમ કારણ (કરણ) છે,

અને અર્થ પ્રકાશ, પ્રમાણનું ક્વરૂપ કાય છે એમ પ્રતીતિ થાય છે જ, સવયા અલેદ માનવામા ઉપરોક્ત કાય કારણની વ્યવસ્થા-વિવેક ન થાય ! અહીં ચ શબ્દથી આત્મારૂપ પ્રમાતાનો સંબંધ કરવાનો છે તેથી પ્રમાણ અને કલનું જે પરિણામિકારણ, તે પ્રમાતા છે જે પ્રમાતા ન હોય તે પ્રમાણ કલનો લેદાલેદ ન હોય ! પ્રમાણની સાથે અભિન્ન આત્માની સાથે પ્રમાણ કલની અભિન્નતા હોવાથી પ્રમાણ કલનો અલેદ નાલુવો માટે પ્રમાણ કલની સાથે બિન્નાબિન્ન, ઉત્પાદ-૦૧૫ પ્રૌઘ્યાત્મક પ્રમાતા સ્વીકારવો

આ પ્રમાણે પ્રમાણ-વિષય-કલ-પ્રમાતાઓનું નિરૂપણ કરી દીધેલ હોઈ પ્રમાણનિરૂપણરૂપ સપ્તમકિરણની સમાપ્તિ થાય છે

(૧૨+૫૬૦)

ઇતિ પ્રમાણ નિરૂપણ મહત્તમ કિરણ



आरोपणनिरूपणनामક અષ્ટમકિરણ

પ્રમાણજ્ઞ નિશ્ચયાત્મકમેવ, આરોપવિરોધિનાત્ ॥૧॥

યથાર્થ નિર્ણયરૂપ પ્રમાણુના સ્વરૂપની ચર્ચા—

અર્થ —પ્રમાણ, નિશ્ચયાત્મક જ (એવકારથી નિરાકારરૂપ દર્શનના પ્રમાણત્વનો વ્યવચ્છેદ કરેલ બાબતો) છે કેમકે, જે સ્વરૂપ આગળ કહેવાશે એવા સંશયારૂપ આરોપનો વિરોધ છે ત્યારે આરોપ અયથાવસ્થિત વસ્તુબાહક છે આથી આરોપજ્ઞ વિરોધિત્વ પ્રમાણજ્ઞ છે

તથાચ પ્રમાણ, નિશ્ચયાત્મક જ છે કેમકે, આરોપ વિરોધિ છે જે નિશ્ચયાત્મક નથી તે આરોપ વિરોધિ નથી જેમકે ઘડો અને આરોપ વિરોધિ પ્રમાણ છે માટે ને નિશ્ચયાત્મક જ છે એમ સમજવું (૧+૫૯૧)

અતત્પ્રકારકે વસ્તુનિ તત્પ્રકારકત્વજ્ઞાનમારોપ સ ત્રિધા વિપર્યયસંશયનિવર્તનસાધકમેદાત્ । અન્યથાસ્થિતવસ્તુવેકકોટિમા-
 ત્પ્રકારકનિશ્ચયો વિપર્યય, યથા શ્રુતતાવિદ રજતમિતિ જ્ઞાનમ્ ॥૨॥

પ્રમાણુવિરોધિ આરોપનો લક્ષણપૂર્વક વિભાગ—

અર્થ — આરોપન લક્ષણ=જે પ્રકારનું જ્ઞાન કરાય છે તે પ્રકારના અભાવવાળી વસ્તુમા તે પ્રકારનું જ્ઞાન ‘આરોપ’ કહેવાનું છે તે આરોપ, વિષય-અથવા-અન્યવસાયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે

(૧) વિષય-અન્યથાસ્થિત (તે આકાર-રૂપથી સ્થિત વસ્તુમા તે જ માત્ર આકાર-રૂપ એક કોટીમાત્ર પ્રકારવાળી નિશ્ચય (સશયભિન જ્ઞાનરૂપ નિશ્ચય) ‘વિષય’ કહેવાય છે

દા ત જેમકે, રજતના આકાર વગરની (અગદાકાર) શુક્તિકામા (છીપમા) રજતના આકારરૂપે (તદાકારરૂપે) આ રજત છે (થાદી છે) આવું જ્ઞાન (જ્ઞાન) વિષયોસરૂપે હોઈ વિષયરૂપ વિષયીત યદ્યાતિ તરીકે કહેવાય છે (૨+૫૬૨)

અથ હિ સ્મરણોપદૌક્તિ રજત તદ્દેશતત્કાલ્યોર વિગ્રમાનમપિ દોષમહિમ્ના સનિહિતસ્યેન માસત્ત્વમિતિ વિપ રીતર્યાતિરૂપમિદમ્ । સ્મરણઞ્ચ ચાકચિક્યાદિસમાનધર્મિણાં શુભતી દશનાદ્ ભવતિ ॥૩॥

અર્થ — ‘આ રજત છે’ આની જ્ઞાતિમા, રજતરૂપી આલબન, (વિષય) જ્યાર જેમા તે રજત વિષયક જ્ઞાન છે તે દેશ અને તે કાલમા અવિવિધમાન-રજત છતાં પણ અથોત્ આ દેશ કાલની અપેક્ષાએ તે રજતનું અવિવિધમાનપણું છતાં, દોષના મહિમાથી રજતનું મનિધાન હોવાથી સ્મરણથી ઉપ

સ્થિત રજત થાય છે, જગત થતું નથી કેમકે, ચિત્તમા રકુશાયમાન પદાર્થનું ગહાર જાસન થવું તે ઉપર્યાન કહેવાય છે ચિત્તમા સધળુંય રકુશાયમાન થતું નથી અર્થાત્ ‘શુક્તિ કામા આ રજત છે’ આવા વિપર્યયમા રમરણથી ઉપસ્થિત, તે દેશકાલની અપેક્ષાએ અવિવશમાન છતાં દોષ મહિમાથી રજતના સનિધાનથી રજત જાસમાન થાય છે આવું વિપર્યયાત્મક જ્ઞાન, વિપરીત ખ્યાતિરૂપ, કહેવાય છે વગી સદૃશ પદાર્થના દર્શનથી રમરણ છે અહીં શુક્તિકા અને રજતનું (આકચિકય=અકચકિતપણું જામનો ઉત્પાદકદોષવિશેષ, જેમ શુક્તિકામા આકચિકય અહીં આકચિકયદોષના વશે ‘આ રજત છે’ આવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એમ જાણવું) આકચિકય આદિ સાદૃશ્ય છે, વિશ્વનું નહીં માટે આકચિકય આત્મિક સમાન ધર્મોનું દર્શન થવાથી શુક્તિમા રજતનું રમરણ થાય છે તે રમરણે રજતનું ઉપર્યાપન કરેલ નહીં કે વિશ્વનું

આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ વિષયક વિપર્યયનું ઉદાહરણ જાણવું
(૩+૫૬૨)

एष माण्डूकीपटलादौ धूम्रमाद्रूनिविरहिते देशे
बहुन्यनुमानमय देशो बहूनिमानिति । क्षणिकाक्षणिके वस्तुनि
बौद्धागमात्सवया क्षणिकत्वज्ञान, मिनामिनयोर्द्रव्यपर्याययो-
र्नैयायिकवैशेषिकशास्त्रत एका तमेदज्ञान, नित्यानित्यात्मके
शब्दे मीमांसकशास्त्रत एकान्तनित्यत्वज्ञानमित्यादीनि विप-
रीतोदाहरणानि ॥४॥

‘અનુમાન આદિ વિષયક વિષયોનું ઉદાહરણ—

અર્થ — બાષ્પ (આસુ-બાફ) પૃથ્વી (પૂગ-આકળ) પટલ (નિવનું પડલ-નેત્રરોગ) આદિ (બરફ-આદિ) હોઈ ધૂમનો બ્રમ થવાથી અગ્નિ વગરના પ્રદેશમાં ‘આ પ્રદેશ, અગ્નિવાળો છે’ બાબતું અનુમાન, વિષયવશ છે

(૨) ક્ષણિક અક્ષણિક વસ્તુમાં જોઈ આગમથી સ્વયંથી ક્ષણિકપણાનું જ્ઞાન બિન્ન અબિન્ન દ્રવ્ય અને પદાર્થમાં નૈયાયિક વૈશેષિક શાસ્ત્રથી એકાત્મેત્વનું જ્ઞાન નિત્ય અનિત્ય ચબ્દમાં એકાત્ નિત્યપણાનું જ્ઞાન, ઇત્યાદિ વિષયીત ઉદાહરણો બાલુવા અર્થાત્ પરીક્ષાથી નિર્ણયિત ક્ષણિકાક્ષણિક-બિન્નાબિન્ન-નિત્યાનિત્યાદિરૂપ વસ્તુમાં, તે તે શાસ્ત્રબલથી બ્રાતિ સંકલ્પત એકાત્ ક્ષણિકત્વાદિ જ્ઞાન હોયે છતે વિષયવશ બાલુવું (૪+૫૮૪)

અનિશ્ચિતનાનાશવિષયક જ્ઞાન સશય. । યથા સ્થા પુર્વા પુરુષો વેતિ જ્ઞાનમ્ । इदञ्च स्थाणुत्वपुष्पत्वाद्यतरनिर्वायकप्रतिषेधकप्रमाणामावादारोहपरिणादात्मकसाधारणघम-दशनात्કોटिद्वयविषयकस्मरणाच्च समुचितमिति । अयं प्रत्यक्षधर्मिक सशय । परोक्षधर्मिविषयको यथा क्वचिद्वनप्रदेशे शङ्खमात्रदर्शनेन किं गौरय भवयो वेति सशय. ॥૫॥

અર્થ — એક ધર્મીમાં અનિશ્ચિત-નાના (અનેક) અશ વિષયવાળું જ્ઞાન ‘સ શય’ કહેવાય છે

સામાન્યથી સશયના પ્રત્યે ધર્મીજ્ઞાન, સાધારણ ધર્મદર્શન, વિશેષનું અદર્શન, અનેક વિશેષોનું સ્મરણ કારણ છે આ

સ શ્યાત્મક જ્ઞાન, સ્થાપ્તવ-પુરુષત્વરૂપ જે વિશેષમાથી કોઈ એકનું સાધક (નિશ્ચયકારક) અને બાધક (પ્રતિરોધકારક) પ્રમાણનો અભાવ હોવાથી, (આ, વાક્યથી વિશેષના અદર્શન રૂપ સ પત્તિ, દર્શાવેલ છે) આરોહ (ઉંચાઈ-લ બાઈ) અને પરિણાહ (વિશાલતા-પહોળાઈ) અર્થાત્ સ્થાણુ (હુંહું) અને પુરુષના આરોહ-પરિણામરૂપ સાધારણ ધર્મના દર્શનથી, આ વાક્યથી સાધારણ ધર્મદર્શનરૂપ કારણ સ પત્તિ, દર્શાવેલ છે) દ્વરથી પ્રત્યક્ષ વિષયભૂત અગ્રવર્તી સ શયનો ધર્મી છે (આથી ધર્મી જ્ઞાન, કારણ બાણવું) ત્યારબાદ આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ ?' આવો સ શય જીત્યન્ન થાય છે

આ સામ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ ધર્મિક સ શય બાણવો પરોક્ષ ધર્મિવિષયક સ શય=જેમકે, કોઈ એક વન પ્રવેશમા શુભ (શિગદું) માન દર્શનની 'શુ આ જાન છે કે ગવય (રોઝ) છે ?' આવો સ શય, પરોક્ષ ધર્મિવિષયક સ શય કહેવાય છે અર્થાત્ ગોત્વગવયત્વવિષયક સાધક બાધક પ્રમાણના અભાવથી વિશેષ દર્શનથી (શુભથી) અનુભિત પરોક્ષધર્મિમાં સ શય થાય છે (પત્તિપદ્ધતિ)

વિશિષ્ટવિશેષાસ્પર્શિજ્ઞાનમનધ્યવસાયઃ । યથા ગચ્છતા માર્ગે ક્ષિમપિ મયા સ્પૃષ્ટમિતિ જ્ઞાનમ્ । જયમનધ્યવસાય પ્રત્યક્ષવિષય' ॥૬॥

અનધ્યવસાયનું નિરૂપણ—

અર્થ - વિશિષ્ટરૂપે સ્પષ્ટરૂપે વિશેષને જે ન સ્પર્શે તેવું જ્ઞાન 'અનધ્યવસાય' કહેવાય છે અર્થાત્ દૂર-અધિકાર-અન્ય આસક્ત

ચિત્તપણા આદિ કારણસર, અસાધારણ ધમના પરોમર્શશૂન્ય-
જે પ્રત્યય-માન, અનિશ્ચયરૂપ હોઈ તે ‘અનધ્યવસાય’ કહે-
વાય છે જેમકે, હા તા માગ મા આલતા મે કાઈ ચીજને
સ્પષ્ટ કયો પણ તે કઈ ચીજ છે ? તે બાણી નહી આ અન-
ધ્યવસાય, પ્રત્યક્ષ વિષયક બાણીવો. (૬+૫૯૬)

પરોક્ષવિષયસ્તુ ગોજાતીયપરિજ્ઞાનવિધુરસ્ય વિપિનનિ-
કુન્ને સાસ્નામાત્રદર્શનેન સામાન્યતઃ પિન્દમાત્રમનુમાય પ્રદે-
શેઽસ્મિન્ કોઽય પ્રાણીતિ વિશેષાનુલ્લેખિ જ્ઞાનમ્ । અનિ-
શ્ચિત્તાનેકકોટિવિષયકસ્તશયઃ । સર્વયા કોદ્યત્રિપયકોઽન-
ધ્યવસાય इत्यनयोर्ધ્વે । તયાઽનવસ્થિતાનેકાશમકારકે
વસ્તુન્યનવસ્થિતાનેકાંશમકારકત્વાવગાદનાસ્મશ્ચય- આરોપ
રૂપ । અનવ્યવસાયસ્ય સશયવિષયંયાત્મકરોપેણ સહાયવાર્થેપ
રિષ્ટેદનત્વસામ્યાદારોપરૂપત્વમુપચારવૃત્ત્યા માઘ્યમ્ । ઇત્યા
રોપનિરૂપણમ્ ॥૭॥

અર્થ — પરોક્ષ વિષયક અનધ્યવસાયઽગાયના જ્ઞાનથી
રહિતપુરુષને અવશ્યમા સાસ્ના (ગાયને નળે લટકતી આમ
ઠાની ગોદડી) માત્રના દશનથી અનધ્યવસાયના ધર્મરૂપ પ્રાણી
માત્રનું અનુમાન કરી આ પ્રદેશના કોઈ પ્રાણી છે, પણ કોણ
આ પ્રાણી છે ? આવું વિશેષનો ઉલ્લેખ નહી કરનારું જ્ઞાન
પરોક્ષવિષયક-અનધ્યવસાય બાણીવો.

સશય અને અનધ્યવસાયનો વિવેક

■ શય=અનિશ્ચિત અનેક કોટી (અશ) વિષયવાળો
સશય છે

અનધ્યવસાય=સર્વથા કોટીના વિષય વગરનો અનધ્ય
વસાય છે

આ પ્રમાણે સશય અને અનધ્યવસાયનો ભેદ જાણવો
તથા શ અનવશિત અનેક અગત્ય પ્રકાર વગરની વસ્તુમા
અનવશિત અનેક અશ પ્રકારકપણાનું અવમાહન હોઈ સશય
'આરોપ' રૂપ છે અનધ્યવસાયનું સશયવિષયૈયાત્મક આરો
પની સાથે અથથાથે પરિવ્રજેદકપણાનું સામ્ય હોવાથી આરોપ
રૂપપણું ઉપચારવૃત્તિથી જાણવું (૭+૫૬૭)

ઇતિ આરોપ નિરૂપણું નામક અષ્ટમહિરણું



નયનિરૂપણનામક નવમ કિરણ

શ્રુતારૂપમાણકોષિતાંશગ્રાહકોઽનિરાકૃતેતરાશો વપતુર
મિમાયવિશેષો નય ॥૧॥

નયનું લક્ષણ—

અર્થ — આહત પ્રવચનરૂપ શ્રુતનામક પ્રમાણથી બોધિત
—અનેકાત આત્મક વસ્તુના અશનો (નિત્યત્વ આદિ એકદેશ
રૂપધર્મનો) આહક, ઇતર અશનુ (અનિત્યત્વ આદિ રૂપ એક
દેશનું) નિરાકરણ-પ્રતિષેધ નહીં કરનારો જે વખ્તાનો અભિ
પ્રાય વિશેષ (અપેક્ષાત્મક શાબ્દ બોધ) તે નય' કહેવાય છે
અર્થાત્ અનતધર્માત્મક વસ્તુના અશબૂત-પ્રતિનિયત (વિશિષ્ટ)
ધર્મરૂપ પ્રકારવાળું અપેક્ષાત્મક શાબ્દબોધપદ્ધતિરૂપ નયનું
સ્વરૂપ બાજુનું અને નયવાક્યનું તો અનત ધર્માત્મક વસ્તુના
અશબૂત નિયત ધર્મરૂપ પ્રકારવાળા અપેક્ષાત્મક શાબ્દ બોધ
જનક વાક્યપદ્ધતિ એ સ્વરૂપ બાજુનું સારાશ કે અનતધર્માત્મક
વસ્તુમા રહેલા અનતધર્મોમાનો નિષેધ કયાં વગર અર્થાત્ તે
ધર્મોતરફ ઉદાગ્રીન રહીને કોઈ એક ધર્મ દ્વારા વસ્તુનો નિશ્ચય
કરવારૂપ અધ્યવસાય તે 'નય' છે બીજા શબ્દોમા કહીયે તો

વસ્તુ સબધી જુદી જુદી દૃષ્ટિએ-અપેક્ષાએ વિચાર કરવાથી
જે જુદા જુદા જ્ઞાતાના યથાર્થ અભિપ્રાયો 'નય' કહેવાય ॥
(૧+૫૬૮)

યથાથવસ્તુેકદેશગ્રાહકત્વાન્નયસ્ય યથાથનિર્ણયત્વરૂપ
માનત્વ નાસ્ત્યેવ । અતઃ એવ ચ નાપ્રમાણત્વં, અપિ તુ
પ્રમાણાપમાણાભ્યા મિત્ત જ્ઞાના તરમેવ ॥૨॥

૧ અર્થ — યથાથ (અનંત ધર્મોત્તમક) વસ્તુના એક દેશ
(નિયત-એક ધર્મરૂપ દેશ)ના ગ્રાહક હોઈ નયતુ યથાર્થ નિર્ણય
યત્વરૂપ પ્રમાણપણું નથી જ તથા અપ્રમાણપણું (મિથ્યાજ્ઞાન
પણું) નથી જ પરંતુ પ્રમાણ અને અપ્રમાણથી ભિન્ન જ્ઞાના
તર-બીજું જ્ઞાન જ છે અર્થાત્ પ્રમાણના એકદેશરૂપ નય, જ્ઞાના
તરરૂપ શેષતર જ બાકીનો
(૨+૫૬૯)

સ ચ નૈગમસદ્ગ્રહવ્યવહારજુમુખશબ્દસમભિરુદૈવમ્ભૂત-
ભેદાત્ સપ્તરિધ ॥૩॥

૧ અર્થ — તે નય, અર્થ દ્વારા પ્રવર્તીતો હોઈ નગમ-
સ ગ્રહ-વ્યવહાર-ઋણસૂત્ર-શબ્દ-સમભિરુદ-એવ ભૂતના ભેદથી
સાત પ્રકારનો ॥ આ સાતેય નયોમા સવ અભિપ્રાયોનો
સ ગ્રહ-સમાવેશ થાય છે
(૩+ ૦૦)

આદ્યાદ્યપો દ્રવ્યાર્થિકા પર ચત્ત્વાર પર્યાયાર્થિકા,
દ્રવ્યમાત્રાવિપયકતાત્, પર્યાયમાત્રવિપયકત્વાચ્ચ । ગુણાના
પર્યાયેઽન્તર્માવ, કર્તૃતાસામાયસ્ય દ્રવ્યેઽન્તર્માવ, તિર્યકસા-

માન્યસ્ય તુ વ્યજ્ઞનપર્યાયરૂપસ્ય પર્વાયેઽતર્માત્ર. । સ્થૂલા, કા
લાન્તરસ્થાપિનં શબ્દાના સંકેતત્રિપયા વ્યજ્ઞનપર્યાયા इति
પ્રાવચનિકપ્રસિદ્ધિ । અતો નાધિકનપદશ્રુતા ॥૪॥

આ સાતેય નયોનો બે વિભાગમાં મઆવેશ—

અર્થ — (૧) દ્રવ્યાર્થિક નયરૂપ વિભાગ=પહેલાના
ત્રણ નૈગમ-સમઠ-વ્યવહારરૂપ ત્રણ નયો ‘દ્રવ્યાર્થિક’ કહેવાય
જે અર્થાત્ જે અભિપ્રાયોમાં દ્રવ્યરૂપ અર્થ જ વિવચનપણાએ
હોય છે પર્વાયો નહિ તે ‘દ્રવ્યાર્થિક નયો કહેવાય છે દ્રવ્યા
ર્થિક મતોમાં દ્રવ્ય જ પરમાર્થપણે સત્ છે એથી દ્રવ્યથી
ભિન્ન વિકલ્પ સિદ્ધ શુભ પર્વાયરૂપ તત્ત્વ ઈંટ ગણેલ નથી

(૨) પર્યાયાર્થિક નય વિભાગ=બાકીના બીજા ચાર જાણુ
સૂત્ર-શબ્દ-સમભિરૂઢ-એવબૂતરૂપ ચાર નયો ‘પર્યાયાર્થિક’
કહેવાય છે

ઉત્પાદ-વિનાશશાસ્ત્રી-પર્યાયરૂપ અર્થ જ વિવચનપણે જે
અભિપ્રાયોમાં છે પરંતુ દ્રવ્ય નહી તે ‘પર્યાયાર્થિક’ કહેવાય
છે પર્વાયાર્થિક મતમાં દ્રવ્યપદાર્થ, સદૃશ ક્ષણ પરપરા જ છે
પરંતુ પર્વાયોથી પૃથક્ નથી કેમકે પર્વાયોથી જ અર્થ
ક્રિયાનો સંભવ છે

અહીં પર્યાયાર્થિક શબ્દમાં રહેલ પર્વાયશબ્દથી સહભાવી
કમભાવી વિશેષમાત્રનું ગ્રહણ હોવાથી સહભાવી વિશેષરૂપ
શુદ્ધોનો પર્વાયમાં અન્તર્ભાવ જાણવો આથી ‘શુદ્ધાર્થિકનામક’
જિજ્ઞાસુ નય નથી ઉદ્ભવ્યામ્ના યનો દ્રવ્યાત્મક હોઈ દ્રવ્યમાં

અનંતભાવ જાણવો માટે સામાન્યનામક નય, ચિન્ત નરી
કદપવો પ્રત્યેક વ્યક્તિમા સદૃશ પરિણામરૂપ લક્ષણવાળા
વ્યજન પર્ચાયરૂપ તિથંકુ સામાન્યનો પર્ચાનમા અતભાવ
જાણવો માટે વિશેષ નયની પૃથક્ કદપના નહી કરવી તિથંકુ
સામાન્યના વ્યજન પર્ચાયપણની સિદ્ધિ—

(૧) સ્થૂવ (મવૃત્તિ-નિવૃત્તિના કારણભૂત અર્થ— ક્રિયા
કારિત્વવાળો; પદાર્થ વ્યજનપર્ચાય ‘સ્થૂલ’ કહેવાય છે)

(૨) કાલાતર સ્થાયી (ત્રિકાલ સ્પર્શી-ત્રલોચ કાલમા
ધટાદિમા મૃદાદિ પર્ચાનપણાનુ વ્યજન છે માટે ધટાદિપર્ચાયો,
વ્યજનપર્ચાયો કહેવાય છે)

(૩) શબ્દોના સ્કેત વિષયો—શબ્દ પ્રવૃત્તિ નિમિત્તભૂત
જે હોય તે (ગોત્વાદિ પર્ચાયો) વ્યજન પર્ચાયો કહેવાય છે

આ પ્રમાણે પ્રાવચનિક પુરુષોની પ્રસિદ્ધિ છે માટે સાત
નયોથી અધિકનયોની શકા કરવી નહિ (૪+૬૧૦)

તત્ર ગૌણમુખ્યભાવેન ધર્મદ્વયધર્મિદ્વયધર્મધર્મ્યુભયા યતમ
વિષયક વિવક્ષણ નૈગમનય । યથા પર્વતે પર્વતીયવહ્નિ-
રિતિ । અત્ર વહ્ યાત્મકો ધર્મ. પ્રધાન વિશેષ્યત્વાત્, પર્વ
તોયત્વરૂપવ્યજનપર્ચાયો ગૌણો વહ્નિવિશેષણત્વાત્, એવમ
નિત્યજ્ઞાનમાત્મન, ઘટે નીલ રૂગમિત્યાદ્યો ધર્મદ્વયવિષય
દૃષ્ટાન્તા માત્રયા ॥૫॥

તે સાતનયોમા નૈગમનયનુ વર્ણન—

અર્થ — (૫) ગૌણ મુખ્ય ભાવથી ધમદ્રયની, (બે પદ્યોની) ધર્મિદ્રયની (બે દ્રવ્યોની), ધર્મ અને ધર્મી ઉભયની (પદ્ય અને દ્રવ્ય એમ બન્નેની) ધર્મદ્રયની કે ધર્મી દ્રયની કે ધર્મ ધર્મી ઉભયની, ગમે તે બન્નેની વિવક્ષા (વિશિષ્ટ કથન) તે ‘નૈગમનય’ કહેવાય છે

બ્યજનપદ્યરૂપ બે ધર્મોનુ ઉદાહરણ=પર્વતમા પર્વતીય વહ્નિ છે’ અહીં વહ્નિરૂપ ધર્મપદ્ય વિશેષ્ય હોવાથી પ્રધાન છે પર્વતીયરૂપ બ્યજનપદ્ય વિશેષણ હોવાથી ગૌણ છે આત્માનુ અનિત્યજ્ઞાન, અહિં વિશેષ્ય હોવાથી જ્ઞાન, પ્રધાન છે વિશેષણ હોવાથી અનિત્યત્વ, ગૌણ છે

ઘટમા નીલરૂપ છે અહીં વિશેષ્ય હોવાથી રૂપ, પ્રધાન છે વિશેષણ હોવાથી નીલત્વ ગૌણ છે આ પ્રમાણે ધમદ્રય વિષયક દષ્ટાંતો બહુવાં ધર્મદ્રય વિષયક નૈગમનયનો પહેલો પ્રકાર

(૫+૬૦૨)

કાઠિયવદ્દ્રવ્ય પૃથિવીત્વાદૌ પૃથિવીરૂપધર્મિણો વિશેષ્યન્વા મુખ્યત્વ કાઠિયવદ્દ્રવ્યસ્ય વિશેષણત્વાદ્ગૌણત્વમ્ ।
યદ્વા કાઠિયવદ્દ્રવ્યસ્ય વિશેષ્યત્વા-મુખ્યતા, પૃથિવ્યાવિશેષણત્વાદ્ ગૌણતા । યવ રૂપવદ્દ્રવ્ય મૂર્તે, પર્યાયવદ્દ્રવ્ય વસ્તિત્વાદૌનિ ધર્મિદ્રવ્યવિષયકવિવક્ષણે ઉદાહરણાનિ ॥૬॥

ધર્મિદ્રય વિષયક બીજા પ્રકારના

નૈગમનયના દષ્ટાંતો—

અર્થ— ગૌણ મુખ્ય ભાવથી બન્ને દ્રવ્યોની વિવક્ષામા

દાહરણો-‘કાઠિન્યવાણુ દ્રવ્ય પૃથિવી છે’ અહીં પૃથિવીરૂપ ધર્મીનું વિશેષપણ હોય મુખ્યત્વે છે કાઠિન્યવાણુ દ્રવ્ય, વિશેષ હોય ગોણું છે અથવા (પૃથિવી, કાઠિન્યવાણુ દ્રવ્ય, એવી વિવક્ષામા) કાઠિન્યવાણુ દ્રવ્ય, વિશેષ હોય મુખ્ય છે, પૃથિવી વિશેષ હોય ગોણું છે એની જ રીતે ‘રૂપવાણુ દ્રવ્ય મૂર્ત છે’ અહિં વિશેષ હોય મૂર્ત મુખ્ય છે અને વિશેષ હોય રૂપવાણુ દ્રવ્ય, ગોણું છે પરંતુ ‘મૂર્તરૂપવાણુ દ્રવ્ય છે’ આવી વિવક્ષામા રૂપવાણુ દ્રવ્ય, વિશેષ હોય પ્રધાન છે મૂર્ત, વિશેષ હોય ગોણું છે

તેમજ ‘પદ્મોપવાણુ દ્રવ્ય, વસ્તુ છે’ આવી વિવક્ષામા વસ્તુ, વિશેષ હોય મુખ્ય છે પદ્મોપવાણુ દ્રવ્ય વિશેષ હોય ગોણું છે પરંતુ ‘વસ્તુ, પદ્મોપવાણુ દ્રવ્ય છે’ આવી વિવક્ષામા વસ્તુ વિશેષ હોય ગોણું છે પદ્મોપવાણુ દ્રવ્ય, વિશેષ હોય પ્રધાન છે (૬૪૬૦૩)

રૂપવાન્ ઘટ इत्यत्र तु घटस्य धर्मिणो विशेषतया प्र-
धानता, रूपस्य धर्मस्य तद्विशेषगत्यादुपगता । इत्थं ज्ञान-
वानात्मा, नित्यसुखो मुक्तः क्षणिकसुखी विषयासक्तमोह
इत्यादीनि धर्मधर्म्युपपत्तिपक्षविवक्षणे निर्दर्शनानि ॥७॥

ધર્મધર્મી ઉભયવિષયક ત્રીજા પ્રકારના
તેજમનયના દષ્ટાંતો—

અર્થ — ‘રૂપવાળો ઘટો’ અહીં ઘટ રૂપ ધર્મી, વિશેષ હોય પ્રધાન ■ રૂપ રૂપી ધર્મ, વિશેષ હોય ગોણું છે આવી

જ રીતે 'જ્ઞાનવાળો આત્મા' આત્માધર્મી, વિશેષ્ય હોઈ પ્રધાન છે, જ્ઞાનરૂપ ધર્મ વિશેષણ હોઈ ગૌણ છે 'નિત્યસુખવાળો મુક્ત' અહીં મુક્ત રૂપ ધર્મી, વિશેષ્ય હોઈ મુખ્ય છે નિત્ય સુખરૂપ ધર્મ, વિશેષણ હોઈ ગૌણ છે 'કલ્પિક સુખી વિષ-માસન છવરૂપ ધર્મી વિશેષ્ય હોઈ પ્રધાન છે કલ્પિક સુખ રૂપ ધર્મ, વિશેષણ હોઈ ગૌણ છે (૭+૦૪)

સ્વરૂપાપચારદ્વિશેષેષ્વૌદાસી-યપૂર્વક સામાયવિવચકા-મિમામવિશેષસ્સદ્ગ્રહ. । સ દ્વિવિધ પરાપરમેદાન્ । પરસામાયમવચ્છમ્બ્ય વિષાયૌદાસીય તદ્વિશેષેષુ અર્થાનામેકતયા પ્રજ્ઞામિમાય પાસદ્ગ્રહ । યથા વિશ્વમેક સદવિશેષાદિતિ । અનેન વચ્ચમિમાયેણ સત્ત્વરૂપસામાયેન વિશ્વસ્યૈકત્વ ગૃહ્યતે, એ ગચ્છાનામપ્રયોગાચ વિશેષેષ્વૌદાસીનતા પ્રતીયતે । અપરસામાયમવચ્છમ્બ્ય તથામિમાયોઽપરદ્ગ્રહ । યથા ધર્માધર્મિકા સ્તુદ્ગ્ધજીવાનામૈક્ય, દ્રવ્યત્વાવિશેષાદિતિ । અનેનાપ્યમિમાયવિશેષેઽ દ્રવ્યત્વરૂપાપરસામાયેન ધર્માદીનામેકત્વ તદ્વિશેષેષ્વૌદાસીનતઃચ ગૃહ્યતે ॥૮॥

સ ગ્રહનયનુ વિભાગ લક્ષણપૂર્વક વર્ણન—

અર્થ — લક્ષણ=સ્વ (મહાસામાન્ય-સત્તા)ની સાથે આપ્ય (અલ્પદેશનાપી) જે દ્રવ્યત્વ આદિ અવાગરણેદરૂપ વિશેષોમા ઉદાસીનતા કરવાપૂર્વક અર્થોત્ પરસ્પર દ્રવ્યત્વ આદિનુ નિસકરણ નહિ કરવા પૂર્વક સામાન્ય વિષયક (સત્તા રૂપ સામાન્ય । । દ્રવ્યત્વાદિરૂપ સામાન્ય વિષયક)

અભિપ્રાય વિશેષ-વિશિષ્ટ વિચાર-દષ્ટિ તે 'સ ચક્રનય' કહેવાય છે તે સ ચક્રનય પરસ ચક્ર-અપરસ ચક્ર બેદથી બે પ્રકારનો છે

(૧) પરસ ચક્ર નય=પરસામાન્ય (સત્તામાત્ર સામાન્ય) નુ અવલંબન કરી, દ્રવ્યત્વાદિરૂપ-સત્ત્વના અવાતર બેદરૂપ વિશેષોમા ઉદાગ્નીનતા કરી, સમગ્ર પદાર્થોને એકત્વરૂપે ચક્રણ કરવા રૂપ અભિપ્રાય 'પર સ ચક્ર નય' કહેવાય છે

હા તો જેમકે, આણુ જગત એક છે, કેમકે સત્ છે સત્ત્વથી પૃથક્ નથી અર્થાત્ આ વખતના અભિપ્રાયથી (વિવક્ષાથી) સત્ત્વરૂપ સામાન્યથી જગતનું એકપણુ નહણું કરાય છે વળી 'વિશેષો છ' એમ અકથન હોવાથી વિશેષોમા ઉદાગ્નીનતા વ્યક્ત થાય છે માટે જ કહે છે 'ચલદોનો પ્રયોગનો અભાવ હોવાથી વિશેષોમા ઉદાગ્નીનતા પ્રતીત થાય છે'

(૨) અપરસ ચક્ર નય=દ્રવ્યત્વ આદિ ૫ અપર સામાન્ય (કેટલીક વ્યક્તિઓમા રહેનાર હોઈ દ્રવ્યત્વ, અપર સામાન્ય છે) નુ અવલંબન કરી દ્રવ્યત્વ વ્યાપ્ત અવાતર વિશેષોની ઉપેક્ષા કરી પદાર્થોની એકતાના ચક્રણરૂપ અભિપ્રાય-અંશરૂપસાથ 'અપર સ ચક્ર' કહેવાય છે હા તો જેમકે, દ્રવ્યત્વરૂપ સામાન્યથી 'ધર્મોધર્મોક્તાશ પુર્ણગત છવો એક છે' અર્થાત્ આ અભિપ્રાય વિશેષથી દ્રવ્યત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ ધર્મોદિનું એકત્વ ચક્રણ કરાય છે અને દ્રવ્યત્વના અવાતર બેદરૂપ વિશેષોમા ઉદાગ્નીનતાનું ચક્રણ કરાય છે (૮+૬૦૫)

પ્રતિપક્ષપરિહારણ સદ્ગ્રંથદિપયોમૃતાર્થવિષયકરિભાગવવો-
જકાભિપ્રાયો વ્યવહારનય । યથા સત્ત્વરર્મૈક્તયા સદ્ગૃહી-

તસ્ય મતો દ્રવ્યપર્યાયાભ્યા વિભાગકરણામિમામો યત્સનદ્
દ્વિધા, દ્રવ્ય પર્યાયથેતિ । एव द्रव्यत्वेन मद्गृहीतस्य द्रव्य
स्य चर्मादिरूपण षोढा विभागकरणामिमाषो यद्द्रव्य तद्-
र्मादिरूपण षोढेति ॥१०॥

વ્યવહારનયનું લક્ષણ—

અર્થ — પ્રતિપેધના પરિહારપૂર્વક, સમગ્રે સમગ્ર કરેલ
સત્ત્વ આદિ અર્થોની ઉપેક્ષા કરીને સમગ્રના વિપરીત સત્ત્વાદિ
અર્થવિષયક વિભાગમા પ્રયોજક અભિપ્રાય ‘વ્યવહાર નય’
કહેવાય છે

(૧) પરસામાન્યાવલગ્નિ સત્ત્વાદિ અથ વિભાગરૂપ અભિ
પ્રાયનો હાખલો-જેમકે, સત્ત્વધર્મના દ્વારા એકપણાએ
સમગ્ર કરેલ સત્ત્વો દ્રવ્યપર્યાયદ્વારા વિભાગ કરવાનો અભિ
પ્રાય કહે છે કે, જે સત્ત્વ છે તે બે પ્રકારનું છે એક દ્રવ્યરૂપે
અને બીજું પર્યાયરૂપે અર્થાત્ દ્રવ્ય અને પર્યાયના બેદે સત્ત્વ
બે પ્રકારનું છે

(૨) અપર સામાન્યાવલગ્ની દ્રવ્યાદિ અથ વિભાગ વિષ
યક અભિપ્રાયનો હાખલો-જેમકે, દ્રવ્યપણાએ સમગ્ર કરેલ
દ્રવ્યનો ધર્મોસ્તિકાય આદિ રૂપે છ પ્રકારનો વિભાગ કરવાનો
અભિપ્રાય કહે છે કે, જે દ્રવ્ય છે તે ધર્મોસ્તિકાય આદિરૂપે
છ પ્રકારનું છે અર્થાત્ દ્રવ્યના ધર્મોસ્તિકાય-અધર્મોસ્તિકાય-
પુષ્કલાસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય, છાન્તિકાય અને કાલ એમ
છ ભેદો છે

દ્રવ્ય ગૌણીકૃત્ય પ્રાપ્તિ યતયા ચત્તમાનક્ષણવૃત્તિવર્ધ-
યમાત્રમદર્શનાભિપ્રાયવિશેષ ઋજુસુત્ર । યથા સમ્પ્રતિ સુવ
વર્ધાયોઽસ્તિ દુ સ્વવર્ધાયોઽસ્તિ દ્વેષવર્ધાયો વાસ્તીત્વમિમાયા
અથ હિ સદ્વ્યાત્મદ્રવ્ય નાર્પ્યતે સુખાદિવર્ધયાસ્તુ પ્રધાનેન
પ્રકાશયતે ॥૧૦॥

ઋજુસૂત્રનયનું લક્ષણ—

અર્થ — દ્રવ્યને ગૌણ શાખી પ્રધાનરૂપે વર્તમાનકાલીન
ક્ષણવર્તી પર્થાયમાત્રને બતલાવનાર અભિપ્રાયવિશેષ ‘ઋજુ-
સૂત્ર નય’ કહેવાય છે જેમકે, હાલ (હાલમાં) સુખપર્થાય વર્તે
છે, દુઃખ પર્થાય છે, દ્વેષપર્થાય છે વિગેરે અભિપ્રાયો અહીં
ક્ષણસ્થાયી સુખદુઃખાદિ પર્થાયમાત્રની પ્રધાનતાના વિવક્ષા
દર્શાવાય છે પરંતુ સુખાદિ પર્થાયના આધારભૂત સદૃશ આત્મ
દ્રવ્યની વિવક્ષા કરાતી નથી (૧૦+૬૦૭)

કારકારકચિહ્નસંખ્યાપુરુષોપસર્ગાના મેદૈન સત્તમવ્ય-
મેદૈનુપેક્ષપાર્થમેદૈવ શબ્દપ્રાધાન્યાત્વદર્શકાભિપ્રાયવિશેષદશશબ્દ-
નય ॥૧૧॥

શબ્દ નયનું લક્ષણ—

અર્થ — દ્રવ્યરૂપે વિદ્યમાન પણ અલેદને ગૌણ કરીને
કાલ-કારક-લિંગ-સખ્યા-પુરુષ-ઉપસર્ગોના લેદથી શબ્દ લેદની
પ્રધાનતાથી જન્ય અથલેદને જણાવનાર વિશિષ્ટ અભિપ્રાય
‘શબ્દનય’ કહેવાય છે (૧૧+૬૦૮)

યથા ચમૂવ ભવતિ ભવિષ્યતિ સુમેરુરિતિ કાલમેદેન
સુમેરુમેદ, કરોતિ કુમ્મ ક્રિયને કુમ્મ इत्यानी कृतृत्वक
मेव रूपकारकमेदात्कुम्भमेद, पुष्पस्तारका इत्यादौ लिङ्गमेदे
नार्थમેद, भाषोऽम्भ इत्यानी मरुधामेદેન જલસ્ય મેઞ,
एहि म ये रथेन यास्यसि नहि यास्यसि यातस्ते पिते
त्याદૌ મધ્યમોત્તમરૂપપુરુષમેદેનાર્થમેદ. સત્તિષ્ઠતેઽવતિષ્ઠતે इ या
दातुपसर्गमेदेन चाथમેद प्रतिपादयति शब्दनय काष्ठाद-
भाषापाद्, अमेद पुनन तिरस्करोति, अवि तु गौणोक्त-
रोति । पर्यायमेदे तु नार्थमेदमभ्युपगति नयोऽप्यम् ॥२२॥

કમમર કાલઆદિના દષ્ટાતો—

અર્થ — (૧) જેમકે, સુમેરુ, જુલકાલમા હતો, ભવિષ્ય
કાલમા રહેશે, અને વર્તમાનમા છે આ પ્રમાણેના ત્રણ કાલના
લેદથી સુમેરુના લેદથી શબ્દનય સ્વીકારે છે કાલલેદજન્ય
અર્થ લેદ

(૨) કારકલેદજન્ય અથલેદનુ દષ્ટાત=જેમકે, ‘કુલ
કરે છે (જલ લાવવાની ક્રિયાનો કર્તા કુલ છે અર્થાત્ જલ
લાવવાની ક્રિયાને કુલ કરે છે) ‘કુલ કરાય છે’ અર્થાત્ કુલ
કારથી ઘડો બનાવાય છે, કુલાર કુલને બનાવે છે અહીં
કુલ કર્મ છે અહીં કર્તા અને કમરૂપ કારકલેદથી કુલનો
લેદ બાધવો

(૩) લિંગલેદજન્ય અથલેદનુ દષ્ટાત=જેમકે, ‘પુષ્પ
તારકા છે’ અર્થાત્ મયાવીજ નક્ષત્રો પૈકી ૮ મું નક્ષત્ર છે

અહીં પુષ્પશબ્દ પુલિંગમા છે અને તારકા શબ્દ શ્રીલિંગમા છે અહીં લિંગબોધથી અર્થ લેઈ બાંધવો.

(૪) સખ્યાલેદજન્ય અથ લેદનુ ઉદાહરણ=જેમકે, 'આપ, અભ' અહીં અપૂશબ્દ શ્રીલિંગમા બહુવચનમા છે માટે બહુત્વ સખ્યાને કહે છે, જ્યારે અભસ્ શબ્દ, નપુસક લિંગમા એકવચનમા છે માટે એકત્વ સખ્યાને કહે છે અર્થાત્ બંનેમા સખ્યાલેદજન્ય અર્થલેદ છે

(૫) પુરુષલેદકૃત અથ લેદનુ ઉદાહરણ=જેમકે, 'તું આવ' 'હું માનુ છું' 'સ્વથી તું જઇશ' 'તું જઇશ નહીં' 'તારો પિતા ગયો' ઇત્યાદિ વાક્યોમા હું (ઉત્તમ પુરુષ પહેલો પુરુષ) તું (મધ્યમ પુરુષ-બીજો પુરુષ) આ પ્રમાણેના પુરુષ લેદકૃત અર્થલેદ બાંધવો.

। एहि मन्ये रथेन यास्यसि नहि यास्यसि यातस्ते पितेति प्रहासे यथा प्राप्तमेव प्रतिपत्तिर्नात्र प्रसिद्धार्थविपर्यसे किञ्चिन्नियन्धनम् । रथेन यास्यसीति भावगमनाभिधानात् प्रहासो गम्यते, नहि यास्यसीति वह्निगमन प्रतिपिध्यते । अनेकस्मिन्नपि च प्रहसितरि प्रत्येकमेव परिहास इत्यभिधानवशान्मन्ये इत्येकवचनमेवा लौकिकस्य प्रयोगोऽनुगन्तव्य इति न प्रकारान्तरकल्पना न्याय्या । पाणिनीयास्तु 'प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच (पा० १, ४, १०६)' इति ल. डे. प्र. ५ ४७६]

(૬) ઉપસર્ગ' લેદકૃત અથ લેદનુ ઉદાહરણ=જેમકે, 'સન્તિ હોતે' 'અવતિષ્ઠતે' ઇત્યાદિમા ઉપસર્ગ'લેદથી અથ લેદને ૧૦૬મય જણાવે છે

અર્થાત્ કાલ આદિની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ શબ્દનય, કાલ આદિના ભેદથી અથભેદનુ પ્રતિપાદન કરે છે પરંતુ દ્રવ્યરૂપતાની અપેક્ષાએ અનુગામિ અભેદનો તિરસ્કાર કરતો નથી કેમકે નય છે

।લગ આદિના ભેદથી અથભે ના સ્વીકારથી જ જન્મ-મૃત્યુ નયથી આ નયની વિશેષતા જણાવી છે તો પણ સમભિરૂઢ નયથી વિશેષતા એવી રીતે છે કે ઘટ કુલ આદિ પર્વાય શબ્દ ભેદથી અથનો ભેદ આ શબ્દનયને સમત નથી જ્યારે સમભિરૂઢનયને ઘટ કુલ આદિ પર્વાય શબ્દભેદથી અર્થભેદ સમત છે આ પ્રમાણે જ ને નયોમા પૃથક્કરણ સમજવું (૧૨+૬૦૬)

‘નિવચનમેદેન પર્યાયશબ્દાના વિભિન્નાર્થતામ્યુપગમામિ માય સમમિરૂઢ । યથેદનાદિદ્ર, શકનાન્છક્ર, પૂર્વારિ-
ણાત્પુરન્દર इत्यादय । अत्र हि परमेश्वर्यवस्त्वममयत्वात्पुર
विमैदकस्वरूपप्रवृत्तिनिमित्तमाश्रित्वेवा शब्दाना विभिन्नार्थ
त्वाभ्युपगमोऽस्य नयस्य विषयः । अत्राप्यमेदस्य न निराम

॥ ૧૩ ॥

સમભિરૂઢનયનું લક્ષણ-

અર્થ -પર્વાયવાચકશબ્દોની નિરુદ્ધિ (નિવચન-વ્યુત્પત્તિ) ના ભેદથી અથભેદના સ્વીકારરૂપ આભિપ્રાય ‘સમભિરૂઢનય’ કહેવાય છે

જેમકે, ઇન્દ્રનથી ઇન્દ્ર, શકનથી શક પૂર્વાગ્યથી પુરુષ

અર્થાત્ ઇન્દ્રશબ્દનુ ઐશ્વર્યત્વ, શક્યશબ્દનુ સામર્થ્ય (શક્તિ),
પુરન્દરશબ્દનુ અસુરપુરવિશેષન, ઇન્દ્રશક્યપુરન્દરશબ્દની પ્રવૃ
ત્તિમા ઐશ્વર્યત્વ-શક્તિ-અસુરપુર-વિશેષન, સ્પષ્ટનિમિત્ત છે,
માટે વ્યુત્પત્તિના લેહથી પર્થોયવાચક શબ્દોનો અર્થલેહ સિદ્ધ
થાય છે

જે જે શબ્દો, બિન્ન બિન્ન વ્યુત્પત્તિમા નિમિત્તવાળા
હો તે તે બિન્ન બિન્ન અર્થવાળા છે જેમ ઘટ, છ દ્ર, પુરૂષ
શબ્દો બિન્ન બિન્ન વ્યુત્પત્તિમા નિમિત્તવાળા હોઈ બિન્ન
અર્થવાળા છે તેમ પર્થોયવાચી શબ્દો પણ જાણવા

એવ ચ વ્યુત્પત્તિનિમિત્તલેહજન્ય, પર્થોયવાચકશબ્દોમા
અર્થલેહનો સ્વીકાર, આ સમભિરૂઢનયનો વિષય છે અર્થાત્
વાચકલેહથી વાચ્યલેહ માનનારે આ નય છે છતાં સર્વથા
અલેહનું ખડન કરતો નથી પણ ગૌણરૂપે અલેહનો સ્વીકાર
કરે છે પ્રધાનરૂપે નહીં (૧૩+૧૧૦)

તત્તત્ક્રિયાવિધુરસ્યાર્થસ્ય તત્તત્ચ્છન્દવાચ્યત્વમપ્રતિષ્ઠિપન્
સ્વસ્વપ્રવૃત્તિનિમિત્તક્રિયાવિશિષ્ટાર્થાભિધાયિત્વાભ્યુપગમઃ એવ
સ્મૃતનયઃ । યથા પરમશ્વયપ્રવૃત્તિવિશિષ્ટ દ્વન્દ્વશબ્દવાચ્ય,
સામર્થ્યક્રિયાવિશિષ્ટશક્યપદબોધ્ય, અસુરપુરમેદનક્રિયાવિ-
શિષ્ટ, પુરન્દરશબ્દવાચ્ય इत्येवरूपाभिप्राया ॥૧૪॥

એવ જૂત નયનુ લક્ષણ—

અર્થ—તે તે જલ લાવવા વિગેરે ક્રિયારહિત ઘટાદિપદા
ઓનું ઘગદિશબ્દ વાચ્યત્વનો દ્વેષબુદ્ધિથી તિરસ્કાર નહીં કર

નારો, સ્વસ્વ (પોતપોતાના શબ્દોની) પ્રવૃત્તિમા નિમિત્તભૂત
 ક્રિયાવિશિષ્ટ જ ઘટાદિકને, ઘટાદિશબ્દ કહે છે આવા પ્રકારનો
 અભિપ્રાય 'એવજૂત નય' કહેવાય છે જેમકે, પરમ
 એશ્વર્ય પ્રવૃત્તિરૂપ ઇન્દ્રનક્રિયા વિશિષ્ટ ઇન્દ્રપદ, ઇન્દ્રશબ્દ
 વાચ્ય થાય છે તેમજ સામાન્ય ક્રિયાવિશિષ્ટ શકપદ, શક
 શબ્દવાચ્ય બને છે, અસુરપુરલેહનક્રિયાવિશિષ્ટ, પુરહર પદ,
 પુરહરશબ્દવાચ્ય કહેવાય છે આવા પ્રકારના અભિપ્રાયો એવ
 જૂત નયના ઉદાહરણો ॥ (૧૪+૧૧૧)

તત્રાગ્રાધત્વારો નપા અયનયા અર્થપ્રધાનત્વાત્ । અન્યા
 સ્તુ શબ્દનયા શબ્દવાચ્યાથવિપયત્વાત્ ॥૧૫॥

અર્થ — સાતનયોમા પહેલાના ચાર નયો = નૈગમ-સમઠ
 બ્યરહાસ-ઋજુસૂત્ર એમ ચાર નયો 'અર્થનયો' કહેવાય છે
 જેમકે, આ ચાર નયો, અર્થને પ્રધાનરૂપે માને ॥ અને
 શબ્દને ગૌણ ગણે ॥ છેલ્લા ત્રણ નયો = શબ્દ-સમભિરૂઢ-
 એવજૂત એમ ત્રણ નયો 'શબ્દનયો' કહેવાય છે જેમકે, આ ત્રણ
 નયો, શબ્દને પ્રધાનપદ આપે છે અને અર્થને ગૌણ ગણે છે
 (૧૫+૧૧૨)

નૈગમો માત્રામાથવિપયક સદ્ગ્રહસ્સરમાથવિપયક ધ્ય
 વહાર કાલત્રયવૃત્તિકર્તાતપયમાવપ્રકારપ્રત્યાયક, વર્તમાનસ-
 ણમાત્રસ્યાયિપદાથવિપય ઋજુસૂત્ર, કાલાદિમેદેન મિ નાથ
 વિપયશબ્દનય, વ્યુત્પત્તિમેદેન પર્યાયશબ્દાના મિનાર્થતા
 સમથનપરસ્સમભિરૂઢ ક્રિયામેદેન વિભિનાયતાનિરૂપણપર

અમૃતનય કૃત્યુત્તરીક્ષાનવાપક્ષયા પુરસ્વેનયસ્ય મહાવિવચનં
વાચ્યમ્ ॥૧૫॥

અર્વનયોમા વિષયભેદનુ નિરૂપણુ—

અર્થ — (૧) નેગમનય જાવ અને અસ્તાવરૂપ વિષયને
અહણુ કરે છે અર્થાત્ સ અહની અપેક્ષાએ આ નેગમ, બહુ
વિષયવાળો છે

(૨) સ અહનય, સમસ્ત જાવ (સમસ્ત સત્ સમૂહ) રૂપ
વિષયને અહણુ કરે છે અર્થાત્ સર્વવિશેષ પ્રકાશક વ્યવહારની
અપેક્ષાએ મહા વિષયવાળો આ નય છે

(૩) વ્યવહારનય, કાવચવર્તી કેટલાક જાવના પ્રકારોને
વિષય તરીકે અહણુ કરે છે સત્તા ભેદ-પ્રભેદોને વિષય કર
નાર છે અર્થાત્ વિષયાવવળી ઋણુસૂત્ર કરતા કાવચવર્તી
પદાર્થ સમૂહાવવળી વ્યવહારનય, બહુ વિષયવાળો છે

(૪) ઋણુસૂત્ર નય=વર્તમાનક્ષણમાત્રસ્થાયી પદાર્થને
વિષય કરે છે અર્થાત્ કાલ આદિ ભેદથી ભિન્ન અર્થના
ઉપદેશક શબ્દ નયની અપેક્ષાએ તેનાથી વિપરીત જણાવનારો
ઋણુસૂત્ર, ઘણા વિષયવાળો છે

(૫) શબ્દનય, કાલ આદિના ભેદથી ભિન્ન અર્થ—અથ
ભેદના વિષયવાળો છે અર્થાત્ પર્યાયવાચક શબ્દ ભેદથી અર્થ
ભેદને ઇચ્છનાર સમભિરૂઢ નય કરતા આ શબ્દનય બહુ
વિષયવાળો છે

(૬) સમભિરૂઢ નય વ્યુત્પત્તિના (વ્યુત્પત્તિ નિમિત્તાના)

લેદથી યથાનવાચક શબ્દોના અર્થલેદના સમર્થન પરાયણ હોઈ યથોચ શબ્દ લેદથી અથલેદના વિષયવાળો છે અર્થાત્ પ્રત્યેક ક્રિયા-ક્રિયા પ્રમાણે-ક્રિયા લેદથી અથલે ને માનનાર એવજૂત નય કરતા તેનાથી વિપરીત અર્થ માનનાર આ સમભિરૂઢ નય, ખરું વિષયવાળો છે

(૭) એવજૂત નય, ક્રિયાના લે થી અથલેદનિરૂપણ પરાયણ હોઈ ક્રિયાલેદથી અથલેદરૂપ વિષયવાળો ॥ એવથ ઉત્તર ઉત્તર-આગળ આગળના નયની અપેક્ષાએ પૂર્વ પૂર્વનયનું મહાવિષયપણું બાણુવું (૧૬+૬૧૩)

ધર્મદ્વય-ધર્મિદ્વય-ધર્મધર્મિદ્વયાના સવધા પાર્થિવયામિ પ્રાપ્તો નૈગમાભાસ, યથા વહ્નિર્પરિવૃત્તિ ત્રયોરનિત્યજ્ઞાનયો રૂપનૈત્યયોરામૃત્તિસત્ત્વચૈત-યયો, કાઠિન્યવદ્ દ્રવ્યપૃથિવ્યો રૂપવદ્ દ્રવ્યમૂર્તયોઃ પર્યાયવદ્ દ્રવ્યવસ્ત્વોક્ષાનાત્મનોનિત્યમુત્ત મુચ્ચતયો સ્થણિક્ષુગ્ધવિષયાસક્તજીવયોશ્ચ સર્વથા ભેદાભિ પ્રાપ્તૃ । વૈશેષિકર્નયાધિકૃયોર્ન્શનમેતદાભાસ एष ॥૭॥

નયાભાસોનું વહ્નિ-નૈગમાભાસનું નિરૂપણ-

અર્થ — (૧) ધર્મદ્વયવિષયક નૈગમાભાસ=‘પર્વતમા પપતીય વહ્નિ’ આ રથવમા સવધા-એકાતથી એ લેદાગ્રિપ્રાય છે તો વહ્નિ અને પવતવૃત્તિત્વરૂપ ધર્મદ્વય વિષયક નૈગમા ભાસ બાણુવો

એવી રીતે ‘આત્માનું અનિત્યજ્ઞાન’ એ રથવમા અનિત્ય અને જ્ઞાનરૂપ ધર્મદ્વયનો ‘ધર્મા નીતરૂપ છે’ એ રથવમા

રૂપ અને નૈશ્વર્યરૂપ ધર્મિદ્રવ્યનો, આત્મામા સત્ ચૈત ય છે’-
એ સ્થલમા સત્ત્વ અને ચૈતન્યરૂપ ધર્મિદ્રવ્યનો, એકાત્મી લેદ
માનવામા આવે તો ધર્મિદ્રવ્ય વિષયક નૈગમાભાસ જાણવો

(૨) ધર્મિદ્રવ્ય વિષયક નૈગમાભાસ=‘કાઠિન્યવદ્દ્રવ્ય પૃથ્વી
છે’ એ સ્થલમા કાઠિન્યવદ્દ્રવ્ય અને પૃથિવીરૂપ ધર્મિદ્રવ્યનો,
‘રૂપવદ્દ્રવ્ય, મૂત્ત’ છે’ એ સ્થલમા રૂપવદ્દ્રવ્ય અને મૂત્તરૂપ
ધર્મિદ્રવ્યનો, ‘પથોયવદ્દ્રવ્ય, વસ્તુ છે’ એ સ્થલમા પથોયવદ્દ્રવ્ય
અને વસ્તુરૂપ ધર્મિદ્રવ્યનો, જે એકાત્મી લેદ માનવામા
આવે તો ધર્મિદ્રવ્ય વિષયક નૈગમાભાસ જાણવો

(૩) ધર્મ ધર્મિદ્રવ્ય વિષયક નૈગમાભાસ=‘જ્ઞાનવાન્ આત્મા’
એ સ્થલમા જ્ઞાન અને આત્મરૂપ ધર્મ-ધર્મિદ્રવ્યનો, ‘નિત્ય
મુખી મુક્ત’ એ સ્થલમા નિત્યમુખ અને મુક્તરૂપ ધર્મ
ધર્મિદ્રવ્યનો, ‘ક્ષણિકમુખી વિપયાસક્ત છવ’ એ સ્થલમા
ક્ષણિક મુખ અને વિપયાસક્ત છવરૂપ ધર્મ-ધર્મિદ્રવ્યનો, જે
એકાત્મી લેદ માનવામા આવે તો ધર્મ-ધર્મિદ્રવ્યવિષયક
નૈગમાભાસ જાણવો

તથાથ વૈશેષિક અને નૈયાયિકત્વ દશન, આ નૈગમા
ભાસરૂપ જાણવું (૧૭+૧૧૪)

પરસામાયમપરસામાન્ય વામ્યુપગમ્ય તદ્વિશેષનિરાકરણા
મિવાયમ્મદ્ગ્રહનયામાસ યથા જગદિદ સદૈવ તદ્વ્યાપ્યધર્મા
નુપલ્મમાર્દિત । અદ્વૈતમાગ્વ્યદર્શને પતદામાસરૂપે । એવ
દ્રવ્યમેવ તત્ત્વ તદ્વિશેષાણામદર્શનાદિત્યાદયોઽમિવાયવિશેષાઃ ।

સ ગ્રહાભાસનું વર્ણન—

અર્થ — સ ગ્રહનયાભાસ=પર સામાન્ય કે અપર સામાન્યનો સ્વીકાર કરી તેના વિશેષ રૂપોના નિરાકરણના અભિપ્રાય રૂપ સ ગ્રહનયાભાસ છે જેમકે, ‘આ જગત્ સત્ છે’ કેમકે, તેનાથી બિ ન એવા તેના વિશેષ ધર્મો દેખાતા નથી આ પ્રમાણે વિશેષ ધર્મોના નિરાકરણનો અભિપ્રાય, ૨૫૭૮ પર સ ગ્રહનયાભાસરૂપ છે આ પરસ ગ્રહનયાભાસમા સમસ્ત અદ્વૈતદર્શનોનો અને સાપ્તદશનનો અન્તર્ભાવ થાય ॥ (૧)

(૨) અપર સ ગ્રહ નયાભાસનું દૃષ્ટાન્ત=જેમકે, દ્રવ્યજતરૂપ છે’ કેમકે તેના વિશેષ ધર્મો દેખાતા નથી ઇત્યાદિ અભિપ્રાયો.
(૧૮+૬૧૫)

કાલ્પનિકદ્રવ્યવર્ણ્યામિષન્તા વ્યવહારાભાસ । યથા
ચાર્વાકદશનમ્, તત્ર દિ કાલ્પનિકમૂનચતુષ્ટયવિમાગો દૃશ્યતે,
મમાણસમ્પ મત્રીવદ્રવ્યવર્ણ્યામિમાગસ્તિરસ્કિયતે ॥૧૦॥

વ્યવહાર નયાભાસનું સ્વરૂપ—

અર્થ — વ્યવહાર નયાભાસ=દ્રવ્ય અને પર્થોયના વિભાગને કાલ્પનિક-અપારમાર્થિકરૂપે માનનાર ‘વ્યવહાર નયાભાસ’ કહેવાય છે વ્યવહાર નયાભાસમા ચાર્વાક દર્શનનો સમાવેશ થાય ॥

સખળકે ચાર્વાક, પ્રમાણસિદ્ધ જીવદ્રવ્ય પર્થોય આદિ વિભાગને કંપનામાત્ર જણાવી છુપાવનારો અને સ્થૂળ લોક વ્યવહારનો અનુયાયિ જે ચાર ભૂતના વિભાગને સમથન કરનારો છે ,
(૧૬+૧૧૬)

કાલત્રયસ્યાયિપદાર્થવ્યુદસતપૂરક વર્તમાનક્ષણમાત્રવૃત્તિ
પર્યાવારત્વનાભિપ્રાય ક્ષણુસૂત્રનયામાસઃ । યથા ધૌદ્ધદગ્નમ
પુદ્ગો દિ ક્ષણમાત્રસ્થાયિનમેવ પદાર્થ પ્રમાણતયા સ્વીકરોતિ,
તદનુગામિપ્રત્યભિજ્ઞાપમાણસિદ્ધમેકં સ્થિરમૂત દ્રવ્ય નામ્યુ
પૈતિ ॥૨૦॥

ક્ષણુસૂત્રનયામામનુ વર્ણન—

અર્થ — ક્ષણુસૂત્રનયામાસ=જોય કાલમા સ્થાયિ
પદાર્થના ખડનપૂર્વક, વર્તમાનક્ષણમાત્રસ્થાયિ પર્યાયના અવ
લબ્ધી અભિપ્રાયરૂપ ક્ષણુસૂત્રનયામાસ છે

આ ક્ષણુસૂત્રનયામાસમા બૌદ્ધ દર્શનનો સમાવેશ થાય
છે જુદા, ક્ષણે ક્ષણે વિનશ્વર પર્યાયોને જ પારમાર્થિકપક્ષે
સમર્થન કરેલો. ક્ષણમાત્રસ્થાયિ પદાર્થને જ પ્રમાણ તરીકે
માને છે પરંતુ પર્યાયાનુગામિ પ્રત્યભિજ્ઞા આદિ પ્રમાણસિદ્ધ,
નિત્ય (સ્થિરમૂત) દ્રવ્યને તિરસ્કારે છે. અર્થાત્ પર્યાયને માને
છે અને દ્રવ્યનું ખડન કરે છે (૨૦+૧૧૭)

કાલાદિમેદેન શબ્દસ્ય મિનાવવાચિત્ત્વમેવેત્યમેશ્વર્યુત્ત-
નાભિપ્રાય શબ્દનયામાસઃ । યથા વમૂવ મરતિ મવિવ્યતિ
સુમેઠસ્તિષાદૌ ભૂતવર્તમાનમવિવ્યત્કાલીનાન્ મિનમિન્નાનેવ
પ્રમાણતિરદ્ધાન્ રત્નસાનૃનમિદધતિ તત્તચ્છબ્દાં ઇત્યાગ્રમિ
પ્રાય ॥૨૧॥

અર્થ — જોઈ નયામાસ=કાલ આદિ લેઈથી શબ્દ,

ભિન્ન અથવાચક જ ॥ આ પ્રમાણે અલેહના ખ ઠનપૂર્વકનો
અભિપ્રાય 'શબ્દ નયાભાસ' છે

જેમકે, 'શ્રુમેરૂ, હતો, છે, હશે' ઇત્યાદિ સ્થલમા ભૂત-
વર્તમાન-ભવિષ્ય કાલવર્તી, જુદા જુદા જ, પ્રમાણ વિરૂદ્ધ,
શ્રુમેરૂ પર્વતોને તે તે શબ્દો ઠહે છે ઇત્યાદિ અભિપ્રાયરૂપ
શબ્દ નયાભાસ ॥ (૨૧+૬૧૮)

પર્યાયશબ્દાના નિરુક્તિમેદેન મિનાયત્વમેવ નત્વર્થગ-
તોડમેદોડ્વીતિયોડમિમાય ॥ સમભિરૂઢનયાભાસ' । યથા
શક્રપુર દરે દ્રશ્યશબ્દાના મિ નામિધેયત્વમેવ મિ નશબ્દત્વાદિ
ત્વમિપ્રાય ॥૨૨॥

અમભિરૂઢ નયાભાસનું વર્ણન—

અર્થ — સમભિરૂઢ નયાભાસ=હાથી-હરણ આદિ
શબ્દોની જેમ શક પુરદર આદિ શબ્દો, નિરુક્તિ (બ્યુત્પત્તિ)
ના લેંથી ભિન્ન ભિન્ન અથવાચક જ ॥ એકે અથવાચી
નથી જ આવો જે અભિપ્રાય તે 'સમભિરૂઢ નયાભાસ' ॥
જેમકે, શક-પુરદર-ઈ દ્ર વિ પર્યાયવાચી શબ્દો, ભિન્ન ભિન્ન
અથવાચક જ છે કેમકે, ભિ ન ભિન્ન શબ્દો છે ઇતિ અભિ
પ્રાય, સમભિરૂઢ નયાભાસ સમજવો (૨૨+૬૧૮)

મટ્ટિનિમિત્તક્રિયાવિરહિતમર્થ શબ્દવાચ્યતયા સર્વ-
યાડનમ્પ્રુપગચ્છન્નમિપ્રાયવિશેષ એવમ્ભૂતનયામાસ. । યથા
ઘટનક્રિયાવિરહિતઘટાર્થેટાદિશબ્દવાચ્યત્વવ્યુદાસામિમાય
ઈતિ ॥૨૩॥

એવ ભૂતનયાભાસનું વર્ણન—

અર્થ—એવ ભૂતનયાભાસ-શબ્દની વ્યુત્પત્તિનિમિત્તભૂત ક્રિયાવિશિષ્ટ વસ્તુને શબ્દના અર્થરૂપે સ્વીકારતો હોવા છતાં શબ્દની વ્યુત્પત્તિ નિમિત્ત ક્રિયા શૂન્યપદ્ધતિને શબ્દના અર્થરૂપે નહીં સ્વીકારતો (ખ ડન કરતો) જે અભિપ્રાય તે ‘ એવ ભૂતનયાભાસ ’ છે જેમકે, ઘનશબ્દની વ્યુત્પત્તિ નિમિત્તભૂત ઘટન (ચોટા) ક્રિયાશૂન્ય ઘટઆદિપદ્ધતિનું જે ઘટાદિ શબ્દથી વાચ્યત્વ તેના ખ ડનના અભિપ્રાયરૂપ એવ ભૂતનયાભાસ છે

(૨૩+૬૨૦)

નયસ્યેદશસ્ય વસ્તુવેકદેશસ્યાજ્ઞાનનિવૃત્તિરનંતરફલમ્ ।
પરમ્પરફલત્તુ વસ્તુવેકદેશવિષયકહાનોપાદાનોપેક્ષાબુદ્ધયઃ ।
ઉપવિધિમપિ ફલ મપાત્કષ્ચિદ્ધિ નામિન્ન વિજ્ઞેયમ્ ।
નયનિરૂપણમ્ ॥૨૪॥

નયાત્મકજ્ઞાનનું ફલવર્ણન—

અર્થ—નયનું ફલ=પ્રમાણના એક દેશભૂત વસ્તુના અજ્ઞાના શ્રાહકે નયનું નયવિષયકે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિએ અનંતરઅવ્યવહિત-સાક્ષાત્ફલ ■ જેમ પ્રમાણનું સર્વવસ્તુવિષયક હાનબુદ્ધિ-ઉપાદાનબુદ્ધિ-ઉપેક્ષાબુદ્ધિ, પરપરફલ છે (પરપરાથી ફલ છે) તેમ નયનું પણ વસ્તુના અશવિષયક હેય-હાનબુદ્ધિ ઉપાદેય ઉપાદાનબુદ્ધિ-ઉપેક્ષાબુદ્ધિ-ઉપેક્ષાબુદ્ધિ પરપરાથી ફલ છે

આ બંને પ્રકારનું-સાક્ષાત્ અને પરપરફલ, નયથી કય ચિદ્ધિ ભિન્ન અભિન્ન બાબતુ આ પ્રમાણે નયનું નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૨૪+૬૨૧)

વાદનિરૂપણનામક દશમ કિરણ

સ્વપરપક્ષસાધનરૂપણવિષય તત્ત્વનિર્ણયવિજયતા વતરપ્રયો
જન વચન વાદ ॥૧॥

વાદનું લક્ષણ—

અર્થ — વાદીનું અથવા પ્રતિવાદીનું પોતાના પક્ષની સિદ્ધિ
માટે જે સાધન (સાધન) અને પરપક્ષવિષયક જે દૂષણ અર્થાત્
સ્વપરપક્ષ સાધન-દૂષણવિષયક, તત્ત્વનિર્ણય કે વિજય એમાથી
કોઈ એક પ્રયોજનવાળું વચન વાદ કહેવાય ॥ (૧+૬૨૨)

સાધનાત્મક દૂષણાત્મકશ્ચ વચન સ્વસ્વામિમેતપ્રમાણ-
રૂપમેવ સ્યાત્ । તદન્યસ્વ પ્રમાણામાસત્વાર્થ નર્ણાયકત્વાનુપરક્તે
૩૨ ।

સાધન દૂષણાત્મક વચન કેવું હોવું જોઈએ તેનું
વર્ણન—

અર્થ — સ્વપક્ષવિષયસાધનરૂપવચન અને તત્ત્વનિર્ણય-
દૂષણ વચન, ૧. સ્વરૂપ જોઈએ તેનું જે ૨. તત્ત્વ
દૂષણવચન ન ૩. સુસિદ્ધ વચન નિર્ણયકરૂપ

શકતું નથી પ્રમાણરૂપ વચન જ નિર્ણયકારક હોય ॥

(૨+૬૨૩)

જલ્પવિતળદયોસ્તુ ન કથાન્તરત્વ વાદેનૈવ ચરિતાય
ત્વાત્ ॥૩॥

અર્થ — જો કે હશ ન તરમા વાદ-જલ્પ-વિત ઠાડપે કથાના
તથા પ્રકારો કહેલ છે છતાં અહીં જલ્પ અને વિત ઠાડપ જે
કથાઓ વાદથી અસ્તિત્વ યતી હોવાથી પૃથક્ પૃથક્ જણા
વેલ નથી (૩+૬૨૪)

કથારમ્મકસ્તુ જિગીપુસ્તત્ત્વનિર્ણિનીપુથ ॥૪॥

અર્થ — જિગીપુ અને તત્ત્વનિર્ણિનીપુના એકથી જે પ્રકારના
કથા-વાદના આરભક હોય છે (૪+૬૨૫)

અક્ષીઠાધર્મમાધનાય સાધનદૂપણવચનૈર્વિજયમિચ્છુર્જિ-
ગીપુ' । સ્ત્રીકૃતધર્મસ્થાપનાય સાધનદૂપણવચનૈસ્તત્ત્વસંસ્થાપ
નૈચ્છુસ્તત્ત્વનિર્ણિનીપુ ॥૫॥

અર્થ — (૧) જિગીપુ = અગીકાર કરેલ જે કથ ચિત્ નિત્ય
ત્વાદિરૂપ ધર્મ છે તે ધર્મના સાધન-વ્યવસ્થા કરવા
માટે સ્વપક્ષને સ્થાપવા માટે અને પરપક્ષને દ્વિષિત કરવા માટે
પ્રવૃત્તિવાળો સ્વવિજય અને પરના પરાજયને ઇચ્છનારો
'જિગીપુ' કહેવાય છે

(૨) તત્ત્વનિર્ણિનીપુ = શાસ્ત્રદ્વારા, પરના વિષે કે પોતાના
વિષે સ્વીકાર કરેલા કથ ચિત્ નિત્ય આદિ ધર્મની સ્થાપના

માટે સાધનાત્મક-દ્વષણાત્મક વચનોના સમુદાયથી કથચિત્ત
નિત્યત્વ આદિરૂપ તત્ત્વના મહત્ત્વની ઇચ્છાવાળો ‘તત્ત્વનિર્ણિનીપુ’
ઠહેવાય ॥ (૫+૬૨૬)

અય સ્વસ્વ સંદેહાદિસમ્યગ્ને સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણય યદે
ચ્છતિ તદા સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણિનીપુભવતિ । પરાનુગ્રહાર્થે
પરસ્મિન્ તત્ત્વનિર્ણય યદેચ્છતિ તદા પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણિ
નોપુભવતિ ॥૬॥

તત્ત્વનિર્ણિનીપુના ભેદો

અર્થ—(૧) આ તત્ત્વનિર્ણિનીપુ=પોતાને થયેલ સંદેહ
આદિના પરિહારની ઇચ્છા જ્યારે પોતાના આત્મામાં થાય
ત્યારે પોતાને વિષે તત્ત્વનિષ્ણયની ઇચ્છાવાળો ‘સ્વાત્મનિ ત
ત્ત્વનિર્ણિનીપુ’ ઠહેવાય છે

(૨) પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણિનીપુ=જે પરાનુગ્રહમાં એકપરાયણ,
બીજને તત્ત્વ પ્રમાણમાં માટે જ્યારે ઇચ્છે છે ત્યારે ‘પરાત્મનિ
તત્ત્વનિર્ણિનીપુ’ તે થાય છે (૬+૬૨૭)

સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણિનીપુશ્ચિશ્વપ્યસબ્રહ્મચારિમુદ્દાદય ।
પરસ્મિન્ તત્ત્વનિર્ણિનીપુશ્ચ સુર્વાદિ । અય જ્ઞાનારણીયક-
મણ સયોપશમાત્સમુત્પન્નમત્યાદિજ્ઞાનવાન્ કવલજ્ઞાનવાન્
વા ભવતિ । સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણિનીપુસ્તુ સાયોપશમિષ્ણા
નવાનેવ જિગીષુરપ્યેવમેવ ॥૭॥

સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ અને પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણી-
નીપુના ભેદો—

અર્થ—(૧) સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુના ભેદો=સ્વાત્મનિ
તત્ત્વનિર્ણીનીપુમાં શિષ્ય-શુરુઆત્મ-સાધર્મિક-મિત્ર આદિનો સમા-
વેશ થાય છે

(૨) પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુના ભેદો=શુરુઆત્મ, પરાત્મનિ
તત્ત્વનિર્ણીનીપુ કહેવાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીયકર્મના વિશિષ્ટ
ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન વિશિષ્ટ મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન-
મન પદ્યવજ્ઞાનવાળા પરાપકારી શુરુઆત્મ, પરાત્મનિ તત્ત્વનિ-
ર્ણીનીપુ કહેવાય છે ઇતિ એક ભેદ જાણવો તથા સકલજ્ઞાના
વરણીત્ર આદિ કર્મના ક્ષયથી પ્રકટ થયેલ કેવળજ્ઞાનવાળા અહ-
ંકારી સમવતો, પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ કહેવાય છે. આ
પ્રમાણે બીજો ભેદ જાણવો

વગી સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ તો ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો
જ સમજવો એવ જિગીપુ પણ ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો જ
સમજવો (૮+૯૨૮)

તથા ચારમ્મકો જિગીપુ, સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ
ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન્ કેરલો ચેતિ ચતુર્વિધસ્સમ્પન્ન ।
एव प्रत्यारम्भकोऽपि ॥૮॥

અર્થ—તથાચ આરંભક, (૧) જિગીપુ (૨) સ્વાત્મનિ
તત્ત્વનિર્ણીનીપુ (૩) પરાત્મનિ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન્ તત્ત્વનિર્ણી-
નીપુ (૪) ક્ષાયિકજ્ઞાનવાળા કેવલી પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ

આમ ચાર લેહવાળો આરભક છે આ પ્રમાણે પ્રત્યારભક
પણ ચાર પ્રકારનો બાણવો (૮+૬૨૯)

યદોમાવપિ જિગીષૂ, જિગીષૂ સાયોપશમિકજ્ઞાનિનો,
જિગીષુકેવલિનો વા વાદિપ્રતિવાદિનો મવતસ્તદા વાદિ-
પ્રતિવાદિસમ્પ્રમાવતિરૂપાણિ ચત્તાર્યજ્ઞા વપેક્ષિતાનિ ॥૯॥

વાદમા ગ્ન ગોના નિયમો—

અર્થ—(૧) વાદી-આરભક જિગીષુ અને પ્રતિવાદી-
પ્રત્યારભક જિગીષુ જનારે હોય (૨) વાદી-આરભક જિગીષુ
અને પ્રત્યારભક-પ્રતિવાદી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાન્ પરાત્મનિ
તત્ત્વનિર્ણીનીયુ જનારે હોય (૩) વાદીઆરભક જિગીષુ અને
પ્રત્યારભક પ્રતિવાદી-ક્ષાયિકજ્ઞાનવાન્-કેવલીપરાત્મનિ તત્ત્વનિ
ર્ણીનીયુ જનારે હોય ત્યારે વાદમા (૧) વાદી (૨) પ્રતિવાદી
(૩) સ્વયં (૪) સમાપતિ એમ ચાર અંગો અપેક્ષિત હોય
છે (૮+૬૩૦)

યદા સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીયુર્વાદી પ્રતિવાદી ચ પરત્વ
ઽત્ત્વનિર્ણીનીયુ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન્ તદા સમર્થચેત્સતિ
વાદી, વાદીપ્રતિવાદિરૂગાદ્વયમેવાવક્ષિતમ્ । અસમર્થચેત્સ-
મ્યેન સદાદ્વયમવેક્ષિતમ્, કવલી ચેત્પ્રતિવાદી તદાદ્વય-
મેવ ॥૧૦॥

અર્થ—જ્યારે આરભક-વાદી સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીયુ
અને પ્રત્યારભક પ્રતિવાદી પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીયુ-ક્ષાયોપશ

મિક જ્ઞાનવાળો હોય ત્યારે જો સમર્થપ્રતિવાદી હોય તો વાદમાં વાદી અને પતિવાદી રૂપ બે અંગોજ અપેક્ષિત છે

જો પ્રતિવાદી અસમર્થ હોય તો વાદી-પ્રતિવાદી-સભ્ય એમ ત્રણ અંગો અપેક્ષિત છે

જો કેવળીભગવાન પ્રતિવાદી હોય તો વાદી-પ્રતિવાદી એમ બે અંગોજ અપેક્ષિત છે (૧૦+૧૩૧)

યદા ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન પરમ તત્ત્વનિર્ણીનીપુર્વાદી પ્રતિવાદી ચ જિગીપુસ્તદા ચત્વાર્યજ્ઞાનિ, સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુઃ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન પરમ તત્ત્વનિર્ણીનીપુર્વા પ્રતિવાદી તદાઽપમયત્વેઽદ્વય સમયત્વે ચાદ્વયમ્ । કેવલી ચેત્પતિરાદી તદાઽદ્વયમપેક્ષિતમ્ । યદા તુ કેવલી વાદી જિગીપુષ પ્રતિવાદી તદા ચત્વાર્યજ્ઞાનિ, સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુઃ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનવાન વા પ્રતિવાદી તદાઽદ્વયમેવાપેક્ષિતમ્ ॥૧૨॥

અર્થ — (૧) જનારે આરભક-વાદી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ અને પ્રત્યારભક પ્રતિવાદી જિગીપુ હોય ત્યારે ઠલહાદિનો સભવ હોવાથી અને લાક્ષેઽધાનો સભવ હોવાથી ચાર અંગો-વાદી-પ્રતિવાદી-સભ્ય અને સહા પતિરૂપ ચાર અંગો અપેક્ષિત છે

(૨) વળી જનારે પ્રત્યારભક-પ્રતિવાદી, ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ અથવા પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણી

નીપુ હોય ત્યારે અસમર્થતામા ત્રણ અંગો અને સમર્થતામા બે અંગો અપેક્ષિત છે

(૩) વગી જ્યારે પ્રત્યારભક-પ્રતિવાદી કેવલી ભગવાન હોય ત્યારે બે અંગો અપેક્ષિત છે

(૪) જ્યારે પરોપકારમા એકપરાયણ કેવલી ભગવાન આરભક-વાદી હોય અને પ્રત્યારભક પ્રતિવાદી જિગીપુ હોય ત્યારે સહ-સભાપતિ સહિત ચાર અંગો અપેક્ષિત છે

(૫) વગી પ્રત્યારભક-પ્રતિવાદી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ અથવા પરાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ હોય ત્યારે બે અંગો અપેક્ષિત છે (૧૧+૬૩૨)

જિગીપુસ્વાત્મતત્ત્વનિર્ણીનો, સ્વાત્મતત્ત્વનિર્ણીનો જિગીપ્નો, સ્વાત્મતત્ત્વનિર્ણીનોહમયોરુમયોશ્ચ કેવલિ નોર્વાદિપતિવાદિમાત્રાસમ્ભવા ન વાદઃ પ્રવર્તતે ॥૧૨॥

અર્થ—જ્યારે બે જિગીપુ અને સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણી નીપુના વચ્ચે, સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુ અને જિગીપુના વચ્ચે, બન્ને સ્વાત્મનિ નિર્ણીનીપુ અને સ્વાત્મનિ તત્ત્વનિર્ણીનીપુના વચ્ચે, બન્ને-કેવલી અને કેવલીના વચ્ચે વાદિપણ-પ્રતિવાદિપણ અસંભવિત હોઈ વાદ સંભવતો નથી (૧૨+૬૩૩)

પ્રથમ વાદારમ્ભકો વાદી, તદનુ તદ્વિરુદ્ધારમ્ભક મતિ વાદી, एतौ स्वपरपक्षस्थापनप्रतिपक्षौ प्रमाणतः कुर्वीयाताम् ॥૧૩॥

અર્થ — ચાર અગોથી-ત્રણ અગોથી કે બે અગોથી અલકૃત સભામાં જે પહેલા વાદનો આરભ કરે છે તે વાદી રજક વાદી કહેવાય છે (૧) પહેલા વાદી (૨) ત્યારબાદ વાદીએ કહેલ પક્ષમા તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રમાણપૂર્વક દ્વપણને પ્રગટ કરનાર પ્રતિવાદી-પ્રત્યારજક કહેવાય છે

અર્થાત્ આ વાદી અને પ્રતિવાદી બન્ને, સ્વપક્ષમ ડન અને પરપક્ષમ ડન, પ્રમાણથી કરે ! (૧૩+૬૩૪)

उभयसिद्धांतपरिज्ञाता धारणायान् बहुश्रुत स्फूर्तिमान्
क्षमी मध्यस्थ सभ्य । वादोऽय त्रिमिस्सभ्यैरन्यूनो भवेत्
॥૧૪॥

અર્થ — (૩) વાદી અને પ્રતિવાદીના (સદ્ધાન્ત-તત્ત્વનો જ્ઞાતા, ધારણા સમર્થ, બહુશ્રુત, સ્ફૂર્તિવાળો, ક્ષમાવાળો, મધ્યસ્થ ‘સભ્ય’ કહેવાય છે

વાદમા જોણમા જોણ ત્રણ સભ્યો હોવા જોઈએ
(૧૪+૬૩૫)

सम्पैरैरैर्ययायोग वादिप्रतिवादिनो प्रतिनियतवादस्यान
नियमन कथाविशेषनियमन पूर्वोत्तरवादिर्देशस्तद्वचनगुण
दोषावधारण तन्वप्रकाशनेन यथासमय वादचिरामः जयप-
राजयप्रकाशनञ्च कार्यम् ॥૧૫॥

અર્થ — પૂર્વોક્તવશ્યસુચ પન્ન આ સભાસદોએ યોગપ્રમાણે

(૧) વાદી અને પ્રતિવાદીના ચોક્કસવાદના સ્થાનનો નિશ્ચય

(૨) કથાવિશેષનો નિષ્કર્ષ

(૩) પૂર્વવાદ (પૂર્વપક્ષ) અને ઉત્તરવાદ (ઉત્તરપક્ષ)નો નિષ્કર્ષ

(૪) વાગીએ અને પ્રતિવાદીએ કહેવ સાધક બાધકાત્મક વચનના શુદ્ધરોપનો નિશ્ચય

(૫) તરવના પ્રકાશનદ્વારા સમય પ્રમાણે વાદના વિરામનો નિશ્ચય

(૬) કથાના ફલરૂપ જ્ય અને ધરાજ્યની જાહેરાત વિગેરે કાચો કરવા જોઈએ (૧૫+૧૩૬)

પ્રજ્ઞાઽઽજ્ઞાસમ્પત્તિસમતાસમાલોક્ય કૃત સમાપતિ ॥૧૬॥

અર્થઃ—(૧) પ્રજ્ઞાથી અલકૃત (૨) આજ્ઞાસ પત્તિ અલકૃત (૩) સમતાથી અલકૃત (૪) ક્ષમાથી અલકૃત ‘સમાપતિ’ હોવો જોઈએ (૧૬+૧૩૭)

अनेन च वादिप्रतिवादिभ्या सम्यैश्च प्रतिपादितस्या-
र्थस्वावधारण तयो कलहनिराकरण तयोऽक्षयपयानुगुण परा-
जितस्य शिष्यत्वादिनियमन पारितोषिकादिवितरणश्च कर्त्त-
व्यम् ॥१७॥

અર્થઃ—આ સમાપતિએ,

(૧) વાદિએ અને પ્રતિવાદિએ અને સ્વયંએ કહેલા અર્થેનું અવધારણું કરવું જોઈએ

(૨) તે વાદી અને પ્રતિવાદીના કલહનું નિરાકરણ કરવું જોઈએ

(૩) વાદિ અને પ્રતિવાદિમાથી ચપથ (સોગઠ) પૂર્વક, પરાજિતનું શિખપણુઆદિનું નિયમન અને પારિતોષિક (ઈનામ) આદિનું ઢાન કરવું જોઈએ (૧૭૪-૧૭૮)

पूर्वागमान् पुरस्कृत्य भेदलक्षणतो दिशा वाक्यसहितप्र
काशाय सम्यक्सवि प्रकाशिता ॥१८॥

અર્થ — પૂર્વાચાર્યોએ રચેલ અન્યરત્નોને જોઈ વિચારી, સમ્યગ્ જ્ઞાનના ભેદો-મલેદોથી-લક્ષણોદ્વારા સક્ષેપથી [પૂર્વાચાર્યોના અથોમા પ્રવેશી અત્યુજ્જ્વળતા કરવાપૂર્વક] ખાલ લેવોને (પૂર્વાચાર્ય અથ પ્રવેશક બાવલેવોને) જ્ઞાનના પ્રકાશ માટે સમ્યગ્ જ્ઞાનનું પ્રકાશન કરેલ છે (૧૮૪-૧૮૬)

ઇતિ વાદનિરૂપણનામકે દશમ કિરણ



ચરણનિરૂપણનામક*
પ્રથમ*કિરણ*

ચરણકરણમેદેન દ્વિવિધ ચરણમ્ ॥૧॥

અર્થ—ચરણ અને કરણના લેહથી જે પ્રકારનું ચરણ છે મુમુક્ષુર્ગને રહાકર્તવ્યરૂપ, મતશ્રમલ્પધર્માદિમૂલગુણરૂપ ‘ચરણ’ કહેવાય છે અને પ્રયોજન થતા જે કરાય તે પિંડવિશુદ્ધિઆદિ ‘કરણ’ કહેવાય છે (૧+૬૪૦)

ત્રયશ્રમજઘર્મમયમનૈયાવૃત્ત્યવ્રહ્મચર્યગુપ્તિજ્ઞાનાદિતપ ક્રોધ નિગ્રહરૂપગાઠવિધમપ્યયા તરમેદતસ્મત્પતિવિધ ચરણમ્ ॥૨॥

અર્થ—(૧) મત (૨) શ્રમલ્પધર્મ (૩) સયમ (૪) વૈનાવૃત્ત્ય (૫) બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ (૬) જ્ઞાનાઠ (૭) તપ (૮) ક્રોધાદિનિગ્રહ રૂપે આઠ પ્રકારનું હોવા છતાં અવાતરલેહથી નિત્તર (૭૦) પ્રકારનું ચરણ છે (૨+૬૪૧)

મત સ્વરૂપ વર્ણન—

હિસાનૃનસ્તેવાવ્રહ્મચરિગ્રહેભ્યો વિરમણરૂપાણિ પચ ત્રતાનિ
॥૩॥

અર્થ—હિસાથી વિરમણ (૨) અસત્યથી વિરમણ

(૩) ચોરીથી અટકવું (૪) અપ્રજ્ઞથી વિરમવું (૫) પરિશ્રુતી વિરમવું

અર્થાત્ હિંસાદિપચકથી વિરમણરૂપ પાત્ર મહાવ્રતો
લાભુવા (૩+૬૪૨)

પ્રમાદસદ્ધારેણ કાયાદિચ્યાપારજ યદ્રવ્યભાવાત્મકમા
જલ્પપરોપણ હિંસા તસ્માત્સમ્યગ્જ્ઞાનશ્રદ્ધાનપૂર્વિકા નિવૃત્તિઃ
પ્રથમ વ્રતમ્ ॥૪॥

અર્થ — હિંસાવિરમણુ = પ્રમાદપૂર્વક, મનવચન-કાયરૂપચ્યા
પારથી જ-૨, દ્રવ્યભાવરૂપપ્રાણોનો જીવથી વિયોગ કરવો તે
હિંસાનો જ્ઞાનશ્રદ્ધાપૂર્વક, ત્રણભાગાઓથી, યાવજજીવ નિવૃત્તિ
રૂપત્યાગ ‘હિંસાવિરમણરૂપપ્રથમવ્રત’ કહેવાય છે (૪+૬૪૩)

અસદ્વૃત્તિ તત્પ્રકારકમપ્રિયમવચ્ય વચનમટુત તસ્માત્તયા
વિરતિર્દ્વિતીય વ્રતમ્ । અસત્ય ચતુર્થિય શ્રુતનિહનનાશ્રુતોદ્મા
વનાર્થા તરગર્હમેદાત્ । આયમાત્મા પુણ્ય પાપ ત્વા નાસ્તી-
ત્યાદિકમ્ । આત્મા સર્વગત્ત્વમ્ દ્વિતીયમ્ । શબ્દશ્વેતર
ચર્મ તત્તીયમ્ । ક્ષેત્ર ક્રૂપ, કાળ પ્રતિ કાળસ્ત્યાદિ વચન
તુર્થમ્ ॥૫॥

અર્થ — અચારને ચોર કહેવારૂપ, અપ્રિય, અહિતકર,
વચન ‘અનૃત’ અસત્ય કહેવાય છે તેનાથી જ્ઞાનશ્રદ્ધાપૂર્વક,
યાવજજીવ અટકવું તે ‘અસત્યવિરતિરૂપ બીજું વ્રત’ કહેવાય છે

૫મી અસત્ય ચાર પ્રકારનું છે—

(૧) જૂતનિહનવ-સત્તવિધમાનનો અપહાપ કરવો જેમકે, આત્મા નથી, યુષ્મદાપ નથી વિગેરે

(૨) અજૂત હિંસાવન-અવિવમાન, અછતાને પ્રગટ કરવું તે જેમકે, આત્મા સર્વવ્યાપી છે

(૩) અર્થોત્તર-ખીખ પડાય રૂપે જણવાવું-કહેવું જેમકે, ગાયને ઘોડો કહેવો

(૪) ગહો-શાસ્ત્રપ્રતિષિદ્ધ વચન અને નિર્દિત વચન 'ગહો' કહેવાય છે જેમકે, 'ખેતર ખેડ' એવું વચન કારણ કે હિંસાનનક હોવાથી આ વચનની અસત્યતા છે 'કાણાને કાણો' કહેવો આ નિહુર વચન, પરને પીડાકારી હોઈ સત્ય છતાં ગર્હિત હોઈ અસત્ય કહેવાય છે (૫+૬૪૪)

સ્વામ્યાગ્રદક્ષવસ્તુપગ્નિગ્રહણ સ્તેય તસ્માત્તથા વિરતિસ્તુ
ત્રીય વ્રતમ્ ॥૬॥

અર્થ —સ્વામીથી-જીવથી તીથ કરવચનથી-શુરુથી અદત્ત-નહોં આપેલ પ્રમત્ત યોગ દ્વારા વસ્તુનું શ્રદ્ધા સ્તેય' કહેવાય ■ તેનથી સવથા યાવન્જીવ નિવૃત્તિ-અટકવું તે 'અસ્તેયવ્રત' કહેવાય ■ (૬+૬૪૫)

ઔદારિકૃત્વૈક્રિયશરીરવિલક્ષણસયોગાદિજન્યવિપયાનુમ
વનમગ્રહ તસ્માત્તથા વિરતિસ્તુર્ય વ્રતમ્ ॥૭॥

અર્થ —ઔદારિક શરીર (તિય ચ-મનુષ્યોના શરીર) અને વૈક્રિય શરીર (વેદોદયજન્ય સ્ત્રીપુરુષસમગ્ર વિશેષ)

આદિ (આદિથી સઠસ-નામગ્રંથ-દર્શન વિગેરે ભણવાં)
તેનાથી જન્ય વિષયસુખનો અનુભવ, 'અબ્રહ્મ' કહેવાય છે
તેનાથી ત્રણ યોગ-ઠરણથી અદારપ્રકારે યાવજીવ જ્ઞાન શ્રદ્ધા
પૂર્વકવિરામ-અટકવું તે 'બ્રહ્મમત' ચોથુ મત કહેવાય છે -
(૭+૬૪૬)

સચિત્તાચિત્તમિત્રેષુ દ્રવ્યેષુ મૂર્છા પરિગ્રહસ્વતઃ તથા
વિરતિ પञ्चમ ત્રતમ્ ॥૮॥

અર્થ—શ્રી વિ સચિત્તદ્ર ચોમા આહારઆદિઅચિત્ત
દ્રવ્યોમા, ભૂષણભૂષિત શ્રી આદિ મિત્રદ્રવ્યોમા મમતાભાવ-મૂળાં
'પરિગ્રહ' કહેવાય છે તેનાથી પ્રમાદના અભાવપૂર્વક યાવ
જીવ અટકવું 'અપરિગ્રહ' પાચમુ મત કહેવાય છે (૮+૬૪૭)

ક્ષમામાર્દવાર્જશૌચસત્યસયમતપસ્ત્યાગાઽઽકિશ્ચ પન્નસચ-
ર્ષાણિ ધમણધર્મા ॥૯॥

અર્થ—(૧) ક્ષમા (૨) માર્દવ (૩) આર્જવ (૪) શૌચ
(૫) સત્ય (૬) સયમ (૭) તપ (૮) ત્યાગ (મુક્તિ-નિર્લો
ભતા) (૯) આર્કિયન્ય (૧૦) બ્રહ્મચર્ય એમ દશ મમણ
(સાધુ)ના ધર્મો કહેવાય છે (૯+૬૪૮)

સતિ સામર્થ્યે સહનશીલતા ક્ષમા । સાપરાધિન્યપ્યુપ-
કામ્યુદિરવશ્યમ્ભાવિત્વમતિરપાયેષુ ક્રોધાદિષુ દુષ્ટફલક-
ત્વજ્ઞાનમાત્મનિ દાશ્વવણેઽપ્યવિકૃતમનસ્કત્વ ક્ષમૈવાત્મધર્મમ્ ॥૧૦॥

કુમારુ ૨૧૩૫-

અર્થ—પ્રતિકારશક્તિ હોવા છતાં સહનશીલતા રાખવી એ ‘કુમા’ કહેવાય છે

અર્થાત્ અપરાધીભવો ઉપર પણ ઉપકારબુદ્ધિ, પરપ્રયુક્ત તાડન-માત્ર આદિ અપાયોમા, અવશ્યભાવિત્વનો વિચાર, ક્રોધ આદિ વિષે દુષ્ટતા આપનારા છે, આવું જ્ઞાન, પોતાની નિહાળુ શ્રવણ થતા માનસિકવિકારનો અભાવ, ‘કુમા’ એજ આત્મધર્મ છે એવી બુદ્ધિ, કુમામા ઉપકાર કરનારી છે અર્થાત્ આ બધા ભાવો કુમાના ઉત્તેજક છે (૧૦+૬૪૬)

गर्वराष्ट्रमृत्वस्य श्रेष्ठेऽभ्युत्थानादिभिर्विनयाचरणमार्द-
वम् । जातिरूपैश्वर्यकृत्तप श्रुतनामवीर्यैऽहम्भावो मादववि
रोधी अतस्ततो निवर्त्तत ॥११॥

અર્થ—ગર્વરહિતનું આચાર્ય આદિ શ્રેષ્ઠ પુરોના વિષે યથાયોગ્ય અભ્યુત્થાન-આસન આદિથી વિનયપૂર્વકનું આચરણ ‘માદવ’ કહેવાય છે અર્થાત્ જાતિ-રૂપ-શ્રેષ્ઠ-કૃત-તપ-શ્રુત-લાભ-વીર્ય રૂપ વિષયોમા અહંકાર-ગવ એ માદવ વિરોધી કહેવાય છે માટે તેનાથી અટકવું એ માદવરૂપ યમણધર્મ બને છે (૧૧+૬૫૦)

कायवाङ्मनसा साद्वराहित्यमार्जवम् । माचदोपयुक्तो
हि ब्रह्ममुक्त्र चाकुशलाश्रुमफल कर्मोपचिनोति ॥१२॥

અર્થ—આજ વરૂપ યમણધર્મ=કાય-વચન-મનની

શકતા માયા-વક્તાનો અભાવ 'આજ્ઞ' કહેવાય છે
અર્થાત માયારૂપ ભાવદોષવાળો, આલોકમા અને પરલોકમા
અવિધ્યમા અશુભકૃતવાળા પાપકર્મને લેગુ કરે છે

(૧૨+૬૫૧)

કાલુષ્યવિરહઃ શૌચમ્ । તદ્ દ્રવ્યમાવમેશદ્ દ્વિષા,
જાત્રીયવિધિના યતિજનશરીરગતમહાત્રગાદિસાલનમાયમ્ ।
રજોહરણાદિષ્વપિ મમતાવિરહો દ્વિતીયમ્ । મમત્વમત્ર મના
કાલુષ્યમ્ ॥૧૧॥

અર્થ—શૌચરૂપ શ્રમણધર્મ=સેવરૂપ મલિનતાનો અભાવ
'શૌચ' કહેવાય છે આ શૌચ, દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારનું
છે (૧) એવણીના શુદ્ધજલ આદિરૂપ શાસ્ત્રોક્ત વિધિથી સાધુ
જનના શરીરગત મહામય (મોટાધાવ-જખમ-ઘાઈ વિગેરેનું
સાલન (પોણુ વિ) દ્રવ્યશૌચ કહેવાય છે (૨) રજોહરણ-
મુખવસ્ત્રિકા-ચોલપટ્ટો-પાત્ર આદિરૂપ ધર્મોપકરણોમા પણ મમ
તાનો અભાવ 'ભાવશૌચ' કહેવાય છે અહીં મમતા, મનની
મલિનતા બાણવી (૧૩+૬૫૨)

યથાવસ્થિતાર્થપ્રતિપત્તિકરં સ્વપરહિત વચ. તા વમ્ ॥૧૬॥

અર્થ—યથાવસ્થિત=અનતધર્મોત્તમકવસ્તુનું તે તે પ્રકારે
બોધજનક, સ્વપરહિતકારી વચન 'સત્ય' રૂપ શ્રમણધર્મ કહે
વાય છે (૧૪+૬૫૩)

ઈદ્રિયદમન સયમઃ । તત્સત્ત્વ પૂર્વમેવોક્તમ્ ॥૧૫॥

અર્થ—સયમ=પાપ ઇન્દ્રિયોના પાપવિષયોના લોભ પતાનો અભાવ ‘સયમ’ કહેવાય છે તથા ‘તપ’ રૂપ શ્રમલુપ્તમનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહેવાઈ ગયેલ છે (૧૫+૬૫૪)

યાદ્યામ્પ તરોપચિત્રીરાનપાનાદિવિષયકભાવદોષપરિ-
ત્યજન ત્યાગઃ ॥૧૬॥

અર્થ—ત્યાગરૂપ શ્રમલુપ્તમ=રત્નોકરણાદિરૂપ બાહ્યઉપધિ તથા ક્રોધ અદિ આક્રમ્યતર ઉપધિ અને આક્રમ્યતર શરીર વિષયક અને બાહ્ય અન્નપાનઆદિરૂપ વિષયક તૃણામમતારૂપ ભાવદોષનો પરિહાર ‘ત્યાગ’ કહેવાય છે જેનું બીજું નામ ‘મુક્તિ’ છે (૧૬+૬૫૫)

—શરીરધર્મોપકરણાદિષુ મૂર્છારાહિત્યમાકિચ્ચયમ્ ॥૧૭॥

અર્થ—આકિચ્ચય=શરીર ધર્મોપકરણ આદિવિષે મૂર્છાનો અભાવ ‘આકિચ્ચ-ય’ કહેવાય છે (૧૭+૬૫૬)

તતપરિપાલનાય જ્ઞાનામિદદયે કપાયવરિપાકાય ચ
શુકુલવાસો બ્રહ્મચર્યમ્ ॥૧૮॥

અર્થ—બ્રહ્મચર્યરૂપ શ્રમલુપ્તમ=મતના સારીરીતે પાલન કરવા માટે જ્ઞાનની ચારે બાજુથી વૃદ્ધિ માટે, ક્રોધઆદિ પરિણામોના ઉપશમ-સંયોગશમ-સત્ત્વરૂપ પરિપાક માટે શુકુલવાસ (શુદ્ધ આરામની પરત્રતા) ‘બ્રહ્મચર્ય’ રૂપ શ્રમલુપ્તમ કહેવાય છે

(૧૮+૬૫૭)

મનિયમ શરીરવાદ્મનનોનિગ્રહ સયમ । સ ચ સત્ત-

દશવિધઃ પૃથગ્યક્તેજોવાયુનસ્પતિકાયદ્વિત્રિચતુષ્ચેન્દ્રિયપ્રે
ક્ષયોપેક્ષ્યાપહૃત્યમમૃજ્યકાયગાઢ્મનઽવકરણસયમમેદાત્ ॥૧૯॥

અર્થઃ—નિયમપૂર્વક શરીર-વચન-મનનો નિયત્વ 'સ યમ' કહે
વાય છે પૃથ્વીકાયસ યમ આકાશ યમ તેજ કાયસ ૦ વાયુકાયસ ૦
વનસ્પતિકાયસ ૦ દ્વીન્દ્રિયસ ૦ ત્રીન્દ્રિયસ ૦ ચતુર્વિન્દ્રિયસ ૦ ૫ ચે
ન્દ્રિયસ ૦ પ્રેક્ષ્યસ ૦ ઉપેક્ષ્યસ ૦ અપહૃત્યસ ૦ પ્રમૃત્યસ યમ
(૧૯+૬૫૮)

તત્ર પૃથિવીકાયિકાદારમ્બ પચ્ચેન્દ્રિય યાવથે નવવિધા
જીવાસ્તેવા કરણત્રય (યોગત્રયેણ) કૃતકારિતાનુમતિમિ
સપદ્ધરિતાવ્ય્યાવત્તિપરિહાર પૃથિવીકાયિકાદિસયમો નવ-
વિધો જ્ઞેયા ॥૨૦॥

અર્થ—(૧) સત્તર પ્રકારના સયમ પૈકી પૃથ્વીકાયથી
માડી ૫ ચેન્દ્રિય સુધીના જે નવપ્રકારના જીવો છે, તેઓનો
મન-વચન-કાયાદારા કરવા-કરાવવા-અનુમોદનરૂપે સઘટ્ટ-
સરભ (હિસાનો ■ કદપ)નો અને પરિતાપ-સમારભ (પરથી
ડાકર ઉગ્યાટન આદિના કારણરૂપ મત્રાદિધ્યાનરૂપ માનસિક
સમારભ, પરપરિતાપકર છુદ્ધવિદ્યાઆદિ ધરાવર્તના સઠદપ
સૂચકધ્વનિરૂપ વાચિક સમારભ, મારવા માટે લાકડી-મુઠ્ઠી
આદિના પ્રયોગ કરવારૂપ કાયિક સમારભ)નો અને વ્યાપત્તિ-
આરભ-વિનાશ પ્રાણવિયોગનો પરિહાર-વર્જન એ પૃથિવી
કાયિક આદિ સયમ, નવપ્રકારનો જાણવો (૨૦+૬૫૮)

સ્થાનાદીન્ વિલોચ્ય ક્રિયાચરણ પ્રેક્ષ્યમયમ સાધુમ-
શ્રુતીન્ પ્રવચનોદિતક્રિયાસુ વ્યાપારયત । સ્વસ્વક્રિયાસુ
વ્યાપારવતો વા મૃદુસ્થાદીનુપસમાજસ્ય સયમ ઉપદેશસયમ
॥૨૧॥

અર્થ — સૂચા-ભેદવા-ગમનને યોગ્યસ્થાન-સ્થ ડિલ આદિને
ભેદ આખથી બરાબર ભેદ ચયનાદિક્રિયા કરવી તે ' પ્રેક્ષ્ય-
સયમ '

પ્રવચનકથિતક્રિયામા શિથિલ બનનાર સાધુઆદિને પ્રવચ
નવિહિત અનુક્રાંતેમા પ્રેરણા-પ્રવચન કરણ ' ઉપેક્ષસયમ '
અથવા પાપવ્યાપારને કરનાર મૃદુસ્થાને પાપવ્યાપારમા પ્રેરણા
નહીં કરવી તે ' ઉપેક્ષસયમ ' કહેવાય છે (૨૧+૬૬૦)

ચરણાનુવકારકવસ્તુનિગ્રહો વિધિના ચ પ્રાણિસસરત
મક્ષાપાનાદિવસ્તિવ્રતનમવદ્યતસયમ । દષ્ટિદષ્ટસ્પન્દિકવચ્છા-
દીના વિશિષ્ટવદેશમને રજોઝગુણિતપદાદીનાઞ્ચ રત્નોદરણા-
દિના મમાજન મમૃગ્યસયમ ॥૨૨॥

અર્થ — સયમમા અનુપયોગી (વસ્ત્રપાત્રઆદિથી બિન્ન)
વસ્તુઓનો ત્યાગ અને પ્રાણિસસક્રત અન્નપાનઆદિનો વિધિ
પ્રમાણે-શાસ્ત્રકથિતવિધિથી જન્તુ વગરની જગ્યામા પરડવવા
રૂપ ત્યાગ ' અપહૃત્યસયમ ' કહેવાય છે આખથી પહેલા ભેદ
સ્થડિલ-વસ્ત્ર-પાત્ર આદિ પ્રમાણેન કરણ, વિશિષ્ટ પ્રદેશ
ગમનમા-સચિત

રજોહરણ આદિથી પ્રમાજન કરવું ' પ્રમૃજ્યસ યમ ' કહેવાય છે
(૨૨+૬૬૧)

ધાવનાદિદુષ્ટક્રિયાનિવૃત્તિશુભક્રિયાપ્રવૃત્ત્યુભયરૂપ કાય
સયમ । દિસ્ટપરવાદિનિવૃત્તિશુભાવપ્રવૃત્ત્યુભયરૂપો ધાવસયમ' ।
અભિત્રોહાદિનિવૃત્તિરૂઢકર્મધ્યાનાદિપ્રવૃત્તિમનસસયમ । પુસ્ત
કાઘજીવસયમસ્વકરણસયમ ॥૨૧॥

અર્થ—કાયસયમ=ધાવન (દોડવું) આદિદુષ્ટક્રિયાઓથી
નિવૃત્તિરૂપ અને ધર્મસાધનમૂલ-ગમન આગમન આદિ આવ
શયક શુભક્રિયાઓમા ઉપયોગપૂર્વક પ્રવૃત્તિરૂપ ' કાયસયમ '
કહેવાય છે

વાદ્સયમ=હિંસક-કઠાર આદિ અશુભવચનથી નિવૃત્તિ
રૂપ અને સૂત્રમાગાનુસારી-પરિહિતકારી શુભવચન પ્રવૃત્તિરૂપ
' વાદ્સયમ ' કહેવાય છે

મન સયમ=આત્મ, રોદ્રધ્યાન-અભિત્રોહ આદિની નિવૃત્તિ
પૂર્વક ધર્મધ્યાનાદિમા પ્રવૃત્તિરૂપ ' મન સયમ ' કહેવાય છે

' ઉપકરણસયમ '=અવતનશિષ્યજનના અનુમહ માટે અણ
વરૂપ પુસ્તક આદિનુ પ્રતિષેખના પ્રમાજનાપૂર્વક યતનાથી
ધારણા કરવું ' ઉપકરણસયમ ' જેનુ બીજુ નામ ' અણવ
સયમ ' કહેવાય છે (૨૩+૬૬૨)

શાસ્ત્રોદિતવિધિના ગૌરવજનક્રિયાનુષ્ઠાનપ્રવૃત્તિર્વેયાદ્ય

સ્યમ્ । તદ્વાચાર્યોવા-વાયતપસ્વિશૈસકગ્ઢાનગણકુલસદ્ગુસાધુ
સમનોક્તસમ્વિધિત્વાદશવિધમ્ ॥૨૪॥

અર્થ—વૈયાવૃત્ય—આગમોમા ઠહેલવિધિપૂવક, લાવ-
તીય કર નામકમૈ બધજનકરૂપ ગૌરવજનકક્રિયાનુધાનમા
પ્રવૃત્તિ ‘વૈયાવૃત્ય’ કહેવાય ॥ તે વૈયાવૃત્ય આચાર્ય—ઉપા-
ધ્યાય—૧૫૨૧૬—શૈલક—૩૨—ગણ—૭—કુલ—૬—સાધુ—૧૦—સમનોક્ત
લેઈથી દશપ્રકારનું ॥ (૨૪+૬૬૩)

જ્ઞાનાગ્રાચારે પ્રધાન આચાર્ય । સપચ્ચવિધ પ્રત્રાજકો
દિગાચાર્ય શ્રુતોદ્દેષ્ટા શ્રુતસમુદ્દેષ્ટાઽઽમ્નાયાર્થવાચકચ્ચેતિ
॥૨૫॥

અર્થ—આચાર્ય—જ્ઞાનાચાર—દશનાચાર—ચારિનાચાર—
તપાચાર—વીર્યાચાર રૂપ પાંચ આચારોમા પ્રધાન (પોતે કરનાર
બોલનાર—બનલાવનાર કૈાઈ પ્રધાન) ‘આચાર્ય’ કહેવાય છે
તે આચાર્ય પ્રમાણક—દિગાચાર્ય—શ્રુતોદ્દેષ્ટા—શ્રુતસમુદ્દેષ્ટા—આ-
મ્નાયાર્થવાચકલેઈથી પાંચ પ્રકારના છે (૨૫+૬૬૪)

સામાયિકાદિવ્રતાગોપયિતા પ્રત્રાજક । સચિત્તાચિત્ત-
મિશ્રવસ્ત્રવનુજ્ઞાયી દિગાચાર્ય । પ્રથમન આગમોપદેષ્ટા શ્રુતો-
દ્દેષ્ટા । સદ્દિષ્ટગુર્યાગ્રમાયે સ્થિરપરિચિતકારણિતત્વેન સમ્યગ્ધાર
ણાનુપ્રવચનેન ચ તસ્યૈવાગમસ્ય સમુદ્દેષ્ટા અનુજ્ઞાતા ॥ શ્રુત-
સમુદ્દેષ્ટા । આમ્નાયસ્વોત્સર્ગાપનાદાત્મકાર્યમવચ્ચતા આમ્નાય-
ર્થવાચક ॥૨૬॥

અર્થ—પ્રવાજક આચાર્ય—મામાયિક આદિતત્ત્વ
આરોપણ કરનાર ‘પ્રવાજક આચાર્ય’ કહેવાય ॥

દ્વિગાચાર્ય—સચિત—અચિત—મિથ્યવસ્તુને જજ્ઞાવના
(અનુસાતા) અથવા શુરુએ આદેશ આપેલ દ્વિગાચાર્યોમાં રહે
નાર સાધુઓની સારણાઆદિ કરનારાઓ પણ દ્વિગાચાર્યો કહે
વાય ॥

શુનોદેહા—પ્રથમથી આગમનો ઉપદેશ આપનાર ‘શુનો
દેહા’ કહેવાય છે

શુતસમુદેહા—પૂર્વ આગમનો ઉપદેશ આપનારૂપ પૂર્વો-
દિષ્ટ શુરુઆદિના અભાવમાં ઉદિષ્ટ (પહેલા ઉપદેશ આપેલ
સૂત્ર અર્થ) ને સ્થિર-પરિચિત કરે. ‘સારી રીતે ધારણા
કરી રાખો ! બીજાઓને જજ્ઞાવો (જણાવો) આ પ્રમાણે સ્થિર
પરિચિત કરાવનારા હોઈ સમ્યક્ ધારણાના અનુયાયક હોઈ
તેજ આગમના સમુદેહા અથવા અનુસાદાતા ‘શુત સમુદેહા’
કહેવાય છે

આગ્નાયાર્યવાચક—આગમરૂપ આગ્નાયના ઉત્સર્ગ
અપવાદ રૂપ અર્ચના ઉપદેશક ‘આગ્નાયાર્યવાચક’ કહેવાય ॥
(૨૬+૬૬૫)

આચારવિષયવિનયસ્ય સ્વાધ્યાયસ્ય વાઽઽચાર્યનિશ્ચયા
સાધૂનામુપદેશક ઉપાધ્યાય ॥૨૭॥

અર્થ—ઉપાધ્યાય—પાત્રપ્રકારના આચારવિષયક વિન
યનો અથવા વાચનાઆદિ પાત્રપ્રકારના સ્વાધ્યાયનો આચાર્ય

ય ની, આજ્ઞાથી સાધુવગને ઉપદેશ આપનાર બાણાવનાર સૂત્રની
અપેક્ષાએ જિનવચન બાણાવનાર ‘ઉપાધ્યાય’ કહેવાય છે
(૨૭+૬૬૬)

કિચ્ચિદ્નપ્પમામા તોગ્રનપોઽનુષ્ઠાતા તપસ્વી । અમારો
પિતૃવિવિવત્તત્ત્વશિષ્ણાયોગ્યશ્ચેક્ષક ॥૨૮॥

અર્થ—‘તપસ્વિ’ કાઈક ન્યૂન છ મહીના, મુધીને
ઉપતપ કરનાર ‘તપસ્વિ’ કહેવાય છે

‘શૈક્ષક’—જેને ટોપવગરના મતનુ આરોપણ કરવામા
નથી આવેલ તે શિક્ષાઓગ્ય-નવદીક્ષિત ‘શૈક્ષક’ કહેવાય છે
(૨૮+૬૬૭)

અપદુર્વ્યાધ્યાક્રાન્તો મુનિર્મુક્તિર્નિ ॥૨૯॥

અર્થ—‘ગ્લાન’—શિક્ષાઆદિ કરવા અસમર્થ, જ્વર-
આદિ વ્યાધિવાળો મુનિ ‘ગ્લાન’ કહેવાય છે (૨૯+૬૬૭)

શ્રુતસ્પરિપરમ્પરાનુયાયી ગણઃ । એકજાતીયાનેકગચ્છ
સમૂહ કુલમ્ ॥૩૦॥

અર્થ—‘ગણ’—શ્રુતસ્થવિર (ત્રીજા ચોથા અગને ધારણ
કરનાર-આગમવૃદ્ધ) સાધુની પરપરાનો અનુયાયી ‘ગણ’
કહેવાય છે અથવા કુલનો સમુદાય ‘ગણ’ કહેવાય છે જેમકે
કૌટિલ ગણ આદિ

‘કુલ’—એક જાતના અનેકગચ્છ (સાધુ સમુદાય) નો
સમૂહ ‘કુલ’ કહેવાય છે જેમકે, ચાન્દ્રકુલ આદિ (૩૦+૬૬૮)

જ્ઞાનદર્શનચરણગુગવાન્ ધમળાદિ સહુ ॥૩૧॥

અર્થ — સ ધ-જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ગુણવત્ત અમલ
પ્રધાન ચતુર્વિધ (સાધુ-સાધ્વી-આવક-આવિકારૂપ ચારપ્રકારનો
'સ ધ' કહેવાય છે (૩૧+૬૬૯)

જ્ઞાનાદિપૌરુષેયશક્તિભિર્મોક્તસાધક સાધુ ॥૩૨॥

અર્થ — સાધુ-જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમા પરાક્રમરૂપ
શક્તિ દેશવનારો મોક્ષની સાધના કરનારો સાધુ કહેવાય છે
(૩૨+૬૭૦)

પ્રકૃત્તામાચારીસમાચરણપરસ્સાધુ* સમનોજ* ॥૩૩॥

અર્થ — સમનોજ—એક સામાચારી (શિષ્ટઆચરિત
ક્રિયાકલાપ)મા વર્તનાર સાધુ 'સમનોજ' કહેવાય છે
(૩૩+૬૭૧)

વસતિકથાનિષદેન્દ્રિયકુદ્યાન્તરપૂર્વકોદિતમણીતાતિમાથા-
ઽઽહારમૂળગુપ્તિમેદેન વ્રજચર્ચગુપ્તિર્નવથા ॥૩૪॥

અર્થ — વસતિશુપ્તિ-કથાશુપ્તિ-નિષદાશુપ્તિ-કુદ્યાન્તર
શુપ્તિ-પૂર્વકોદિતશુપ્તિ-મણીતશુપ્તિ-અતિમાયાહારશુપ્તિ બ્રૂષ
શુપ્તિના લેહથી બ્રહ્મચર્ચ (ચતુર્થમત)ની શુપ્તિ, (૧૬પ્રકાર)
નવ પ્રકારની (૩૪+૬૭૨)

સ્ત્રીપૃષ્ઠાદિવાસસ્થાનવજ્રન વસતિશુપ્તિ ॥૩૫॥

અર્થ — વસતિશુપ્તિ—સ્ત્રી, નપુસક અ દિના વાસવાળા

સ્થાનનો ત્યાગ 'વસતિશુષ્તિ' કહેવાય છે (૩૫+૬૭૩)

૧. રાગાનુવધિસ્રીસલાપચરિત્રવર્ણનપરિત્યાગ. કથાશુષ્તિ
॥૩૬॥

અર્થ — 'કથાશુષ્તિ' એકલી શ્રીઓની સાથે અથવા શ્રી સભાથી, રાગાનુબધી, સલાપ-ચરિત્રવર્ણનરૂપ કથાનો ત્યાગ 'કથાશુષ્તિ' કહેવાય છે (૩૬+૬૭૪)

સ્વપાસનપરિવ્રજન નિપત્રાશુષ્તિ ॥૩૭॥

અર્થ — શ્રી સભાથી આસન (બેસવાની જગ્યામાં) અર્થાત્ શ્રીની સાથે એક આસનમાં અથવા જ્યાં બેસી હોય ત્યાં હઠી ગયા બાદ એક મુદૂર્ત્ત સુધી નહીં બેસવારૂપ ત્યાગ 'નિર્વેદ્યાશુષ્તિ' કહેવાય છે (૩૭+૬૭૫)

૧. રાગમયુક્તસ્વરૂપોપાદ્ધિવિકોકનત્યજનમિન્દ્રિયશુષ્તિ ।
પ્રકરુપાન્તરિતમૈથુનશબ્દધ્રુવણ સ્થાનપરિત્યાગ કુડ્યાતર-
શુષ્તિ. ॥૩૮॥

અર્થ — રાગપૂર્વક શ્રીઓના અભોપાગોના નિરીક્ષણનો ત્યાગ 'મિન્દ્રિયશુષ્તિ'

૧. એક ભીંતથી અતરિત સ્થાનનો અર્થાત્ જે સ્થાનમાં મૈથુન કાલજ ॥ ૨૭૬ શ્રવણ થાય છે એવા સ્થાનનો ત્યાગ 'કુડ્યાતર' શુષ્તિ કહેવાય છે (૩૮+૬૭૬)

પ્રાવનનક્રીડાસ્મરણનિધુર્ય પૂર્વકીદિતશુષ્તિ. । અતિસ્નિ

ગમપુરાયાહારપરિહારઃ પ્રગીતગુપ્તિઃ ॥૧૯॥

અર્થ — પહેલા ગૃહસ્થાવસ્થાકાલમા સ્ત્રીસાથે કરેલવિષયા
ગુભવરૂપ કીડાના રમરણનો અભાવ ‘પૂર્વકીડિતગુપ્તિ’ કહે
વાય છે અત્યતસ્તિગ્ધ (ચીકણા) મીઠાઆહાર આદિનો પરિ-
હાર ‘પ્રણીતગુપ્તિ’ કહેવાય છે (૩૬+૬૭૭)

માનાધિકાઽઽહારપરિવ્રજનમતિમાત્રાહારગુપ્તિ । સ્નાન
વિલેપનાદિશરીરશુભ્રૂપાવર્જનશ્રુપગુપ્તિઃ ॥૪૦॥

અર્થ — પ્રમાણથી અધિકઆહારનો ત્યાગ ‘અતિમાત્રા-
હારગુપ્તિ’ સ્નાનવિલેપન આદિ રૂપ શરીરશુભ્રૂપા-શ્રુપા-સંસ્કાર
નો ત્યાગ ‘શ્રુપગુપ્તિ’ કહેવાય છે (૪૦+૬૭૮)

જ્ઞાનદર્શનચરણમેદતો જ્ઞાનાદિ ત્રિવિધમ્ । કર્મસયોપથ
મમમુત્યાવધોષતદ્દેતુ દ્વાદશાઙ્ગાન્યતરત્ જ્ઞાનમ્ । તત્ત્વશ્રદ્ધાન
દર્શનમ્ । પાપવ્યાપારેભ્યો જ્ઞાનશ્રદ્ધાનપૂર્વકવિરતિશ્ચરણમ્
॥૪૧॥

જ્ઞાનાદિત્રયતુ નિરૂપયતુ—

અર્થ — જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એકથી જ્ઞાનાદિ, ત્રણપ્રકારના
છે જ્ઞાન-તે તે જ્ઞાનાવસ્થામૂલક કર્મના ક્ષયોપશમજન્ય જ્ઞાન અને
તે જ્ઞાનમા હેતુમૂલક દ્વાદશાઙ્ગો (આચારાઙ્ગ આદિ બાર અઙ્ગો)
રૂપી શ્રુત ‘જ્ઞાન’ કહેવાય છે

દર્શન-દર્શનમોહનીય ક્ષય આદિજન્ય જિનોહતતત્ત્વશ્રદ્ધા
નરૂપ આત્મપરિણામવિશેષ ‘દર્શન’ કહેવાય છે

ચારિત્ર-પાપરૂપ વ્યાપારોથી જ્ઞાનશ્રદ્ધાપૂર્વક અટકવું વિરતિ
'ચરણ' કહેવાય છે (૪૦+૬૭૯)

વાદ્યામ્પ તરમેદેન દ્વાદશવિધાનિ તપાસિ પૂર્વમેવોક્તાનિ
૥૪૧॥

અર્થ — બાદ્ય છ અને અલ્પ તર છ લેઈથી બાર પ્રકારનો 'તપ' કહેવાય છે નિજ રાત્રિપણુમાં જેનું વણન પૂર્વે કરી દીધેલ ॥ (૪૧+૬૮૦)

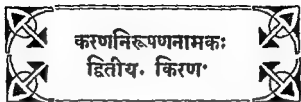
હરીર્ણક્રોધાદિચતુષ્ટયનિગ્રહ ક્રોધનિગ્રહ ॥૪૨॥

इति चरणनिरूपणम् ।

અર્થ — ઉદયમાં આવેલ ક્રોધ-માન-માયા-લોભરૂપ ક્રોધ આદિ ચારનો નિગ્રહ તે ક્ષમાદિચાર 'ક્રોધ' નિગ્રહ કહેવાય છે
(૪૦+૬૮૧)

ઈતિ ચરણનિરૂપણનામક પ્રથમકિરણ





પિંડવિશુદ્ધિસમિતિમાવનાપ્રતિમેદ્રિયનિરોધપતિહેત્વ-
નાગુપ્ત્યભિપ્રદ્યમેદેનાષ્ટવિચર્યાવ કરણમવા તરમેદાસપ્તતિવિધમ્
॥૧॥

અર્થ — પિંડવિશુદ્ધિ-સમિતિ-ભાવના-પ્રતિભા-ઇન્દ્રિયનિ-
રોધ-પ્રતિવેખના-શુષ્કિ-અભિમુક્તિના હેતુથી આઠ પ્રકારનું હોવા
છતાં ૪૨૭, અવાતરહેતુથી (૭૦) સીતેર પ્રકારનું છે
(૧+૬૮૨)

સવદોષરહિતાઽઽહારોપાધ્યયવસ્તુપાત્રપરિગ્રહાત્મિકાથતસ
પિંડવિશુદ્ધય ॥૨॥

અર્થ — સર્વદોષરહિત આહાર, ઉપાશ્રય (શ'ના) વસ્તુ
પાત્રોના અડધરૂપ આર, પિંડવિશુદ્ધિ કહેવાય છે (૨+૬૮૩)

સામાચરણે શાસ્ત્રોદિતવિધિના સમ્યક્ પ્રવૃત્તિસ્સ
મિતિ', સા ચેર્યાદિરૂપા પચ્ચવિધા પૂર્વમેયોક્તા યેદિતવ્યા
॥૩॥

અર્થ — સાધુયોગ્ય આચારમા જિનેન્દ્રપ્રવચનના અનુસારે પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ 'સમિતિ' કહેવાય છે

તે ઇર્ષ્યા આદિરૂપે પાત્રપ્રકારની પૂર્વે કહેલ બાજુથી
(૩+૬૮૪)

ધર્મર્થિ ચિત્તસ્થિરીકૃત્તણ્હેતુર્વિચારો માત્રના । દ્વાદશવિધા
સા ચૈત્યમ્ ॥૪॥

અર્થ — જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તથા વૈરાગ્ય આદિરૂપ ધર્મના વિષે ચિત્તની સ્થિરતા માટે જે વિચાર તે 'ભાવના' કહેવાય છે તે ભાવના બાર પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે છે
(૪+૬૮૫)

વાહ્યાઙ્ગ્ય નરનિત્વિછગદાર્થેષ્વરનિત્યત્વચિ નનમનિ યમાવના
અનયા ચૈવા સયોગ આસન્નિર્વિવયોગે ચ દુઃસ્વપિ પુરુષ
સ્ય ન સ્પાત્ ॥૫॥

અર્થ — શર્યાવિગેરે બહા, છુવપ્રદેશોથી વ્યાપ્ત શરીર દ્રવ્ય આશયતરરૂપ સકલપદાર્થોમા-અનિત્યપ્રકૃતિક સકલપદાર્થોમા અનિત્યતાનુ ચિંતન 'અનિત્યભાવના' કહેવાય છે

આ ભાવનાથી પ્રાણપ્રિય પદાર્થોના સયોગમા આસક્તિ અથવા પ્રાણપ્રિય પદાર્થોના વિયોગમા શારીરિક માનસિક દુઃખ પણ ભાવનાશીલ આત્માને ન થાય જ, પરંતુ તૃષ્ણાના ક્ષયથી મમતાનો અભાવ થાય (૫+૬૮૬)

જન્મજગમરણાદિજન્મપદુ સ્વરિવેષ્ટિનસ્ય જન્તોસ્મસારે

કત્રાવિ અર્હન્છામનાતિરિક્ત કિમપિ ક્ષરણ ન વિગ્રે
 इति भावनाऽक्षरणभावना । एव भावपनस्तांसारिकपु भावेषु
 वैराग्यं समुत्पयेत ॥६॥

અર્થ — જ-મ, જરા, મરણઆદિજ-ન હુ ઝોથી ઘેરાયેલા
 પ્રાણીને સ સારમા ઠાઈ પણ જગ્યાએ પણ નૈનશાસન શિવાય
 ઠાઈપણુ શરણુ (ભયનાશક સ્થાન-રક્ષણકાર) છે જ નહીં આવે
 વિચાર ‘અશરણુભાવના’ કહેવાય છે

આની વિકારસ્વરૂપીવાળાને સાસારિક પદાયો પ્રતિ પ્રીતિને
 અભાવ થવાથી વૈરાગ્યનો લાભ થાય છે (૬+૬૮૭)

સસારે વમ્ભ્રમ્યમાણાના જનાનો સર્વે પવ સ્વજના
 પરજનાશ્વેતિ વિચારસ્તસારભાવના । एव विचारयतः केवपि
 ममत्वामावाग्निर्विण्णस्व समावपरिहाराय यत्न उदीयात्

॥૭॥

અર્થ — ચારગતિરૂપસ મારથકેમા ખુબ ખુબ વારવાર
 ભ્રમનારા જીવોને સઘળા જીવોજ કદાચિત્ (સખધી) સ્વ
 જન છે અને કદાચિત્ (અસખધી) પરજન છે આવે વિચાર
 ‘સ સારભાવના’ કહેવાય છે

આવા વિચારક આત્માને હુ ખડ્ડલક નાનાવિધ યોનિબ્રમ
 છુના ભયથી કયાય મમતા નહીં હોવાથી ભવનિવેદ થાય છે
 અને સ સારત્યાગનો પુરુષાર્થ ઉદયમા આવે છે (૭+૬૮૮)

एक एवाह जाये म्रिये न मे कश्चिदात्मीय एगे वा
नवा कश्चि मदीय दु स्वाग्रहर्तु प्रभवतीत्येव त्रिचि तनमेक
स्वभावना । अनया च निस्मङ्गता यायात् ॥ ८ ॥

અર્થ:— એકલો જ હું જન્મ મારણ કરું છું અને એકલો
જ હું મરણ પામું છું, હું કંઈનો નથી અને કંઈ મારો નથી
અને કંઈ બીજો મારો હું ખ-અનિષ્ટનો વિનાશ કરવા સમર્થ
નથી આથી ચિંતન ‘એકત્વભાવના’ કહેવાય છે

આ ‘ભાવનાથી’ નિઃશયતા (પોતાના શરીરમાં પણ રહેલો
અભાવ) પ્રાપ્ત થાય છે અને મોક્ષ માટે પ્રયત્ન થાય છે
(૮+૧૮૯)

वैषम्येण शरीरमनतयाऽऽत्मानुचिन्तनमयस्वभावना ।
अनया च देहात्माभिमाननिवृत्तिर्जायेत ॥ ९ ॥

અર્થ — વિરુદ્ધ ધર્મો દ્વારા શરીરથી આત્મા, બિન્ન
(અલગ) છે અર્થાત્ શરીર, ઇન્દ્રિય આદિ છે જ્યારે હું અતી
ંદ્રિય છું શરીર અનિત્ય છે જ્યારે હું નિત્ય છું, શરીર, આદિ
અનતવાળું છે હું અનાદિ અનંત છું સંસારમાં ભ્રમતા મે
અનંતશરીરો પ્રાપ્ત કર્યા ને તજ્યા જ્યારે હું તો તેનો તેજ
શરીરોથી જુદો છું, બદલાતો નથી, વિગેરે વિરુદ્ધ પ્રકૃતિઓથી
પોતાનું (આત્માનું) બિન્નત્વચિંતન ‘અનિત્યભાવના’ કહેવાય છે
(૯+૧૯૦)

अशुचिमयः कायोऽशुचिद्वक्तुकोऽशुचिर्भ्यन्दी चेति विचा
रोऽशुचिभावना । एतया च शरीरविषये निर्ममत्व स्थात् ॥ १० ॥

અર્થ — અશુચિપદાર્થોની પ્રચુરતાવાળો, અશુચિપદાર્થ જ ય જેમાંથી અશુચિપદાર્થો નીકળે છે એવી કાપા છે આવે વિચાર ‘અશુચિભાવના’ કહેવાય છે આ ભાવનાથી શરીરના વિષયમાં નિર્મમતાનો ઉદય થાય છે (૧૦+૧૯૧)

इन्द्रियाद्याश्रवद्वारा कर्मागमनविन्तनमाश्रवभावेना ।
अनया चाश्रवनिरोधाय यत्ने ॥ ११ ॥

અર્થ — અશુભ કર્મના આગમનના દ્વારમૂળ ઇન્દ્રિય આદિ આશ્રવો, છવનો અપકાર કરનારા છે આણું ચિત્તન ‘આશ્રવ ભાવના’ કહેવાય છે

આ ભાવનાથી આશ્રવના નિરોધ માટે પ્રયત્ન કરનાર છવ બને છે અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી મન હટી જવાથી અનર્થ પર પરાજનક આશ્રવપ્રવાહ બંધ પડી જાય છે (૧૧+૧૯૨)

आश्रवदोषास्सर्व पापोपार्जननिरोधपटिष्ठसवरवतो नैव स्पृशतीति विलोकन सवरभावना । अनया च सवराय यत्ने ॥ १२ ॥

અર્થ — સઘળા આશ્રવદોષો, પાપોના ઉપાર્જનના નિરોધમાં સમય સવરવાળા આત્માને અડકતા નથી આવે વિચાર ‘સવરભાવના’ કહેવાય છે

આ ભાવનાથી સવરમાટે છવ, પ્રયત્ન કરે છે (૧૨+૧૯૩)

नरकादिषु कर्मफलविपाकौक्ष्योऽनुद्धिपूर्वकस्तप परीष हादिकृतश्च कुशलमूल इति विमाज्जन निर्जराभावना । अनया च कर्मपरिक्षपाय यौत ॥ १३ ॥

અર્થ — નરક આદિમા બુદ્ધિ (ઇન્દ્રિય) વગરનો કમના ફલ રૂપ વિપાકોદય (અનુભવ) સ સારનો અનુભવી હોઈ પાપ રૂપ ॥ અને તપશી અને પરીવહજ્ય આદિથી બુદ્ધિ (ઇન્દ્રિય) પૂવક કરેલો કમના ફલરૂપ વિપાકોદય, શુભનો અનુભવી હોઈ સ સારનો અનુભવી હોઈ કુશલમૂલક હોઈ ઉપકારક ॥ આવી વિચાર 'નિર્જરાભાવના' કહેવાય છે

કમના પરિક્ષય માટે-તપ વિગેરેથી વધતી નિર્જરાથી મોહઆદિરૂપ કમોના વિનાશ માટે, જીવ, પ્રયત્નશીલ અને છે
(૧૩+૧૯૪)

पञ्चास्तिकायरूपानेकपरिणाम्युत्पादव्ययधौव्यात्मको लोको
विविधस्वभाव इति विचारणा लोकभावना। एतया च
निर्ममत्वमुद्गीयात् ॥ १४ ॥

અર્થ — પચાસ્તિકાય રૂપ, નાનાવિધ પરિણામવાળો, ઉત્પાદ, વ્યય પ્રીત્યઆત્મક, લોક, વિવિધ સ્વભાવવાળો ॥ આવી વિચારણા 'લોકભાવના' કહેવાય છે

આ ભાવનાથી આવા લોકમાં કોઈ પણ જગ્યાએ શાન્તિ કાલ સુધી રહેવાનું નહીં હોવાથી રાગનો અભાવ થવાથી સ સારવિધનક મમતાનો અભાવ થાય છે તથા તત્વજ્ઞાનની વિશુદ્ધિ થાય ૩ અને અવગ્ય મોક્ષ માટે મનોવૃત્તિ થાય છે
(૧૪+૧૯૫)

तत्रालोकमिन्न कवलिनाऽवलोकयमानो लोक , स च
पञ्चास्तिकायात्मकः कटिन्यस्तइस्तपुग्मवैशाखसस्यानसस्थित

વાગ્નરાકૃતિરુત્પત્તિસ્થિતિવ્યયાત્મકથતુર્દશરજ્જુપરિમાણ ઉ
ધ્વર્ષસ્તિર્યગ્મેદામન ॥ ૧૫ ॥

અર્થ — વળી તે લોકભાવનામાં, કેવળી ભગવાનથી
કેખાતો આ સઘળો લોક, જીવ અજીવઉપ, કેડમાં બે હાથની
સ્થાપના કરી, વેશાખ સરથાનની માફક બે પગ પહોળા કર
નાર પુરુષ ત્રી આકૃતિ જેવી આકૃતિવાળો, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ,
વ્યયસ્વભાવવાળા પદાર્થોથી પરિપૂર્ણ ચતુરશ રજ્જુ પરિણામ
વાળો ૬૧ લોક, અધોલોક, તિર્થંજુ લોકઉપ વધુ સેડવાળો છે
(૧૫+૧૬૬)

અસરયેયયોજનકોટાકોટિપ્રમાણા રજ્જુ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ — અસખ્યાત યોજનોની કોટાકોટી (કોટીને
કોટી ગણતા જે સખ્યા લખ થાય તે) પ્રમાણ ' રજ્જુ '
કહેવાય છે (૧૬+૧૬૭)

તત્ર રજ્જુદ્ધો નરશતયોનના યુગ્મ્ય સાધિકસત્તરજ્જુ
પ્રમાણો લોકાતાવધિરધોમુલ્લમલ્લકાકૃતિર્ભરતપતિનારકતિવા
મયોગ્યોઽધોલોકા ॥ ૧૭ ॥

અર્થ — તે લોકમાં, રુચકથી નીચે (૬૦૦) નવસો
યોજનોને ઉદ્ધધી (નવસો જોજનઉપ તિર્યાંલોક પછી) સાધિક
સાત રજ્જુ પ્રમાણવાળો, લોકના અત સુધીનો, અધોમુખવાળા
શરાવસાના આકારવાળો, ભવનપતિ અને નારક જીવોના નિવાસ
યોગ્ય ' અધોલોક ' કહેવાય છે (૧૭+૧૬૮)

રુચકસ્તુ રત્નમધાપરનામધર્માપૃથિવ્યુપગિતનશુદ્ધકપ્રતર
દ્વિર મેરુધરાધરામયે સપગ્યધોમાવન સ્થિતશ્ચતુરસ્રાકૃતિરાજાશ-
પ્રદેશાદૃક । અયચ્ચ મધ્યલોકસ્ય મધ્ય દિગ્વિદિગ્-વચ્ચહાર-
મૂલચ્ચ ॥ ૧૮ ॥

રચકેનુ રચકપ

અર્થ— જેનું બીજું નામ રત્નપ્રભા છે એવી ધર્મા
નામની પૃથિવીના ઉપર રહેલ જે રોષ પ્રતિદેશની અપેક્ષાએ
શુદ્ધક (લઘુતર) રત્નનું પ્રમાણ આચાર વિષ્ણુભવાળા એ આકાશ
પ્રદેશ પ્રતિદેશ ઉચે નીચે છે તે જાનેનો મેરુના મધ્યપ્રદેશમા
મધ્ય (મધ્યભાગ) લબ્ધ થાય છે તે મધ્યમા ઉપરના પ્રતરના
જે ચાર આકાશ પ્રદેશો તેમજ નીચેના પ્રતરના જે ચાર
આકાશ પ્રદેશો એમ આઠ આકાશપ્રદેશોને ચાઅમા ‘રુચક
અ રા’ આપેલ છે આ આઠ પ્રદેશનો રુચક, સમસ્ત તિમહાં
લોકના મધ્યવર્તી છે ગાયના રતનના આકારે છે અને મેત્રથી
જ દિશાઓના અને ચાર વિદિશાઓના મૂલરૂપ છે (૧૮+૧૯૬)

રત્નચક્રેરાવાલુકાપદ્મપ્રમતમોમહાતમ મમાપરપર્યાયા ધર્મા-
વશાસૈલાજ્ઞનારિષ્ટામધામાધવ-યમિધાનાસ્સમ્પૂર્ણિ-વોઽધોઽજ-
પૃથુતરા ॥ ૧૯ ॥

પૃથ્વીઓના ભેદથી અધોલોકનુ રચકપ

અર્થ — રત્નપ્રભા, શક રાપ્રભા, વાતુકાપ્રભા પ કપ્રભા, પૂમ
પ્રભા, તમ પ્રભા, મહાતમ પ્રભારૂપ બીજા નામવાળી ધર્મા, વ શા,

શેલા, અજના, ચિંટા, મધા, માધવતી નામવાળી સાત પૃથ્વીઓ
નીચે નીચે પૃથુતર (મહત્તમ આયામ વિશ્વલવાળી) છે
(૧૬-૭૦૦)

તાથ પ્રત્યેકમનુક્રમતો ધનોદધિચનવાતતનુવાતાકાશલં
દ્યવનિષ્ટાવલ્લયિનાથ ॥ ૨૦ ॥

અર્થ — તે પ્રત્યેક પૃથ્વીઓ ક્રમસર અર્ધાંત સધળી
પૃથ્વીઓ ધનોદધિના આધારે રહે છે ધનોદધિ, ધનવાતને
આધારે છે ધનવાત, તનુવાતના આધારે છે અને તનુવાત
આકાશને આધારે છે આકાશ પોતાના આધારે છે બીજાના
આધારે નથી ક્રમકે, સર્વેદ્રવ્યોનો આધાર આકાશ છે

વળી તે પૃથ્વીઓ ધનોદધિ આદિથી વલયાકારે વેળિત
(નીટાયેલ) છે (૨૦+૭૦૧)

एतस्मिन् लोके रत्नप्रभादिप्रयेणोत्कर्षत एकत्रिसप्त-
दशवत्तदशद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुष्का जघ-पतो दश
वपसहस्रैकत्रिसप्तदशसप्तदशद्वाविंशतिसागरोपमायुष्का । अन-
वरताश्रुमतरलेदयापरिणामशरीरवेदनाविक्रिया अपो यो-
दीरितदुःखा नारका वसन्ति ॥ २१ ॥

અર્થ — આ પૃથ્વી આદિરૂપ અધોલીકમા રત્નપ્રભા
આદિના ક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ એક (૧) ત્રણ (૩) સાત (૭) દશ (૧૦)
સપ્તદશ (૧૭) બીજીય (૨૨) ત્રીજીય (૩૩) સાગરોપમના

આયુ યવાળા, જઘન્યથી દશ હજાર વર્ષ (૧૦૦૦૦ વર્ષ)
 એક (૧) ત્રણ (૩) સાત (૭) દશ (૧૦) સપ્તઽગ (૧૭)
 બાવીશ (૨૨) સાગરોપમના આયુધ્યવાળા, નિરતર અશુભતર
 હેશ્યા, અશુભતર પુફગવપરિણામ અશુભતરશરીર, (નિયમા
 હુંકડ શરીર બીભત્સ શરીર) અશુભતર વેદના, અશુભતર
 વિક્રિયા (ક્રિયાતુ વિપરીત પરિણામ)વાળા, પરસ્પર ઉદ્દીરિત
 (કૃત) હુ ખવાળા નારકો, નારકીજીવો વસે છે (૨૧-૭૫૨)

રત્નપ્રમાયાશ્રાણીતિસહસ્રોત્તરકલ્પયોજનસ્થુલાયા યોજન-
 સદસપુર્યષશ્ચ ગિહાયન્તર્જેઘ-યતો દશમહસ્રર્વાપુષ્કાણામુ-ક-
 પુત કિચ્ચિદ્ધિકમાગરોપમાપુષ્કાણા સવનપતીના મત્રનાનિ
 વર્તન્તે । તત્રૈવ ભાગાન્તર રત્નપ્રમીયા નારકા યમન્તિ ॥૨૨॥

અર્થ — એક સાખ એકી હજાર (૧૮૦૦૦૦) યોજન ક્યૂવ
 એવી રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના અને નીચેના એક એક હજાર
 છાંડીને મધ્યમા અર્થાત્ એક સાખ ઇંકચોતેર હજાર (૧૭૮૦૦૦)
 રૂપ મધ્યમા જઘન્યથી દશ હજાર (૧૦૦૦૦) વર્ષના આયુધ્ય
 વાળા અને ઉત્કૃષ્ટથી કાર્ધકે અધિક એક સાગરોપમ આયુધ્ય
 વાળા સવનપતિદેવોના સવનો વર્તે છે

વળી સવનપતિના આવાસો ઉત્તર અને દક્ષિણમાં વિદ્ય
 માન હોઇ એ સિવાયના બીજા ભાગમાં રત્નપ્રમાના નારકીઓ
 રહે ॥ અર્થાત્ રત્નપ્રમામાં નારકોના તેર (૧૩) પ્રતરો
 અને ત્રીસ સાખ નરકાવાસો છે (૨૨+૭૦૩)

દ્વાર્ષિગચ્છાધિપતિરિન્દ્રચણ્દનપોદ્ગાન્ધ્યાધિક્ષમ
યોજનપાહન્યાઽનર્કરાદય । મ તુ નારકા એવ વસન્તિ
॥ ૨૩ ॥

અર્થ — બત્રીસ હજાર (૩૨૦૦૦) અધિક લાખ યોજન,
આઠ્ઠાવીસ હજાર (૨૮૦૦૦) અધિક લાખ યોજન, બીસ હજાર
(૨૦૦૦૦) અધિક લાખ યોજન, અઠાર હજાર (૧૮૦૦૦) અધિક
લાખ યોજન, સોળ હજાર (૧૬૦૦૦) અધિક લાખ યોજન,
આઠ હજાર (૮૦૦૦) અધિક લાખ યોજન બાહ્ય (પહોળાઈ)
વાળી ચક્રરામભા આદિ ૩ (૬) નારક પૃથ્વીઓ ૩

આ ૩ નારક પૃથ્વીઓમા માત્ર નારકી જીવોજ વસે છે
(૨૩+૭૦૪)

ઉપરિતનમહસ્યયોજનસ્યોર્ધ્વેમધ્ય યોજનશત સુવ વા
મધ્યે પિશાચાગ્રહવિષાના અગ્રપત્તો દશસદસવર્ષાપુષ્કાણામુ-
ત્કૃષ્ટત એક પન્થોપમાપુષ્કાણા વ્યતરાણા મવનાનિ સતિ
॥ ૨૪ ॥

અર્થ — રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના હજાર જોજનમાથી
ઉપરના અને નીચેના સો (૧૦૦) સો જોજન છોડી અર્થાત્
મધ્યમા (૮૦૦) આઠસો જોજનમા પિશાચ આદિ આઠ પ્રકારના,
જમન્યથી દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા અને ઉત્કૃષ્ટથી એક
પદ્મોપમના આયુષ્યવાળા વ્યતરોના ભવનો છે (૨૪+૭૦૫)

ઊર્ધ્વેશ્વતયોજનેષુ ચોપયથ્ય દશયોજનાનિ વિહાય મધ્યે

અર્થ — જેનું બીજું નામ મધ્યવેદ છે એવા તિર્થો
લોકમાં પૂરેપૂરું ઈ અથવાએ દ્વિચુક્ર (બેચુક્ર) વિસ્તારવાળા,
વલય (કાંચ)ની આકૃતિવાળા, અસખ્યાત, જળદ્રીપ જેની
આદિમાં અને અતે સ્વયંભૂરમય સમુદ્ર છે એવા દ્વીપ
સમુદ્રો છે (૨૭+૭૦૮)

મધ્યે ઇક્ષયોજનપરિમાણમ્ જમ્બૂદ્વીપસ્ય નાથિર્નિષ
ભૂતલ યોજનમહસ્રેણાવગાહમાનથ ગર્ગિજયોજનપ્રકાણ્વતો નગ
રિજનવતિસમયોજનસમુદ્રાવોડયા દશયોજનસહસ્ર વિસ્તૃત
ઠઘ્ન ચ યોજનસહસ્રવિસ્તારો મદ્રશાલાદિમિથતુર્મિર્વર્ન પરિ
વતો મરુભૂધરઃ કાચનમયો વસ્તુકાકારો ચિહ્નમતિ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ — લાખલોજનના પરિમાણવાળા જળદ્રીપના મધ્ય
ભાગમાં અર્થાત્ જેમ શરીરમાં મધ્યભૂત નાભિ હોય છે તેમ
મેરૂ પર્વ જળદ્રીપના મધ્યમાં રહેલ છે આ મેરૂ, ભૂતલને
અર્થાત્ પૃથ્વીની અદર હજાર યોજન પ્રમાણ અવગાદીને
રહેલો છે ચાલીસ (૪૦) યોજન પ્રમાણ ચૂલિકા સહિત
છે નવ્વાણું હજાર (૯૯૦૦૦) લોજન ઉંચો, નીચે દશ હજાર
(૧૦૦૦૦) લોજન વિષ્કલ આયામરૂપ વિસ્તારવાળો, ઉપર
જ્યાં ચૂલાનો ઉદ્ગમ થાય છે ત્યાં વિષ્કલ આયામરૂપ હજાર
યોજન વિસ્તારવાળો છે, ભદ્રશાલ-નદન, સૌમનસ-પાડુકરૂપ
ચાર (૪) વનોથી પરિવરેલો, કાચનમય, કાચનચાલની નાભિના
જેવો વતુલ (ગોળ) આકારવાળો મેરૂપવત વતે છે-વિનસે છે
(૨૮+૭૦૮)

જમ્બુદ્વીપ ચોત્તરોત્તરક્રમેણોત્તરદિગ્મર્ત્તીંણિ સેતવ્યવન્તેદ
 કદિમવ મદાદિમવ નિપધનીલરુવિમશિસ્વરિવપધરપવતાઠ્ઠક-
 તાનિ મગતદેમવતહરિવિદેહરમ્યકદૈરણ્યવૈરાગતનામમાત્રિ મસ
 મેષાણિ । एरमेव घातकीमण्डे पुष्करार्धे च द्विगुणानि
 સેત્રાણિ ॥ ૨૯ ॥

આવા જ જૂદ્વીપમાં છ કુલ પર્વતોથી
 વિભક્ત માતક્ષેત્રોનું વર્ણન

અર્થ - જ જૂદ્વીપમાં ઉત્તર ઉત્તર ક્રમથી અર્થાત્ ભરતની
 ઉત્તરે હૈમવત, હૈમવત ક્ષેત્રની ઉત્તરે હરિદેહ એમ ઉત્તર ઉત્તર
 ક્રમથી ઉત્તર દિશાવર્તા, ક્ષેત્ર વ્યવસ્થાએક મેત્રવિભાગની વ્યવસ્થા
 કરનાર (અર્થાત્ ભરત અને હૈમવત ક્ષેત્રની મધ્યમાં રહેનાર
 હૈમવત પર્વત, ભરત અને હૈમવતના વિભાગની વ્યવસ્થા કરે
 છે તેવી રીતે હૈમવત અને હરિવંશના મધ્યમાં રહેનાર મહા
 હૈમવત પર્વત હૈમવત અને હરિવંશના વિભાગક છે આ
 પ્રમાણે કરેલો ક્ષેત્રવિભાગ છે આવી રીતે સ્વત્ર ઘટના કરવી
 હૈમવાન મહાહૈમવાન-નિપધ-નીલ-રુકિમ-શિખરિરૂપ વપધર
 પર્વતોથી અલકુત-વિભક્ત, ભરત-હૈમવત હરિ-વિદેહ-રમ્યક-
 હૈરણ્યવત-ઐરાવત નામવાળા સાત (૭) ક્ષેત્રો છે

આજ પ્રમાણે ધાતકીજ ક્રમાં અને પુ કરવરદ્વીપાધ મા
 જ જૂદ્વીપ કરતા દ્વિગુણા (બેગુણા અર્થાત બે ભરત બે હૈમ-

વત-એ હરિવપ્ આદિ) અર્થાત્ (૧૪) ચૌદ ચૌદ (૧૪) ક્ષેત્રો છે તથા (૧૨-બાર બાર) પવતો છે ૨૬+૭૧૦)

મેરુગિરેદક્ષિણતો નિપધમ્નોત્તરતો દેવકુપ્તઃ, નીલપર્વ
તાદક્ષિણેન તદુત્તરેણોત્તરા કુરવ, દેવકુરુત્તરકુરુમ્નોઽપ્યપ્ર
મરતૈરાયતપિદેહા કર્મમુમય ॥ ૩૦ ॥

અર્થ — મેરુપવતની દક્ષિણ બાજુએ અને નિપધપર્વ
તની ઉત્તર બાજુએ વિદેહ ક્ષેત્રમાં દેવકુરુ ક્ષેત્ર છે અને નીલ
પર્વતથી દક્ષિણ બાજુએ દેવકુરુથી ઉત્તર બાજુએ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્ર
અર્થાત્ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુને વચ્ચે (શિવાય) અર્થાત્ હૈમ
વત પાચ, હરિવપ્ પાચ, દેવકુરુ પાચ ઉત્તરકુરુ પાચ, રમર
પાચ, હૈરમ્વત પાચ, એમ ત્રીશ (૩૦) અકમ બૂમિઓ છે
એ શિવાય પાચ ભરત, પાચ શૈરવત, પાચ મહાવિદેહ એમ
૫૪૨ (૧૫) કમ્બૂમિઓ કહેવાય છે (૩૦+૭૧૧)

एव छवणोदकालोदपुष्करोदवरणोदसीरोदघृतोदेषुवरोद
न श्रीश्वरोदारुणवरोदादिभिः समुद्रै क्रमेणांतरिता जम्बूवा
तकीखण्डपुष्करवरवरुणारसीरवरघृतवरेषुवरनन्दीश्वराहुणवराद्
योऽस्वरुपातास्स्वयम्भूरमणपर्यन्ता द्वीपसमुद्रा परित एकरज्जु
विष्कम्भे वर्तन्ते ॥ ३१ ॥

અર્થ — આ પ્રમાણે લવણોદધિ-કાલોદધિ-વરુણોદધિ-
ક્ષીરોદધિ-ધૃતોદધિ-ધણ્ણવરોદધિ-નંદીશ્વરોદધિ - અરુણવરોદધિ
આદિ સમુદ્રોથી ક્રમથી અન્તરિત (આવૃત-પરિવૃત) જ બૃહદ્વીપ-
ઘાતકીળ કદ્દીપ-પુષ્કરવરદ્વીપ-વરુણવરદ્વીપ-ક્ષીરવરદ્વીપ-ધતવર-

દ્વીપ-ઈન્દ્રવરદ્વીપ-નદીચરદ્વીપ-અંતરવરદ્વીપ વિગેરે વિગેરે
અમુખ્યાત સ્વયંજૂરમણુ મુધીના દ્વીપસમુદ્રો ચારે બાજુથી
એક રત્નવિષ્કંભા વતે છે અર્થાત્ ચારેબાજુથી વલયાકારે
એક રત્નવુ વિસ્તૃત રત્નપ્રભાપીઠ ઉપર વર્તે છે (૩૧+૭૧૨)

તત્ત્વ પુસ્કરવરદ્વીપાય યાવ માનુષ સ્ત્રેષમ્ તત્ત્વ પર મનુષ્ય
લોકપરિચ્છેદક પાકારાકારો માનુષોત્તરો નામ મૂળગે વર્તે ।
નાસ્માત્પરતો જ મમરણે મનુષ્યાણા જાયત ॥ ૩૨ ॥

અર્થ — ત્યા-પૂર્વોક્તદ્વીપો પૈકી પુસ્કરવરદ્વીપાય મુધી
(અરીદ્વીપ પ્રમાણ) આયામ વિષ્કંભની અપેક્ષાએ (૪૫) પીસ્તા
દ્વીપ લાખ જોજન પ્રમાણ મનુષ્ય ક્ષેત્ર છે

આ મનુષ્ય ક્ષેત્રમા ઇમભૂમિના, અઇમભૂમિના, અ તર
દ્વીપના એમ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે અર્થાત્ જળદ્વીપના
સાત (૭) ક્ષેત્રો, ધાતદ્વીપના ચૌદ (૧૪) ક્ષેત્રો પુસ્કરવરદ્વીપા
ર્ધના ચૌદ (૧૪) ક્ષેત્રો એમ પાત્રીય (૩૫) ક્ષેત્રો-મનુષ્ય ક્ષેત્રો
કહેવાય છે ત્યાર બા-પુસ્કરવરદ્વીપાર્ધ પછીથી મનુષ્ય ક્ષેત્રનો
લીમા કરનારો પ્રકાર (કીર્ત્વા)ના આકારે માનુષોત્તર નામનો
પવત આવે છે અર્થાત્ મનુષ્યક્ષેત્ર પછી મનુષ્યોના જન્મ
મરણ થતા નથી (૩૨+૭૧૩)

રુચકામિધાનમમતલાદૂર્ધ્વ નવત્યુત્તરસપ્તશતયોજનાન્તેઽ
નુક્રમેણ લઘુયતોત્કૃષ્ટત્વ લઘોપમાષ્ટચતુર્થમાગાયુષ્કાળા
તારકાળા વિમાનાનિ, તત્ત્વ ઉચ્ચ દશયોજનેષુ મહાધિકપ-
લ્લોપમાયુષ્યુપરિમાન, તદ્વચસીતિયોજનેષુ ક્ષણિક-

પન્થોપમાયુષ્મન્દ્રિમાનસ, તતોઽપ્યુદ્વ દિશતિયોજનેષુ
અર્ધપર્ણકવલ્ગોપમાયુષ્માના નસ્યગ્રહાણા વિમાનાનિ ॥૧૩॥

અર્થ — મનુષ્ય નિવાસ યોગ્ય ક્ષેત્ર કયન બાક જ્યોતિષી
દેવ નિવાસ યોગ્ય પ્રદેશનું કથન :

કેચકનામક સમતલથી ઉપર (૭-૦) સાતસો નેવું જોજનના
અંતે અનુક્રમે જમણથી પ-યોપમના આકાશ ભાગરૂપ આયુષ્ય
વાળા અને ઉત્કૃષ્ઠથી પશ્ચિમોપમના ગ્રાયા ભાગરૂપ આયુષ્યવાળા
તારા રૂપ જ્યોતિષી દેવોના વિમાનો છે ત્યાંથી ઉપર ૬૪
જોજનોમા હજાર વર્ષ અધિક એક પશ્ચિમોપમના આયુષ્યવાળા
સૂર્યનું વિમાન છે તેનાથી ઉપર એ રીતી (૮૦) જોજનોમા સાત
વર્ષ અધિક એક પશ્ચિમોપમના આયુષ્યવાળા ચંદ્રનું વિમાન છે
તેનાથી ઉપર વીસ (૨૦) જોજનોમા ઉત્કૃષ્ઠથી અર્ધ પશ્ચિમોપમના
આયુષ્યવાળા નક્ષત્રોના નથા એક પશ્ચિમોપમના આયુષ્યવાળા
શહેરના વિમાનો છે (૩૩૫૭૧૪)

एवममी ज्योतिर्मेणा एकविंशत्युत्तरैकादशशतयोजनदूरतो
मेरु परिभ्रमति ॥ ३४ ॥

અર્થ — વળી આ જ્યોતિષી વિમાનના સમૂહો (૧૧૨૧)
અગ્યાર સો એકવીસ જોજન દૂરથી મેરુ પવતની આરે બાબુ
પ્રદક્ષિણાની પદ્ધતિથી ફરે છે ગતિ કરે છે (૩૪૫૭૧૫)

ततश्चोर्ध्वं किञ्चिद्गूनमप्यपरञ्जुषमाण ऊर्ध्वोर्ध्वमृदङ्गाकृति
राळोक्ता तमूर्ध्वलोक क्षेत्रत उच्छृणुमपरिणामोपेत. ॥१५॥

અર્થ — જ્યોતિષી વિમાનોથી ઉપર અર્થાત્ રુચકથી ઉચે નવસો (૬૦૦) યોજન છોડીને ઉર્ધ્વલોકનો આરભ થતો હોવાથી કાર્ધક ન્યૂન સાત (૭) રજ્જુ પ્રમાણ વાળો, ઉચા કરેલ મૃદગની આકૃતિ જેવી આકૃતિવાળો, લોકના અત્ સુધીનો, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સ્વભાવથી દૈર્ઘ્ય શુભ પરિણામથી ‘ઉર્ધ્વલોક’ કહેવાય છે (૩૫+૭૧૬)

तत्र च कल्पोपपन्ना । कल्पातीताश्च वैमानिका देवा वसन्ति ॥ ૩૬ ॥

અર્થ — તે ઉર્ધ્વલોકમાં ૬ પોપપન્ન અને કન્પાતીત એમ વૈમાનિક દેવો નિવાસ કરે છે (૩૬+૭૧૭)

सौधर्मेशानमस्तकुमारमाहेन्द्रवत्सलोकस्तत्कमहाशुकमहत्साराऽऽनतप्राणताऽऽरणाच्युतमेदन द्वादशविधानि कल्पोपपन्नवधाना स्थानान्युपर्युपरि भवन्ति ॥ ૩૭ ॥

અર્થ — સૌધર્મ^૧ ઈશાન^૨ સનતકુમાર^૩ માહેન્દ્ર^૪ બ્રહ્મલોક^૫
^૧ ૭ ^૨ ૮ ^૩ ૧૦ ^૪ ૧૧ ^૫ ૧૨
 લાન્નક મહાશુક સહસ્રાર આનત પ્રાણુત આરણુ અચ્યુતના લેખી બાર પ્રકારના, ૬ પોપપન્ન દેવોના સ્થાનો ઉપર ઉપર છે (૩૭+૭૧૮)

तत्र सौधर्मदेवस्योत्कृष्टतो द्विसागरोपममायु, ईशानस्य किञ्चिदधिक द्विसागरोपम मनस्कुमारस्य सप्तसागरोपम माह-
 तस्य किञ्चिदधिक तत्, अग्रिमाणाश्च दशचतुदशसप्तदशा-

દ્વદશકોનવિંશતિવિંશત્યેકવિંશતિદ્વાવિંશતિમાગરોપમાનિ । અપ-
 ન્યતસ્સૌધર્મસ્ય પલ્યોપમ ईशानस्य किञ्चिदधिक पल्योपम,
 अग्रे तु यद्वधोऽधो देवानामृत्कृष्टमायुरपघस्तिनदशाना तज्ज-
 न्यम ॥ ३८ ॥

અર્થ — ત્યા સૌધર્મદેવનું ઉત્કૃષ્ટથી જે સાગરોપમનું
 આયુષ્ય છે, ઇશાનનું કાંઈક અધિક જે સાગરોપમનું આયુષ્ય
 છે સનતકુમારનું સાત (૭) સાગરોપમનું આયુષ્ય ॥ માહે પ્રત્ન
 કાંઈક અધિક સાત (૭) સાગરોપમનું આયુષ્ય છે પ્રહલોક
 સ્થનું દશ (૧૦) સાગરોપમનું સાન્તકસ્થનું, ચૌદ (૧૪) સાગરો-
 પમનું મહાગુકસ્થનું સત્તર (૧૭) સાગરોપમનું, સહસ્રારસ્થનું
 અઠાર (૧૮) સાગરોપમનું, આનતસ્થનું યોગણીશ (૧૯)
 સાગરોપમનું, પ્રાણતસ્થનું વીશ (૨૦) સાગરોપમનું, આરણ્યસ્થનું
 એકવીશ (૨૧) સાગરોપમનું અવ્યુતસ્થનું બાવીશ (૨૨) સાગ-
 રોપમનું આયુષ્ય હોય છે જઘન્યથી સૌધર્મદેવનું એક
 પલ્યોપમનું ઇશાનસ્થનું કાંઈક અધિક ૫ યોપમનું, ઉપર ઉપ-
 રના—આગળના સનતકુમાર આદિ દેવોનું નીચે નીચેના દેવોનું
 જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ॥ તે જઘન્ય આયુષ્ય જાણવું (૩૮+૭+૧૯)

ततश्चोपर्युपरि त्रयोविंशतिसागरोपमादेकैकाधिकसागरोपमा-
 धिकोत्कृष्टायुष्काणा तदधो द्वाोत्कृष्टजन्म-यायुष्काणा देवाना
 सुदशनसुप्रतिवद्धमनोरमसर्वमद्रविशालसुमनमसौमनसप्रीतिक-
 रादित्यमेदतो लोकरुरूपस्य ग्रीवापदेशस्थाः कण्ठाभरणभूता नव-
 ग्रैरेयकामिरण्या स्थानाविशेषास्तस्ति ॥ ३९ ॥

અર્થ— તે કદપના ઉપર (બાર દેવલોક રૂપ કદપથી ઉચે) ઉપર ઉપર રહેલ, કમસર ઉત્કૃષ્ટથી તેવીય (૨૩) સાગરો પમ, એકએક અધિક (૨૪ ૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦-૩૧) સાગરોપમના આયુધવાળા દેવની નીચે જે દેવ વસે છે તેનું જે ઉત્કૃષ્ટ આયુધ, તે જ ઉપર સ્થિતેવનું બધન્ય આયુધ (૨૦-૨૩-૨૪-૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦) માગરોપમના બધન્ય આયુધવાળા દેવોના, સુન્દર મુગ્ધિતલક-મનોરમ-સર્વમદ-વિશાલ-મુમતસ-સૌમતસ-મીતિકર-આદિ યના શ્રેષ્ઠી લોકોથી પુરૂષના (શ્રીવા) ઝાકના પ્રદેશમાં સ્થિત, કદના આકાન્ત મુન નવ (૬) સખ્યાવાળા, ત્રેવેધક નામના વિશિષ્ટ સ્થાનો છે (૨૬-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦)

તત્તથોપરિ પૂર્વાદિક્રમેણ વિતતર્થવૈતપન્નત્રયનામગતિ-
તાનિ વિમાનાનિ માન્ત, મધ્યે ચ સર્વાર્થમિદિદિમાનમ, ।
આત્રચતુર્વિમાનસ્યાનામુત્કૃષ્ટો દ્વાત્રિશત્સાગરાવમ જ-
પત એકત્રિશત્સાગરોપમમાયુ । મર્વાયસિદિસ્થાનાન્તુ ત્ર-
વ્યાભારેનોત્કર્ષેણ ત્રયસ્વિશત્સાગરોપમમાયુ આત્રસ્થાનદ્વ-
યનોદધિપ્રતિષ્ઠ તદુપરિ સ્થાનત્રય વાર્યુપતિષ્ઠં તદુપરિસ્થાન-
ત્રયસ્ય યનોદધિયનવાતપતિષ્ઠ શ્રેયાણિ ચ શુદ્ધતૃણગરવા-
ટાશાન્તપ્રતિષ્ઠાનિ ॥ ૪૦ ॥

નવ ત્રેવેધક ઉપર—

અર્થ— પૂર્વ દિશામાં વિજય, દક્ષિણમાં વૈજય, ઉત્તરમાં
અવન્ત પશ્ચિમમાં અપરાજિત નામના દેવોના

વિજયાદિ ચારના મધ્યમા સર્વાથસિદ્ધ (દેવોનુ) વિમાન છે પ્રથમ ચાર વિમાનસ્થ દેવોનું ઉત્કૃષ્ઠથી (૩૨) સાગરોપમનું આયુષ્ય અને જઘન્યથી (૩૧) એકત્રીંગ સાગરોપમનું આયુષ્ય છે સર્વાથસિદ્ધ વિમાનસ્થ દેવોનું જઘન્ય આયુષ્યનો અભાવ હોવાથી ઉત્કૃષ્ઠથી તેત્રીશ (૩૩) સાગરોપમનું આયુષ્ય છે

આ વિમાનોથી ઉપર ઠાંધ વિમાન નહીં હોવાથી આ પાંચ વિમાનો. અનુત્તર વિમાનો' કહેવાય છે સૌધર્મ અને ઐશ્વાન દેવલોકના વિમાનો ધનોદધિના આધારે રહેલા છે સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર-બ્રહ્મલોકના વિમાનો ધનવાતના આધારે રહેલા છે લાન્તક-મહાશુક-સહસ્રારદેવલોકના વિમાનો ધનોદધિ ધનવાતના આધારે રહેલા છે બ્રહ્માના આનત-પ્રાણુત-આરણ્ય-અવ્યુતના, નવધિવેધકના, અનુત્તર દેવલોકના વિમાનો આકાશના આધારે રહેલા છે કેમકે શુક્ર લઘુ શુભવાળા છે (ઉર્ધ્વ-અધોગતિ સ્વભાવનો અભાવ હોવાથી) (૪૦+૭૨૧)

ઋગ્વેદકેષુ અનુત્તરં ચ કલ્પાતીતા દેવા નિવસન્તિ ॥૪૧॥

અર્થ — ઋગ્વેદકોમાં અને અનુત્તરોમાં કલ્પાતીત (સામાનિક આક્રિષ્ટરૂપનો અભાવ હોવાથી અહમિન્દ્રયણુ હોવાથી) દેવો રહે છે (૪૧+૭૨૨)

તત્ત ઉર્ધ્વ દ્વાદશયોજનાત્પચ્ચત્વારિંશદ્વિયોજનપરિમાણા મધ્યે ચાષ્ટયોજનચાહલ્યાઽન્તે મસિકાપક્ષયઃકૃશતરોત્તાનાતપન્નાકારેષત્રાગ્મારામિધાનાઽષ્ટમી સ્વચ્છસ્ફટિકરૂપા સિદ્ધશિલ્પાપરામિધાના પૃથિવી ॥ ૪૨ ॥

અર્થ — અનુત્તરથી ઉચે બાર (૧૨) યોજન પછી (૪૫) સાષ યોજન પરિમાણ વાળી, મધ્યમા આઠ (૮) યોજન બહલ, (૫૮) અતર્માં માખની પાષ કરતા અતિ પાતળી, છતી કરેલ છત્રીના આકારના જેવી આકારવાળી, ઇષતપ્રાગ્ભાર નામની સ્વચ્છ રૂદ્ધિક જેવા વર્ણવાળી, સ્વેત સુવર્ણમય, સિદ્ધશિલા જેવું બીજું નામ છે એવી આઠમી પૃથિવી છે (૪૨+૭૨૩)

તત ઉર્ધ્વ ચતુર્થગઢ્ઘનિષ્ઠમાગે આલોકાત મિદ્ધાના નિવાસ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ — તે સિદ્ધશિલાના ઉપર એક યોજન સુધી લોક છે પછી અલોક છે, એટલે એક યોજનના નીચેના ત્રણ ઠાંશ છેાડી, બાકી રહેલ ચોથા ઠાંશ ઉપરના છઠ્ઠા ભાગમાં અર્થાત્ ચતુર્થનો ત્રીજો ભાગ જેમાં અધિક છે એવા (૬૬૬) ત્રણસો તેત્રીશ ધનુષ્ય પ્રમાણ ભાગમાં લોકના અતપર્થત, સિદ્ધોનો નિવાસ છે (૪૩+૭૨૪)

તત રચકાત્સૌધર્મેશાનો યાવત્સાર્ધરજુસ્તત માસન-
ત્કુમારમાદ્રમેકરજુસ્તતસ્સહસ્રાર યાવત્સાર્ધ રજુદ્વય તસ્મા
દચ્યુત યાવદકરજુસ્તત આલોકાત કિચ્ચિદૂનૈકા રજુ,
॥ ૪૪ ॥

અર્થ — ચૌદ રજુ પ્રમાણ લોકમાં રચકથી માંડી સૌધમ ઇંદ્રાન સુધી (૧૧) દોઢ રજુ થાય છે ત્યાંથી સન ત્કુમાર-માહેન્દ્ર સુધી એક રજુ થાય છે ત્યાંથી સહસ્રાર સુધી (૨૧) અઢી રજુ થાય છે ત્યાંથી અમ્યુત સુધી એક (૧)

૨૯૭૭ ॥ ત્યાથી દોહકના અત સુધી કાઠક ન્યૂન એક (૧)
૨૯૭૭ છે (૪૪+૭૨૫)

અપોલોકાતાદુત્તલાકાતે ચતુર્દશરજ્જુ પરિમાણૈક-
રજ્જુવિસ્તૃતા પ્રસનિવાસસ્થાનરૂપા પ્રસનાદિકાઽસ્તિ, અસ્યા
ષદિરેકેન્દ્રિયા ણ્ય નિવસતીતિ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ — અપોલોકના અતથી માછી ઉર્ધ્વલોકના અત
સુધી એક (૧૪) રજ્જુ પરિમાણ વાળી, એક રજ્જુ વિસ્તૃત,
નસલવેના નિવાસ સ્થાન રૂપ પ્રસનાદિકા છે આ પ્રસના
દિકાની ગહાર માત્ર એકેન્દ્રિય છે જ રહે છે (૪૫+૭૨૬)

નરકાદિષુ મુદુર્મુદુ પરિશ્રમતો મિથ્યાદર્શનાત્પ્રવૃત્તવે-
શસ સમ્યગ્દર્શનાદિનિર્મલાહંદર્માવાપ્તિદુશ્શક્યેતિ પરિશ્રિ-
ન્તન બોધિદુર્લભભાવના । અતો બોધિવાપ્તાવપ્રમાદી સ્યાત્,
॥ ૪૬ ॥

બોધિદુર્લભ ભાવના—

અર્થ — નરક આદિ ચતુર્મતિરૂપ અનાદિ સ સારમા પરિ
શ્રમણ કરનાર મિથ્યાત્વ આદિ દોષાથી હણાયેલ ચિત્તવાળા
છવને, સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આદિથી નિર્મલ, તેન
ધર્મની પ્રાપ્તિ દુશ્શક્ય છે આ પ્રમાણેનું ચિત્તન ‘બોધિદુર્લભ
ભાવના’ કહેવાય છે આ ભાવનાથી સમ્યગ્ દર્શન આદિના
યોગદોષમા પ્રમાદના અભાવવાળો આત્મા બની શકે છે
(૪૬+૭૨૭)

મમ્યગ્દર્શનમુદ્ધઃ પદ્મમહાત્રનમાયનો ગુપ્ત્યાદિવિશુદ્ધિ-
 ઇયવસ્થાન સમારણારકરો ધર્મઃ પરમર્ષિણાઽહતા વ્યારુપાતઃ
 સ્વયમ્પનુષ્ટિતથેયવ ચિંતન ધમસ્વારવ્યાતમાવના અધ્યા-
 ય ધર્મ યદ્વા ગૌરવ તદનુધ્યાનામક્તિથ જાયત્ત ઇતિ ॥૪૭॥

ધર્મસ્વાધ્યાત ભાવના

અર્થ — સમ્યક્ દર્શનરૂપી મૂલવાળો, પદ્યમહાત્રતરૂપી
 સાધનવાળો શુભિ-સમિતિ આદિના પાલનરૂપ સ્વરૂપ અવ-
 સ્થાન વાળો, સ સારથી પાર-નિસ્તાર કરનારો એવો વિશિષ્ટ
 ધર્મ, પરમ મહર્ષિ અનિહિત ભગવતે ઠહેલો છે સ્વય આચ-
 રેલો છે આવા પ્રકારનું ચિંતન ‘ધર્મસ્વાધ્યાત’ ભાવના
 ઠહેવાય છે આ ભાવનાથી ધર્મમા શ્રદ્ધા-ગૌરવ-નુકુમાન ધર્મો
 નુકુમાનમા ભાવોદવાસ-રસ પ્રગટ કરે છે આ પ્રમાણે બાર
 ભાવનાનું સ્વરૂપ સમાપ્ત થાય છે (૪૭-૭૨૮)

વિશિષ્ટત્વોઽભિગ્રહો બિંદુપ્રતિમા, સા દ્વાદશવિધા,
 આમામ વિશિષ્ટસ્થાનાવસ્થિતદાત્રિચિહ્નમકૃત્વદસા નવાનવ
 રિગ્રહો એકમામિકી પ્રતિમા । એવ દ્વિમાસાદિ ચાતુર્સપ્તમાસ,
 વિશિષ્ટસ્થાનાવસ્થિતન્યર-યાકમેણ દ્વિચિહ્નતુ પદ્મપદ્મસારા
 પ્રદત્તાન્નવાનપરિગ્રહણરૂપા વદ્ પ્રતિમા માળ્યા ॥ ૪૮ ॥

બિંદુ પ્રતિમાનું વર્ણન—

અર્થ — આદ્યાર આદિ નિયમ રૂપ વિશિષ્ટ તપનો અભિ-
 મુદ્ધ પ્રતિમા વિશેષ ‘બિંદુપ્રતિમા’ ઠહેવાય છે માસિકી દે

માસિકી-ત્રેમાસિકી-ચાતુર્માસિકી - પચ્ચમાસિકી - ષાષ્ઠમાસિકી-
સપ્તમાસિકી-અથમ સપ્ત રાત્રિદિવા-દ્વિતીય સપ્ત રાત્રિદિવા
તૃતીય સપ્ત રાત્રિદિવા અહોરાત્રિકી-એકરાત્રિકીના બેઠથી કરાની
બાર પ્રકારની બિંદુપ્રતિમા છે

(૧) એક માસ સુધી, વિશિષ્ટ સ્થાનમાં રહેલો હાતા,
અવિચિત્ર-ન કપે એકવારજ આપેવ અન્ન અને પાનના થઈશ્ચ
રૂપ ' એક માસિકી ' પ્રતિમા કહેવાય ॥

(૨ ૪ ૫ ૬ ૭) આ પ્રમાણે બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ-છ-સાત માસ
સુધી વિશિષ્ટ સ્થાનમાં રહેવ વ્યક્તિથી ક્રમસર બે વાર-ત્રણ
વાર-ચારવાર-પાંચવાર-છવાર-સાતવાર આપેલ અન્ન-પાનના
થઈશ્ચરૂપ છ પ્રતિમાઓ વિચારવી (૪૮-૭૨૬)

સપ્તાહોરાત્રપ્રમાણા વૈકાતરનિર્જલોપવાસાર્થમકા આચા-
ચ્છપારણારૂપા ગ્રામાદિભ્યો બહિરુર્ધ્વમુલ્લસ્યનાયાસનસ્થિતિ-
પૂર્વકપોરોપસર્ગસહનરૂપા પ્રતિમા અષ્ટમી ॥ ૪૯ ॥

(૮) સાત (૭) અહોરાત્ર પ્રમાણુવાળી, એકાતરે નિર્જલ
ઉપવાસ રૂપ, ચારણામાં આયબિલરૂપ-પાર્શ્વશયન-નિષ્કલ્પ
રૂપ આસન સ્થિતિપૂર્વક, ઘોર ઉપસર્ગના સહન રૂપ 'અષ્ટમી'
પ્રતિમા કહેવાય છે (૪૯+૭૩૦)

ઉત્કટિકાયાસનસ્થિતિપૂર્વિકા પૂર્વોક્ત્વૈવ નવમી પ્રતિમા ।
ગોદોહિકાયાસનસ્થિતિપૂર્વિકા સાદૃશ્યેવ દશમી પ્રતિમા
॥ ૫૦ ॥

અર્થ — ઉત્કટિક-દડાયતિક આદિ આસનસ્થિતિ પૂર્વક, માત્ર અહોરાત્ર પ્રભાષુવાળી, એકાતરે નિજ લ ઉપવાસ રૂપ પાશ્વમા આયનિતરૂપ, આમનગર આદિથી, બહાર રહેવા રૂપ નવમી પ્રતિમા બાણવી ગોદોહાદિક-વીરાસન આદિ આસન સ્થિતિપૂર્વક, સાત અહોરાત્ર પ્રભાષુવાળી, એકાતરે નિજ લ ઉપવાસ રૂપ પાશ્વમા આયનિતરૂપ, આમનગર આદિથી બહાર રહેવા રૂપ 'દશમી' પ્રતિમા કહેવાય છે (૫૦૫૭૩)

નિર્મલપદ્મમક્તપત્વારુણાનપૂર્વિકા ગ્રામાદ્યદિશ્વનુરુદ્ધુલ્લા
 "તરણવિયસનરૂપા । મલમ્વિત્તવાહુકાયોત્તર્ગકરણાત્મિકા
 ડહોરાત્રપ્રમાણા મતિમૈકાદશી । અપ્તમમક્તપાનીયા ગામાદ્ય
 દિરીપદ્યનમિતોત્તરકાયા એકપુદ્ગલ-યસ્તદ્દૃષ્ટિકાઽનિમિષનેશ્વા
 સુગુપ્તન્દ્રિયગ્રામા દિવ્યમાનુષાદ્યપમગસદ્દનમમર્ષા કાયોત્તર્ગ
 વસ્થાપિ-ચેકરાત્રિકી મતિમા દ્વાદશી ॥ ૫૧ ॥

અર્થ — નિજ લ છત્ર (જે ઉપવાસ રૂપ) ના પશ્ચિમાક્ષ પૂર્વક, આમ આદિથી બહાર બાર આગલના અતરમા જે પગ મૂકી, જે શુભએને લગિત રાખી, કામેત્સગ (કાઉત્સગ) કરવા રૂપ અહોરાત્ર પ્રભાષુવાળી 'એકાદશી' પ્રતિમા કહેવાય છે નિજ લ અક્રમ (ત્રણ ઉપવાસ રૂપ) ના પશ્ચિમાક્ષ પૂર્વક, આમ આદિથી બહાર ઉપરની કાયા જરા નમાવવા પૂર્વક એક પુદ્ગલમા સ્થાપિત દૃષ્ટિ રાખી, અનિમેષ લોચન કરી, સર્વેન્દ્રિયોને સુગુપ્ત રાખી, દિવ્ય માનુષ આદિ ઘોર-ઉપસર્ગના સહનમા સમર્થ, કાઉત્સગ કરવા પૂર્વક એક રાત્રિની 'એક રાત્રિ' બારમી-પ્રતિમા કહેવાય છે (૫૧૫૭૩૨)

તત્તદ્વિષયેભ્યસ્તત્તદિન્દ્રિયાણાં નિરમણરૂપાં પञ્ચેન્દ્રિય-
નિરોધા ॥ ૫૨ ॥

અર્થ — તે તે ઇન્દ્રિયોના તે તે વિષયોથી અટકવારૂપ
' ૫ એન્દ્રિય નિરોધ ' કહેવાય છે, (૫૨+૭૩૩)

આગમાનુસારણ વસ્ત્રપાત્રાદીનાં સમ્યક્નિરીક્ષણપૂર્વક
પ્રમાર્જન પ્રતિલેખના ॥ ૫૩ ॥

અર્થ — આગમના અનુસારે વસ્ત્રપાત્ર આદિનું સારી
રીતે નિરીક્ષણ પૂર્વક પ્રમાર્જન ' પ્રતિલેખના ' કહેવાય છે
(૫૩+૭૩૪)

સા ચ સુત્રાર્થતત્ત્વથદ્ધાનસમ્યક્ત્વામિધમિન્યાત્વમોહનીય-
વર્જનકામસ્નેહદષ્ટિરાગપરિહારશુદ્ધદેવગુરુપમાદિરકુદેવકુગુરુધ-
ર્મપરિવર્જનજ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદરજ્ઞાનદક્ષનચારિત્રવિરાધનાપરિહા-
રમનોવધનકાયગુપ્ત્યાદરમનોવાચકાયદષ્ટપરિહારરૂપમાવના —
ગર્મિતવચનોચારણપૂર્વકવસ્ત્રાદિનિરીક્ષણપ્રમાર્જનરૂપા પञ્ચરિ-
શતિપકારા વિજ્ઞેયા ॥ ૫૪ ॥

અર્થ — (૧) સૂત્ર અર્થ તત્ત્વની શ્રદ્ધા (૨) સમ્યક્ત્વ
મોહનીય-મિથ્યમોહનીય-મિથ્યાત્વમોહનીયના વર્જનરૂપ (૩)
કામરાગ-સ્નેહરાગ-દષ્ટિરાગના પરિહારરૂપ (૩) શુદ્ધદેવ-
શુદ્ધગુરુ-શુદ્ધ ધર્મના આદરરૂપ (૩) કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મના
પરિવર્જનરૂપ (૩) જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના આદરરૂપ (૩) જ્ઞાન
વિરાધના-દર્શનવિરાધના-ચારિત્રવિરાધનાના પરિહાર રૂપ (૩)

भनौशुप्ति-वयनशुप्ति-कायशुप्तिना आहरउप (३) भनौहउ-
वयनहउ कायहउना परिहार उप आवनागर्भित वयनना उच्यारखु
पूर्वक वस्रादिना निरीक्षण-प्रमाण न उप पच्यीश (२५) प्रकार
वाणी 'प्रतिवेचना' लक्षणी (५४+७३५)

हास्यरत्यरतिपरिहारमयशोकजुगुप्मापरिहारकृष्णनील-
कापोतलेश्यापरिहारसर्दिशातगौरवपरिहारक्रोधमानमायासो-
मपरिहारपृथिव्यप्तेजोगायुवनस्पतिप्रसक्तायरक्षणात्मकमात्रपूर्ण-
यवनोद्यारणदूषकस्वाहृगममात्रनात्मिका वा सा पञ्चविंशतिरु-
पोपलक्षणतो गोप्या ॥ ५५ ॥

अर्थ — हास्य-रति-अरतिना परिहार उप (३) लय-
शोक-जुगुप्सना परिहार उप (३) कृष्णलेश्या-नीललेश्या
हापेललेश्याना परिहार उप (३) रुद्धिगारव-रसगारव-साता
गारवना परिहार उप (४) क्रोध-मान-माया-लोभना परिहार
उप (५) पृथ्वीकाय-अकाय-तेज काय-वायुकाय-वनस्पतिकाय-
नसकायना रक्षण उप आवपूख वयनना उच्यारखुपूर्वक पोताना
अगना प्रमाण न उप पच्यीश (२५) प्रतिवेचना उपलक्षणी
लक्षणी (५५+७३६)

मागुपदर्शिता गुप्तयस्तिष्ठः ॥ ५६ ॥

अर्थ — प्रख गुप्तिओनु वख न सवर निरूपणमा पूवे
लखावेत छे (५६+७३७)

साधुनिपमनिशेषोऽभिग्रह । म च द्रव्यशेषकालमावत-
श्चतुर्विध ॥

અર્થ — સાધુઓનો જે નિયમ વિશેષ તે ‘અભિગ્રહ’
કહેવાય છે તે અભિગ્રહ, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવના લેઈથી ચાર
પ્રકારનો છે (૫૭+૭૩૮)

વિશિષ્ટદ્રવ્યપરિગ્રહો દ્રવ્યાભિગ્રહ વિશિષ્ટક્ષેત્રસ્પદાત્સકા-
શાદન્નાદિગ્રહણ ક્ષેત્રાભિગ્રહ. વિશિષ્ટકાલ પદાન્નાદિગ્રહણ
કાલાભિગ્રહ. વિશિષ્ટભાવયુત્તાત્સકાશાદન્નાદિપરિગ્રહો
માવાભિગ્રહ. ॥ ૫૮ ॥

॥ इति करणनिरूपणम् ॥

અર્થ — વિશિષ્ટદ્રવ્યગ્રહણવિષયક નિયમવિશેષ ‘દ્રવ્યા-
ભિગ્રહ’ કહેવાય છે

વિશિષ્ટ ક્ષેત્રમા રહેલ જાતાની પાસેથી અન્ન આદિ ગ્રહણ
રૂપ ‘ક્ષેત્રાભિગ્રહ’ કહેવાય છે

વિશિષ્ટ કાલમા જ અન્ન આદિ ગ્રહણ રૂપ ‘કાલાભિગ્રહ’
કહેવાય છે

વિશિષ્ટ ભાવ સહિત, જાતાની પાસેથી અન્ન આદિ ગ્રહણ
રૂપ ‘ભાવાભિગ્રહ’ કહેવાય છે (૫૮+૭૩૮)

ઇતિ કરણ નિરૂપણ નામક દ્વિતીય ઠિરણ

पुलाकादिनिरूपणनामक तृतीय किरण

તત્ત્વના ચાગિધીન્યુચ્યત । સ પચ્ચવિધ પુલાકવદુષ-
 કુશીલનિર્ગપ્સનાતકમેદાત્ ॥ ૧ ॥

સામાયિક આદિ ચારિત્રોનું નિરૂપણ કયુ છેતા પ્રકાશતરથી
 ચારિત્રીઓનું નિરૂપણ કરે છે —

અર્થ — કરણ ચરણરૂપ ચારિત્રવાળો ‘ ચારિત્રી ’ કહેવાય
 ૧ તે ચારિત્રી પુલાક-બદુષ-કુશીલ-નિર્ગપ-સ્નાતકના લેહથી
 પાથ (૫) પ્રકારનો છે (૧+૭૪૦)

સદ્ગુણાદિપયોજનાય સચલચક્રવર્તિવિધ્વસસામધ્યોપગી-
 વનજ્ઞાનાત્રિતિચારાઽઽસેવનાત્રતરેણ દોષવાન જિનાગમાદ-
 પ્રતિપાતી ચ પુલાક , સ દ્વિવિધઃ લઙ્ઘિપુલાકસ્તેવાપુલાક-
 એતિ, દેવેન્દ્રસમ્પત્તિમદ્દશસમ્પત્તિમાન્ લઙ્ઘિવિશેષયુક્ત પુલા-
 કો લઙ્ઘિપુલાક । સેવાપુલાકસ્તુ જ્ઞાનદશનચારિત્રલિલ્લગ-
 યથામુદ્દમમેદેન પચ્ચવિધ ॥ ૨ ॥

અર્થ — સદ્ ગુણાદિના રક્ષણનું પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતા
 તેના સહિત અકવર્તા આદિના વિધ્વસમા સમર્થ, તપ શ્રુત

જન્ય લબ્ધિના ઉપજીવનથી અથવા જ્ઞાનાદિ વિષયક અતિચારના સેવનથી દોષવાળો જિનકથિત આગમથી સદેવ અપ્રતિપાતી બનતો જ્ઞાનના અનુસારે ક્રિયાકારી તે ‘પુલાક’ કહેવાય છે તે પુલાક લબ્ધિપુલાક અને સેવાપુલાકના ભેદથી બે પ્રકારનો છે

(૧) દેવેન્દ્રની સપત્તિ સરખી સપત્તિ વાળો, લબ્ધિ વિશેષથી સુક્ષ્મ પુલાક ‘લબ્ધિ પુલાક’ કહેવાય છે

(૨) સેવાપુલાક જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-લિંગ યથાસૂક્ષ્મના ભેદથી પાંચ પ્રકારનો છે (૨+૭૪૧)

સુત્રાક્ષરગર્ણા સ્ત્વલિતમિલિતાદિમિરતિચારૈર્જ્ઞાનમાધિત્યા ઽઽત્મનો નિસ્તારકાગો જ્ઞાનપુલાક । કુદૃષ્ટિસ્તવાદિભિરા ત્મગુણઘાતકો દર્શનપુલાક । મૂલોત્તરગુણપ્રતિસેવનયા ચારિત્રવિરાધનેનાત્મભ્રષ્ટકથારિપ્રપુલાક , તત્ર મૂલગુણા મહાત્મતા-દ્યુય , ઉત્તરગુણા વિષ્ઠવિશુદ્ધયાદય । ઉક્તલિહ્વાધિકલિહ્વાગ્રદશનિર્હેતુકાપરલિહ્વાગકરણાન્યતરસ્માદાત્મનો નિમ્મારકર્તા લિહ્વાગપુલાક । ર્ષપત્રમાત્મન કર્ણકાકલ્પ્યગ્રદશાન્યતરણા ઽઽત્મભ્રષ્ટકો યથાસૂક્ષ્મપુલાક ॥ ૩ ॥

અર્થ — સુત્રના અક્ષરોના સ્થલિત-મિલિત આદિ અતિ ચાર દોષોથી જ્ઞાનને મલીન કરવા દ્વારા જે આત્માને નિર્જલ કરે છે તે ‘જ્ઞાન પુલાક’ કહેવાય છે

મિથ્યાદૃષ્ટિ પાંચ ડીઓની સ્તુતિ-પરિચય દ્વારા આત્માના શુદ્ધરૂપ સમ્યક્ત્વનો જે ઘાતક તે ‘દર્શન પુલાક’ કહેવાય છે પ્રાણાતિપાત આદિ વિસ્મરશુદ્ધ મૂલગુણો અને પિંડવિશુદ્ધિ

આદિ રૂપ ઉત્તરગુણો પ્રતિ પ્રતિકુલ આચરણ દ્વારા ચારિત્ર
વિરાધના કરી આત્મગુણ રૂપ ચારિત્રધર્મ સહ ‘ચારિત્ર પુણ્ય’
કહેવાય છે. શાસ્ત્રકથિન લિંગ(વેધ)થી અધિક ગ્રહણ દ્વારા અથવા
કારણ વગર અથવા લિંગ કરણ દ્વારા આત્માને નિસાર બનાવ
નાર ‘લિંગ પુણ્ય’ કહેવાય છે. થોડા પ્રમાણથી કે મનથી
અકલ્પ્યના ગ્રહણથી આત્મલાતક યથાસૂક્ષ્મ ‘પુણ્ય’ કહે
વાય છે. (૩+૭૪૨)

દેહસ્વોપકરણના વાડલકારામિલાપુરુષચરણમલિનકાળી
ચક્રુશ । શરીરોપકરણમેદાભ્યા સ દ્વિવિધ । બનાગુપ્તવ્યતિ
રકેણ ભૂપાય કરચરણાદિપ્રમાલનનેત્રાદિમલનિસ્સારણદન્ત
શાલનકેશમસ્કારાચનુષ્ઠાતા શરીરચક્રુશ । શુદ્ધગારાય
તૈલાદિના દણ્ડપાત્રાદીપુરુષ્વલીકૃત્ય ગ્રહણશીલ સ્વપકરણ-
ચક્રુશ ॥ ૪ ॥

અર્થ — શરીરની કે ઉપકરણોની શોભાની ઇચ્છા કર
નારે ચારિત્રને મલિન કરનારે ‘બક્રુશ’ કહેવાય છે. તે બક્રુશ,
શરીર-ઉપકરણના લેહથી બે પ્રકારનો છે.

(૧) આગાદ કારણ શિવાય શોભા માટે હાથ પગ આદિ
ધોવા, નેત્ર આદિનો મેલ ઠાઢવો. દત્તમજ્જન, કેશ સ્વકાર,
ઇત્યાદિ ક્રિયા કરનારે ‘શરીર બક્રુશ’ કહેવાય છે.

(૨) શોભા માટે તૈવ આદિથી દડ-પાત્ર આદિને ઉત્તમવસ્ત્ર
બનાવી દડ-પાત્ર આદિને ગ્રહણ કરનારે ‘ઉપકરણ બક્રુશ’
કહેવાય છે. (૪+૭૪૩)

પુનરપિ ચક્રુશ પચ્ચવિષ , આમોગાનામોગસવૃતા-સવૃત-
સૂક્ષ્મમેદાત્ શરીરોપકરણાનામલકારસ્તાધૂનામકાયં इति
જ્ઞાનવાન્ કર્તા ચ ચક્રુશ આમોગચક્રુશ । સદમા ચ શરી
રોપકરણાનામલકર્તા ચક્રુશ અનામોગ । ઝોકૈરવિદિતદોષો
ચક્રુશસ્સવૃત । પ્રકટ દોષાનુષ્ઠાતા ચક્રુશોઽસંવૃત્ । કિચ્ચિ
ત્પ્રમાદી નેત્રમલાદ્યપનયકારી ચક્રુશસ્સૂક્ષ્મચક્રુશ । एते
ચક્રુશ । सामायेनर्दिपशस्कामास्सातर्गोर्वाधिता अविविक्त-
परिवाराश्लेष्टयोग्यशबलचारित्रा बोध्या ॥ ૫ ॥

પ્રકારાતરથી બધુશનેા વિભાગ—

અર્થ — બીજી રીતે બધુશ, આલોગ-અનાલોગ-સવૃત-
અસવૃત-સૂક્ષ્મ બેદથી પાચ પ્રકારનો છે

(૧) શરીર અને ઉપકરણોની શોભા, સાધુઓને માટે
અકાર્ય છે એમ જાણવા છતાં શોભા કરનારો ‘ આલોગ
બધુશ ’ કહેવાય છે

(૨) આ અકાર્ય છે એમ નહીં જાણી, સહસા, શરીર
અને ઉપકરણોની શોભા કરનારો ‘ અનાલોગબધુશ ’ કહેવાય છે

(૩) પોતે આચરેલા દોષોને લોકો ન જાણે તેવી રીતે
દોષોને આચરનારો ‘ સવૃતબધુશ ’ કહેવાય છે

(૪) ખુદવી રીતે દોષોને આચરનારો ‘ અસવૃતબધુશ ’
કહેવાય છે

(૫) કિચિત્ પ્રમાદ કરનારો નેત્ર-ગેહ આદિને દૂર કર
નારો ‘ સૂક્ષ્મ બધુશ ’ કહેવાય છે

આ તમામ બ્રહ્મણો, સામાન્યથી સદ્ધિ-પશુની ઇ-છાવાળાઓ
 મુખના પ્રતિ આદરવાળા, અસયમથી નહીં છૂટા થયેલા, તેલ
 આદિથી કૃત શરીરના સસ્કારવાળા કાતરથી કાપેલ વાળ
 વાળા પરિવારો જેઓને છે તેવા સર્વ દેશ ઉદ યોગ્ય-અતિ
 આરથી મદ્દિન આરિત્ર વાળાઓ છે (૫+૭૪૪)

ઉત્તરગુણવિરાધનમજ્જલનકપાયોદયા-યતગ્મદ્ગર્હિતચા
 રિષ્ કુશીલ । મ ચાડ્સસેવનાકપાયમેદેન દ્વિવિધ ॥૩॥

અર્થ — ઉત્તરગુણની વિરાધનાથી અથવા સજ્જલનકપા
 યના ઉદયથી નિહિત આરિત્ર-વાળા ‘કુશીલ’ કહેવાય છે તે
 કુશીલ, આસેવના અને કપાયના બેદથી બે પ્રકારનો છે
 (૬+૭૪૫)

સ્વપરીત્યેન સપમારાષક આસેવનાકુશીલ અયમેવ પ્રતિ-
 સેવનાકુશીલ ઉચ્ચત । મજ્જલનક્તોધાગુદયાદ્ગર્હિતચારિષ્
 કપાયકુશીલ ॥ ૭ ॥

અર્થ — કથયિત્-કિચિત્ પિઠવિશુદ્ધિ આદિ ઉત્તર
 ગુણોની વિરાધના કરતો સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનું ઉન્વચન કરનારો
 ‘આસેવના કુશીલ’ કહેવાય ॥ આજ ‘પ્રતિસેવના કુશીલ’
 કહેવાય છે

સજ્જલન કોષ આદિના ઉદયથી નિહિત આરિત્રવાળો
 ‘કપાય કુશીલ’ કહેવાય છે (૭+૭૪૬)

દ્વિવિધોઽપિ સ પશ્ચવિધ જ્ઞાનદર્શનચરણતવોપયામુક્ત

મેદાત્ । જ્ઞાનદર્શનચરણતપસાં વિપરીત્યેનાઽઽમરદ્વાર
પતિસેવનાકુશીલા । નોમનતપસ્વિન્વપશ્ચસાત્રયમતોપકારણ
મુદ્ધમપતિસેવનાકુશીલ ॥ ૮ ॥

અકારાતરથી કુશીલનો વિભાગ—

અર્થ — આમેવના-કપાય લેઈથી જે પ્રકારનો કુશીલ
હોવા હતા હરેક કુશીલના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપ-યજ્ઞ
સૂક્ષ્મ લેઈથી પાચ પ્રકારો છે

૧ ૨ ૩ ૪
જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપનુ વિપરીતપણાએ આવતાર,
આર ‘પતિસેવના કુશીલો’ કહેવાય છે

‘આ સારો તપસ્વી છે’ આ પ્રમાણે લોકોએ કરેલી પ્રશ
સાના શ્રવણથી જન્મ સતોપવાળો ‘યથાસૂક્ષ્મપતિસેવના’
કુશીલ’ કહેવાય છે (૮+૭૪૭)

સજ્જલનક્રોધાદિમિહ્નિનદર્શનતપસા સ્વામિપ્રેતવિપ્રેક્ષ્યા
પારયિતા જ્ઞાનાદિત્રિવિધકપાયકુશીલ । કપાયાક્રાન્તગ્રાપદ
કુશીલચારિત્રકપાયકુશીલ । મનસા ક્રોધાદિકર્તા કુશીલો
યથાસૂક્ષ્મકપાયકુશીલ ॥ ૯ ॥

સજ્જલન ક્રોધ આદિથી જ્ઞાન દર્શન તપનો પોતાના
બધ વિષયમાં ઉપયોગ કરનારો ‘જ્ઞાનાદિ ત્રિવિધ કપાય કુશીલ’
કહેવાય છે મનથીજ માત્ર ક્રોધ આદિ કરનારો ‘યથા સૂક્ષ્મ
કપાય કુશીલ’ કહેવાય ॥ (૮+૭૪૮)

નિર્ગતમોહનીયમાત્રકર્મા ચારિત્રી નિર્ગ્રંથઃ । મ ચોપ
શાન્તમોહ, ક્ષીણમોહચેતિ દ્વિવિધ । સક્રમણોદ્વર્તનાદિકર
ણાયોગ્યતયા વ્યવસ્થાપિતમોહનીયકર્મોપશાન્તમોહઃ । ક્ષપિ
તસર્વમોહનીયપ્રકૃતિકો નિર્ગ્રંથ ક્ષીણમોહ, ॥૧૦॥

અર્થ — જેની પાસેથી મોહનીયમાત્રકર્મ નિકળી ગયું છે
તે ચારિત્રી ‘ નિર્ગ્રંથ ’ કહેવાય છે તે નિર્ગ્રંથ, ઉપશાન્તમોહ
ક્ષીણમોહના લેખી બે પ્રકારના છે

(૧) ઉપશાન્તમોહ = સક્રમણ-ઉદ્વર્તનઆદિ કરણની અથો
બંધણીએ વ્યવસ્થાપિત મોહનીય કર્મવાળો ‘ ઉપશાન્તમોહ ’
કહેવાય છે

(૨) ક્ષીણમોહ = જેણે સર્વ મોહનીયપ્રકૃતિઓ ખપાવી દીધી
છે તે નિર્ગ્રંથ ‘ ક્ષીણમોહ ’ કહેવાય છે (૧૦+૭૪૮)

દ્વિવિધોઽપિ સમયમાપયમચરમાચરમસમયયથામુક્તમે
દારવશ્ચવિધ । અતર્મુદ્વર્તવમાણે નિર્ગ્રંથકાલમમપરાગી મયમ-
સમય એવ નિર્ગ્રંથત્વ મતિપત્રમાન પ્રથમસમયનિર્ગ્રંથ ।
અયમમયેષુ વિગ્રમાનોઽપયમસમયનિર્ગ્રંથ । અતિમસમયે
વિગ્રમાનચરમમયનિર્ગ્રંથ । શેષેષુ વિગ્રમાનોઽચરમમય
નિર્ગ્રંથ । આગ્રી પૂર્વાનુપૂર્વા અત્યૌ ચ પશ્ચાનુપૂર્વા વ્યવ-
દિષ્ઠી । પ્રથમાદિમયવિવક્ષયા સર્વેષુ સમયેષુ વર્તમાનો
યથામુક્તનિર્ગ્રંથ ॥૧૧॥

પ્રકારાન્તરથી નિર્ઞન્યનો વિભાગ-

અર્થ — ઉપશાન્તમોહ-ક્ષીણમોહરૂપ નિર્ઞન્ય પણ, પ્રથમ સમય અપ્રથમસમય ચરમસમય-અચરમસમય પદ્યસૂક્ષ્મ બોધથી પાંચ પ્રકારનો છે

(૧) અત્યુદ્ઘૃતપ્રમાણ, નિર્ઞન્યકાવ સમયરાશિમા પ્રથમ સમયમા જ નિર્ઞન્યપણાને પામનાર ‘ પ્રથમસમયનિર્ઞન્ય ’
 (૨) અન્યસમયોમા વિદ્યમાન ‘ અપ્રથમસમયનિર્ઞન્ય ’ (૩)
 અતિમસમયમા વિદ્યમાન ‘ ચરમસમયનિર્ઞન્ય ’ કહેવાય છે
 (૪) શેષસમયોમા વિદ્યમાન ‘ અચરમસમયનિર્ઞન્ય ’ કહેવાય છે
 વિવક્ષિતસમયસમુદાયમા જે પ્રથમ સમય, તેનાથી અતુ ક્રમે પરિપાટિ જે રચાય તેા તે ક્રમ ‘ પૂર્વોત્પૂર્વો ’ કહેવાય છે તે પૂર્વોત્પૂર્વોત્ત આલંબન કરી પ્રથમના જે બેઠ આદરેલા છે ત્યાજ જે છેલ્લો સમય, તેનાથી આરભી વ્યત્યયથી જે પરિ પાટી કરાય ત્યારે તે ક્રમ ‘ પશ્ચોત્પૂર્વો ’ કહેવાય છે તે પશ્ચોત્પૂર્વોને અવલંબી છેલ્લા જે બેઠ કહેલ છે (૫) પ્રથમ આદિ સમયની વિવક્ષાવગર, સર્વ સમયોમા વર્તમાન નિર્ઞન્ય ‘ યથાસૂક્ષ્મનિર્ઞન્ય ’ કહેવાય છે (૧૧+૭૪૬)

નિરસ્તયાતિકર્મચતુષ્ટયસ્નાતક । સ સયોગ્યયોગિમેદેન
 દ્વિવિધ । મનોવાકમાયગ્ન્યાપારવાન્ સ્નાતકસ્સયોગી ।
 સર્વથા સમુચ્છિન્નયોગગ્ન્યાપારવાન્ સ્નાતકોડયોગી ॥ ૧ ॥

અર્થ — જેણે સકલધાતિકર્મનો મેલ, ઘોઈ નાખ્યો છે તે ‘ સ્નાતક ’ કહેવાય છે આ સ્નાતકપણુ ક્ષપકશ્રેણીથી જ

પ્રાપ્ત થાય ॥ તે સ્નાતક, સયોગી અને અયોગી લે,થી બે પ્રકારનો છે

(૧) મનયોગ-વચનયોગ-કાયયોગરૂપકરણ વ્યાપારવાળો, સ્નાતક 'સયોગીસ્નાતક' કહેવાય છે મન પત્ત-જ્ઞાની વિગેરેએ મનથી પુછેલનો જવાબ આપતા માટે મનોયોગનો ઉપયોગ, ધર્મદેશના આદિમા વચનયોગનો ઉપયોગ નિમેષ-ઉન્મેષ-વિહાર આદિમા કાયયોગનો ઉપયોગ થાય ॥

(૨) સર્વથાયોગનિરોધ બાદ શેષેશી અવસ્થાવાળો સ્નાતક 'અયોગીસ્નાતક' કહેવાય છે (૧૨+૭૫૦)

સયમશ્રુતપ્રતિસેવનાતીર્થલિહ્મગ્નેશપોષપાતસ્પર્શનર્ચિવાર્યા
પતે । પુલાકચક્રુશપ્રતિસેવનાકુશોલાસ્મામાયિકસયમે છેદો-
પસ્પાપ્તે ચ ચર્તન્તે । કપાયકુશોલા પરિહારવિશુદ્ધો
સૂક્ષ્મસગરાયે ચ । નિર્ગ્રયા સ્નાતકાશ્ચ યયારુપાત એવ
॥૧૧॥

અર્થ—સયમ-શ્રુત-પ્રતિસેવના-તીર્થ-વિગ્ન દેશ્યા-ઉપ-
પાત સ્થાનરૂપ અઠ અનુયોગદ્વારેથી આ આચારત્રીઓનો
વિચાર કરવો

(૧) સયમદ્વાર=પુલાક-ચક્રુશ-પ્રતિસેવનાકુશીલ આચારત્રીઓ
સામાયિક સયમમા અને છેદોપસ્થાપનીય સયમમા વતે
છે તથા કપાયકુશીલો, પરિહારવિશુદ્ધિસયમમા અને સૂક્ષ્મ-
સપરાયમા (મતાવરે સામાયિકસયમમા અને છેદોપસ્થાપ-

નીચ સમગ્રમાં) વર્તે છે નિર્ઞન્ય અને સ્નાતક ચારિત્રીઓ,
યથાખ્યાત ચારિત્રમા વર્તે છે (૧૩+૭૫૧)

પુલાકયકુશપ્રતિસેવનાકુશીલા ઉર્ધ્વેગાનૃનકાસરાણિ
દશપૂર્વાણિ શ્રુતાનિ ધારયન્તિ કપાયકુશીલા નિર્ઘ્રયાથ ચતુ
ર્દશરૂપરા, જયયેન પુલાકાના શ્રુતમાચારવસ્તુ, વકુશકુ-
શીલનિર્ઘ્રયાનામપ્તો મવગનમાતર, સ્નાતકાસ્તુ શ્રુતગદિતા
કેવલજ્ઞાનવશાત્ ॥૨૪॥

અર્થ —શ્રુતદ્વાર=પુલાક-બકુશ-પ્રતિસેવનાકુશીલ ચારિ
ત્રીઓ, ઉત્કૃષ્ટથી એકપક્ષ અમરથી અન્યૂન પરિપૂર્ણ દશ (૧૦)
પૂર્વશ્રુતને ધારણ કરે છે કપાયકુશીલચારિત્રીઓ અને નિર્ઞન્ય
ચારિત્રીઓ, ઉત્કૃષ્ટથી ચૌદપૂર્વના શ્રુતને ધારણ કરે છે

જયન્યથી પુલાકચારિત્રીઓને નવમપૂર્વાન્ત પાતિ તૃતીય
આચાર વસ્તુરૂપ શ્રુત હોય છે, બકુશ-કુશીલ-નિર્ઞન્ય ચારિ
ત્રીઓને આઠ પ્રવચનમાતાનું શ્રુત હોય છે સ્નાતક ચારિત્રીઓ,
શ્રુત વગરના છે કેમકે, કેવલીઓ છે (૧૪+૭૫૨)

કપામોજનવિગતિસદિતપશ્ચમૂલગુણાનામયતમ, વજ્રા
ત્કારેણ પ્રતિસેવતે પુલાક, વકુશો મૂલગુણાવિરાધક ઉત્ત
રગુણાશે વિરાધક, પ્રતિસેવનાકુશીલો મૂલગુણાવિરાધક
ઉત્તરગુણેષુ કાશ્ચિદ્વિગતના પ્રતિસેવતે કપાયકુશીલનિર્ઘ્રય
સ્નાતકાના પ્રતિસેવના નાસ્તિ ॥૨૫॥

અર્થ —પ્રતિસેવનાદ્વાર-ચારિત્રીઓજનવિગતિસદિત પચમૂલ

‘શુભો યૈદ્રી ગમે તે કૌંઠ એકની, બલાત્કારથી વિરાધના કરનાર ‘પુલાક’ હોય છે બકુશ-મૂલશુભની વિરાધના નહીં કરનારો, ઉત્તરશુભના અશમા વિરાધના કરનાર હોય છે

પ્રતિસેવનાકુશીલ-મૂલશુભની વિરાધના નહીં કરનારો ઉત્તરશુભોમા કૌંઠક વિરાધનાનું આચરણ ઘટે છે

કપાયકુશીલ-નિર્ગ્રન્થ-સ્નાતકચારિત્રીઓ, પ્રતિસેવના-વિરાધના વગરના છે (૧૫+૭૫૩)

પુલાકાદયસ્સર્વ સર્વેષા તીથક્તતા તીર્થેષુ મવન્તિ ॥૧૬॥

અર્થ —તીથ ક્ષાર=પુલાક આદિ સર્વ ચારિત્રીઓ, સર્વ તીર્થ કરના તીર્થોમા હોય છે (૧૬+૭૫૪)

જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપમાવલિહ્ગાનિ, સર્વેષા સ્યુ , રજો-દરણાદિદ્રવ્યલિહ્ગાનિ તુ કેષાશ્ચિત્સર્વદૈવ મવન્તિ, કેષાશ્ચિત્કદાચિત્ , કપાશ્ચિત્ નૈવ મવન્તિ ॥૧૭॥

અર્થ —સિગક્ષાર=સર્વ ચારિત્રીઓને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ માવલિગો હોય છે રજોદરણુઆદિ દ્રવ્યલિગો, કેટલાક ચારિત્રીઓને હ મેશા હોય છે કેટલાક ચારિત્રીઓને કદાચિત્ હોય છે, કેટલાક મરૂદેની વિગેરે ચારિત્રીઓને સર્વથા હોતા નથી (૧૭+૭૫૫)

પુલાકસ્પોત્તરાસ્તિસ્ત્રો લેદયા , ચકુશપતિસેવનાકુશીલ યોગ્યદપિ, પરિહારવિશુદ્ધિસ્પરપાયકુશીલસ્પોત્તરાસ્તિસ્ત્ર , સૂક્ષ્મસપરાવસ્થસ્ય તસ્ય નિર્ગ્રન્થસ્નાતકયોથ કેવલા શુભલા

લેશ્યા અયોગસ્ય શૈલેશીપ્રતિપન્નસ્ય ન કાવિદપિ મત્તિ
॥૧૮॥

અર્થ — લેશ્યાદ્વાર=પુલાક ચારિત્રિને, ઉત્તરની બાવલેશ્યા
રૂપ તેજ-પદ્મ-શુક્લરૂપ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે બકુશ-પ્રતિ-
સેવનાકુશીલને (છ) ૬ લેશ્યાઓ પણ હોય છે પરિક્ષારવિશુ
દ્વિસ્થકપાયકુશીલને ઉત્તરની તેજ-પદ્મ-શુક્લરૂપ ત્રણ લેશ્યાઓ
હોય ॥ સૂક્ષ્મસપરાયસ્ય કપાયકુશીલને અને નિર્ઘન્ય, સ્ના-
તકને કેવલ, શુક્લલેશ્યા હોય છે શૈલેશીસ્થ અયોગીને કાંઈ
પણ લેશ્યા હોતી નથી (૧૮+૭૫૬)

પુલાકસ્વોપપાત આસહસ્રાર, વકુશપ્રતિસેવનાકુશીલયો-
દ્વાદશદેવલોકે । કપાયકુશીલનિર્ઘન્યયોસ્તુ સર્વાર્થસિદ્ધે ।
સર્વેપામપિ જઘન્ય પલ્લવોપમપૃથક્ત્વસ્યિતિ સૌધર્મં । સ્નાત
કસ્ય નિર્વાર્ણે ॥૧૯॥

અર્થ — ઉપપાતદ્વાર=પુલાકચારિત્રીનેા ઉપપાત ઉત્કૃષ્ટથી
સહસ્રાર દેવલોક સુધીનેા છે બકુશ-પ્રતિસેવના કુશીલનેા
ઉપપાત બારમા દેવલોક-અવ્યુતપર્વતનેા ॥ કપાયકુશીલ
અને નિર્ઘન્યનેા સર્વાર્થસિદ્ધમા ઉપપાત છે (અજઘન્ય ઉત્કૃ-
ષ્ટથી બહુ) સઘળાપુલાક બકુશ-કુશીલનેા જઘન્યથી ઉપ-
પાત પલ્લવોપમપૃથક્ત્વ (જે થી નવ સુધીની સજ્ઞાને પૃથક્ત્વ
કહે છે) સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમા છે સ્નાતકચારિત્રી
નિર્વાણમા બાય છે (૧૮+૭૫૭)

પુલાકકપાયકુશીલયોર્લગ્નિસ્થાનાનિ સર્વજઘન્યાનિ । સૌ

યુગપદસરુપેયાનિ સ્થાનાનિ ગચ્છત । તત પુલાકો વ્યુ-
 ચ્છિયતે । કપાયકુશીલસ્તુ ગચ્છત્યસરુપેયસ્થાનાયેકક ।
 તત કપાયકુશીલપ્રતિસેવનાકુશીલચકુશા યુગપદસરુપેયાનિ
 સપ્તમસ્થાનાનિ ગચ્છતિ, તતો ચકુશો વ્યુચ્છિયતે તતોઽસ-
 રુપેયસ્થાનાનિ ગત્વા પ્રતિસેવનાકુશીલો વ્યુચ્છિયતે તતો
 ડમરુપેયસ્થાનાનિ ગત્વા કપાયકુશીલો વ્યુચ્છિયતે, અત-
 ડપ્તમકપાયસ્થાનાનિ નિર્ગમ્ય પ્રતિપદ્યતે ' (સોઽપ્તમરુપે-
 યસ્થાનાનિ ગત્વા વ્યુચ્છિયતે અત ડપ્તમકપાયસ્થાનાનિ
 નિર્ગમ્ય પ્રતિપદ્યતે ') સોઽપ્તસરુપેયસ્થાનાનિ ગત્વા વ્યુ-
 ન્નિયત, અત ડર્ગસ્થાન ગત્વા સ્નાતકો નિર્વાણ માપ્નો
 તીતિ દિક્ ॥ इति पुलाकादिनिरूपणम् ॥૨૦॥

અર્થ:—પુલાક અને કપાયકુશીલના લઙ્ગિયસ્થાનો (સપ્તમ
 સ્થાનો) સપ્તકરતા જઘન-૧ (હીન-અધ કોટીના) છે તે પુલાક
 અને કપાયકુશીલ ચારિત્રીઓ એકી સાથે (તુલ્યઅધ્યવસાય
 વાળા હોઈ) અસખ્યાતસપ્તમસ્થાનોને પામે છે ત્યારબાદ
 પુલાક, વ્યુચ્છિન્ન થાય ॥ પણ કપાયકુશીલ તો એકલો અસ-
 ખ્યાતસ્થાનોને પામે છે

ત્યારબાદ કપાયકુશીલ-પ્રતિસેવનાકુશીલ-બકુશચારિત્રીઓ,
 એકી સાથે અસખ્યાતસપ્તમસ્થાનોને પામે છે ત્યારબાદ બકુશ,
 વ્યુચ્છિન્ન થાય ॥ (હીનપરિણામી હોવાથી) ત્યારબાદ અસ-
 ખ્યાતસ્થાનો જઘને પ્રતિસેવનાકુશીલ વ્યુચ્છિન્ન (હીનપરિ-
 ણામી) થાય છે ત્યારબાદ અસખ્યાતસ્થાનો પામીને કપાય

કુશીલ, બુચિન્ન (હીનપરિણામી) થાય છે આનાથી ઉપર અકષાયરૂપરથાનો, નિમ્ન થ પ્રાપ્ત કરે છે તે પણ અસખ્યાત રથાનો પામીને બુચિન્ન (હીનપરિણામી) થાય છે આના પછી જિધ્વરથાન, પામીને રનાતક નિર્વાણ પામે છે

આ પ્રમાણે દિશાનુ દર્શન કરાવેલ છે આ પ્રમાણે પુલાકાદિ ચારિત્રીઓનું નિરૂપણ સમાપ્ત થાય છે (૨૦૪૭૫૮)

નિજામુના યથા શાસ્ત્ર, સમ્યકચરણમીરિતમ્ ।
સ્વરૂપગ ત્રિયાનેન, સમ્યક્જ્ઞાનામિદ્વયે ॥

જૈનતત્ત્વજ્ઞાનના અભિલાષી જિજ્ઞાસુઓને ખાતર, શાસ્ત્રના અનુસારે સમ્યક્ ચારિત્રનું સ્વરૂપ-લક્ષણ વિ ના લેઈથી સમ્યક્ જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ માટે-શ્રોતાઓને અને પોતાને સમ્યક્ જ્ઞાન ॥ વિવૃદ્ધિ માટે નિરૂપણ કરેલ છે

ઇતિ પુલાકાદિનિરૂપણનામક તૃતીય કિરણ

[તત્ત્વન્યાયવિલાકર મંથ સમાપ્ત]



પરિશિષ્ટ

ભા-૨ કિં ૧ સૂ ૧૨

અવધિજ્ઞાનાવરણના કાર્યોપશમજન્ય અવધિજ્ઞાનના નિર્ગમ [પ્રાદુર્ભાવના-નિકળવાના] સ્થાનો ‘ફૂડકો’ કહેવાય છે તે ફાડાઓ, એકજીવને સખ્યાતા કે અસખ્યાતા હોય છે ત્યાં એક ફાડાના ઉપયોગમા જીવ, નિધમા સવત્ર સમજાય ફાડાઓની સાથે ઉપયોગવાળો થાય છે કેમકે, એક ઉપયોગ છે કેમકે, એક લોચનના ઉપયોગમા બીજા લોચનના ઉપયોગની માફક આ ફૂડકો, અનુગામી-અનનુગામી-મિથ એમ ત્રણ પ્રકારના છે વળી આ દરેક, પ્રતિપાતી-અપ્રતિપાતી-મિથસેદથી ત્રણપ્રકારના છે આ ફૂડકો મનુષ્ય અને તિય ચોમા જે અવધિ છે તેમા જ હોય છે, દેવ અને નાવકીના અવધિમાં નથી

ભા-૨ કિં ૧ સૂ ૧૮

અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન=જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા બાદ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્તિ પથ ત રહે અથવા જે અવધિજ્ઞાન મરગુપય ત રહે [અવસ્થિતરૂપ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન તીર્થ કર આદિને સવાતરમા સાથે રહેતું પણ સમજવું] તે અપ્રતિ પાતિ અવધિજ્ઞાન કહેવાય છે

ભા-૨ કિ ૨ ચુ ૩૧

બજનાવનહ=કહ બપુષ્પગોલક આદિરૂપ અભ્ય તર નિર્વૃત્તિ
ઇન્દ્રિયોમા રહેલ શબ્દ આદિ વિષયના જ્ઞાનના હેતુ શક્તિ
વિશેષરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય અને તેના વિષયના સબધદ્વારા
અર્થનું અવ્યક્તજ્ઞાન 'બજનાવનહ' રૂપ મતિજ્ઞાન કહેવાય છે

ભા-૨ કિ ૨ ચુ ૩૬

સમ્યક્શ્રુત=મિથ્યાશ્રુત=સ્વરૂપની અપેક્ષાએ જે આચારાગ
આદિ શ્રુતરૂપ અગમવિદ્ય અને આવરણક આદિ શ્રુતરૂપ અન
ગમવિદ્ય, તે બન્ને સ્વરૂપત સમ્યક્શ્રુત જ છે કેમકે, તત્ત્વમતિ
પાઘ અર્થની અનેકાત આત્મકતા હોઇ અબાધિત છે, વળી
અગમવિદ્ય અનગમવિદ્ય બિન્ન, ભારત આદિ, વ્યાસ આદિએ
રચેલ લૌકિકશ્રુત, તત્ત્વમતિપાઘ અર્થની એકાત્મકતા હોઇ
બાધિત હોઇ સ્વરૂપથી મિથ્યાશ્રુત છે પરંતુ સ્વામીની ચિંતાની
અપેક્ષાએ તો સમ્યક્દષ્ટિએ મહંશુ કરેલ સમ્યક્દષ્ટિદ્વારા અધ્ય
યન-અધ્યાપન આદિના વિષય કરેલ મિથ્યાશ્રુત પણ સમ્યક્
શ્રુત જ બાળકું કારણ કે, આ મહાભારતઆદિ, અસત્યવાદી
એકાત્મવાદ યથાર્થવસ્તુના અનભિજ્ઞ વ્યાસઆદિએ રચેલ, એકા
તરૂપે તત્ત્વમિત અર્થનું અનુષ્ઠાન ભવજનમણુનો હેતુ છે ઇત્યા
દિરૂપે તેના અર્થનું વિચારનું સાચું છે, ભારતઆદિ પ્રણેતા,
અસત્યવાદી નથી એમ નહીં, તેણે બતાવેલ ક્રિયાકલાપનું
અનુષ્ઠાન, ભવજનમણુનો હેતુ નથી એમ નહીં એથી મિથ્યા
ત્વકારણ એકાત્મની રચનાનો વિચાર કરી સ્વાત્ પદ લાઘિત
(કથચિત્) અર્થના સંયોજન દ્વારા, યથાસ્થાન તેના અર્થનો

વિનિયોગ કરવાથી સમ્યક્શ્રુત જ થાય છે વિષયથી અથવા
યજ્ઞાનથી મિથ્યાદિષ્ટિએ ગ્રહણ કરેલ અર્થોત સમ્યક્શ્રદ્ધાવગ
રના પુરો અધ્યયન કરેલ સમ્યક્ શ્રુત પણ સ્વરૂપથી સમ્યક્
શ્રુત રૂપ અગ્રવિષ્ટ અને અગ્રવિષ્ટરૂપ શ્રુત પણ વાસ્તવિક અને
હાત અથતાનો તિરસ્કાર કરી અવાસ્તવિક એકાન્ત અર્થતામા
લઇ ગયેલ તે સમ્યક્શ્રુત પણ મિથ્યાશ્રુત જ થાય છે

ભા-૧ કિં ૩ સૂ ૩

તિયદ્વિસામાન્યાવગ્રાહિપ્રત્યભિજ્ઞાન=જેમ ' તત્ત્વતીય એવ
ગોપિંડ ' રૂપ પ્રત્યભિજ્ઞાન, પૂર્વે અનુભવેવ ગોવ્યક્તિગત
સમાનઆકાર પરિણામરૂપ ગોત્વજાતિમત્ત્વને, પુરોવર્તિ ગોવ્ય
ક્તિમા અવગાહન કરે છે તેમ ' ગોસદ્યો ગવય ' એ પણ
પ્રત્યભિજ્ઞાન ગોત્વભિન્ન પૂર્વે અનુભવેલ ગોવ્યક્તિગત કેટ
લાક સમાન આકાર રૂપ તિયદ્વિસામાન્યવસ્તુપ્રયોજન સાદૃશ્ય
વસ્તુનેજ વતમાન અનુભવ વિષયરૂપ ગવયમા અવગાહન કરે છે

ભા-૨ કિં ૩ સૂ ૨

' આવાપેદવાપાભ્યા ' ' ગાય લાવ ' ઇત્યાદિ વાક્યમા
' ગાય 'ના સ્થાનમા 'અશ્વ'ના પદનો પ્રયોગ ' આવાપ ' સમ
જવો ' ગાય ' એવા પદનુ અપનયન (હટાવણી) એ 'ઉદવાપ'
જણવો આવી રીતે ' આનય ' એવા પદના સ્થાનમા ' નય-
લભિ ' એવા પદનો પ્રયોગ ' આવાપ ' જણવો અને ' આનય-
લાવ ' એવા પદનુ અપનયન 'ઉદવાપ' સમજવો જેમકે,
' ગામાનય-અશ્વ નય ' ઇત્યાદિ તે અન્વય-વ્યતિરેકથી જણવું

१९सामन्तमद्र कुनमव्यमद्र ततोऽजनि स्वागमपारदश्च ।
विश्रक्रियासच्चक्रपासमुद्र , निरस्तनन्दो नतभूरिसुरि ॥११॥

१०श्रीवृद्धदेवोऽजनि सुरिरयं , तत्पट्टपूर्वाचक्रचिप्रभानु ।
साधुक्रियाकर्मउत्ताप्रतीन , ज्ञानप्रमोदप्रतिपूर्णचेता ॥१२॥

१८श्रीमश्रोतनसुरिराह् समभवन् त-शृणुष्टायितो,
देवीमिर्विजयादिमिष्वनसृमि ससेव्यशन्द्य ।
य शान्तिस्त्रयगुम्फन समह मारि दयामेदुर ,
तत्पट्टाभरण सुरा दिशतु न १९श्रीमानदेव कुनी ॥१३॥

२०भट्टनप्रतिमानतुङ्गविचूय सिद्धा-नपारङ्गन ,
श्रीमक्तामरकाव्यचाररचनाचातुर्येनञ्चु सुचित् ।
तत्पट्टामष्टद्वारनायकमणि-स्त याद्रमा धीमता,
विश्रवित्तमहोमनीतमहिमाऽहंछासनाभ्रायमा ॥१४॥

यो नागपूर्वा नमिनाथविभ्य, प्रातिष्ठिपस्फारमहेश्वरूर्णम् ।
२१श्रीवीरसुरि समभुत्तत स , तत्पट्टशेखोरगवासुदेव ॥१५॥

तत्पट्टे २२जयदेवसुरिरभव-चारित्रपाविज्यभृद्,
२३देवानन्दगुरस्तत समजनि शाना पनत्पाणिनाम् ।
विद्वान् २४त्रिकमसुरिराह् गगपतिर्निर्ग्रथ आसीत्ततः,
२५योगिश्रीनरसिंहसुरिरुपभो जज्ञेऽय गिज्ञेश्वर ॥१६॥

श्रीनागहृदतीर्थरक्षणकृते नमनाटजेता सणात्,
२६तत्पट्टेशसमुद्रसुरिनृपतिः सञ्ज्ञातवत्तोऽमरत् ।

सञ्जातो हरिमद्रसुरिसत्रया १७श्रीमानदेवस्ततः ,
१८भासीच्छ्रीविभुषप्रभो यनिपति प्राङ्मफाणस्ततः ॥१७॥

१९मव्यान इदसुरितल्लजप्रयाण इस्ततो जातवान् ,
भक्ताम्भोनरवी १ रविप्रभगुरु सख्यावतामग्रणी ।
सुरोशोऽन्ननि १०शुद्धकीर्तिरयशोदेवो बभूवस्ततः ,
प्रद्युम्नस्मयहृतत समजनि १२प्रद्युम्नसुरीश्वर ॥१८॥

येनाकार्युपाधानाव्यरुनिरग्र-यो मुदे ज्ञानिना,
उत्पेदे स ततस्तपोधनवर १३श्रीमानदेव प्रभु ।
जन्ते १४धीविमलादिम-द्रसुगुरु सत्स्वर्णसिद्धिस्ततः ,
जेता गोपगिरीशकोविदमणेर्नादिङ्गणे शास्त्रविन् ॥१९॥
वेशाङ्गाङ्गमिते मम सुमनुजै श्रीवैद्यमाये गते
१५श्रीलोगोतनसुरिराद् पविहान् पूर्वावनीत सुधी ।
आगात्सोऽर्जुनमुख्यशैलमधिपे टेलीचटद्रोरध ,
लग्नेऽंठे स्वपदेऽष्टमूणिद्वयमान् प्रातिष्ठित्पावन ॥२०॥

स-र्मावितकाच्छो वटसङ्गमच्छ , ततो जगत्पा सुगुणेकगुच्छ ।
अपप्रणद्व्याप्ततमोऽपहारी ययाऽ-तरिक्षे सवितु मकाश ॥२१॥

१६श्रीसर्पदेवो नतमर्पदेव , प्रास्पृशित्यै कृतपादसेव ।
प्रख्यातकीर्तिं ययमोऽत्र सुरि , जज्ञेऽथ तत्पट्टसर सरोजम् । २२॥
रूपश्रीनिरुद्धं प्रजेशसविधात्प्रप्त स्ववैदुष्यतः ,
येन १७श्रीयुतदेवसुरिनृपतिर्जात स विज्ञस्ततः ।

तत्पट्टेऽजनि सुरिशेखरवर २० श्रीसर्वदेव पुन,
 सद्विद्यालब्धनाविद्याससदन चारित्रिचूडामणि ॥२३॥
 ततो २१ यशोमद्रक्षणेमिचन्द्रो, तत्पट्टमद्रासनमुखपराजो ।
 जातो मुनी मयमशौर्षमाजो

द्वौ कोविदौ सुरिवरौ सतीर्णौ ॥२४॥

अतात्पञ्चीद् यो निहृती सपत्नी, अपात्मदाकाञ्जिकनीरमेकम् ।
 सोऽभूत्तत ४० श्रीमुनिचन्द्रमूरि तत्पट्टशालो शमवीचिमाळी
 ॥२५॥

४१ आचायवर्षाजितदेववादि-आदयमुग्निप्रमुखा अभूवन् ।
 प्राज्ञा विनेया विनयमशस्या शिष्येषु धूर्षा मुनिचन्द्रमूरे
 ॥२६॥

४२ तत्रादिमाच्छ्रीजयमिश्रि, कुशाग्रबुद्धया जितदेवमूरि ।
 जज्ञे मुनीश कविचक्रवर्ती दिगतराजमपितातिथीर्नि
 ॥२७॥

सोमप्रभावायवर शतार्थी, पूर्वो द्वितीयो ४३ मणिरत्नमूरि ।
 उभौ च तस्यामवता विनेयी, प्रतीक्ष्यपादौ जिह्वादिवाद्गौ
 ॥२८॥

सानुग्रहप्रचरणप्रयितोद्दयो य,
 स्वसानुमात्रिव बभौ मणिरत्नपट्टे ।
 चारिप्रग्तस्यनिमान् गुणघातुपूर्णं
 कल्याणराजिजटिक सुरसेन्यपाद ॥२९॥

५५ श्रीमज्जगच्छन्नुनीन्द्रमुत्तम

तच्चक्षरात् चाद्रकुलाशिवन्द्र ।

चन्द्रातिसौम्यकृतिकस्तपस्वी,

॥ सुखिर्व्यस्तनुताच्छिव ॥ २० ॥

सुदुस्सपा धीरवरण याव-जीव मुदा येन तपस्विना स ।

आवाङ्मलरम्या विदये तपस्या, प्रज्ञमनीयो न कथं सुधीभि

॥ २१ ॥

यो द्वादशान्ने विगते सुराद्र श्रीराणकात्मसमर्पप्रतिहात् ।

आयादसते नगरमिरामे, प्रापसुरम्य विरुद तपति ॥ २२ ॥

याणाष्टवक्षोरदचन्द्रमद्रये, वर्षे सुधायादिकसन्निकर्षे ।

विस्तीर्णतेजा सुवि पप्रथेऽय, तपति गच्छ सुखदस्ततोऽञ्ज

॥ २३ ॥

सदास्त्रिजुष्ट मुमनोऽतिरम्य फलेग्रहि शिष्यकृताविताना ।

पर्याविशाली सुरगच्छयम, तपति गच्छ स्म चक्रास्ति नित्यम्

॥ २४ ॥

अनपमाधरणविचरित्र शैथिल्यमुक्तधरणपटुतो ।

यस्य द्वितीया सटगच्छसन्ना, विमर्नि केपा न स पूज्यमायाम्

॥ २५ ॥

स्फारस्फुरत्सवरवीचिराजि-मर्यादितो मन्वरमानिमित्तम् ।

अस्ताधमूळो मुनिरत्नपूर्ण शश्वद्व्यमात्सागम्य स गच्छ

॥ २६ ॥

४५ देवेन्द्रशूरिविजयादिमचन्द्रशूरी,

शिष्योत्तमो कुमतसन्तमसांशुमन्तो ।

विद्याविशारदवरो श्रमणौ समास्ता

तन्मृगाकण्डगातनवी मुनीन्द्रौ ॥१७॥

विद्यानन्दगणिविचक्षणमणिदेवन्द्रशूरीशितु,

पूर्वोऽप्यो मुनिधर्मप्रोपगणपो ह्येतौ विनेयाशुभौ ।

सेनायौ निनशासनमिनिपते पुण्याङ्गिराहूपमौ,

जात तत्पदमौलिमौलिमणिभृन्-४६ श्रोधर्मधोपः क्षमी ॥१८॥

समुद्राधिष्ठाता जलनिधितरङ्गावलिमिपात्र,

दुर्दौके रत्नादीननिमिपवरो यस्य सविधे ।

स्वपत्नीपत्नीभिः प्रवचनवचोभजनकृते,

गले केशव्यूह कुमतिभिरकारि स्वबलतः ॥१९॥

तन्म विद्याद्वे विदितकपटो यो मुनिररो,

भृश तस्तम्भितास्तदनु सदय सहस्रचनान् ।

यधूना निर्वन्धाल्लघु सममुचक्षातिशयभृन्,

समग्र-योच्छ्रूय्या जयवृषभसहादिकविता ॥२०॥

मिषज्यते कर्मरुजापहारे, सम्राज्ये सुरिसमृद्धमये ।

धर्मोद्देशे जलमृयते य ओजायते पण्डितमण्डलेषु ॥२१॥

कश्चिद्योगिशठोऽवमद्वरनरे द्वे विशालाभिधे,

साधूभाषयते स्म मौनबलतो जैना समभ्यागतान् ।

भूम्या भविहरन् हरन्कृतम कुर्वन्नस्योदयति,
श्रीसूरीश्वरधर्मघोषविद्युत्तत्राजगामेकम् ॥४२॥

ईर्ष्याज्वालाज्वलितहृदयोऽऽहंकृतिश्चस्त्वृद्धि,
ज्ञान्वा योगी प्रति मुनिवरान् भाषनापादयति ।
भीष्मा इताककचविषमाङ्गुयित्वा कफोर्णि,
जगद्गुर्भीता स्वगुरुसन्निधौ साधय मोक्षुराशु ॥४३॥

प्रावोचद्गुरुरात् मुनोस्ततदयो मा भैष्ट यूय मनाम्,
युष्मद्रक्षणदक्षशक्तिसमितो ज्ञेयि यावत्तदा ।
श्रुत्वाभीतिकरा ब्रह्मिष्व धमतेर्दीकुराहिस्वरान्,
नानोपद्रवमोक्षसाधुनिकरो द्राक्कादिशीकोऽभवत् ॥४४॥

ज्ञात्वा यावदिमा प्रवृत्तिमृषिराट्-श्रीधर्मघोषो गुरु,
प्राकृतजीवनकुम्भके निजकर २५१ पटाञ्छादिते ।
निर्मोक्त प्रजज्ञाप तावदुदिता सर्गाङ्गगामिव्यथा,
भूते योगिनि सवकानथ तन् योगी जगाद भ्रिये ॥४५॥

योगी स्वीय विलम्बितमिदं व्याकुलो द्रामहार्पीत्,
गत्वाऽऽकन्दन् श्रमणरमतौ वनवदत्ताङ्गुलि ता ।
भ्रान्त्याऽवोचद् यदिहविहितं क्षम्यता सर्वमेतत्,
कुर्वन् नात पति मुनिवरान् चनेशक नीचक यम् ॥४६॥

लोभ व्यथात्त गुरुधर्मघोष, स्वकीयशान्तिमुत्तयोस्तदानाम् ।
तत प्रवृद्धिर्विनशापनस्य, कामचभूवाघातिनाशनस्य ॥४७॥

५५ देवेन्द्रमुरिविजयादिमचन्द्रमुरी,

शिष्योत्तमो कुमतमन्तमसांशुमती ।

विश्राविशारदवरी श्रमणी समास्ता

तत्पटुनारुढयातनवी मुनीन्द्री ॥१७॥

विश्रान दगणिविचक्षणमणिदेवन्द्रमुरीशितु ,

पूर्वोऽप्यो मुनिधर्मयोपगणवो ह्येतौ विनेयाशुमौ ।

सेनान्यौ जिनशासनभित्तिपते पुण्याङ्गिवाहपमौ,

जात तत्पदमौलिमौलिमणिभृत्-५६ धोषर्मयोप। समी ॥१८॥

समुद्राधिष्ठाता जलनिधितरङ्गाचलिमिपाव,

दृढीके रत्नादीननिमिपवरो यस्य सविरे ।

स्वपत्न्यापत्नीभिः प्रवचनवन्धोभजनकृते,

गले कशक्यूह कुमतिभिरकारि स्वयलत ॥१९॥

तन्ना विद्याद्वे विदितकपटो यो मुनिररो,

भृश तस्तम्भैतास्तदनु सद्य सद्गुचनान् ।

बधूना निर्वन्धाऽप्यु सममुचचातिशयभृत् ,

समग्र-धीचूड्या नयवृषभसङ्गादिकृतिता ॥२०॥

मिपज्यते कर्मरजापहारं सत्राज्यते सुरिमयूढमन्त्रे ।

धर्मोद्देशे जलमुच्यते य ओजायते पण्डितमण्डलेषु ॥२१॥

कश्चिन्नोगिशतोऽवसहरनरे द्रष्टे विशालामित्रे,

साधुभाषयते स्म सावयलतो जैनासमभ्यागतान् ।

भूम्या सविहरान् हरन्कृतम कृत्वनस्योद्धृति,
श्रीसूरीश्वरधर्मघोषविबुधस्तत्राज्ञामिकदा ॥४२॥

ईर्ष्याज्वालाज्वलितहृदयोऽहङ्कृतिष्वस्तबुद्धि,
ज्ञान्वा योगी प्रति मुनिवरान् भाषनायान्दर्शित् ।
मीप्सा इन्तापकचविषमा न्ययित्वा कफोर्णि,
जगद्भूमिता स्वगुरुसवित्रे सायन मोचुराभ्यु ॥४३॥

मावोचद्गुरुराद् मुनीस्ततः यो मा भैष्ट वृष मनाम् ,
पुष्पद्रक्षणदक्षप्रवित्तमितो वरत्रि यावत्तदा ।
श्रुत्यामीतिकरा बद्धिश्च वमतेर्दीङ्गदुराहिस्वरान् ,
नानोपद्रवमोतसाधुनिकरो द्वावकादिशीकोऽभवत् ॥४४॥

हात्वा यावदिमा प्रवृत्तिमृषिराद्-श्रीधर्मघोषी गुरु,
प्राक्रमज्जीकृतकुम्भके निजकर न्त्वा पटान्छादिते ।
निर्मिक मजत्राप तावदुदिता सर्गद्वयामिव्यथा,
धूर्त योगिनि सेवकानथ तन् योगी जगाद त्रिये ॥४५॥

योगी स्वीय विलसितमिद व्याकुलो द्रागद्वर्षित् ,
गत्वाऽऽक्र दन् श्रमणवमतो वरत्रदत्ताद्गुलि ता ।
भ्रान्त्याऽवोचद् यदिहविहित सम्पत्ता सर्वमेतत्,
पूर्वं नात प्रति मुनिवरान् वनेशक्र नीचक्र यम् ॥४६॥

लोभ उपधात्त गुरुधर्मघोष , स्वकायपानाम्बुजयोस्तदानोम् ।
तत प्रवृद्धिर्जिनशासनस्य, काम बभूवाध्यानाशनस्य ॥४७॥

यत्राखिलादिप्रवरस्तुतीयः, प्रादीदम हाव्यकळाविद्ग' ।

४० सोमप्रभाचायसो यमृगान्, तत्तादसेवानलिनीद्विरेफ
॥४८॥

४८ आसीत्सुरिवरण्यमोमतिठकस्तत्पट्टकक्ष्मीधर ,

सत्सपेगतारङ्गपङ्कविशदीभूतक्रियाज्ञानभृत् ।

पस्यायी गणिचन्द्रोत्तरतपस्व्ययो जयानन्दक ,

प्रान्त्य श्रीगुरुदवसुन्दरवर, शिष्यनयी माजनि ॥४९॥

४९ श्रीसुरीश्वरदेवसुन्दरशमी प्राभ्यस्तपोगोऽभवत् ,

सम्प्राप्ताखिलमत्रतत्रविमर तत्पट्टोचिष्यति ।

नृव्यालानलमवसाध्वसहरो नैमित्तिकेऽग्रणीः ,

हर्षा स्थावरजङ्गमाखिलविपस्यार्च्यो नृपामात्यकै ॥५०॥

य पञ्चमि पण्डितशिष्यगुरुर्यै शिलीमुखै काम इव व्यमातै ।

ज्ञानादिम सागरसुरिरात्र आसीत्कृतावश्यककावचूरि ॥५१॥

बिम्बधीधरपुस्तकादिरचना—सौन्दर्यनैपुण्यभाग ,

छरिथ्रीकुलमण्डनाह्वगुरुराट् जज्ञे द्वितीयस्तत ।

आसीच्छ्रीगुणरत्नसुरिमृगयो वराग्यरङ्गाश्रितः ,

श्रीवैयाकरणाग्रणीर्गणोगणे वर्यस्तृतीयस्तत ॥५२॥

आचार्याग्रिमसोमसुन्दरगणिर्जातिश्चतुर्थस्तत ,

दृष्ट्वा केचन निटका मुनिपतेर्यस्य क्रियापात्रताम् ।

तद्घाताय सहस्रमानवगण पाखण्डिनो मानुषाः ,

प्रेपु श्रीगुरुवश्च यत्र शयितास्तत्रागतोऽय गण ॥५३॥

रात्रौ च द्रुमस्य प्रकाशयतने घर्मन्वजेनादित
 पार्श्वे सद्विधिना प्रमाज्यं गुरुराट् प्रोद्भवत्यत्रोक्षित ।
 तेनोचे लघुजन्तुरक्षककरो वयं कथं पापकै-
 रस्मामि खलु नि यदृच्छिनिषुणै कारुण्यवारा निषि ॥५४॥

ततो गणोऽयं गुरुपादनम्र , अस्मात्समस्वेति जगाद् सूरिम् ।
 गतो गणः स स्वगृहं क्षमित्वा तत्र प्रभाव प्रसार सूरै
 ॥५५॥

धीसाधुत्नगणोऽजनि पञ्चमोऽत्र,
 ५० श्रीसोमसुन्दरगणि समसाधुमत्यै ।
 कल्याणिकाभिषसुकाव्यविधानक्ष ,
 तत्पदशेषमुजगाग्रमणिर्भूव ॥५६॥

सिंहामनाशोकसरोवराध-भ्रमा-जमेरीमुरमादिनवै ।
 त्रिंशत्सुनधै रमणीयभागा चित्राक्षरद्वयक्षरपञ्चवर्गम् ॥५७॥

ता त्रिंशत्तरङ्गिणी-नामधेया सुषट्काम् ।
 योऽप्योचरन्तैर्हस्तैर्दार्ढ्या मपीदृशु मति ॥५८॥

प्रापद्विवाहसरम्बतीति त्रिंशद् यो दक्षिणे राष्ट्रक,
 घाल्ये श्लोकमहस्रं नवनर कण्ठे चकारानिष्टम् ।
 स्तोत्र सतिकर नृणां सुखशर मादीदृमत्सुन्दर,
 ५१ सीतगीमुनिसुन्दरामिषगुरुस्तत्पदधौरयक.

५२ श्रीरत्नशेखरविशाखद्वयधुय मुरीशशेखरममो नयमङ्गविभ्र ।
 भ्रातृप्रतिकमयभुवविभ्रतिर्त्तर्त्ता त-भृशेखर समभुत्ततोऽसी
 ॥६०॥

५३ श्रीलक्ष्मीसागर मुरिर्जिते तत्पट्टमण्डन ।
 ५४ अभूच्छ्रोतुमति माधु त पट्टाब्धिबिधूपम ॥६१॥
 दाक्षिण्यदाक्ष्यमुनितादिगुणालिपुष्टा ,
 सत्पट्टैव्यशिखराग्रसुयणकुम्भा ।
 ये जैनशासननभ किरणेशितार ,
 दीप्ता ददुद्वरगिरिममुखविर्णिगाम ॥६२॥

स्वाचारमार्ग सुमुचुर्न च पाः, ये ते वमन्त खलपसाधुम ये ।
 गच्छप्रभृतप्रभृताविशिष्टा, इमादिमः ५५ श्रीविमळा अभूवन्
 ॥६३॥ युगम्

५६ आन इमुरिर्विमळात्तिमोऽभूत्, तत्पट्टदीव्यमणिहारनाथ ।
 समुद्धरन् साधुपथं लब्धं य , तपस्विनिर्ग्रेथसमाजराज ॥६४॥
 प्रभावयर्जनमिदं सुशासन समर्थयन्नागमतस्त्वगूढनाम् ।
 प्रचारयन्देशनया स्वधर्मक, प्रवधयन्निश्वतले यशोलनाम् ॥६५॥
 तत्पट्टमद्रासनरानतेजा , आप्नोक्तिप्रेक्षा ५७ जयिदानसुरि ।
 इतममादो जितगादिवाद्दो, महाप्रतापो समभू मुनीन्द्र ॥६६॥
 वैराग्यरत्नप्रभावावनीभूत् वैदग्ध्यचूनस्य वसन्तमास ।
 सीभाग्यमोज प्रविहारभूमि , क्रियाङ्गनाक्रोडनका तदुज्ज ॥६७॥

तत्पट्टयाङ्गराजहम , कृपाक्षिकाज्ञानतमिस्रहस ।

कारण्यसिन्धु क्षमराजमौघ , श्रोणीसुरिर्नितश्रिरासीत्

॥६८॥

स्याद्वादसिद्धातमराध्यमेन

प्रमाणययुक्तिततिपुञ्जम् ।

समन्वयमिन्नमतानि विद्वान् ,

स्वकीयसिद्धातमुच्चारुदृष्ट्या ॥६९॥

मध्येमम भाति यदीयवाणी पानीयवत्कर्ममल हरन्ती ।

औदार्यगाम्भीर्यमयी सुवार्धि, माधुर्यधुर्या शुचिता वहती

॥७०॥

हिंसापराञ्जश्रीमत्कमरादीन् नृपाननेकायवनेषु सुत्यान् ।

दयामयीस्ताविदधज्जगत्या, व्याख्यानधाराधरधारया य

॥७१॥

श्रीसेनश्रुतिप्रमुखै स्वशिष्यै, विशाश्वतस्य समुपपिबद्मि ।

वज्जीव दनै समयास्यमान , नगद्गुरुर्जङ्गमकल्लरशास्त्री ॥७२॥

समागता वादिगञ्जा सुमज्जान् वादस्थले सिद्ध इवाधिगजन् ।

स हीरश्रुतिर्जिनशासनस्य, पुस्कोर जित्वा विजयध्वज तान्

॥७३॥

५५ श्रीसेनश्रुति शमिसेनतामारु, तत्पट्टचूडामणिताधरोऽभूत् ।

घात्रे विजेता यदादिवृद्ध, श्रीर्जनमच्छासनदण्डनाथ

॥७४॥

रूपेण कामतुल्यो यो, वृत्त्या कामयिनाशन ।

॥ जीयात्सेनसुगीश, पात्राभ्या लोकावता ॥७५॥

यस्मै जहाङ्गिरनृपेण समीरण,

स मण्डपाचलचये विरुद्ध प्रदत्तम् ।

दीव्यज्जहाङ्गिरमहासुतपेति सोऽभूत् ।

तत्पद्महाटकपटो रंगनिदेवसूरि ॥७६॥

६१ तत्पद्मसूरोऽग्रनि सिंहसूरि, दुर्वादिदन्तावलसिहरूप ।

६२ तदन्तिपत्सत्यगणिरभूत्, क्रियाप्रियाश्लेषसुखोपभोक्ता

॥७७॥

न्यायाचाययज्ञ सतीर्थविनयोपाध्यायमाहात्म्यम् ।

शैथिल्य स्वगणे समीक्ष्य विदधौ कामं क्रियोद्वारकम् ।

सत्य नाम चकार सत्यमिति य स्वीय तपस्वी तत,

गच्छ स्वच्छमसु तपेति विदध-ज्जीयात्सत्यशिरम् ॥७८॥

६३ तच्छिष्यकपूरगणिस्ततोऽभूत्, क्रियेककपूरसुगन्धपूर्ण ।

६४ क्षमागणीश समभूतत स तदीयशिष्ये वरता दधान

॥७९॥

प्रतिष्ठिता सप्तशती च येन, तीर्थद्वारस्य प्रतिमा मनोह्रा ।

६५ तत्पादवासी जिननामकोऽभूत्, पद्मनीवरक्षाकरणप्रवीण

॥८०॥

६६ श्रीमानभृदुत्तमनामवेय तच्छिष्ययो गणिपूतमोऽमौ ।
 ६७ पन्न्यामपद्मार्थजयो गणेश , ततोऽभवद्गौर्जरकाव्यकारी
 ॥८१॥

पद्मद्रदेति मथितोरकीर्तिः, बर्हानपूर्या सह दुष्टकैयं ।
 कुर्वन्निवाहं विजय तदापत्, क्रियाभिकाङ्क्षी सतत विहारी
 ॥८२॥

६८ तच्छिष्य आसीद् गणिरूपनामा,
 ६९ ततोऽभवत्कीर्तिगणिस्सुकीर्ति ।
 ७० पन्थासकस्तुरगणिस्ततोऽभूत्,
 विघ्नत्रियाचि भृगनाभिगन्धम् ॥८३॥

७१ सप्तर्विभिगणिमणि मयुतो यथाभ्र,
 दीव्यत्तपा सदमृतादिविनेययै ।
 तत्पट्टमौलिमुकुटोऽप्रतिरद्धचामी,
 सवगरङ्गकलित शमितेन्द्रियोऽभूत् ॥८४॥

अग्रापि वरति तदीयशिष्यः श्रीसिद्धिसूरिः स्वपरागमज्ञ ।
 घोरा तपस्या तपति स्म वृद्ध, विनेययै परिषेयमाण ॥८५॥

७२ ततोऽभ्यस्तुष्टिगणिर्मनीषी, विन्नोक्त्य शास्त्रे प्रतिमाविधानम् ।
 विहाय यो दुष्टकसापथ स, जग्राह सवेगिपथ निघिज्ञम्
 ॥८६॥

चक्षत्पञ्चनदे पराक्रमपदे राजन्यवशेऽवशे,
 रूपाभ्वाजठरे गणेशभवने ग्रामे लहेराभिधे ।
 व्यङ्गाष्टाब्जमितेऽन्दके अनिरभ्येषा शुभे विक्रमे,
 हिसोच्छिच्छिकृतेऽत्र भारततले सदर्भरसाकृते ॥८७॥

वयोमाब्जाङ्गविभावरीपतिमिते सवत्सर विक्रमे,
 दीक्षा हुण्डकवत्मनः प्रजगृह्वैरङ्गिका ये मुदा ।
 पश्चाच्छास्त्रविच्छेदनाध्ययनत टीकानिरुपत्युक्तित ,
 वन्द्येति प्रतिमा जिनस्य शिवदा ज्ञात च यैर्व्यक्तितै ॥८८॥

सत्यान्वैषणचञ्चुभि प्रति धुनीन्प्रोक्त तदन्यांश्च यै ,
 केचित्सत्प्रविधाय तन्मुनिवरा सत्यार्थसङ्गाहका ।
 आबद्धास्यपटा' घुषा निरगमन् सत्यप्रचाराय वै,
 शास्त्रोक्त प्रतिमानमस्कृतिविधि सर्वत्र तैर्घोषित ॥८९॥

मूढ्यर्चाप्रवणा व्यधुगृह्जिजनान्कैवल्यकाङ्क्षावत ,
 धर्मार्थं जिनभवतये प्रतिपुर कष्ट सहन्ते स्म ये ।
 आजगृगुरुबुद्धिसाधुमविवे सवेगरङ्गोज्ज्वला ,
 सत्सवेगिपथस्य ते प्रजगृह्दोक्षा तदानीं विधे ॥९०॥

अहम्मदावादमहानगर्या आनन्दरोमाश्रितपूजनायाप् ,
 ७३ आनन्दपूर्वा विजयातिमास्ते, प्रापमथ-भूमितले महान्त

येभ्य सुरिपद ददौ प्रमदत सम्भूय सहोऽखिल ,
 विद्वज्जयो रुचिरे महोत्सवरे श्रीपादछिप्तेपुरे ।
 पाञ्चाक्षोद्भृतिकारिणोऽञ्जनिपत श्रीजैनसैदान्तिका ,
 म्पायाम्मोनिधिसुरिवर्यविनयान दामिधानाथ ते ॥९२॥

निग्राभृद्गीछलनसदन शासनमेमकद ,
 जैनाजैनोपकृतिविकसचारकाङ्क्षामरदः ।
 श्रीसुरीश्वरवर्णवर्णव्यग्रताकर्णिकानान् ,
 पादुर्भूत' ७४ कमलविजयस्तत्सुपट्टाम्बुजात ॥९३॥

ईलाखपदुर्गोपरि छातिचैत्य,
 मवात्तमव्याह्निकृतातिशैत्यम् ।

जीर्णं समीक्ष्योद्वरति स्म रुच्य,
 जिनेशभक्त कमलाखपसुरिः ॥९४॥

पापदुर्बहिर्सादिपराज्जेशान्, नैकास्तदन्या-पुरुषान्दृशसान् ।
 जीमूतगम्भीरवच प्रवाहात् , प्राबोधयन् श्रीकमलाङ्गसुरि
 ॥९५॥

पन्पासदानमुनिछन्धिमुषीचरेण्यौ,
 पट्टे स्तके कमलसुरिवरो यथात्तौ ।

सङ्घाप्रहात्स्वपदयोग्यतया महर्षि ,
 छायापुरौ महपुरं ससूत प्रमोदात् ॥९६॥

महाप्रती भूतिततिपतीत-
 धमनोज्जराजः ।

५५ भ्रातृविरि समभूद्गणेन्द्र, तदीयपट्टाचलराङ्गिरीश
॥९७॥

तर्कं सूक्ष्मे धिपणधिपणा पोस्फुरीति प्रतीक्षणा,
येषा कृत्स्नागमगनयने लक्षणे दक्षशिक्षा ।

जैनाजैनप्रवचनवच पाटन पूर्णतामागू,
ज्योति शास्त्रे वरनिपुणता कोविटैरप्यगम्ये ॥९८॥

श्रव्य काव्य प्रसृमरगुण चारसदर्भगर्भे,
भुत्वा लोके कविकुलकिरीटेऽयुपाधि प्रदत्त ।

येभ्य पूज्यक्रमणक्रमला छविस्वरीशितार,
ते पायासुर्भविष्कृपिकादेशनावारिदानात् ॥९९॥

मूलप्राणप्रदेशे दुरधिगमतमे कष्टकोटिं सहित्वा,
प्राणिप्रप्राणमय्या मधुमधुरगिरा देशनागाङ्गनीरम ।

भुजानान् सन्निहत्य द्विजपशुसमञ्ज काश्यप हिंस्रलोकान्,
चक्रुस्ता पाययित्वा पक्षधसिरहितानलब्धिस्वरीश्वरास्ते ॥१००॥

श्रीलब्धिसुरिवटपद्रूप्या, नित्या मुकुन्दाश्रमवादिवयम् ।
षादाक्षवाटे जिनशासनेऽस्मिन्, जेत्येति कीर्तिं विभराश्चकार

॥१०१॥

तत्त्वन्यायसुमावलीनिलसित स्याद्वादकुञ्जाश्रित,
भङ्गीवल्लिनयागराजिजटिल न्यायप्रकाशारूपया,
गुञ्जलक्षणभृङ्गसङ्गघटिन जात्याङ्कित व्याख्यया,
तत्त्वन्यायाविमाकरोपवनरु, सच्छब्दलाहित्यभृत् ॥१०२॥

नव्यशाच्यसुनीतिरीतिमरणिं प्रालम्ब्य विद्यामता,
 यत्रेनाऽरचि मालिकेन महता कारुण्यपुण्यान्विता ।
 तत्राकाङ्क्षिविलासितेन कृते व्याख्यानवाचस्पति ,
 जीपाद्भूमितले स निमलवशा श्रीलब्धिसुरीश्वरः

॥१०३॥ युग्मम्

षण्ण्यङ्कनगौषधीपतिमिते तीर्थे वरे स्तम्भने,
 तत्रायापविमाकर सुललित ग्रथ समारब्धवान् ।
 ईष्ठादुर्गपुर समाप्तिमकरोत् तस्यैकसत्पद्यते ,
 सद्गुणायकमूलसूत्ररचनात् श्री लब्धिसुरीश्वर ॥१०४॥
 षाणाङ्काङ्कमृगाङ्कवत्सरमिते श्रीवैक्रमे तत्र वै,
 व्याख्यामारभते स्म तस्य महती न्यायप्रकाशामिधाम् ।
 गुर्वर्षा फलवर्धिनामनगर व्याख्या समाप्तमुषी ,
 सप्ताङ्काङ्कमुषामरीचिशरदि श्रीलब्धिसुरीश्वरः ॥१०५॥
 तच्छिष्यो भुवनादिनामविजयो-पाध्यायमुख्योऽभवत् ,
 तच्छिष्येण मया प्रशस्तिशतकं मदङ्कुरेणारचि ।
 योऽत्राज्ञानवशात्प्रविस्मृतिवशाद् दुष्टप्रयोगं कृत ,
 तं सशोध्यं विवेकहसविदुरैर्वान्य हि तदुषीधनै ॥१०६॥



શુદ્ધિદર્શન

[આત્મહિતસાધક ' પ્રથમ અ યનો આરભ કરતા પહેલા શુદ્ધિદર્શનની શુદ્ધિઓ કરીને પઠીથી વાચન કરના પ્રકા શકની નમ્ર આરણ્ય છે]

તત્ત્વન્યાયવિભાકર ભાગ ૧ લો.

અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ	પૃષ્ઠ	પક્ષિ
બારમી પક્ષિમાં આ બધામાં 'દ્રવ્ય રહેલ 'દ્રવ્યત્વ ધર્મ' ત્વધર્મ' એમ ના બદલે તેરમી પક્ષિમાં	વાચો	૪	૧૨
પદ્ધવિષ	પદ્ધવિષ	૧૩	૧
ન્દ્રિય	ન્દ્રિય	૧૩	૧૭
ભ્રમ	ભ્રમ	૧૭	૨૦
ચાણ	ચાણા	૧૯	૧૬
પયો	પ્રયો	૩૭	૧૩
ચાત	ઘાત	૭૦	૧૮
જ્ઞાનાદ	જ્ઞાનદ	૭૩	૧૯
ધર્મા	ધર્મા	૭૪	૫

अशुद्धि	शुद्धि	पृष्ठ	पंक्ति
स्थाने	स्थान	७४	१२
दाग	राग	७६	९
स-तप्लो	सन्तापे	८८	९
प्रवेश	पवेश	९५	१८
उपशम	उपशमक्षपक	६८	१३
स्थापना	स्थाना	१०१	१२
रस	रस्स	१०२	७
सद्भाव	सद्भावा	१०८	१६
काव्य	काव्याव्य	१२३	७
आभा० वि	आभायिकनु सयम	१२७	४
काल	काल	१२८	५
सूक्ष्म	सूत्रम	१३२	३
वध यनी	वधन्यथी	१३३	३
दि	द्वि	१३७	१७
रन्या	रन्या	१३९	४
सा	सो	१४४	९
अधी	अधी	१४४	१८
कपायै	कपाययोगै	१४९	५
गहिक	ग्रहिक	१४९	९
प्रकरणु	प्रकरणे	१४४	१७
आत्मानो	आत्मनो	१५८	१६
र्त्ता	र्त्ता	१६०	१२
मेदेन	मेदेन	१६२	११

અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ	૧૪
ચેક્ષયા	પેક્ષયા	૧૬૫
અણુક્ષાએ	અપેક્ષાએ	૧૭૦
અનન્તા	અનન્તા	૧૭૦
પેક્ષા	પેક્ષાત	૧૭૦
અન તમા	તેના અન તમા	૧૭૧
રત	રત્ન	૧૭૫

તત્ત્વન્યાયવિભાકર ભા. ૨ ને

અન્યહિત	અન્યવહિત	૪
દ્વિ	દ્વિ	૧૦
જયન્	જન્ય	૧૨
તેઓથી	તેઓની	૨૧
અબ્યાવૃત્ત	અબ્યાવૃત્ત	૨૨
ત હુત્વે	તદ્ હેતુત્વે	૨૭
પ્રાહુ	પ્રાહુ	૨૭
આકાશ	આકાશ	૩૦
ક્ષરશ્રુતમ્	મક્ષરશ્રુતમ્	૩૩
સમ્યગ્દષ્ટિના	દષ્ટોના	૩૪
મિથ્યાદષ્ટિના	દષ્ટોના	૩૪
સ્મૃતિ	સ્મૃતિ	૩૭
ચાસ્યા	ચાસ્યા	૩૭
રવ	સ્વ	૩૮
ચક્ષા	ચયા	૪૦
શ્વતિ	શ્વેતિ	૪૧
	મહાશ્વ	૪૦

અશુદ્ધિ	શુદ્ધિ	પૃષ્ઠ	પાત્ર
વિકલ્પાસિદ્ધિ	વિકલ્પાત્મસિદ્ધિ	૫૨	૧૪
પાગમાત્ર	પ્રાગમાત્ર	૫૪	૧૦
નિવૃત્તિ	નિવૃત્તિ	૫૬	૧૮
પુણ્યોદયા	પુણ્યોદયા	૬૨	૫
વિરુદ્ધ	વિરુદ્ધ	૬૪	૧૯
લઙ્કા	લઙ્કા ૩	૬૫	૧૬
છેલ્લા	છેલ્લા	૬૭	૧૦
સ્વાથ	સ્વાર્થ	૬૭	૧૧
દ્વિ	દ્વિ	૭૧	૧
પ્રમાણની	પ્રમાણથી	૮૨	૧૪
જે	જેમા	૮૪	૩
દીપ	દ્વોપ	૮૧	૧૩
પારમ	પારમા	૮૬	૧
ભાસતું	ભાસતું	૮૬	૧૬
યા	યો	૮૮	૨૦
પ્રત્યક્ષે	પ્રત્યક્ષ	૯૦	૧૩
તન્ને	તન્ને	૯૧	૧૩
અગમનું	આગમનું	૯૬	૧૦
ગોશાલમા	ગોશાલામા	૯૬	૧૨

અરુદિ	ગુદિ	પૃષ્ઠ
અવાક્ય	આ વાક્ય	૧૦૧
દ્વિતીયે	દ્વિતીયે	૧૦૪
યત્તદ્યત્ત	યત્તદ્યત્તસ્ય	૧૦૪
મ્રાણ્યૌ	મ્રાણ્યૌ	૧૦૭
વસ્તુ	વસ્તુ	૧૦૬
અસ ભવ	અસ ભવ	૧૧૨
આ લેહનો	અલેહનો	૧૧૨
મમ	મમ	૧૨૩
ફિશ્ચ	ફિશ્ચ	૧૨૪
વૃત્તજ	વૃત્તજ	૧૨૫
ફલભાવ	ફલભાવ	૧૩૧
શૂંગ	શૂંગ	૧૩૮
દશ નની	દશ નથી	૧૩૮
કરોપેણ	કારોપેણ	૧૩૯
એક	ઇતર	૧૪૧
માનો	ને	૧૪૧
પમાણા	પ્રમાણા	૧૪૨
ધમ	ધમ	૧૪૪
વિષય	વર્તમાનવિષય	૧૫૨

અનુદિ	શુદ્ધિ	પૃષ્ઠ	પાંક્તિ
દ્રવ્યનો	દ્રવ્યનો	૧૫૮	૭
વચન	વચન	૧૬૩	૨
સમર્થજી	સમર્થજી	૧૬૭	૧૬
ઓહમા	ઓહમા	૧૭૦	૧૭
વાત્મ	વાત્મ	૧૭૬	૧૯
પરિ	પર	૧૮૨	૧૧
ધારણા	ધારણ	૧૮૨	૧૭
કોઈ	કોઈ	૧૮૩	૧૨
ગમણુ	ગમણુ	૧૮૮	૧
અનિત્ય	અન્યત્વ	૧૯૩	૧૮
વાળો	વાળી	૧૯૪	૧
પરિણામ	પરિભાષુ	૧૯૬	૭
સહસ્ર	સહસ્ર	૧૯૮	૧૪
સહસ્ર	સહસ્ર	૨૦૦	૧
રુપમાનિ	રોપમાણિ	૨૦૮	૧
પધરિ	પરિ	૨૦૮	૧
સજ્જમમ્	સજ્જવન્યમ્	૨૦૮	૧
રહ્યા	રહ્યા	૨૦૮	૨૨
વાપ્તિદુ	વાપ્તિદુ	૨૧૨	૧૧
રહ્યા	રહ્યા	૨૧૩	૩
કરે છે	થાય છે	૨૧૩	૧૨
કત્યૈવ	કત્યૈવ	૨૧૪	૧૯
નીમ	નીચ	૨૨૫	૨

अनुसिद्धि	सुद्धि	पृष्ठ	पंक्ति
द्वि	द्वि	२२५	१३
निर्वाणं	निर्वाणि	२३०	१२
व्युच्छिद्यते	व्युच्छिद्यते	२३१	८
पृष्ठ	पृष्ठ	२३८	३
विक्रम	विक्रम	२३८	१७
तत्त्वो	तत्त्वो	२३८	२०
यादज्ञ	यादज्ञ	२३९	१०
वेदाज्ञाज्ञ	वेदाज्ञाज्ञा	२३९	११
भादेव	श्रीदेव	२४०	८
विताना	वितान	२४१	८
तमो	तमो	२४२	२
श्रुत्या	श्रुत्या	२४३	९
द्वी	द्वी	२४३	९
भि	भि	२४३	१४
प्यति	प्यति	२४४	८
गणी	गणि	२४४	१६
प्रभावा	प्रभवा	२४६	१७



